અહો શ્રુતજ્ઞાનમ્ ગ્રંથ જીર્ણોદ્ધાર – સંવત ૨૦૬૬ (ઈ. ૨૦૧૦)

શ્રી આશાપૂરણ પાર્શ્વનાથ જૈન જ્ઞાનભંડાર - સંયોજક– બાબુલાલ સરેમલ શાહ

હીરાજૈન સોસાયટી, રામનગર, સાબરમતી, અમદાવાદ-૦૫. (મો.) ૯૪૨૬૫૮૫૯૦૪ (ઓ) ૨૨૧૩૨૫૪૩ (રહે.) ૨૭૫૦૫૭૨૦

પ્રાયઃ જીર્ણ અપ્રાપ્ય પુસ્તકોને સ્કેન કરાવીને સેટ નં.-૨ ની ડી.વી.ડી. (DVD) બનાવી તેની યાદી

આ પુસ્તકો www.jainelibrary.org વેબસાઇટ પરથી પણ ડાઉનલોડ કરી શકાશે.

ક્રમ	પુસ્તકનું નામ	ભાષા	કર્તા-ટીકાકાર-સંપાદક	પૃષ્ઠ
055	श्री सिद्धहेम बृहद्वृत्ति बृहद्न्यास अध्याय-६	सं	पू. लावण्यसूरिजीम.सा.	296
056	विविध तीर्थ कल्प	सं	पू. जिनविजयजी म.सा.	160
057	ભારતીય જૈન શ્રમણ સંસ્કૃતિ અને લેખનકળા	ગુજ.	पू. पूण्यविजयजी म.सा.	164
058	सिद्धान्तलक्षणगूढार्थ तत्त्वलोकः	सं	श्री धर्मदत्तसूरि	202
059	व्याप्ति पञ्चक विवृत्ति टीका	सं	श्री धर्मदत्तसूरि	48
060	જૈન સંગીત રાગમાળા	ગુ.	श्री मांगरोळ जैन संगीत मंडळी	306
061	चतुर्विंशतीप्रबन्ध (प्रबंध कोश)	सं	श्री रसिकलाल हीरालाल कापडीआ	322
062	व्युत्पत्तिवाद आदर्श व्याख्यया संपूर्ण ६ अध्याय	सं	श्री सुदर्शनाचार्य	668
063	चन्द्रप्रभा हेमकौमुदी	सं	पू. मेघविजयजी गणि	516
064	विवेक विलास	सं/ગુજ.	श्री दामोदर गोविंदाचार्य	268
065	पञ्चशती प्रबोध प्रबंध	सं	पू. मृगेन्द्रविजयजी म.सा.	456
066	सन्मतितत्त्वसोपानम्	सं	पू. लब्धिसूरिजी म.सा.	420
067	ઉપદેશમાલા દોધટ્ટી ટીકા ગુર્જરાનુવાદ	ગુજ.	पू. हेमसागरसूरिजी म.सा.	638
068	मोहराजापराजयम्	सं	पू. चतुरविजयजी म.सा.	192
069	क्रियाकोश	सं/हिं	श्री मोहनलाल बांठिया	428
070	कालिकाचार्यकथासंग्रह	सं/ગુજ.	श्री अंबालाल प्रेमचंद	406
071	सामान्यनिरुक्ति चंद्रकला कलाविलास टीका	सं.	श्री वामाचरण भट्टाचार्य	308
072	जन्मसमुद्रजातक	सं/हिं	श्री भगवानदास जैन	128
073	मेघमहोदय वर्षप्रबोध	सं/हिं	श्री भगवानदास जैन	532
074	જૈન સામુદ્રિકનાં પાંચ ગ્રંથો	ગુજ.	श्री हिम्मतराम महाशंकर जानी	376
075	જૈન ચિત્ર કલ્પદ્રૂમ ભાગ-૧	ગુજ.	श्री साराभाई नवाब	374
076	જૈન ચિત્ર કલ્પદ્રૂમ ભાગ-૨	ગુજ.	श्री साराभाई नवाब	538
077	સંગીત નાટ્ય રૂપાવલી	ગુજ.	श्री विद्या साराभाई नवाब	194
078	ભારતનાં જૈન તીર્થો અને તેનું શિલ્પસ્થાપત્ય	ગુજ.	श्री साराभाई नवाब	192
079	શિલ્પ ચિન્તામણિ ભાગ-૧	ગુજ.	श्री मनसुखलाल भुदरमल	254
080	બૃહદ્ શિલ્પ શાસ્ત્ર ભાગ-૧	ગુજ.	श्री जगन्नाथ अंबाराम	260
081	બૃહદ્ શિલ્પ શાસ્ત્ર ભાગ-૨	ગુજ.	श्री जगन्नाथ अंबाराम	238
082	બૃહદ્ શિલ્પ શાસ્ત્ર ભાગ-3	ગુજ.	श्री जगन्नाथ अंबाराम	260
083	આયુર્વેદના અનુભૂત પ્રયોગો ભાગ-૧	ગુજ.	पू. कान्तिसागरजी	114
084	કલ્યાણ કારક	ગુજ.	श्री वर्धमान पार्श्वनाथ शास्त्री	910
085	विश्वलोचन कोश	सं./हिं	श्री नंदलाल शर्मा	436
086	કથા રત્ન કોશ ભાગ-1	ગુજ.	श्री बेचरदास जीवराज दोशी	336
087	કથા રત્ન કોશ ભાગ-2	ગુજ.	श्री बेचरदास जीवराज दोशी	230
088	હસ્તસઞ્જીવનમ્	સં.	पू. मेघविजयजीगणि	322
089	એન્દ્રચતુર્વિંશતિકા	સં.	पूज. यशोविजयजी, पू. पुण्यविजयजी	114
090	સમ્મતિ તર્ક મહાર્ણવાવતારિકા	સં.	आचार्य श्री विजयदर्शनसूरिजी	560

"અહો શ્રુતજ્ઞાનમ્" ગ્રંથ જીર્ણોદ્ધાર ૬૧

ચતુર્વિંશતિપ્રબંધ (પ્રબંધ કોષ)

: દ્રવ્યસહાયક :

તપાગચ્છાધિપતિ પૂ. આ. શ્રી વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની

આજ્ઞાવર્તિની શ્રી ચન્દનબાળા કન્યા શિક્ષણ શિબિરની પ્રણેત્રી

સ્વ. પૂજ્ય સાધ્વીજી શ્રી સૂર્યપ્રભાશ્રીજી મ.સા.ની

તૃતીય પુણ્યતિથિ નિમિત્તે

પૂજ્ય સાધ્વીજી શ્રી દિવ્યપ્રભાશ્રીજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી

શ્રી ધર્મ-વિદ્યા-વિહાર ઉપાશ્રયની

આરાધક શ્રાવિકાઓના જ્ઞાનખાતાની ઉપજમાંથી

: સંયોજક :

શાહ બાબુલાલ સરેમલ બેડાવાળા
શ્રી આશાપૂરણપાર્શ્વનાથ જૈન જ્ઞાનભંડાર
શા. વિમળાબેન સરેમલ જવેરચંદજી બેડાવાળા ભવન
હીરાજૈન સોસાયટી, સાબરમતી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૫
(મો.) ૯૪૨૬૫૮૫૯૦૪ (ઓ.) ૨૨૧૩૨૫૪૩ (રહે.) ૨૭૫૦૫૭૨૦

સંવત ૨૦૬૬ ઈ.સ. ૨૦૧૦

The Forbes Gujarati Sabhā Series No. 12

Caturvims'ati-Prabandha

or

Prabandhakos'a

by

S'rī Rājas'ekhara Sūri

Edited** with Introduction, Notes and **Appendices

by

Prof. Hiralal Rasikdas Kapadia, M. A.,
Post-Graduate Lecturer at the Bhandarkar
O. R. Institute, Poona; formerly Asst. Prof.
of Mathematics, Wilson College,
Bombay.

A. D. 1932] *Price 2-8-0* [Copies 500

Printed by :— **Sitaram Vasudev** Phadnis, B. A.,
at the **Āryasaṁskṛti** Press, Chimanbag,
Tilak Road, Poona 2.

Published by :— **Harsiddhabhai** Vajubhai Divetia M.A., LL. B.,
Advocate, High Court; Hon. Secretary, The Forbes
Gujarāti Sabhā, Maharaj Mansions,
Sandhurst Road, Bombay 4.

To be had from :—

Messrs. N. M. Tripathi & Co.,
Book-sellers & **Publishers,**
Princess Street,
Bombay 2.

FOREWORD

It is with great pleasure that we place before the public for the first time a Sanskrit work written by a well-known *Jaina* author *S'rī Rājas'ekhara Sūri* of great importance as a material for the history of Gujarat. This work was entrusted to Prof. H. R. Kapadia, M. A., in 1931 A. D., by the Forbes Gujarātī Sabhā, Bombay, for editing, annotating etc. We are grateful to him for the splendid edition he has prepared by utilizing 3 Mss. and a printed copy. Herein the learned reader will find various readings, Sanskrit renderings of verses in Prakrit and old Gujarati, notes pertaining to the technicalities of Jainism and several appendices. Out of them the alphabetical index of names of rulers, cities etc., will attract the attention of students interested in research work. This edition stands unique in all these aspects which are wanting in the other edition which may be looked upon as *editio princeps.* This was published in A. D. 1921 by S'rī Hemacandrācārya Granthāvalī, as the 20th number of that Series, which has been here referred to as *ga.*

We need not dilate upon the life of the author as well as the historical basis of the 24 *prabandhas* as the learned editor hopes to deal with it in the subsequent volume of this work viz. the critical edition of the Gujarati translation which is entrusted to him by our Sabhā and which is in press at present.

We shall be failing in our duty if we did not express our indebtedness to Divan Bahadur K. M. Javeri, M. A., LL. B., who procured from the Bombay Royal Asiatic Society for the Sabhā two Mss., of

Caturviṁśati-prabandha here designated as *kha* and *gha* respectively, *ka* being a Ms. belonging to the Bhandarkar Oriental Reserch Institute, and consulted by our editor during his stay in Poona. We are grateful to *Śrī Caturavijaya* for his supplying the editor with the press-copy for the 2nd and the 6th appendices and for going through some of the proof-sheets In the end, we may thank Dr. V. G. Paranjpe, M. A., LL. B., the Proprietor of Āryasaṁskṛti Press, Poona, for the attention he paid as regards the printing etc., of the work.

We are indebted to the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society as well as the Bhandarkar Oriental Research Institute of Poona for allowing us to make use of their Mss.

21-2-1932.
Bombay.

Harsiddhbhai Vajubhai-Divetia,
Honorary Secretary,
S'rī Forbes Gujarātī Sabhā,
BOMBAY.

किञ्चित् प्रास्ताविकम् ।

" भवबीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।
ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥"

विदाङ्कुर्वन्तु विद्यारसिकशिरोमणयः सहृदयहृदया यदयं प्रबन्धकोशेत्यपराह्वयः श्रीचतुर्विंशतिप्रबन्धो गूर्जरगीर्गुम्फितो गद्यप्रायः प्राकृतादिभाषानिबद्धैः पद्यगद्यात्मकैश्चावतरणैः समलङ्कृतो ग्रन्थो वरीवर्ति । अत्र सूरिप्रबन्धा दश,

---

१ सन्तुल्यतां यदुक्तं स्वयं ग्रन्थकारैः प्रशस्त्यां निम्नलिखितपद्यद्वारा—

" तेनायं मृदुगद्यैर्मुग्धो मुग्धावबोधकामेन ।
रचितः **प्रबन्धकोशो** जयताज्जिनपतिमतं यावत् ॥३॥ "

२ प्राकृत-प्राचीनगूर्जरादिभाषासङ्कलितानामवतरणानां प्रतिसंस्कृतं कृतं मया मन्दधिया, किन्तु कुत्रचित् समस्ति शङ्का । यत्र स्खलनाऽवगम्यते शेमुषीशालिभिस्तत्प्रमार्जनं ते करिष्यन्ति मह्यं च निवेदयिष्यन्तीति तेभ्यो मेऽभ्यर्थना विद्यते ।

३ '**गुरुवचनमल्पमपि०**' इति गद्यात्मकं अवतरणं तृतीये पृष्ठे । एतस्य मूलस्थलनिर्देशार्थिभिः प्रेक्ष्यतां श्रीयुत**काले**द्वारा सम्पादितायाः **कादम्बर्याः** १०२तमः परिच्छेदः ।

४ एतेषां सर्वेषां मूलस्थाननिर्देशकरणे नाहमलं, यथेष्टसाधनाप्राप्तेः । तथापि कतिपयानां मूलस्थानं प्रादर्शि मया छ-परिशिष्टे । अनेनानुमीयते यदुत **अयोगव्यवच्छेदिकाद्वात्रिंशिका-कादम्बरी-कुमारसम्भव-नैषधीयचरित्र-रघुवंश-प्रबन्धचिन्तामणि-रुद्रटालङ्कार-विक्रमोर्वशीय-वेणीसंहार-वैराग्यशतक**प्रभृतयो ग्रन्था ग्रन्थकाराणां दृष्टिपथमवतीर्णाः ।

कविप्रबधाश्चत्वारः, भूपतिप्रबन्धाः सप्त, राजाङ्गश्रावकप्रबन्धास्त्रयः; एवं प्रबन्धाश्चतुर्विंशतिः सन्ति। एतेषु कतिपयाः प्रभावकचरित्रेऽपि दृश्यन्ते यत्संवादादिमीमांसां कर्तुं प्रयतिष्येऽस्य ग्रन्थस्य गूर्जरभाषात्मकेऽनुवादे। चतुर्विंशतौ प्रबन्धेषु सप्तमं विहाय सर्वे गद्यमयाः। किञ्च समस्तेषु प्रबन्धेषु नवमः प्रान्तिमश्च विशेषतो विस्तृतौ वर्तेते। अपरश्चात्र क्वचिद् गूर्जरभाषायाः शब्दाः संस्कृतस्वाङ्गसज्जीकृता विलोक्यन्ते, यथाहि—बण्डः (पृ. ११), हक्कितः (पृ. २१), छोटयित्वा (पृ. ३४), खटपटापयति (पृ. ५३), टलवलायमानः (पृ. ८१), तडफडायमाना (पृ. ९६), छुटन्ति (पृ. ९६), बुम्बां पातयन् (पृ. १२१), झगटक (पृ. १३८)। अस्मिन् प्रबन्धकोशे नाना न्याया अपि निर्दिष्टाः, यथाहि—'एकं वानरं अपरं वृश्चिकेन जग्धा' (पृ. १८, प. ७), अस्थिमज्जः (पृ. ५९, प. १), काकतालीयः (पृ. ८५, प. ४), अन्धवर्तकी (पृ. ८५, प. ५), 'भजते विदेशमधिकेन जितस्तदनुप्रवेशमथवा कुशलैः' (पृ. १२३, प. २०३) मात्स्यः (पृ. २०६) च।

अस्य प्रबन्धकोशस्य प्रणेतृभिः श्रीराजशेखरसूरिभिः

---

१ श्रीअमरचन्द्रसूरीणां प्रबन्धस्यान्तर्भावोऽत्र कृतः प्रस्तुतग्रन्थकारैः, न तु सूरिप्रबन्धेषु। तत्र केनापि कारणेन भवितव्यमिति सम्भावनायामेतेषां कविप्रतिभाप्रदर्शनहेतुकं निरूपणमिदमिति पोस्फुरीति।

२ सन्तुल्यन्तां **प्रभावकचरित्र**गता **आर्यनन्दिल-पादलिप्त-वृद्धवादि-मल्लवादि-हरिभद्र-बप्पभट्टि-हेमचन्द्र**सूरीणां जीवनवृत्तान्ताः।

३ मत्कृतोऽनुवादोऽयं प्रस्तावनापरिशिष्टादिपरिष्कृतश्च प्रसिद्ध्यमानोऽस्ति श्रीफार्बसगुजरातीसभया'ऽऽदित्य'मुद्रणालये राजनगरे।

४ प्रस्तुतप्रबन्धकाराणां काव्यनिर्माणसम्बन्धिनी कुशलता कीदृशी वर्तते तन्निश्चयार्थिभिः पठ्यतां प्रबन्धोऽयम्।

प्रशस्तौ निजकुलगणशाखागच्छगुरूणां यो नामोल्लेखोऽकारि तदाधारेण ज्ञायते यदुतैतेषां प्रश्नवाहनाभिधं कुलम्, कोटिकाभिख्यं गणम्, मध्यमाख्या शाखा, हर्षपुरीयाह्वं गच्छम्, श्रीतिलकेत्याह्वयाश्च गुरवः।

यैर्मलधारिश्रीराजशेखरसूरिभिर्षड्दर्शनसमुच्चयः सन्दृब्धः त एव इमे इति सम्भाव्यते। ७१० श्लोकप्रमाणकवस्तुपालप्रबन्धस्य प्रणेतृरूपेण येषां श्रीराजशेखरेति नामधेयं निर्दिष्टं जैनग्रन्थावल्यां तेऽपीमे एव स्युः। स प्रबन्धोऽपि प्रबन्धकोशस्याख्यान्तर्गत एव स्यात्। निश्चयस्तु तत्प्रतिविलोकनेनैव शक्यः। एभिर्मलधारिसूरिभिश्चतुरशीतिः कथा अपि निर्मिता इति ज्ञाप्यते बृहट्टिप्पनिकागतेन निम्नलिखितेनोल्लेखेन—

"२४ प्रबन्धाः ८४ कथाश्च राजशेखरसूरिरचिताः।"

अथवा प्रत्यक्षे प्रमाणे सति किमनुमानेन?। अयं चतुरशीतिकथात्मको ग्रन्थः प्रसिद्धिं नीतः पण्डितश्रावकहीरालालहंसराजनामकैर्महाशयैर्वैक्रमीयाब्दे १९६९तमे।

---

१ एतन्नामोल्लेखो मङ्गलाचरणरूपेण रचितस्य पद्यपञ्चकस्य प्रान्तेऽध्यवलोक्यते। आद्ये पद्यचतुष्के तु श्रीऋषभ-नेमि-पार्श्व-वीरेतितीर्थङ्करचतुष्टयस्य वन्दनं विहितमाचार्यवर्यैः।

२ अस्याद्यं पद्यमित्थम्—

"नत्वा निजगुरून् भक्त्या, स्मृत्वा वाङ्मयदेवताम्।
सर्वदर्शनवक्तव्यं, वक्ति श्रीराजशेखरः॥ १॥

अन्तिमं तु यथा—

"बालावबोधनकृते 'मलधारि'सूरिः
श्रीराजशेखर इति प्रथमानबुद्धिः।
सम्यग् गुरोरधिगतोत्तमतर्कशास्त्रः
षड्दर्शनीमिति मनाक् कथयाम्बभूव॥ १८०॥

स्याद्वादकलिकाकर्तारोऽपि नाम्ना राजशेखरा इति जैनग्रन्थावल्यां निर्देशः। एतत्प्रणयनसमयः १२१४तमो वैक्रमयिाब्द इति तत्र सूचितम्। अनेनानुमीयते यदुतैते न प्रस्तुताः। किञ्च कर्पूरमञ्जरी-काव्यमीमांसा-बालभारत-बालरामायण-विद्धशालभञ्जिकाप्रणेतारो राजशेखरा अप्येभ्यो मलधारिसूरिभ्यो भिन्ना एव।

लुङ्(Aorist)प्रयोगप्रचुरस्यास्य प्रबन्धकोशस्य संशोधनकार्ये साधनीभूतं पुस्तकचतुष्टयम्। तत्र क—सञ्ज्ञकं पुण्यपत्तनस्थप्राच्यविद्यासंशोधनमन्दिरसत्कं हस्तलिखितम्, ख—घ—सञ्ज्ञात्मके मुम्बापुर्यां रॉयलएशियाटिक्सोसायटिसत्के हस्तलिखिते, ग—सञ्ज्ञि तु श्रीहेमचन्द्राचार्यग्रन्थावल्यां विंशतितमाङ्करूपेण प्रसिद्धिं नीतम्। एतस्मिन् पुस्तकचतुष्के क—ख—सञ्ज्ञयोः प्रायः परस्परा पाठसदृशता दरीदृश्यते, ग—घ—सञ्ज्ञयोरपि च तथाविधता। घ—सञ्ज्ञा हस्तलिखिता प्रतिः शेषापेक्षया शुद्धतमा, परन्तु न चैतस्या एवाधारेण संशोधनं शक्यम्। किञ्च पुस्तकचतुष्टये प्राप्तेऽपि कतिचन स्थलानि सन्देहास्पदानि सन्ति।

अस्य सम्पादनविधावनुगृहीतोऽस्मि महाशयैस्त्रिभिः। तत्र १३६तमानां पृष्ठानां द्वितीयवेलाशोधनपत्राणामेकस्या प्रतेः समीक्षणेनोपकृतोऽहं दक्षिणविहारिमुनिवर्यश्रीअमरविजयशिष्यरत्नमुनिश्रीचतुरविजयैः सम्पूर्णस्य ग्रन्थस्य मुद्रणवेलाशोधनपत्राणां तु डॉ. वासुदेवराव गोपालराव पराञ्जपे एम्. ए., एलएल. बी. इत्येभिर्महानुभावैः। अपरश्चाहमृणीकृतः श्रीफार्बसगुजरातीसभया यया जैनसाहित्यप्रचारकार्ये सुयोगः समर्पितो मह्यम्।

एवं यथासाधनं सम्पादितो विषमस्थानेषु टिप्पनकैर्विशिष्टपरिशिष्टैश्च समलङ्कृतोऽयं ग्रन्थः साद्यन्तः समीक्ष्यतां समीक्षकैः।

कथासाहित्यरसपिपासुभिः कर्णेहत्य निपीयताममन्दानन्दसन्दोहनिस्यन्दी रसनिवहः। अयं मदीयः परिश्रमः फलेग्रहितां नीयतां नीतिनिपुणैर्विद्याविनोदिभिः सद्भिः। क्षम्यन्तां 'क्षमासन्ततिचारुचित्तै' र्निसर्गोपनिपाताश्छाद्मस्थिकानि स्खलनानि। उपेक्ष्यन्तामशुद्धयो मुद्रणयन्त्रसञ्जातास्तन्नियुक्तजनसमाचरिता वा मात्राऽनुस्वाराङ्कादिपतनपरावर्तनप्रभृतयः प्रतिभाप्रतिष्ठापुरस्कृतैः परीक्षकैरिति प्रार्थयति विबुधवृन्दारविन्दमकरन्देन्दिन्दरो हीरालालो मोहमयीनगर्यां भूलेश्वरवीथ्यां माघे सुदि सप्तम्यां २४५८तमे वीरसंवत्सरे।

विषयानुक्रमः—Table of Contents

विषयः	पृष्ठाङ्कः
Foreword (आमुखम्)	५—६
किञ्चित् प्रास्ताविकम्	७—११
श्रीचतुर्विंशतिप्रबन्धः	१—२५९
उपक्रमः	१—२
(१) श्रीभद्रबाहुवराहप्रबन्धः	३—७
(२) श्रीआर्यनन्दिलसूरिप्रबन्धः	८—१२
(३) श्रीजीवदेवसूरिप्रबन्धः	१३—१७
(४) श्रीआर्यखपटसूरिप्रबन्धः	१८—२२
(५) श्रीपादलिप्तसूरिप्रबन्धः	२३—२९
(६) श्रीवृद्धवादि-सिद्धसेनसूरिप्रबन्धः	३०—४२
(७) श्रीमल्लवादिसूरिप्रबन्धः	४३—४८
(८) श्रीहरिभद्रसूरिप्रबन्धः	४९—५४
(९) श्रीबप्पभट्टिसूरिप्रबन्धः	५५—९५
(१०) श्रीहेमचन्द्रसूरिप्रबन्धः	९६—१११
(११) श्रीहर्षविद्याधर-जयन्तचन्द्रप्रबन्धः	११२—११८
(१२) हरिहरप्रबन्धः	११९—१२५
(१३) श्रीअमरचन्द्रसूरिप्रबन्धः	१२६—१३०
(१४) श्रीमदनकीर्तिप्रबन्धः	१३१—१३५
(१५) श्रीसातवाहनप्रबन्धः	१३६—१५२
(१६) श्रीवङ्कचूलप्रबन्धः	१५३—१५९
(१७) श्रीविक्रमादित्यप्रबन्धः	१६०—१६९
(१७ अ) विक्रमचरितम्	१६९—१७१
(१८) श्रीनागार्जुनप्रबन्धः	१७२—१७४
(१९) श्रीवत्सराजोदयनप्रबन्धः	१७५—१७९

विषयः	पृष्ठाङ्कः
(२०) श्रीलक्ष्मणसेनप्रबन्धः	१८०–१८४
(२१) श्रीमदनवर्मप्रबन्धः	१८५–१९०
(२२) श्रीरत्नप्रबन्धः	१९१–१९८
(२३) श्रीआभडप्रबन्धः	१९९–२०४
(२४) श्रीवस्तुपालप्रबन्धः	२०५–२५९
परिशिष्टानि	२६०–३०५
(१) सपादलक्षीयचाहमानवंशः	२६०–२६१
(२) श्रीआर्यनन्दिलसूरिकृतो वैरोट्यास्तवः	२६१–२६३
(३) 'उवसग्गहरं'स्तोत्रम्	२६४
(४) श्रीपादलिप्तसूरिकृता श्रीवीरस्तुतिः	२६५–२६६
(५) 'शान्तो वेषः'स्तवनम्	२६६–२६७
(६) श्रीवस्तुपालकृतपुण्यकृत्यस्तुतिः	२६७–२६९
(७) श्रीचतुर्विंशतिप्रबन्धगतपद्यानामकाराद्यनुक्रमः	२६९–२७६
(८) विशिष्टनगनगरनरादीनां सूचिः	२७७–२९१
(९) प्रकीर्णकाटिप्पणकानि	२९२–३००
(१०) शुद्धिपत्रकम्	३०१–३०५

अर्हम्

श्रीराजशेखरसूरिवरविरचितः

॥ चतुर्विंशतिप्रबन्धः ॥

प्रबन्धकोशेत्यपराह्वयः

राज्याभिषेके कनकासनस्थः, सर्वाङ्गदिव्याभरणाभिरामः ।
श्रियेऽस्तु वो 'मेरु'शिरोऽवतंसः, कल्पद्रुकल्पः प्रथमो जिनेन्द्रः ॥१॥[3]
विवेकमुच्चैस्तरमारुरोह य–स्ततोऽद्रिशृङ्गं चरणं ततस्तपः ।
ततः परं ज्ञानमथोत्तमं पदं, श्रियं स नेमिर्दिशतूत्तरोत्तराम् ॥२॥[6]

यस्मै स्वयंवरसमागतसप्ततत्त्व-
लक्ष्मीकरग्रहणमाचरतेति भक्त्या ।
सप्त व्यधात् फणिपतिः फणमण्डपान् किं
वामाङ्गभूः स भगवान् भवतान्मुदे वः ॥ ३ ॥[7]

अर्थेन प्रथमं कृतार्थमकरोद् यो वीरसंवत्सरे
दाने च व्रतपर्वजेऽथ परमार्थेनापि विष्वग् जनम् ।
यद्दत्तागमशुद्धबीजकबलादद्यापि तत्त्वाभिधा
लभ्यन्ते निधयो बुधै'र्भरत'भुव्यस्यां स वीरः श्रिये ॥ ४ ॥[8]

देयासुर्वाङ्मयं मे जिनपगणभृतो भारती सारतीव्रा
भारत्याः सौम्यदृष्ट्या विलसतु मम सा सन्तु सन्तः प्रसन्नाः ।
सूरिर्मे सद्गुरुः श्रीतिलक इति कलाः स्फोरयत्वस्तविघ्नः
शिष्याः स्फूर्जन्तु गर्जन्त्वविरलसुकृतश्रेणयः श्रावकौघाः ॥ ५ ॥[10]

---

१ ग–'णेऽभिरामः'। २ श्रीऋषभस्तीर्थङ्करः। ३ उपजातिः। ४ ग–'मथो। त्तरं पदं'। ५ क–'चरम्'। ६ वंशस्थविलम्। ७ वसन्ततिलका। ८ शार्दूलविक्रीडितम्। ९ क-ख-'प्रसन्ना'। १० स्रग्धरा।

इह[1] किल शिष्येण विनीतविनयेन श्रुतजलधिपारङ्गमस्य क्रियापरस्य गुरोः समीपे विधिना सर्वमध्येतव्यम् । ततो भव्योपकाराय देशना क्लेशनाशिनी विस्तार्या । तद्विधिश्चायम्—अस्खलितम्, अमिलितम्, अहीनाक्षरं सूत्र[2]मुच्चार्यम् । अग्राम्यललितभङ्गयाऽर्थः कथ्यः । कायगुप्तेन परितः सभ्येषु दत्तदृष्टिना यावदर्थबोधं वक्तव्यम् । वक्तुः प्रायेण चरितैः प्रबन्धैश्च कार्यम् । तत्र श्रीऋषभादिवर्धमानान्तानां जिनानाम्, चक्रयादीनां राज्ञाम्, ऋषीणां चार्यरक्षितान्तानां वृत्तानि चरितानि उच्यन्ते । तत्पश्चात्कालभाविनां तु नराणां वृत्तानि प्रबन्धा इति ।

इदानीं वयं गुरुमुखश्रुतानां विस्तीर्णानां रसाढ्यानां चतुर्विंशतेः प्रबन्धानां सङ्ग्रहं कुर्वाणाः स्म । तत्र सूरिप्रबन्धा दश, कविप्रबन्धाश्चत्वारः, राजप्रबन्धाः सप्त, राजाङ्गश्रावकप्रबन्धास्त्रयः, एवं चतुर्विंशतिः । १ **भद्रबाहु-वराह**योः, २ आर्य**नन्दिल**क्षपणकस्य, ३ **जीव[3]देव**सूरीणाम्, ४ आर्य**खपटा**चार्याणाम्, ५ **पादलिप्त**प्रभूणाम्, ६ **वृद्धवादि-सिद्धसेन**योः, ७ **मल्लवादि**नः, ८ **हरि[4]भद्र**सूरीणाम्, ९ **बप्पभट्टि[5]**सूरीणाम्, १० **हेम[6]**सूरीणाम्, ११ **श्रीहर्ष**कवेः, १२ **हरिहर**कवेः, १३ **अमरचन्द्र**कवेः, १४ दिगम्बर**मदनकीर्ति**कवेः, १५ **सातवाहन**—१६ **वङ्कचूल**—१७ **विक्रमादित्य**—१८ **नागार्जुन**—१९ **उदयन**—२० **लक्षणसेन**—२१ **मदनवर्म**णाम्, २२ **रत्न[7]**—२३ **आभड**—२४ **वस्तुपाला**नां चेति । [8]तेषु प्रथमम्—

[१]

॥ भद्रबाहुवराहप्रबन्धः ॥

दक्षिणापथे 'प्रतिष्ठान'पुरे **भद्रबाहु-वराहा**ह्वौ द्वौ द्विजौ कुमारौ निर्धनौ निराश्रयौ प्राज्ञौ वसतः । तत्र **यशोभद्रो** नाम

---

१ घ- 'इह हि किल' । २ ख-ग-घ-'सूत्रम्' । ३ ग-घ-'श्रीजीव०' । ४ घ-'श्रीहरि०' । ५ घ-'श्रीबप्प०' । ६ घ-'श्रीहेम०' । ७ घ-'रत्नश्रावक-आभड०' । ८ ख-घ-'एषु' ।

चतुर्दशपूर्वी समागतः। भद्रबाहु-वराहौ तद्देशनां शुश्रुवतुः। यथा—

भोगा भङ्गुरवृत्तयो बहुविधास्तैरेव चायं भव-
स्तत्त्वस्येह कृते परिभ्रमत रे लोकाः ! सृ(कृ?)तं चेष्टितैः।
आशापाशशतोपशान्तिविशदं चेतः समाधीयतां
क्वाप्यात्यन्तिकसौख्यधामनि यदि श्रद्धेयमस्मद्वचः ॥ १ ॥[3]

एतच्छ्रवणमात्रत एव प्रतिबुद्धौ गृहं गत्वा तौ मन्त्रयेते स्म—जन्म कथं वृथा नीयते?। तावद् भोगसामग्री नास्ति, तर्हि योगः साध्यते।

अग्रे गीतं सरसकवयः पार्श्वतो दाक्षिणात्याः
पृष्ठे लीलावलयरणितं चामरग्राहिणीनाम्।
यद्यस्त्येवं कुरु भवरसास्वादने लम्पटत्वं
नो चेच्चेतः! प्रविश सहसा निर्विकल्पे समाधौ ॥१॥[5]

इति विमृश्य द्वावपि बान्धवौ प्रवव्रजतुः।

भद्रबाहुश्चतुर्दशपूर्वी षट्त्रिंशद्गुणसम्पूर्णः सूरिरासीत्। १ **दशवैकालिक**—२ **उत्तराध्ययन**—३ **दशाश्रुतस्कन्ध**—४ **कल्प**—५ **व्यवहार**—६ **आवश्यक**—७ **सूर्यप्रज्ञप्ति**—८ **सूत्रकृत**—९ **आचाराङ्ग**—१० **ऋषिभाषिता**ख्यग्रन्थदशकप्रतिबद्धदशनिर्युक्तिकारतया पप्रथे, **भ(भा?)द्रबाहवीं** नाम संहितां च व्यरचयत्। तदा आर्य**सम्भूतिविजयो**ऽपि चतुर्दशपूर्वी वर्तते। श्री**यशोभद्रसूरीणां** स्वर्गगमनं जातम्। **भद्रबाहुसम्भूतिविजयौ** स्नेहपरौ परस्परं भव्याम्भोरुहभास्करौ विहरतो 'भरते' पृथक् पृथक्। **वराहो**ऽपि विद्वानासीत्; केवलमखर्वगर्वपर्वतारूढः सूरिपदं याचते **भद्रबाहु**सहोदरपार्श्वात्। **भद्रबाहु**ना भाषितः सः—वत्स! विद्वानसि, क्रियावानसि, परं सगर्वोऽसि; सगर्वस्य सूरिपदं न दद्मः। एतत् सत्यमपि तस्मै न रुरुचे, यतो 'गुरुवचनममलमपि महदुपजनयति श्रवणस्थितं शूलमभव्यस्य'। ततो व्रतं तत्याज। मिथ्यात्वं

१ घ–'भुव–'। २ घ–'शान्त०'। ३ शार्दूल०। ४ख–'गृहे'। ५ मन्दाक्रान्ता। ६ क–ख–'स्वर्ग०'। ७ घ–'मपि सलिलमिव मह०'। ८ क–'सदुप०'।

गतः पुनर्द्विजवेषं जग्राह ।

अतावस्थाऽधीतशास्त्रार्थज्ञतया वाराहसंहितादिनवीनशास्त्र-रचनायां प्रजगल्भे, लोकेषु च जगाद— अहं बाल्ये लग्नमभ्य-स्यामि स्म । तद्विचार एव लीनस्तिष्ठामि स्म । एकदा प्रतिष्ठानाद् बहिः [1]शिलायामेकस्यां लग्नं मण्डयामि स्म । सायममृष्ट एव तस्मिन् स्वस्थानमागत्य स्वपिमि स्म । सुप्तोऽहं तल्लग्नममृष्टं स्मरामि स्म । ततो मार्ष्टुं तत्र यामि स्म । तत्र लग्नाधिष्ठिते शिलातले पञ्चानन उप-विष्टोऽभूत्, तथापि तदुदरदेशे करं निक्षिप्य मया तल्लग्नं मृष्टम्; तावता पञ्चाननः साक्षाद् भास्कर एवाभूत् । तेनाहं भाषितः— वत्स ! तव [2]दृढनिश्चयतया लग्नग्रहभक्त्या च बाढं तुष्टोऽस्मि, रविरहम्, वरं वृणीष्व । अथ मयोक्तम्—स्वामिन् ! यदि प्रसन्नोऽसि तदा निजविमाने चिरं माम[3]वस्थाप्य सकलमपि ज्योतिश्चक्रं मे दर्शय । अथाहं [4]मिह(हि)रेण चिरं स्वविमानस्थः खे [5]भ्रामितोऽस्मि । सूर्यसङ्क्रमितामृतसन्तर्पितेन च मया क्षुत्तृषादिदुःखं न किञ्चिदनुभूतम् । कृतकृत्यश्च सूर्यमापृच्छ्य ज्ञानेन च जगदुप-कर्तुं महीलोकं भ्रमन्नस्मि । अहं वराहमिह(हि)र इति वाच्यः । इत्यादि स्वैरं प्रख्यापयामास । सम्भाव्यत्वात् लोके पूजां परमा-[6]मांप्य 'प्रतिष्ठान'पुरे शत्रुजितं भूपालं कलाकलापेन रञ्जयामास । तेन निजपुरोहितः कृतः । यतः—

गौरवाय गुणा एव, न तु ज्ञातेयडम्बरः ।
[7]वानेयं गृह्यते पुष्प–मङ्गजस्त्यज्यते मलः ॥ १ ॥[8]

अथ श्वेताम्बरान् निन्दति—किममी वराकाः काका [9]विदान्ति ? मक्षिकावद् भिणिहणायमानाः कारास्था इव कुचेलाः कालं क्षपयन्ति, क्षपयन्तु । तच्छृण्वतां श्रावकाणां शिरःशूलमुत्पेदे । [10]धिगिद-

1 क–'विशालायामेक०'। २ क–ख– 'दृढतया लग्न०' । ३ ग–'मवस्थापय' । ४ सूर्येण । ५ क–ख–घ–' भ्रमितोऽस्मि ' । ६ क–ख– 'माप' । ७ वने जातम् । ८ अनुष्टुप् । ९ क–ख–'वदन्ति' । १० क–ख– 'धिगस्माकं' ।

मस्माकं जीवितं येन गुर्ववज्ञां सहामहे । किं कुर्मः? । अयं कलावानिति नरपतिना पूज्यते । राजभिः पूज्यते यश्च सर्वैरपि पूज्यते । भवतु, तथापि भद्रबाहुमाह्वयामस्तावत् । इति सम्मन्त्र्य तथैव चक्रुः । आगताः श्रीभद्रबाहवः । कारितः श्रावकैः सस्पर्द्धप्रवेशमहः । स्थापिता गुरवः सुस्थाने । नित्यं व्याख्यारसानास्वादयामासुः सभ्याः । भद्रबाह्वागमे स वराहो बाढं मम्लौ, तथापि तेभ्यो नापकर्तुमशकदसौ ।

अत्रान्तरे वराहमि(हि)हरगृहे पुत्रो जातः । तज्जन्मतुष्टः प्रभूतं धनं व्ययति स्म । लोकाच्च पूजामाप्नोति स्म । पुत्रस्य वर्षशतमायुरिति तेन नरेन्द्रादिलोकाग्रसभासमक्षं प्रख्यापितम् । गृहे उत्सवोदयस्तस्य ।

एकदा सदसि वराहः प्राह स्म– अहो सहोदरोऽपि भद्रबाहुर्मे पुत्रजन्मोत्सवे नागात् इति बाह्या एते । एतदाकर्ण्य श्रावकैर्भद्रबाहुर्विज्ञप्तः– एवं एवमसौ वदन्नास्ते, गम्यतां भवद्भिरेकदा तद्गृहम्, मा वृथैवमुधा क्रोधः । श्रीभद्रबाहुनाऽऽदिष्टम्– द्वौ क्लेशौ कथं कारयध्वे ? । अयं बालः सप्तमे दिने रात्रौ निशीथे बिडालिकया घानिष्यते । तस्मिन् मृते शोकविसर्जनायापि गन्तव्यमेव तावत् । ततः श्रावकैरूचे– तेन विप्रेणोपराजमर्भस्य समाशतमायुरुक्तम्, भवद्भिः पुनरित्थमादिष्यते, किमेतत् ? श्रीभद्रबाहुस्वामिना भणितम्– ज्ञानस्य प्रत्ययः सारम्, स चासन्न एवास्ते । स्थितास्तूष्णीं श्रावकाः । आगतं सप्तमं दिनम् । तत्रैव द्विप्रहरमात्रायां रात्र्यां बालं स्तन्यं पाययितुं धात्र्युपविष्टा । द्वारशाखाग्रे न्यस्ताऽर्गला बालमस्तके पतिता जनान्तरसञ्चारात् ।

---

१ 'ख'- 'स पूज्यते' । २ क-ख 'सस्पर्द्धिप्र०' । ३ घ-'स्पर्धं' । ४ ग- 'भद्रबाह्वागमे वराहो । ५ क-' भद्रबाहुर्मे इत आरभ्य 'क्रोधः' एतत्पर्यन्तं नास्ति। ६ ख-' भद्रबाहुना' । ७ ग- 'पुनरिद०' । ८ ख-'बाहुना' । ९ क-ख-'मात्र्यां' । १० ग-'रात्रौ' । ११ ग-'शाखाग्रन्यस्ता०' । १२ क-ख-'मस्तकोपरि' ।

प्रमीतो[1] बालः। रुद्यते वराहगृहे। मिलितो लोकः। भद्रबाहुनाऽपि श्रावका उक्ताः-- शोकापनोदो धर्माचार्ये इति तत्रास्माभिरधुना गन्तव्यम्। श्रावकशतावृता[2] गतास्तत्राचार्याः। वराहः शोकसंकु-[3]लोऽप्यभ्युत्थानाद्युचितमकरोत्, अभ्यदधाच्च[4]-- आचार्याः! भवतां ज्ञानं मिलितम्, केवलं बिडालीतो मृत्युर्न, किन्त्वर्गलातः। भद्रबाहुना निजगदे–तस्या अर्गलाया लोहमय्या अग्रभागे रेखामयी बिडाल्यस्ति, नासत्यं ब्रूमः। आनीता[5]ऽवलोकिताऽर्गला तथैवास्ते, अथोवाच वराहः-- तथा पुत्रशोकेन न खिद्येऽहं यथा राजविदिताख्यातपुत्रशतायुस्त्ववैफल्येन खिद्ये। धिगमीषां निजपुस्तकानां प्रत्ययेनास्माभिर्ज्ञानं प्राकाशि[6], एतान्यसत्यानि, तस्मान्मृज्मः[7]। इत्युक्त्वा कुण्डानि जलैरपूपुरत्। पुस्तकानि मार्ष्टुं स यावदारभते तावद् भद्रबाहुना बाहुना[8] धृत्वा वारितः। आत्मप्रमादेन ज्ञानं विनाश्य कथं पुस्तकेभ्यः कुप्यसि? एते पुस्तकाः सर्वज्ञोक्तमेव भाषन्ते, ज्ञाता तु दुर्लभः। अमुकस्मिन् स्थाने त्वं विपर्यस्तमतिर्जातः, आत्मानमेव निन्द।

प्रभुप्रसादस्तारुण्यं, विभवो रूपमन्वयः।
शौर्यं पाण्डित्यमित्येत--दमद्यं मदकारणम् ॥ १ ॥[9]

मत्तस्य च कुतो विचारसूक्ष्मेक्षिकाः?। तस्मान्मा माङ्क्षीः पुस्तकान् इति निषिद्धः। विलक्षीभूय स्थितो वराहः। तत्रान्तरे पूर्वं तत्कृतार्हन्मतगर्हापीडितमनसा केनापि श्रावकेण पठितम्—

युष्मादृशाः क्षपणकाः कृमयोऽपि यस्यां
भान्ति स्म सन्तमसमभ्यगमन्निशाऽसौ।
सूर्यांशुदीप्तदशदिग्दिवसोऽधुनाऽयं
भात्यत्र नेन्दुरपि कीटमणे! किमु त्वम् ॥१॥[10]

---

१ ग–'प्रमृतो'। २ ग–'शतवृता'। ३ ख–'शङ्कुसङ्कुलो'। ४ क–'अभ्यधाच्च'। ५ क–'आनीयाव०'। ६ क–'प्रकाशितं'। ७ ग–'तस्मात् तु मृज्मः'। ८ ग–'बाहौ'। ९ अनुष्टुप्। १० वसन्त०।

इति वदन्नेव नष्टः सः । बाढं पीडितो **वराहः** । अत्रान्तरे स्वयमागतो राजा । राज्ञोक्तम्—मा स्म शोचीः, भवस्थितिरियं विद्वन् ! । तदा जिनभक्तेन राजमन्त्रिणैकेन भणितम्—ते आचार्या नवा याताः सन्ति यैर्डिम्भस्य सप्ताहमात्रमायुरभाणि, ते सङ्गतवाचो महात्मानः । केनापि दर्शिता **भद्रबाहवः**, एते ते; तदा द्विजस्तथा दूनो यथा स एव विवेद । गतो राजाऽपि, **भद्रबाहुरपि**, लोकोऽपि स्वस्थानम् । राजा श्रावकधर्मं प्रतिपेदे । **वराहो**ऽपमानाद् भागवतीं दीक्षां गृहीत्वाऽज्ञानकष्टानि महान्ति कृत्वा जैनधर्मद्वेषी दुष्टो व्यन्तरोऽभूत् । ऋषिषु द्वेषवानपि न प्रबभूव । तपो हि वज्रपञ्जरप्रायं महामुनीनां परप्रेरितप्रत्यूहपृषत्कदुर्भेदतरम् । अतः श्रावकानुपद्रोतुमारेभे । गृहे गृहे रोगानुत्पादयामास । श्रावकैः पीडार्त्तैर्**भद्रबाहुरादरेण** विज्ञप्तः—भगवन् ! भवति सत्यपि यद् वयं रुग्भिः पीड्यामहे, तत् सत्यमिदम्—कुञ्जरस्कन्धाधिरूढोऽपि भषणैर्भक्ष्य(ष्य ?)ते इति ? । गुरुभिरभाणि—मा भैष्ट, सोऽयं **वराहमिह(हि)रः** पूर्ववैराद् भवद्भ्यो द्रुह्यति । रक्षामि पाणेरपि वज्रपाणेः । ततः पूर्वेभ्य उद्धृत्य ' उवसग्गहरं पासम् ' इत्यादि स्तवनं गाथापञ्चकमयं सन्दद्भे गुरुभिः । पठितं च [२]तल्लोकैः । सद्यः शान्तिं गताः क्लेशाः । अद्यापि कष्टापहारार्थिभिस्तत् पठ्यमानमास्ते । अचिन्त्यचिन्तामणिप्रतिमं च तत् । श्री**भद्रबाहूनां** विद्योपजीवी चतुर्दशपूर्वी श्री**स्थूलभद्रः** परमतान्यचुचूर्णत् ।

इति श्रीभद्रबाहुवराहप्रबन्धः प्रथमः ॥ ग्र० १२२ ॥

---

१ ख-'वराहचरः' । २ ख-'तल्लोके' ।

[२]

॥ अथार्यनन्दिलप्रबन्धः ॥[1]

'पद्मिनीखण्ड'पत्तने **पद्मप्रभ**[2]नामा राजा। तस्य भार्या **पद्मावती**। तस्मिन् पुरे **पद्मदत्त**नामा श्रेष्ठी वसति। तस्य कान्ता **पद्मयशा** नाम। तयोः सुतः **पद्म**नामाऽभूत्। **वरदत्तेन** सार्थवाहेन स्वकीया **वैरोट्या** नाम पुत्री तस्य दत्ता। स तां व्यवाहयत्।

अन्यदा **वरदत्तो वैरोट्या**जनकः सपरिवारो देशान्तरं गच्छन् वनदवेन दग्धः। **वैरोट्यां** श्वश्रूः शुश्रूष्यमाणाऽपि [3]निष्पितृकां भणित्वाऽपमानयति। यतः—

रूपं रहो धनं तेजः, सौभाग्यं प्रभविष्णुता।
प्रभावात् पैतृकादेव, नारीणां जायते ध्रुवम् ॥१॥[4]

सा श्वश्रूवचनैः कुकूलानलकर्कशैः पीडिताऽपि [5]दैवमुपालभते, न श्वश्रूं निन्दति, चिन्तयति च—

[6]सव्वो पुव्वकयाणं, कम्माणं पावए फलविवागं।
अवराहेसु गुणेसु य, निमित्तमि(म ?)त्तं परो होइ ॥ १ ॥[7]

अन्यदा **वैरोट्या** भोगीन्द्रस्वप्नसूचितं गर्भं बभार। पायसभोजनदोहद उत्पन्नः। तदाऽऽचार्य**नन्दिल**नामा सूरिरुद्याने समवासार्षीत्, सार्द्धनवपूर्वधर आर्य**रक्षित**स्वामिवत्। **वैरोट्यायाः** श्वश्रूरिति वक्ति—अस्या वध्वाः सुता भविष्यति, न तु सुतः। इति [8]कर्णक्रकचकर्कशतद्वचःपीडिता सती सा सती वधूः सूरिवन्दनार्थं गता। **सूरयो** वन्दिताः। [9]स्वस्य श्वश्वा सह विरोधोऽकथि।

---

१ क–'नन्दिप्रबन्धः'। २ क–'पद्मप्रभो'। ३ क–'निःपितृकां'। ४ अनुष्टुप्। ५ क-ग– 'देवमुपा०'।

६ छाया—सर्वः पूर्वकृतानां कर्मणां प्राप्नोति फलविपाकम्।
अपराधेषु गुणेषु च निमित्तमात्रं परो भवति ॥

७ आर्या। ८ ख–'कर्णे क्रकच०'। ९ ख–'ततः स्वस्य'।

सूरिभिरुक्तम् —पूर्वकर्मदोषोऽयम्, क्षोभो न वर्द्धनीयः, भवहेतुत्वात्, वत्से !

[1]ईह लोए च्चिय कोवो, सरीरसंतावकलहवेराइं ।
कुणइ पुणो परलोए, नरगाइसुदारुणं दुक्खं ॥ १ ॥[2]

पुत्रं च लप्स्यसे । पायसदोहदस्ते जातोऽस्ति सोऽपि यथा तथा [3]पूरयिष्यते । इति सा सूरिवचसाऽऽनन्दितचित्ता निजगृहमागच्छत्, अचिन्तयच्च—

अस्माभिश्चतुरम्बुराशिरसनाविच्छेदिनीं मेदिनीं
भ्राम्यद्भिः स न कोऽपि निस्तुषगुणो दृष्टो विशिष्टो जनः ।
यस्याग्रे चिरसञ्चितानि हृदये दुःखानि सौख्यानि वा
व्याख्याय क्षणमेकमर्द्धमथवा निःश्वस्य विश्रम्यते ॥ १ ॥[4]

[5]एते तु गुरवस्तादृशाः सन्ति ।

पद्मयशा अपि चैत्रपूर्णिमायामुपोषिता '[6]पुण्डरीक'तपसि [7]क्रियमाणे उद्यापनमारेभे । तद्दिने पायसपूर्णः प्रतिग्रहो यतिभ्यो दीयते, साधर्मिकवात्सल्यं च क्रियते । तया सर्वं कृतम् । वध्वाः पुनर्वैरभावात् कुलत्थादि कदशनं दत्तम् । वधूः पुनः स्थाल्यामुद्धृतं पायसं प्रच्छन्नं गृहीत्वा वस्त्रे बद्ध्वा घटे क्षिप्त्वा जलाशयं जलाय गता । वृक्षमूले कुम्भं मुक्त्वा यदा हस्तपादप्रक्षालनार्थं गता तावताऽ**लिञ्जर**नामा नागः पातालेऽस्ति, तस्य कान्तायाः [10]क्षीरान्नदोहदः समजनि । पृथिव्यामायाता क्षीरान्नं गवेषयति । तत्र तरोर्मूले घटमध्ये क्षीरान्नं दृष्टम्, भुक्तं च । येन मार्गेणागता तेनैव

१ छाया—इह लोके एव कोपः शरीरसन्तापकलहवैराणि ।
करोति पुनः परलोके नरकादिसुदारुणं दुःखम् ॥
२ आर्या । ३ क-'पूरयिष्ये' । ४ शार्दूल० । ५ क-ख-'एते गुरव०' ।
६ एतत्स्वरूपार्थं प्रेक्ष्यतां क-परिशिष्टम् । ७ क—'क्रियामारेभे' । ८ क-ख-'भरात्' । ९ ख-'कृत्वा' । १० ग-'पायसदोहदः' ।

गता नागपत्नी। यदा **वैरोट्या** पादशौचं कृत्वा समायाति तावत् क्षीरान्नं न पश्यति, तथापि न चुकोप, न विरूपं बभाषे, किन्त्वेवं [1]बभाषे—'येनेदं भक्षितं भक्ष्यं पूर्यतां तन्मनोरथ' इत्याशिषं ददौ।

इतश्चाऽ**लिञ्जर**पत्न्या तदन्तरितस्थितया तस्यास्तदाशीर्वचनं श्रुतं स्वस्थानमेत्य स्वभर्त्रे निवेदितं च। **वैरोट्या** स्वगृहमागता। ततो रात्रौ **वैरोट्या**प्रातिवेश्मिक्याः स्त्रियाः स्वप्ने नागपत्न्या कथितम्—भद्रे! अहं **अलिञ्जर**नागपत्नी, मदीया तनया **वैरोट्या**, तस्याः पायसदोहदोऽस्ति, स तस्यास्त्वया पूरणीयः। तथा तस्याग्रे कथनीयम्—तव [2]पितृकुलं नास्ति, परमहं पितृसमानोपकारं करिष्यामि, श्वश्रूपराभवाग्नितापमुपशमयिष्यामि। तथा प्रातिवेश्मिक्या प्रातर्वैरोट्या क्षीरान्नं भोजिता। सम्पूर्णदोहदा सुतमजीजनत्। नागकान्तयाऽपि सुतशतमसूयत। **वैरोट्या**पुत्रनामकरणदिने पन्नगेन उत्सवः कारितः। यत्र [3]पितृगृहं पूर्वं स्थितं तत्र धवलगृहं कारयित्वा [4]पातालवासिभिर्नागैरलङ्कृतम्। गजा-ऽश्व-वरवाहन-पदातिवर्गसहिता नागलोकाः समाययुः। तस्या गृहलक्ष्म्या [5]सङ्कीर्णं चक्रुः। [6]**अलिञ्जर**पत्नी पतिना (? पत्या) पुत्रैश्च युता दिव्यवस्त्रपट्टकूलस्वर्णरत्नखचितसर्वाङ्गाभरणादिकं सर्वं मनोज्ञं वस्तुसमूहं **वैरोट्या**याः प्रतिपन्नसुतात्वेन पूरयति। **वैरोटथा अलिञ्जर**पत्नीगृहे नित्यं यात्यायाति च। **अलिञ्जर**पत्न्याऽतीव मान्यते, पूज्यते **वैरोटया**। श्वश्रूस्तया[7]रूपं पितृगृहं मेलापकमिव दृष्ट्वा [8]वधूं सत्कर्तुमारेभे। [9]'लोकः पूजितपूजकः'। **वैरोटथाया** रक्षार्थं नागवध्वा स्वकीयलघवः शतं पुत्राः सर्पकाः समर्पिताः। तथा [10]सर्पा घटे क्षिप्ताः। तत्र च कयापि कर्मकर्या अग्नितप्तस्थालीमुखे सर्पघटो

१ ग-'बभाण'। २ पद्यार्धमिदम्। ३ क-ख-'पितुर्गृहं'। ४ क-ख-'पातालवासिभिरधिकृतं नागैः कृतम्'। ५ क-ख-'गृहं सङ्कीर्णं'। ६ क-ख प्रत्योः 'अलिञ्जरपत्नी' इत आरभ्य 'पूज्यते वैरोट्या' पर्यन्तं नास्ति। ७ ग-'विधं पितृ०'। ८ ग-'तां वैरोट्यां वधूं'। ९ श्लोकचरणं सम्भाव्यते। १० क-'सर्पाः'।

दत्तः । [1]तत्क्षणमेव **वैरोटययो**त्तारितः । पानीयेनाभिषिक्तास्ते ततः [2]स्वस्थाः सम्पन्नाः । एकस्तु शिशुर्विपुच्छो जातः । यदा स स्खलति क्षितौ तदा **वैरोट्या** ब्रूते—[3]बण्डो जीवतु । **वैरोट्या**जातकस्य स्नेहेन मोहितास्ते सर्वे बान्धवरूपाः सर्पाः क्षौमरत्नस्वर्णादि दत्त्वा नामकरणं च कारयित्वा यथास्थानं ययुः । **वैरोट्या** नागप्रभावात् गौरवपात्रं जाता।

अन्यदाऽ**लिञ्जरः** स्वपुत्रं पुच्छरहितं दृष्ट्वा चुक्रोध । [4]मम पुत्रः केन दुरात्मना विपुच्छः कृतः ? । ततो **वैरोट्यया** कृतो विपुच्छो मे पुत्र इत्यवधिना ज्ञात्वा [5]**वैरोट्याया** उपरि पूर्वं सुप्रसन्नोऽपि चुकोप । कुपितः सन् विरूपं कर्तुं **वैरोट्यागृह**मगमत् । **अलिञ्जरो** गूढतनुर्गृहमध्ये[6] स्थितः । यदा **वैरोट्या** ध्वान्तभरे सति गृहापवरकमध्ये प्रविष्टा तदा तयोक्तम्— बण्डो जीवतु [7]चिरम् । तच्छ्रुत्वा नागराजः सन्तुष्टस्तस्यै नूपुरे ददौ । अद्यप्रभृति वत्से ! त्वया पाताले आगन्तव्यम्, नागाश्च त्वद्गृहमेष्यन्ति इति प्रसादः कृतः । सा **वैरोट्या** पाताले गमनागमनं करोति । नागवरात् **नागदत्त** इति नाम दत्तं पुत्रस्य । तदा **पद्मदत्तो वैरोट्या**श्वशुरः श्रीआर्य**नन्दिलक्षपणकै**रेवमुक्तः-- त्वया स्ववध्वग्रे कथनीयम्, नागाश्रयं गतया त्वया नागा वक्तव्याः—भवद्भिर्लोकस्यानुग्रहः [9]करणीयः, कोऽपि न दंष्टव्यः । तत् सूरिवचनं श्वशुरेण तस्यै, तथा च नागेभ्यः कथितम् । तत्र गता च **वैरोट्या** एवमुच्चैर्जगौ— साऽ**लिञ्जर**पत्नी जीयाद् सोऽ**लिञ्जरो** जीयात् [10]येनाहमपितृगृहाऽपि सपितृगृहा कृता, अनाथाऽपि सनाथा [11]जाता ।

---

१ ग-पुस्तके ' तत्क्षणमेव ' एतदधिकम् । २ क-' सुस्थाः ' । ३ ' बांडो ' इति गूर्जरभाषायाम् । ४ ग-पुस्तके 'मम' इत्यत आरभ्य 'इति' एतत्पर्यन्तमधिकं विद्यते । ५ क-खप्रत्योः '**वैरोट्या**' इत्यत आरभ्य 'कर्तुं' एतत्पर्यन्तं न दृश्यते । ६ क-ख-तनुर्मध्ये' । ७ ग-पुस्तके ' चिरं ' अधिकं विद्यते । ८ क-खप्रत्योः ' **नागदत्त** इति नाम दत्तं पुत्रस्य' एतन्न दृश्यते । ९ ग-' कर्तव्यः ' । १० क-'येनाहमपि सपितृगृहा कृता' । ११ ग- '॰जाता' ।

भो भो नागकुमाराः ! आर्य**नन्दिलेन** महात्मना एवमादिष्टम्—लोको न पीडयितव्यः, [1]लोकस्यानुग्रहः कार्यः । **वैरोट्या** पुनरपि स्वगृहं [2]गता । गुरुणा **वैरोट्या**स्तवो नवो विरचितः । यो **वैरोट्या**स्तवं पठति तस्य [3]पन्नगभयं नास्ति । पन्नगाः सर्वे **वैरोट्या**या गुरोः पार्श्वमानीताः । उपदेशं श्राविता उपशान्तचित्ताः [4]संवृत्ताः । **नागदत्त**नामा **वैरोट्या**पुत्रः सौभाग्यरङ्गभूरभूत् । **पद्मदत्तेन** प्रियासहितेन व्रतं **गृहीतम्** । तपस्तप्त्वा स्वर्गं गतः । **पद्मयशा** अपि तस्य देवत्वं प्राप्तस्य इच्छासिद्धियुजो देवी सञ्जाता । **वैरोट्या** च फणीन्द्राणां(न्द्रस्य ?) ध्यानान्मृत्वा **धरणे**न्द्रपत्नीत्वेनोत्पन्ना । तत्रापि '**वैरोट्या**' इति नामास्याः ।

इति आर्यनन्दिलप्रबन्धः ॥ २ ॥

१ ग–पुस्तके 'लोकस्यानुग्रहः कार्यः' एतदधिकम् । २ क- 'आगता' । ३ सर्पभीतिः । ४ ग-पुस्तके 'संवृत्ताः' एतदधिकम् ।

[३]

॥ अथ श्रीजीवदेवसूरिप्रबन्धः ॥

'गूर्जर'धरायां **वायु**देवता[1]स्थापितं 'वायटं' नाम महास्थानम्। तत्र **धर्मदेव**नामा श्रेष्ठी धनवान्। तस्य **शीलवती** नाम गेहिनी गेहश्रीरिव देहिनी। तयोः सुतौ **महीधर-महीपालौ**। **महीपालः** क्रीडाप्रियो न कलाऽभ्यासं करोति। ततः पित्रा [2]हक्कितो रुष्टो देशान्तरमसरत्। **धर्मदेव**श्रेष्ठी परलोकं प्राप्तः। **महीधरो**ऽपि श्रीजिनदत्तसूरीणां 'वायट'गच्छीयानां पादमूले प्रवव्राज। स **राशिल्लसूरि**र्नाम सूरीन्द्रो बभूव। **महीपालो**ऽपि पूर्वस्यां दिशि 'राजगृहे' पुरे दिगम्बराचार्यदीक्षां प्राप्याचार्यपदमवाप। **सुवर्णकीर्तिः** इति नाम पप्रथे। **श्रुतकीर्तिना** गुरुणा तस्मै द्वे विद्ये प्रदत्ते–'चक्रेश्वरी'विद्या 'परकायप्रवेश'विद्या च। **धर्मदेवे** दिवं गते **शीलवती** दुःखिन्यासीत् यतः—

> यथा नदी विनाऽम्भोदाद्, यामिनी [3]शशिना विना।
> अम्भोजिनी विना भानुं, भर्त्रा कुलवधूस्तथा ॥१॥[4]

'राजगृहा'गतपरिचितमनुष्यमुखेन स्वपुत्रं **स्वर्णकीर्तिं** तत्रस्थं ज्ञात्वा तन्मिलनाय गता। मिलितः [5]**स्वर्णकीर्ति**स्तस्याः। उन्मीलितो मातापुत्रस्नेहः। एकदा तया **सुवर्णकीर्ति**र्भाषितः–तव पिता दिवमगमत्। त्वमत्र सूरिः। [6]**महीधर**स्तु **राशिल्लसूरि**र्नाम श्वेताम्बरसूरिपदे वर्तते। 'वायट'प्रदेशे विहरति। युवां द्वावेकमतीभूय एकं धर्ममाचरतम्। 'वायट'मानीतस्तया सः। द्वौ बान्धवौ एकत्र मिलितौ। **सुवर्णकीर्ति**र्भाषितो मात्रा, वत्स! त्वं श्वेताम्बर एधि। **सुवर्णकीर्ति**र्वदति– **राशिल्लसूरि**र्दिगम्बराचार्यो भवतु मदनुसरणात्। एवं वर्तमाने मात्रा द्वे रसवत्यौ

---

१ क-ख–'स्थितं'। २ 'हांकी कढायेलो' इति भाषायाम्। ३ ग–'शशिनं'। ४ अनुष्टुप्। ५ ग- '**सुवर्णकीर्तिः**'। ६ क-ख–'**महीपालस्तु**'।

कारिते—एका विशिष्टा, [1]अपरा मध्यमा कुटुम्बार्थी । [2]दिग्वासाः पूर्वमाकारितः । स विशिष्टां रसवतीं भुङ्क्ते स्वैरम्, कुरसवतीं पश्यत्यपि न । **राशिल्ल**सूरिशिष्यौ द्वावागतौ । ताभ्यां निर्जरार्थिभ्यां कुरसवतीं विजह्रे । मात्रा भोजनादनु दिगम्बरः प्रोक्तः—वत्स ! एते श्वेताम्बराः शुद्धाः, त्वमाधाकर्मचिन्तां न करोषि । एते तु वदन्ति—

[3]भुंजइ आहाकम्मं, सम्मं न य जो पडिकम्मइ ।
लुद्धो सव्वजिणाणा–विमुहस्स तस्स आराहणा नत्थि ॥ १ ॥

तथैव च पालयन्ति । [4]तस्मादेतेषां मिल, मोक्षमिच्छसि चेत् । **स्वर्णकीर्ति**र्मातृवचसा प्रबुद्धः श्वेताम्बरदीक्षा[5]माददे । **जीवदेव**-सूरिः इति नाम तस्य दशासु दिक्षु विस्तृतम् । यतिपञ्चशतीसहचरो विहरन् भव्यानां मिथ्यात्वादिरोगान् सुदेशनापीयूषप्रवाहेण निर्दलयति ।

श्रीसूरेरेकदा देशनायां योगी कश्चिदाया[6]तः । [7]स 'त्रैलोक्यजयिनीं' विद्यां साधयितुं द्वात्रिंशल्लक्षणभूषितं नरं विलोकयति । तस्मिन् समये ते त्रय एव—एको **विक्रमादित्यः**, द्वितीयो **जीवदेव**सूरिः, तृतीयः स एव योगी, नान्यः । राजाऽवध्यः । नरकपाले एकपुटी षण्मासीं यावद् भिक्षा याच्यते भुज्यते च, ततः सिध्यति । तेन सूरिं छलयितुमायातः । सूरीणां 'सूरि'मन्त्रप्रभावाद् वस्त्राण्येव नीलीभूतानि, न पुनर्वपुः । ततो गुरुसमीपस्थवाचकजिह्वा स्तम्भिता । श्रीजीवदेवसूरिदृष्टौ [8]स्वजिह्वाया योगपट्टपर्यस्तिकां बबन्ध । सभ्यलोको बिभाय । प्रभुभिः स कीलितः ।

---

१ ग--'द्वितीया' । २ दिगम्बरः ।

३ छाया—भुङ्क्ते आधाकर्म सम्यक् न च यः प्रतिक्राम्यति ।
लुब्धः सर्वजिनाज्ञाविमुखस्य तस्याराधना नास्ति ॥

४ क-ख--'तस्मादेषां' । ५ क-ख– 'माददे' । ६ ग-- 'गतः' । ७ ग--पुस्तके 'स' इति आरभ्य 'स्तम्भिता' पर्यन्तं अधिकं दृश्यते । ८ क-ख– 'जिह्वाया' ।

ततस्तेन खटिकया भूमौ लिखितम्—

[1]उवयारह उवयारडउ सव्वउ लोउ करेइ ।
अवगुणि कियइ जु गुणु करइ विरलउ जणणी जणेइ ॥ १॥

अहं तव च्छलनार्थमागतोऽभूवम् । त्वया ज्ञातः, स्तम्भितः, प्रसीद, मुञ्च, कृपां कुरु इत्यादि । ततः कृपया प्रभुभिर्मुक्तोऽसौ 'वायट-' नगरे बहिर्मठीं गत्वा तस्थौ । प्रभुभिः स्वगच्छः समाकार्योक्तः— योगी दुष्टो बहिर्मठेऽस्ति अमुकदिशि; तस्यां दिशि केनापि साधुना साध्व्या वा न गन्तव्यमेव । तथेति तन्मेने सर्वैः । साध्व्यौ तु द्वे ऋजुतया कुतूहलेन तामेव दिशं गते । योगिना समेत्य चूर्णशक्त्या वशीकृते तत्पार्श्वं न [2]मुञ्चतः । प्रभुभिः स्ववसतौ दर्भपुत्रकः कृतः । तत्करच्छेदे योगिनोऽपि करच्छेदः । मुक्ते साध्व्यौ । मस्तकक्षालनात् परविद्याविदलनेन सुस्थीभूते ते ।

अथान्यदा ' उज्जयिन्यां ' विक्रमादित्येन [3]संवत्सरः प्रवर्तयितुमारेभे । तत्र देशानामनृणीकरणाय मन्त्री निम्बो 'गुर्जरधरादिशि प्रहितो विक्रमेण । स निम्बो ' वायटे ' [4]श्रीमहावीरप्रासादमचीकरत् । तत्र देवं श्रीजीवदेवसूरीन्द्रः [5]प्रत्यतिष्ठपत् ।

अन्येद्युर्वायटे लल्लो नाम श्रेष्ठी [6]महामिथ्यादृग् । तेन होमः कारयितुमारब्धः । विप्रा मिलिताः । आसन्नादाम्लिकाद् द्रुमाद् धूमाकुलोऽहिः [7]कुण्डासन्नोऽपतत् । निर्घृणैर्विप्रैः स वराक [8]उत्पाट्याग्नौ जुहुवे । लल्लस्तद् दृष्ट्वा विरक्तो विप्रेषु उवाच च—अहो निष्ठुरत्वमेतेषाम् ! । एवं जीवहिंसारता ये तस्मादलमेभिर्गुरुभिः ।

---

१ छाया—उपकारकस्य उपकारं सर्वो लोकः करोति ।
अवगुणे कृते यो गुणं करोति विरलं तं जननी जनयति ॥

२ क--' मुञ्चेते ' । ३ ख--' वत्सरो वर्तयितु० ' । ४ अयं प्रासादस्तत्राद्यापि समस्ति । ५ ग--प्रत्यतिष्ठिपत् ' । ६ ग--पुस्तके 'महामिथ्यादृक् एतदधिकम्' । ७ क--ख--'कुण्डासन्ने' । ग--'उत्पाट्य वह्नौ ' ।

एवं वदन् विप्रान् विसृज्य स्वगृहमगमत्। [1]सर्वदर्शनानामाचारान् विलोकते । एकदा मध्याह्ने श्रीजीवदेवसूरीणां साधुसङ्घाटकस्तद्गृहे भिक्षार्थं गतः। तयोः शुद्धभिक्षाग्रहणात् तुष्टः। लल्लेन तौ मुनी आलापितौ– युवयोः के गुरवः ?। ताभ्यां श्रीजीवदेवसूरयः कथिताः[2]। लल्लस्तत्र गतः। श्रावकद्वादशव्रती ससम्यक्त्वां ललौ। अन्यदा लल्लेनोक्तम्—सूर्यपर्वणि मया द्रव्यलक्षं दाने कल्पितम्। तस्यार्द्धं व्ययितम्, शेषमर्द्धं गृहीतम्। न गृह्णन्ति ते निर्लोभाः। लल्लो बाढं प्रीतः। गुरुभिरुक्तम्–अद्य सायं प्रक्षालितैकपादस्य तव यत् प्राभृतमायाति तदस्मत्पार्श्वे आनेयम्। इति श्रुत्वा गृहं गतो लल्लः। सायं केनापि द्वौ वृषभौ प्राभृतीकृतौ। लल्लेन गुरुपार्श्वमानीतौ। गुरुणोक्तम्—यत्रैतौ स्वयं यात्वा तिष्ठतः तत्रै[3]तद्द्रव्यव्ययेन चैत्यं कारापयम्। तच्छ्रुत्वा तेन वृषौ स्वच्छन्दं मुक्तौ [4]'पिप्पलानक'ग्रामे गतौ क्वचित् स्थितौ। तत्र भूमौ लल्लेन चैत्यमारब्धम्, निष्पन्नम्। तत्रावधूतः कोऽप्यायातः। तेनोक्तम्–अत्र प्रासादे दोषोऽस्ति। जनैरुक्तम्–को दोषः?। तेनोक्तम्—स्त्रीशल्यमास्ते। लल्लेन तच्छ्रुत्वा गुरवो विज्ञप्ताः। गुरुभिरुक्तम्–निःशल्यां भूमिं कृत्वा पुनः प्रासादः कार्यते, लल्ल! त्वया द्रव्यचिन्ता न कार्या, तदधिष्ठात्र्यो धनं पूरयिष्यन्ति। प्रासाद उत्कीलयितुमारेभे। शब्द उत्पन्नः– चैत्यं नोत्कीलनीयम्। गुरवो विज्ञप्ताः। तैर्ध्यानं दध्रे। अधिष्ठात्री देव्याययौ। तयोक्तम्—'कन्यकुब्ज'राजसुताऽहं [5]महणीकनाम्नी पूर्वं 'गूर्जर'देशे वसन्ती म्लेच्छसैन्ये समागते पलायमाना तेषु पृष्ठापतितेषु भियाऽत्र कूपे[6]ऽपतम्। मृत्वा व्यन्तरी जाता। अतः स्वाङ्गास्थिशल्याकर्षणं नानुमन्ये। प्रतोल्यां [7]मामधिष्ठात्रीं त्वं कुरु यथा ऋद्धिं

१ क-ख--प्रत्योः 'सर्वे' इति पदं नास्ति। २ ग--'कथितम्'। ३ क-ख--'तत्रैव द्रव्यव्ययेन'। ४ ख--'पिप्पलानकग्रामं'। ५ ग--'महणीनाम्नी'। ६ क-ख--'पतन्ती'। ७ क-ख--'मामधिष्ठात्रीं कुरु यदवा'।

वृद्धिं कुर्वे । गुरुभिः प्रतिपन्नम् । ततस्तद्दत्तभूमौ तद्योग्या देवकुलिका कारिता । तत्र चामितं धनं लब्धम् । लल्लो निष्प्रतिमल्लसुखभाजनमभवत् । सङ्घश्च तुष्टः । लल्लद्वेषाद् द्विजैर्मुमूर्षुगौश्चैत्ये क्षिप्ता । सा तत्र मृता । श्रावकैर्विज्ञप्तं तद् गुरवे । गुरुणा विद्याबलाद् गौर्ब्रह्मभवने क्षिप्ता । यच्चिन्त्यते परस्य तदायाति सम्मुखमेव । ब्राह्मणैरनन्योपायत्वात् जीवदेवसूरयोऽनुनीताः । जीवदेवसूरे ! तारय नः । श्रीसूरिभिस्ते तर्जिताः, उक्ताश्च—यदि मच्चैत्ये मत्पट्टसूरेश्च श्रावकवत् सर्वां भक्तिं कुरुध्वे, मत्सूरेः सूरिपदप्रस्तावे [2]हेममययज्ञोपवीतं दत्थ, तत्सुखासनं स्वयं वहथ, तदा गामिमां ब्रह्मालयादाकर्षामि; अन्यथा तु न । [3]तैरपि कार्यातुरैः [4]सर्वमङ्गीकृतम् । अक्षरादिभिः स्थैर्यमुत्पादितम् । ततो गौराकृष्याचार्यैर्बहिः क्षिप्ता । तुष्टं चातुर्वर्ण्यम् । कालान्तरे मरणासत्तौ सूरिभिस्तस्माद् योगिनो बिभ्यद्भिः स्वकीयाखण्डकपालस्य सर्वसिद्धिहेतोर्भञ्जनं श्रावकाग्रे कथितम् । [5]अन्यथा विद्यासिद्धो सङ्घोपद्रवं करिष्यति । तथैव तैस्तदा चक्रे । योगी निराशश्चिरमरोदीत् ॥

इति श्रीजीवदेवसूरिप्रबन्धः ॥ ३ ॥

१ ग-'पन्नं तत् । तद्दत्त०' । २ क-ख-'हेमयज्ञोपनी(वी)तं' । ३ क-ख-'तैरेव' । ४ क-'सर्वमप्यङ्गी-' । ५ ग-पुस्तके 'अन्यथा विद्यासिद्धो सङ्घोपद्रवं करिष्यति' एतदधिकं दृश्यते ।

[४]

॥ अथार्यखपटाचार्यप्रबन्धः ॥

क्वापि गच्छेऽनेकातिशयलब्धिसम्पन्नाः श्रीआर्यखपटा[1] नाम आचार्यसम्राजः। तेषां शिष्यो भागिनेयो **भुवनो** नाम। ते सूरयो 'भृगुकच्छं' विजह्रुः। तत्र **बलमित्रो** नाम बौद्धभक्तो राजा, बौद्धाश्च महाप्रामाणिकास्तादृगृयजमानगर्विताश्च दुर्दान्ताः। 'एकं वानरी, अपरं वृश्चिकेन जग्धा' इति न्यायात् ते श्वेताम्बराणां [2]धर्मस्थानेषु तृणपूलकान् निक्षेपयन्ति, यूयं पशव इति भावः। [3]अनयाऽवज्ञया [4]**खपटा**चार्या न चुक्रुधुः, गुरुत्वात्। यतः—

उपद्रवत्सु क्षुद्रेषु, न [5]क्रुध्यन्ति महाशयाः।
उत्फालैः [6]शफरैः किं स्या-त्क्षोभः कल्लोलिनीपतिः? ॥ १ ॥[7]

भुवनस्तु चुकोप। श्रावकशतसहस्रसङ्कुलो राज्ञः पार्श्वं ययौ श्रीसङ्घगुर्वनुज्ञां गृहीत्वा तत्रोच्चैरुवाच—

तावड्डिण्डिमघोषणां विदधतां तावत् प्रशंसन्तु च
स्वात्मानं प्रथयन्तु तावदतुलां [8]रीढां च पूज्ये खलाः।
यावत् प्राज्यघृतप्रतर्पितबृहद्भानुप्ररोहत्पृथु—
ज्वालाजालकरालजल्पनिवहैर्नोत्तिष्ठतेऽयं जनः ॥ १ ॥[10]

राज्ञा **बलमित्रे**णोक्तम्—साधो! किं किमात्थ?। **भुवनो** बभाण—तव गुरवस्तार्किकंमन्या गेहेनर्दिनः श्वेताम्बरान् निन्दन्ति, ततो वयं वादाय त्वत्सदः सम्प्राप्ताः। आस्फालय तान् मया सह, एकदा भवतु श्रोतॄणां कर्णकौतुकम्। ततो राज्ञा ते आहूताः। चतुरङ्गसभायां वादं कारिताः। **भुवन**मुनिपञ्चाननतर्कचपेटाताडिताः [11]फेरण्डा इव तूष्णीकाः समजनिषत। राजादि-

---

१ क-'**खपुटा**'। २ क-ख-- 'धर्मस्थाने'। ३ ख-- 'तया'। ४ क-'**खपुटा**०'। ५ क-घ-- 'क्षुभ्यन्ति'। ६ मत्स्यविशेषैः। ७ अनुष्टुप्। ८ अविनयम्। ९ अग्नि०। १० शार्दूल०। ११ शृगालाः।

भिर्घोषितः—जयः श्वेताम्बरशासनस्य । वर्तन्ते चैत्येषु महोत्सवाः । बौद्धास्तु [1]हिमहतपद्मवनाभा जाताः । तं बौद्धापमानं श्रुत्वा बौद्धाचार्यो 'गुडशस्त्र'पुराद् **वृद्धकराख्यो** महातार्किको 'भृगुपुर'मगात् । राजानमवोचत्—श्वेताम्बरैः [2]सह मां [3]वादं कारापय । राजा **भुवन**प्रज्ञास्फूर्तिज्ञेन [4]वारितोऽपि नास्थात् । [5]वादेऽजित एव सोऽपि **भुवनेन** जितः । न खलु यमो भूतानां [6]धीयते(?) । जित्वा सभ्याः प्रभाषिताः—भो भो शृणुत—

यद्दृक्को [7]दृषदो यदुष्णकिरणो ध्वान्तस्य यच्छीलगुः
  [8]शेफालीकुसुमोत्करस्य च [9]देशाकर्षः पतङ्गस्य यत् ।
अद्रेर्यत् [10]कुलिशः प्रचण्डपवनो मेघस्य यद् यत् तरोः
  [11]पर्शुर्यत् [12]करिणो [13]हरिः प्रकुरुते तद् वादिनोऽसावहम् ॥१॥[14]

[15]सभ्याश्चमत्कृता उज्जुघुषुः — जयति धवलाम्बरशासनम् । **वृद्धकरः** [16]पुनरपमानाशनितप्तोऽनशनं कृत्वा 'गुडशस्त्र'पुरे **वृद्धकराख्यो** यक्ष उत्पन्नः प्राग्वैरेण जैनानुपद्रवति व्याधिवर्द्धन-भापन-धनहरणादिप्रकारैः । 'गुडशस्त्र'पुरसङ्घेन आर्य[17]**खपटा**स्तद् विज्ञप्तास्तत्र गताः । [18]तत्र यक्षायतनं प्रविश्य यक्षस्य कर्णयोरुपानहौ बबन्धुः, वक्षसि पादौ ददुः। लोको मिलितः । राजा तत्रस्थस्तत्रागतः । राज्ञि तत्रागते आचार्याः श्वेतवस्त्रेण स्वं सर्वमङ्गमावृत्य तस्थुः । राजा यत्र यत्रो[19]द्घाटयति तत्र तत्र [20]स्फिचा[21]वेव दृश्येते । ततः क्रुद्धो राजा घातान् दापयति [22]**खपटा**चार्यस्याङ्गे ।

१ ख.--'हिमवत्पद्मनाभा' । २ ग--'सह वादं'। ३ घ--'वादं वादं कारय'। ४ क-ख--'स्फूर्तितेन'। ५ घ-'वादोदित एव'। ६ क--ख--'ध्रायति'। ७ चन्द्रः। ८ लताविशेषगतपुष्पसमुदायस्य। ९ दीपकवर्तेराकर्षणम् । १० वज्रम् । ११ कुठारः १२ गजस्य। १३ सिंहः। १४ शार्दूल०। १५ ख--'सभ्याश्च चम०'। १६ ख-'करोऽपमान'०'। १७ क-'खपुटा०'। १८ ख-'तत्र च यक्षा०'।१९ 'उघाडे छे' इति भाषायाम् । २० ग--'स्फिजावेव'। २१ जघनौ। २२ क-'खपुटा०'

ते घाताः शिरीषकोषादपि कोमलेष्वन्तःपुरीणामङ्गेषु [1]लेगुः । [2]उच्छलितोऽन्तःपुरे स्त्रीणां कोलाहलः—हा नाथ ! रक्ष रक्ष, हा हन्यामहे केनाप्यदृष्टेन, कथं जीविष्यामः ? । राजा सूरिशक्तिचमत्कृतमनाः सूरीणां [3]पदोर्लग्नः । प्रसद्य मम सपरिजनस्य जीवितभिक्षां देहि, कृपालुस्त्वम् इत्याद्युवाच । यक्षस्तु स्वस्थानादुत्थायोपसूरि समागतो विनीतः पादसंवाहनां कुरुते । मम कीटिकामात्रस्योपरि वः कः कष्टकारम्भ इति ब्रूते । मिलितो लोकः । आर्यखपटैर्यक्ष ऊचे — रे अधम ! अस्म[4]द्यूथ्यान् पराबुभूषसि ? । पराभव, यद्यस्ति प्राभवम् । यक्षः प्राह स्म—हनूमति रक्षति सति शाकिन्यः पात्राणि कथं ग्रसन्ते ? । [5]तव भृत्योऽस्मि । मा मां पीडय । तव सङ्घं बान्धववद् रक्षिताऽस्मि । राजादयः सर्वे चमत्कृताः सूरिभक्ता बभूवुः । सूरयः प्रासादान्निर्गत्य यदा बहिर्गतास्तदा यक्षः पाषाणमूर्तिः सहायातः । द्वे दृषदौ, द्वे दार्षदकुण्डिके, सूक्ष्मयक्षाः सहागुः । [6]नगरप्राकारद्वारायातेन सूरीन्द्रेण यक्षाद्या विसृष्टाः स्वस्थानमगुः । कुण्डिके तु पुरद्वारे सूरिणा स्थापिते, लोके ख्यातिनिमित्तम् । राजा प्रबोध्य सद्यः श्रावकः कृतः स्वसौधं गतः । प्रभावनानर्तकीरङ्गाचार्य इति स सूरीन्द्रस्तत्र चातुर्वर्ण्येन वर्णयामासे । तदैव 'भृगु'पुरात् साधू द्वावागतौ, ताभ्यां प्रभवः प्रोक्ताः— भगवन् ! 'भृगु'पुरादत्रागच्छद्भिर्भवद्भिर्या [7]कपरिका गूढमधारि सा भवतां [8]भागिनेयेनावाच्यत । वाचयता आकृष्टिलब्धिर्लब्धा । तद्वशादिभ्यानां गृहेषु निष्पन्नां रसवतीमाकृष्यानीय भुङ्क्ते स्म । तथा कुर्वन् गच्छेन ज्ञातो निषिद्धो न निवर्तते, रसनेन्द्रियपरवशत्वात्

---

१ 'लाग्या' इति भाषायाम् । २ 'उछल्यो' इति भाषायाम् ३ ग-'पादौ लग्नः' ४ ग-' यूथान् ' । ५ क- प्रतौ ' तव ' इत्यारभ्य ' पीडय ' एतत्पर्यन्तं न दृश्यते ६ घ-'पुरप्राकार०' । ७ घ-'कमलिका(?)' । ८ क-ख-ग-'क्षुल्लकेनैकेनावाच्यत'

ततः सङ्घेन हक्कितः । क्रुद्धो[1] गत्वा बौद्धानां मिलितः । तदाचार्य इव जातः । बौद्धानां पात्राणि मठात् खेन गृहमेधिनां गृहेषु नयति । ततो भक्तपूर्णानि तानि खेनैव मठमायान्ति । तथा दृष्ट्वा लोको बौद्धभक्तो[2] भवन्नास्ते । यदुचितं तत् कुरुध्वम् । तदवधार्यार्य**खपट**[3]-देवा 'भृगु'पुरमगुः । प्रच्छन्नाः स्थिताः । बौद्धानां पात्राणि अन्न-पूर्णान्यागच्छन्ति । शिलाविकुर्वणेन खे बभञ्जुः । पतन्ति पात्रेभ्यः शालि-मण्डक[4]-मोदकादयंशाश्च लोकस्य मस्तकेषु । चेल्लकः[5] सूरीणां समागमनं सम्भाव्य भीतो नष्टो वराकः । सूरयः ससङ्घा बौद्धानां प्रासादमगमन् । **बुद्ध** उपलमूर्तिः सम्मुख उत्थितः जय जय महर्षिकुलशेखर ! इत्यादि स्तुतीरतनिष्ट । पुनर्जिनपतिशासनस्य प्रभावः प्रोद्दिदीपे[6] । आर्य**खपटा**[7] अन्यत्र विजह्रुः ।

इतश्च 'पाटलीपुत्र'[8]पत्तने **दाहडो** नाम नृपो विप्रभक्तो जैन-यतीनाह्वयत्, अवोचच्च—विप्रान् नमस्कुरुत, इति । जैनैरुक्तम्—राजन् ! नेदं युक्तम्, गृहिणोऽमी, वयं च यतयो वन्द्याः । **दाहडे**नोक्तम्—न वन्दध्वे चेच्छिरांसि वः कृन्तामि । जैन-यतिभिः सप्तदिनी याचिता । राज्ञा दत्ता । दैवादार्य**खपट**[9]शिष्य उपाध्यायो **महेन्द्र**नामा 'भृगुकच्छा'त् तत्रायातः । तदग्रे यतिभिः स्वदुःखं कथितम् । तेन सन्धीरितास्ते । प्रातः करवीरकम्बे द्वे रक्तश्वेते लात्वा **महेन्द्र** उप**दाहड**मगात् । तदाऽष्टमदिनप्रत्यूषं वर्तते । राज्ञोक्तम्—श्वेताम्बरा विप्रप्रणामायाहूयन्ताम् । आहूताः, अग्रे ऊर्ध्वास्तस्थुः । **महेन्द्रेण** रक्तां कम्बां वाहयित्वा राजा भाषितः—किं प्रथममितो नमामः ? किंवा इतो नमाम इति । एतद्भणनसम-कालमेव विप्राणां मस्तकास्त्रुटित्वा तांडफल[10]वद् भूमौ पेतुः । तद्

१ ग–'कुद्ध्वा' । २ घ–'बौद्धानां भक्तो' । ३ क–'खपुट०' । ४ 'मांडा' इति भाषायाम् । ५ ख-घ–'चेलकः' । ६ ग–'प्रदिदीपे' । ७ क–'खपुटा०' । ८ क-ख-'पाटलीपुरे' । ९ क–'खपुट०' । १० क–'तालफल०' ।

दृष्ट्वा भीतो राजा चाटूनि करोति स्म, पुनर्नैवमविनयमाचरिष्यामि इति उवाच । तदा **महेन्द्रेण** पठितम्[1]–

> कः कण्ठीरवकण्ठकेसरसटाभारं स्पृशत्यंघ्रिणा ?
> कः कुन्तेन शितेन नेत्रकुहरे कण्डूयनं काङ्क्षति ? ।
> कः संनह्यति पन्नगेश्वरशिरोरत्नावतंसश्रिये ?
> यः श्वेताम्बरशासनस्य कुरुते वन्द्यस्य निन्दामिमाम् ॥ १ ॥[2]

विशेषतो भीतो नृपो दर्शन(?)स्य पादेष्वलगीत् । तदा **महेन्द्रेण** धवला करवीरकम्बा दिग्द्वयेऽपि वाहिता । पुनर्विप्राणां मस्तकाः स्वस्थानेषु ससञ्जुः । प्रतिबोधितो राजा विप्रलोकश्च । एवं प्रभावनाऽभूत् । **भुवनो**ऽपि[3] बौद्धान् परिहृत्य स्वगुरूणां मीलितः । तेन स्वगुरवः क्षामिताः । तैर्गुरुभिस्तस्य **भुवनस्य** बहुमानं दत्तम् । पश्चाद् **भुवनो** गुणवान्, विनयवान्, चारित्रवान्, श्रुतवान्, जातः । तत आर्य**खपटाः**[4] सूरिपदं **भुवनाय** दत्त्वाऽनशनेन द्यामारुरुहुः ।

> जीवितव्यं च मृत्युं च, द्वयमाराधयन्ति ये ।
> त एव पुरुषाः शेषाः, पशुरेष जनः पुनः ॥ १ ॥[5]

इति महाप्रभावकश्रीआर्यखपटाचार्यप्रबन्धः ॥ ४ ॥

---

१ ग–'**महेन्द्रेणो**क्तम् । २ शार्दूल० । ३ क–घ–प्रतयोः '**भुवनो**ऽपि' इत आरभ्य 'जातः' एतत्पर्यन्तं नास्ति । ४ क–'**खपुटाः**'। ५ अनुष्टुप् ।

[५]

॥ अथ पादलिप्ताचार्यप्रबन्धः ॥

'कौशला' नाम नगरी, तत्र **विजयवर्मा** राजा नयविक्रमसागरः। **फुल्ल**नामा श्रेष्ठी जैनः प्राज्ञो दानभटः। तस्य **प्रतिमाणा** नाम पत्नी रूपशीलसत्यनिधिवसुधा। सा निष्पुत्रत्वेन खिद्यते। केनाप्युक्तम्—**वैरोट्यां** देवीमाराधय। तपोनियमसंयमैस्तयाऽऽराधिता सा प्रत्यक्षीबभूव, अभिदधौ च—वत्से! किमर्थं स्मृताऽहम्?। श्रेष्ठिन्योक्तम्—पुत्रार्थम्। **वैरोट्य**योक्तम्—वत्से! शृणु, 'विद्याधर'वंशे श्री**कालिका**चार्योऽभूत्। तस्य 'विद्याधरो' नाम गच्छः। तत्र आर्य**नागहस्ती** नाम सूरिरास्ते। स सम्प्रति इमां नगरीमागतोऽस्ति क्रियाज्ञानार्णवः, तस्य पादोदकं पिब। तत्र श्रेष्ठिनी भावनाभरभरिता गता। करस्थगुरुपदप्रक्षालनजलपात्रः [1]शिष्यकः सम्मुखमागच्छन् दृष्टः। श्रेष्ठिन्या पृष्टम्—तपोधन! किमेतत्?। शिष्यकेणोक्तम्—गुरूणां पादोदकम्। तया पीतम्।

अथ गुरवोऽवन्दिष(ष्य)त। गुरवः प्राहुः—यन्मत्तो दशकरान्तरस्थया त्वयाऽम्भः पीतं तत् ते पुत्रस्त्वत्तो दशयोजनान्तरितः [2]स्थाता। [3]ततः पश्चादन्ये नव पुत्रा भवितारः सारश्रियः। सा [4]चम्पककुसुममकरन्दपानमत्तमधुपध्वनिकोमलया गिरा बभाषे—आद्यः पुत्रो युष्मभ्यं दातव्यो मया। इत्युक्त्वा निजसदनमगमत्। भर्त्रे गुरूक्तं स्वोक्तं चाकथयत्। तुष्टः सः। श्रेष्ठिनी काले नागेन्द्रस्वप्नसप्रभावं पुत्रं प्रासूत। [5]माङ्गल्योत्सवाः प्रसरन्ति स्म। गुरुसत्कः सन् वर्धते। **नागेन्द्र** इति नाम तस्य। शरीरावयवैर्गुणैश्च सकललोकस्पृहणीयै-[6]र्ववृधे। गुरुभिरागत्याष्टमे वर्षे दीक्षितः। **मण्डना**भिधस्य मुनेः पार्श्वे पाठितः। बालोऽपि सर्वविद्यो जातः।

---

१ क–'शिष्यः कः'। २ ग–'स्थाता। पश्चाद०'। ३ 'त्यार पछी' इति भाषायाम्। ४ ग–'चम्पकमकरन्द०'। ५ क–'मङ्गलोत्सवाः'। ६ ग–'कमनीयै०'।

एकदा गुरुणा जलार्थं प्रस्थापितो विहृत्यागत आलोचयति—

[1]'अंबं तंबच्छीए, अपुप्फियं पुप्फदंतपंतीए ।
नवसा[2]लिकंजियं नव–वहूइ कुडएण मे दिन्नं ॥ १ ॥'[3]

इति गाथया गुरुभिर्भणितम्—पलित्तओ, शृङ्गारगर्भभणितिश्रवणात् । किल त्वं विनेयक ! रागाग्निना प्रदीप्त इति भावः । नागेन्द्रेणाचचक्षे—भगवन् ! मात्रया एकया प्रसादः क्रियताम्, यथा 'पालित्तओ' इति रूपं भवति । अत्र को भावः ? गगनगमनोपायभूतां पादलेपविद्यां मे दत्त येनाहं पादलिप्तक इत्यभिधीये । ततो गुरुभिः पादलेपविद्या दत्ता । तद्वशात् खे भ्रमति । दशवर्षदेशीयः सन् सूरिपदे स्थापितः । बहुशिष्यपरिकरितो विहरति । नित्यं 'शत्रुञ्जयो'-'जयन्ता'दिपञ्चतीर्थी वन्दित्वाऽरसविरसमश्नाति । तपस्तप्यते ।

यद् दूरं यद् दुराराध्यं, यच्च दूरे प्रतिष्ठितम् ।
तत् सर्वं तपसा साध्यं, तपो हि दुरतिक्रमम् ॥ १ ॥[7]

ततः सर्वसिद्धयः ।

एकदा 'पाटलीपुत्रं' गताः । तत्र मुरुण्डो नाम खण्डितषण्डारिमुण्डो राजा । तस्य षण्मासान् यावच्छिरोऽर्त्तिरुत्पन्नाऽऽस्ते । मन्त्रतन्त्रौषधैर्न निवृत्ता । [10]विशेषविदुरान् सूरीनागतान् श्रुत्वा राज्ञा मन्त्रिणः प्रहिताः प्रोचुः—भगवन् ! राजराजेन्द्रस्य शिरोऽर्त्तिर्निवर्त्यताम् । कीर्ति-धर्मौ सञ्चीयेताम् । ततः सूरीन्द्रो राजकुलं गत्वा मन्त्रशक्त्या क्षणमात्रेण शिरोऽर्त्तिमपहरति स्म । ततोऽद्यापि पठ्यते—

१ छाया–आम्रं ताम्राक्ष्याऽपुष्पितं पुष्पदन्तपङ्क्त्या ।
नवशालिकाञ्जिकं नववध्वा कुडकेन मे दत्तम् ॥

२ क–'सालिकंजिअं' । ३ आर्या । ४ ग–'भ्रमति' । ५ शत्रुञ्जय-गिरिनारा-ऽर्बुद-सम्मेतशिखरा-ऽष्टापदेति तीर्थपञ्चकम् । ६ क-ख–'व्यवस्थितम्' । ७ अनुष्टुप् । ८ घ–'पाडलीपुत्रं' । ९ ग– 'मुरण्डो' । १० प्रज्ञान् । ११ क–'राजेन्द्रशिरोऽर्तिः' ।

जह[1] जह पएसिणिं जाणुयंमि **पालित्तओ** भमाडेइ ।
तह तह से सिरवियणा पणस्सइ **मुरुंड**[2]रायस्स ॥ १ ॥[3]

प्रीतो राजा । संवृत्ता उत्सवाः । **पादलिप्त**सूरीणां यशसा पवित्रितानि सप्त[4] भुवनानि । राजा स्तौति—

चेतः सार्द्रतरं वचः सुमधुरं दृष्टिः प्रसन्नोज्ज्वला
शक्तिः क्षान्तिकलौ[5] श्रुतं हतमदं श्रीर्दीन[6]दैन्यापहा ।
रूपं शीलयुतं मतिः श्रितनया स्वामित्वमुत्सेकिता-
निर्मुक्तं प्रकटान्यहो नव सुधाकुण्डान्यमून्युत्तमे ॥ १ ॥[7]

एकदा सभायां नृपेणोक्तम्—राजकुले महान् विनयः । आचार्यैरभिहितम्—गुरुकुले महीयान्[8] विनयः । तत आचार्याः प्राहुः—यो वः परमभक्तो राजपुत्रोऽस्ति स आहूयताम्, इदं च तस्मै कथ्यताम्—यात्वा[9] विलोकय 'गङ्गा' किं पूर्ववाहिनी किंवा पश्चिमवाहिनी इति । आहूतो राजपुत्रः, प्रहितश्च विलोकनाय, यत्र तत्र भ्रमित्वा समागतः, भाषितो भूपालेन—विलोकिता 'गङ्गा' किं पूर्ववाहिनी पश्चिमवाहिनी वा[10] ?" । अथ राजपुत्रः प्रचख्यौ—किमत्र "[11]विलोकनीयम् ? बाला अपि विदन्ति 'गङ्गा' पूर्ववाहिनी, गत्वा च विलोकिता मया, पूर्ववाहिन्येवास्ते । राजा श्रुत्वाऽस्थात् । सूरिभिः साधुः स्वस्तस्मै कर्मणे प्रहितस्तत्र गतः । दण्डकं प्र[12]वाह्य व्यलोकत पूर्ववाहिनी सुरवाहिनी । उपसूरि समागतः, अभाषत—अहं 'गङ्गां' पूर्ववाहिनीं पूर्वमश्रौषम्, गत्वा पश्यंश्च तथैवाज्ञासिषम्, तत्त्वं तु[13]

१छाया— यथा यथा प्रदेशिनीं जानुनि **पादलिप्तको** भ्रामयति ।
तथा तथा तस्य शिरोवेदना प्रणश्यति **मुरुण्डराजस्य** ॥

२ ग–'मुरण्ड०' । ३ आर्या । ४ भूर्लोक-भुवर्लोक-स्वर्लोक-महर्लोक-जनर्लोक-तपर्लोक-सत्यलोकेति, सप्तमो ब्रह्मलोको वा । ५ ग–'युतं' । ६ मनोहरा । ७ शार्दूल० । ८ क-ख–'महान् विनमः' । ९ ग–घ–'गत्वा' । १० ग–'इति वा' । ११ घ–विलोक्यम्' । १२ क–ख–'प्रव्रज्य' । १३ ग–घ–'तु सद्गुरवो' ।

स्वयं सद्गुरवो विदन्ति । [1]एतच्च राजपुत्र-यत्योश्चरितं राज-सूर्यौः प्रच्छन्नचरैरुक्तम् । राजा मेने एव—महीयान् गुरुकुले विनयः । ततः पठ्यते—

"[2]निवपुच्छिअेण गुरुणा, भणिओ 'गंगा' कओमुही वहइ ? ।
संपाइयवं सीसो, जह तह सव्वत्थ कायव्वं ॥ १ ॥[3]

'[4]पाटलिपुत्रा'दथ सूरीन्द्रो 'लाटान्' गतः । तत्रैकस्मिन् पुरे बालैः सह क्रीडति । मुनयो गोचरचर्यार्थं गताः । तावता श्रावकाः प्रवन्दनार्थमायाताः । आकारं संवृत्योपविष्टः प्रभुः । श्राद्धेषु गतेषु पुनरपवरकमध्यं गत्वा खेलति । तावता केऽपि वादिनः समायाताः । तैर्विजनं दृष्ट्वा ' कूकुडूकू ' इति शब्दः प्रोक्तः[5] । सूरीन्द्रेण तु 'म्याऊं' इति बिडालशब्दः कृतः । ततो दर्शनं दत्तम् । वादिनः [6]पादयोः पेतुः प्रभोः । अहो प्रत्युत्पन्नमतित्वं ते, चिरं जय बालभारति ! । तत आरब्धा प्रभुणा तैः सह गोष्ठी । तेष्वेकेन पृष्टम्—

"[7]**पालित्तय** ! [8]कहसु फुडं, सयलं महिमंडलं [9]भमंतेण ।
दिट्ठं सुयं च [10]कत्थ वि, चंदणरससीयलो अग्गी ? ॥ १ ॥"[11]

प्रभुणाऽभाणि—

[12]अयसाभिओगसंदू-मियस्स पुरिसस्स सुद्धहिययस्स ।
होइ वहंतस्स दुहं, चंदणरससीयलो अग्गी ॥ १ ॥[13]

---

१ ग–घ–'एतच्च' एतदधिकम् ।

२ छाया — नृपपृष्टेन गुरुणा भणितो 'गङ्गा' किंमुखी वहति ? ।
सम्पादितवान् शिष्यो यथा तथा सर्वत्र कर्तव्यम् ॥

३ आर्या । ४ घ–'पाडलिपुत्रा०' । ५ ग–'कृतः' । ६ ख–घ–'पदयोः' ।

७ छाया—**पादलिप्तक** ! कथय स्फुटं सकलं महीमण्डलं भ्रमता ।
दृष्टं श्रुतं च कुत्रापि चन्दनरसशीतलोऽग्निः ? ॥

८ क–'कयसु' । ९ क–'भमंतेणं' । १० क–घ–'कत्थइ' । ११ आर्या ।

१२ छाया—अयशोऽभियोगसन्दूनस्य पुरुषस्य शुद्धहृदयस्य ।
भवति वहतो दुःखं चन्दनरसशीतलोऽग्निः ॥ १३ आर्या ।

तुष्टास्ते वादिनस्तुष्टुवुः—साक्षाद[1]मरगुरुरेव त्वम्, धन्या ब्राह्मी या ते वदने बसति ।

इतश्च ये पूर्वं ब्राह्मणाः **खपटा**चार्यगच्छीयेनोपाध्यायेन **महेन्द्रे**ण भाषितास्ते बलात् केचित् प्रव्राजिताः । तेषां स्वजनाः 'पाटलीपुत्र'पत्तने वसन्ति । पूर्ववैरा[3]ज्जैनयतीनुपद्रवन्ति । सा[2] वार्ता प्रभुश्री**पादलिप्ता**चार्यैः श्रुता । स्वयं ते गगनेन तत्र गताः, अभ्यदधुश्च—रे मयि वीरे सति के नाम जैनजनं तुदन्ति ?। जर्जराऽपि यष्टिः स्थालीनां भञ्जनाय प्रभवत्येव । ततस्ते काकनाशं नष्टाः । प्रभुः पुन'र्भृगु'पुरमगमत् । तत्रार्य[4]**खपट**सम्प्रदायात् सकलाः कलाः प्रजग्राह । 'ढङ्क'पर्वते **नागार्जुनः** प्रभुणा खगमनविद्यां शिक्षापितः परमार्हतोऽजनि । तेन 'पादलिप्तक'पुरं नव्यं कृतम् । दशार्हमण्डपो**ग्रसेन**भवनादि च तत् तत् तत्र तत्र प्रभुणा [5]गाथा-युगलेन स्तवनं बद्धम् । तत्र हेमसिद्धिविद्याऽवतारिताऽस्तीति वृद्धाः प्राहुः । **नागार्जुने**न च रसः प्रारब्धः । सोऽतिकृच्छ्रेऽपि कृते न बन्धमायाति । ततो **वासुकि**नागस्तेनाराद्धः । तेन श्री**पाद-लिप्ते**न चोपायोऽर्पितः—यदि 'कान्ती'पुर्याः श्री**पार्श्व**नाथमानीय तद्-दृष्टौ रसं बध्नासि तदा बन्धमायाति, नान्यथा । **नागार्जुनेन** पृष्टम्— कथमेति श्री**पार्श्व**नाथः ?। **वासुकि**ना **पादलिप्ते**न च प्रोक्तम्—उत्पाटयानय गगनाध्वना । गतो **नागार्जुनः** 'कान्ती'म् । तत्र चैत्यं पृच्छति । तत्र **धनपति**श्रेष्ठी चैत्य[6]गोष्ठिकः । तस्याग्रे नैमित्तिकेनोक्तम्—**पार्श्वं** रक्षेः, धूर्त एकस्तद्धरणाय भ्रमन्नस्ति । स सचतुष्पुत्रो देवं रक्षति । **नागार्जुन**स्तत्र गतः । तेषु रक्षत्सु हरणावसरो नास्ति । तैरेव सह **नागार्जुने**न प्रीतिरा[7]रेभे । विश्वास उत्पन्नः । आरात्रिकमङ्गलदीपकसमये पितापुत्रेषु [8]प्रणामाधोमुखेषु

१ बृहस्पतिः । २ ग–'सा च वार्ता' । ३ ग–'जनमुपद्रवन्ति' । ४ क–'**खपुट**०'। ५ ख–'गाहाकुअलेन' । ६ 'गोठी' इति भाषायाम् । ७ क–'रारेभि' । ८ ख-घ–'प्रणामेऽधो०' ।

पार्श्वं खेन गृहीत्वा गतो **नागार्जुनः**। 'सेढी'सञ्ज्ञनदीतटे श्री**पार्श्व**दृष्टौ रसः स्तम्भितः। 'स्तम्भनकं' नाम तत् तीर्थं पप्रथे, 'स्तम्भनपुरं' नाम पुरं च।

अथ श्री**पादलिप्ता**चार्याः 'प्रतिष्ठान'पुरं दक्षिणाशामुखभूषणं 'गोदावरी'नदीतरङ्गरङ्गज्जलकणहृतपान्थश्रमभरं जग्मुः। तत्र **सातवाहनो** राजा विदुषां योधानां दानशौण्डानां भोगिनां च प्रथमः। तस्य सभायां वार्ताऽभूत्, यथा–– **पादलिप्ता**चार्याः सर्वविद्यावनितावदनरत्नदर्पणाः समागच्छन्तः सन्ति प्रातः। ततः सर्वैः पण्डितैः सम्भूय स्त्यानघृतभृतं कच्चोलकमर्पयित्वा निजः पुरुष एक आचार्याणां सम्मुखः प्रस्थापितः। आचार्यैर्घृतमध्ये सूच्येका क्षिप्ता। तथैव च प्रति[1]प्रेषितं [2]तत्। राज्ञा स वृत्तान्तो ज्ञातः। पण्डिताः पृष्टाः– [3]घृतपूर्णकच्चोलकप्रेषणेन वः को भावः?। तैरुक्तम्–– एवमेतन्नगरं [4]विदुषां पूर्णमास्ते यथा घृतस्य वर्तुलकम्, तस्माद् विमृश्य प्रवेष्टव्यम्, इति भावो नः। राज्ञा निगदितम्–– तर्हि आचार्यचेष्टाऽपि भवद्भिर्ज्ञायताम्, यथा–निरन्तरेऽपि घृते निजतीक्ष्णतया सूची प्रविष्टा तथाऽहमपि विद्वन्निबिडे नगरे प्रवेक्ष्यामि इति। दध्वनुः पण्डिताः। [5]सर्वे राजेन्द्रोऽपि सम्मुखं गताः सुरसरिल्लहरिहारिण्या वाण्या [6]तुतुषुः। नगरमानीतो गुरु**र्निर्वाणकलिका**-[7]**प्रश्नप्रकाशा**दिशास्त्राणि सन्ददर्भे। एकां च [8]**तरङ्गलोलां** नाम चम्पूं राज्ञोऽग्रे नवां निर्माय सदसि [9]व्याचख्ये प्रभुः। तुष्टो राजा। भवत्ययं कवीन्द्रः।

शाणोत्तीर्णमिवोज्ज्वलद्युति पदं बन्धोऽर्द्धनारीश्वरः
श्लाघालङ्घनजाङ्घिको दिवि लतोद्विग्नेव [10]र्थाद् गतिः।

---

१ ग–'प्रेषितः'। २ क–'ततः'। ३ क-ख–'घृतसम्पूर्ण०'। ४ ग–'विदुषैः'। ५ ग–'सर्वे पण्डिता राजेन्द्रोऽपि'। ६ क–'तुष्टुवुः'। ७ नायं ग्रन्थो दृष्टिपथमायातः। ८ एषा सरसा कथा न क्वाप्युपलभ्यते। ९ क–'व्याचचक्षे'। १० क-ग–'चार्थीद्गतिः'।

ईषच्चूर्णितचन्द्रमण्डलगलत्पीयूषहृद्यो रस-
स्तत् किञ्चित् कविकर्ममर्म[1] न पुनर्वाग्डिण्डिमाडम्बरः॥१॥[2]

इत्येवं कवयोऽपि तुष्टुवुः । एका तु [3]वेश्या विदुषी राजसभ्या गुणज्ञाऽपि सूरीन्द्रान् न स्तौति । ततो राज्ञा भणितम्— वयं सर्वे तुष्टाः स्तुमः । केवलमियमेका न स्तौति । तत् क्रियतां येन स्तुते । तदाकर्ण्य सूरयो वसतिमाययुः । रात्रौ गच्छसम्मत्या कपटमृत्युना मृताः, पवनजयसामर्थ्यात् । शवयानमाश्रितः सूरिः । चातुर्वर्ण्यं [4]रोदिति । वेश्यागृहद्वारे नीतं शवयानम् । वेश्याऽपि तत्रागता रुदती वदति—

[5]सीसं कहवि न फुट्टं, जम्मस्स पालित्तयं हरंतस्स ? ।
जस्स मुहनिज्झराओ, तरङ्गलोलानई वूढा ॥ १ ॥[6]

पुनरजीवत् प्रभुः । वेश्ययाऽभाणि—मृत्वाऽऽत्माऽस्तावि ? । सूरिराह—'मृत्वाऽपि पञ्चमो गेय' इति किं न श्रुतम् ? ।

अथ प्रभुः 'शत्रुञ्जये' [7]दनसङ्ख्योपवासानशनेन ईशानेन्द्रसामानिकत्वेनो[8]दपद्यत ।

इति श्रीपादलिप्ताचार्यप्रबन्धः ॥ ५ ॥

---

१ क–'कर्मनर्म०' । २ शार्दूल० । ३ क–'वेश्या' । ४ क–'रोदितः' ।
५ छाया—शीर्षं कथमपि न भग्नं यमस्य पादलिप्तं हरतः ? ।
यस्य मुखनिर्झरात् तरङ्गलोलानदी व्यूढा ॥
६ आर्या । ७ द्वात्रिंशदुपवासा० । ८ ख–'त्पधे' ।

[६]

॥ अथ श्रीवृद्धवादि-सिद्धसेनयोः प्रबन्धः ॥

'विद्याधरेन्द्र'गच्छे श्रीपादलिप्तसूरिसन्ताने स्कन्दिलाचार्याः साधितजैनकार्याः पुस्फुरुः।[1]ते यतनया विहरन्तो 'गौड'देशं ययुः। तत्र 'कोशला'ख्यग्रामवासी मुकुन्दो नाम विप्रः। स तेषां सूरीणां मिलितः। इत्थं देशनामश्रौषीत्---

भोगे रोगभयं सुखे क्षयभयं वित्तेऽग्निभूभृद्भयं
दास्ये स्वामिभयं गुणे खलभयं वंशे कुयोषिद्भयं।
स्नेहे वैरभयं नयेऽनयभयं काये कृतान्ताद् भयं
सर्वं नाम भयं भवे यदि परं वैराग्यमेवाभयम् ॥ १ ॥[2]

श्रुत्वा भवोद्विग्नश्चारित्रं गृहीत्वा गुरुभिः समं 'भृगु'पुरं गतः। स मुकुन्दमुनिस्तारस्वरेणाधीते रात्रौ। साधूनां निद्राभङ्गो भवति। ततस्तान् दुर्मनायमानान् ज्ञात्वा गुरुभिः पठन्निषिद्धोऽसौ। यथा– वत्स! नमस्कारान् गुणय। रात्रावुच्चैर्भाषणे हिंस्रजीवजागरणादनर्थदण्डो मा भूदिति। ततो दिवा पठने श्रावकश्राविकादीनां कर्णज्वरो भवति। केनाप्युक्तम्---किमयमियद्वयाः पठित्वा मुशलं पुष्पापयिष्यति?। तच्छ्रुत्वा मुकुन्दः खिन्नः सद्यो महाविद्यार्थी एकविंशत्योपवासैर्जिनालये ब्राह्मीमाराध। तुष्टाऽसौ प्रत्यक्षीभूय जगाद– सर्वविद्यासिद्धो भव। ततः कवीन्द्रीभूय[3] स्वगुर्वन्तिकमागत्य सङ्घसमक्षमक्षामस्वरेण बभाण– यन्ममोपहासः केनापि कृतो यदयं किं मुशलं पुष्पापयिष्यति, विलोकयत लोकाः! मुशलं पुष्पापयामि। इत्युक्त्वा मुशलमानाय्य चतुष्पथे स्थित्वा तत् पुष्पापयामास, मन्त्रशक्तिमाहात्म्यात्। स्कन्धस्थितेन तेन भ्रमति पठति च---

---

१ क-ख-'तेन यत०'। २शार्दूल०। ३ क-'कवीन्द्रो भूत्वा'।

[1]पत्तमवलंबियं तह, जो जंपइ फुल्लए न मुसलमिह ।
तमहं निराकरित्ता, फुल्लइ मुसलं ति ठ[2]वेमि ॥ १ ॥[3]

तथा—

[4]मद्गोशृङ्गं शक्रयष्टिप्रमाणं
शीतो वह्निर्मारुतो निष्प्रकम्पः ।
यस्मै यद् वा रोचते तन्न किञ्चिद्
वृद्धो वादी भाषते कः किमाह ॥१॥[5]

अप्रतिमल्लो वादी सोऽभूत् । **स्कन्दिला**चार्यैः स्वपदे निवेशितः । **वृद्धवादी** इति ख्यातं तन्नाम । **स्कन्दिला**चार्याः समाधिमृत्युरथेन धामगमन् ।

एकदा **वृद्धवादी** 'भृगु'पुरं गच्छन्नास्ते । इतश्चा'ऽवन्त्यां' **विक्रमादित्यो** राजा । यस्य दानानि—

अष्टौ हाटककोटयस्त्रिनवतिर्मुक्ताफलानां तुला
पञ्चाशन्मदगन्धलुब्धमधुपक्रोधोद्धुराः सिन्धुराः ।
लावण्योपचयप्रपञ्चितदृशां पण्याङ्गनानां शतं
दण्डे 'पाण्ड्य'नृपेण ढौकितमिदं वैतालिक[6]स्यार्प्यताम् ॥१॥[7]

इत्यादीनि ख्यातानि । तस्य राज्ये मान्यः 'कात्यायन'गोत्रावतंसो **देवर्षि**र्द्विजः । तत्पत्नी **देवसिका** । तयोः **सिद्धसेनो** नाम पुत्रः । स प्रज्ञाबलेन जगदपि तृणवद् गणयति । प्रज्ञायाश्च इयत्ता नास्ति । जगति ततः पठ्यते—

मिता भूः पत्याऽपां स च पतिरपां योजनशतं
सदा पान्थः [8]पूषा गगनपरिमाणं कलयति ।
इति प्रायो भावाः स्फुरदवधिमुद्रामुकुलिताः
सतां प्रज्ञोन्मेषः पुनरयमसीमा विजयते ॥ १ ॥[9]

येन वादे जीये तस्याहं शिष्यः स्याम् इति प्रतिज्ञा तस्य ।

---

१ छाया— पत्रमवलम्बितं तथा यो जल्पति पुष्पेत् न मुशलमिह ।
तमहं निराकृत्य पुष्पति मुशलमिति स्थापयामि ॥

२ ग--'वाचेमि' । ३ आर्या । ४ ख--घ--'मद्गोः शृङ्गं' । ५ शालिनी
६ क--ख--'स्यार्पितम्' । ७ शार्दूल० । ८ सूर्यः । ९ शिखरिणी ।

क्रमेण **वृद्धवादिनः** कीर्तिं श्रुत्वा स तत्सम्मुखं धावति स्म । सुखासनारूढो 'भृगु'पुरं गतः । तावद् 'भृगुकच्छा'न्निर्गतो **वृद्धवादी** मार्गे मिलितः । परस्परमालापो जातः । **सिद्धसेनो** भाषते– वादं देहि । सूरिराह— दद्मः, परमत्र के सभ्याः ? सभ्यान् विना वादे जिताजिते को वदेत् ?। **सिद्धसेनेनो**क्तम्– एते गोपालकाः सभ्या भवन्तु । **वृद्धवादिना** भणितम्— तर्हि ब्रूहि । ततः **सिद्धसेन**स्तत्र नगरगोचरे चिरं संस्कृतेन जल्पमनल्पमकरोत् । क्रमेण च स्थितः । गोपैरुक्तम्— किमप्ययं न वेत्ति, केवलमुच्चैः पूत्कारं पूत्कारं कर्णौ नः पीडयति । धिग् धिक् । वृद्ध ! त्वं ब्रूहि किञ्चित् । ततो **वृद्धवादी** कालज्ञः कच्छां दृढं बद्ध्वा [1]धिन्दिणिच्छन्दसा क्रीडति—

नवि मारियइ नवि चोरियइ परदारह गमणु निवारियइ ।[2]
[3]थोवाथोवमु दावियइ सगि(ग्गि) ट्टहु(डु)गुडुगु जाइयइ ॥१॥

पुनः पठति च—

[4]गुलसिउं चावइं तिलतांदली वेडिइं वजावइं वांसली ।
पहिरणि ओढणि हुइ कांबली इण परि ग्वालइ पूज(र)इ रुली ॥१॥

नृत्यति च—

[5]कालउ कंबलु अनुनी वाटु[6] छासिहिं खालडु भरिउं निपाटु ।
अइवडु पडित(य)उ नीलइ डा(झा)डि अवर कि सरगइ सिंग
निलाडि (?) ॥२॥[7]

---

१ ख--घ--'धीदण०' ।

२ छाया— नापि मारयेत् नापि चोरयेत् परदारस्य गमनं निवारयेत् ।
स्तोकस्तोकं दापयेत् स्वर्गं झटिति गच्छेत् ।

३ क--'थोवाथोवं दाइयइ सगि डुकुदुडुकु जाइयइ'; घ--'थोवाथोवउं दायइ सागि-दुगुदुगु जाइयइ'।

४ छाया— गुडेन चर्वति तिलतान्दुलान् पर्वभिर्वादयति वेणुम् ।
परिधाने आच्छादने भवति कम्बली एवं गोपालः पूरयति हर्षम् ।

५ छाया — कृष्णः कम्बलो लघुमार्गस्तक्रेण दृतिर्भृता निभृतम् ।
अजावृन्दः पतितः सान्द्रे वृक्षेऽपरः किं स्वर्गस्य शृङ्गं ललाटे ?॥

६ क-ख-'वाड' । ७ क--इदं पद्यं केवलं ग--प्रतौ दृश्यते ।

गोपा हृष्टाः प्रोचुः—**वृद्धवादी** सर्वज्ञः, अहो कीदृक् श्रुतिसुख[1]मुपयोगि पठति । **सिद्धसेन**स्तु असारपाठक इत्यनिन्दन् । ततः **सिद्धसेनः** प्राह—भगवन् ! मां प्रव्राजय । तव शिष्योऽहं, वादे सभ्यसम्मतं जितत्वात् । अथ **वृद्धवाद्या**ह— 'भृगु'पुरे राजसभायामावयोर्वादोऽस्तु । गोपसभायां को वादः ? । **सिद्धसेने**नोक्तम्—अहमकालज्ञः, त्वं तु कालज्ञः, यः कालज्ञः स सर्वज्ञः। त्वयैव जितम् । इत्येवं वदन्तं तं तत्रैव दीक्षयामास ।

तत्र प्रभृति 'भृगु'पुरनरेन्द्रेण तं वृत्तान्तं ज्ञात्वा 'तालारसो' नाम ग्रामः स्थापितः प्रौढः । **नाभेय**चैत्यं कारितम् । **नाभेय**बिम्बं **वृद्धवादि**ना प्रतिष्ठितम् । सङ्घो जगर्ज । **सिद्धसेन**स्य दीक्षाकाले **कुमुदचन्द्र** इति नामासीत् । सूरिपदे पुनः **सिद्धसेनदिवाकर** इति नाम पप्रथे। तदा 'दिवाकर' इति सूरेः सञ्ज्ञा, स्वामिशब्दवद् वाचकशब्दवच्च । **वृद्धवादी** अन्यत्र विहरति । **सिद्धसेन**स्त्व'ऽवन्तीं' ययौ । सङ्घः सम्मुखमागत्य तं सूरिं 'सर्वज्ञपुत्रक' इति बिरुदे पठ्यमाने'ऽवन्ती'चतुष्पथं नयति । तदा राजा **विक्रमादित्यो** हस्तिस्कन्धारूढः सम्मुखमागच्छन्नस्ति । राज्ञा श्रुतम्—सर्वज्ञपुत्रक इति । तत्परीक्षार्थं हस्तिस्थ एव मनसा सूरेर्नमस्कारं चकार, न वाक्शिरोभ्याम् । सूरिश्चासन्नायातो धर्मलाभं बभाण । राजेन्द्रेण भणितम्—अवन्दमानेभ्यो[2]ऽस्मभ्यं को धर्मलाभः ? । किमयं समर्घो लभ्यमानोऽस्ति ? । [3]सूरिणा श्रुत्वाऽभाणि—चिन्तामणिकोटितोऽप्यधिकोऽयं वन्दमानाय देयः, न च त्वया न वन्दिता वयम्, मनसः सर्वप्रधानत्वात्; अस्मत्सार्वज्ञपरीक्षायै हि मनसाऽस्मानवन्दथाः । ततस्तुष्टो राजेश्वरो हस्तिस्कन्धादवरुह्य सङ्घसमक्षं ववन्दे कनककोटिं चानाययत् । आचार्यैः सा न जगृहे, निर्लोभत्वात् । राज्ञाऽपि न जगृहे, कल्पितत्वात् । तत आचार्यानुज्ञया सङ्घपुरुषैर्जीर्णोद्धारे व्ययिता । राजवहिकायां त्वेवं लिखितम्—

१ ख-'मुपयोगं' । २ ग--'ऽस्माकं' । ३ ख-घ-'सूरिसुत्राम्णा(?)भाणि' ।

धर्मलाभ इति प्रोक्ते, दूरादुच्छ्रितपाणये ।
सूरये **सिद्धसेनाय**, ददौ कोटिं धराधिपः ॥ १ ॥[१]

श्री**विक्रमा**ग्रे अवसरे तेनैव भगवता भणितम्—

[२]पुन्ने वाससहस्से सयंमि वरिसाण नवनवइकलिए ।
होही **कुमर**नरिंदो तुह **विक्कम**राय ! सारिच्छो ॥ १ ॥[३]

अन्यदा **सिद्धसेन**[४]श्चित्रकूटमटति स्म । तत्र चिरन्तनचैत्ये स्तम्भमेकं महान्तं दृष्ट्वा कञ्चिदप्राक्षीत्—कोऽयं स्तम्भो महान् ? किंमयः ? । तेनोक्तम्—पूर्वाचार्यैरिह रहस्यविद्यापुस्तकानि न्यस्तानि सन्ति । स्तम्भस्तु तत्तदौषधद्रव्यमयः । जलादिभिरभेद्यो वज्रवत् । तद्वचनं श्रुत्वा **सिद्धसेन**स्तस्य स्तम्भस्य गन्धं गृहीत्वा प्रत्यौषधरसैस्तमाच्छोटयामास । तैः स प्रातरम्बुजवद् विचकास । मध्यात् पतिताः पुस्तकाः । तत्रैकं पुस्तकं छोटयित्वा वाचयन्नाद्यपत्र एव द्वे विद्ये लभते स्म । एका सर्षपविद्या, अपरा हेमविद्या । तत्र सर्षपविद्या सा यथोत्पन्ने कार्ये मान्त्रिको यावन्तः सर्षपान् जलाशये क्षिपति तावन्तोऽश्ववारा [५]द्विचत्वारिंशदुपकरणसहिता निस्सरन्ति । ततः परबलं भ[६]ज्यते । सुभटाः कार्यसिद्धेरनन्तरमदृशीभवन्ति । [७]हेमविद्या पुनरक्लेशेन शुद्धहेमको[८]टीं सद्यो निष्पादयति येन तेन धातुना । तद् विद्याद्वयं सम्यग् जग्राह । यावदग्रे वाचयति तावत् स्तम्भो मिलितः पुस्तकगर्भः । खे च वागुत्पन्ना—अयोग्योऽसि ईदृशानां रहस्यानां, मा चपलं कृथाः; सद्यो मा म्रियस्व, इति । ततो भीतः स्थितः । यद् विद्याद्वयं लब्धं तल्लब्धम्, ना-

---

१ अनुष्टुप् ।

२ छाया— पूर्णे वर्षसहस्रे शके वर्षाणां नवनवतिकलिते ।
भविष्यति **कुमारनरेन्द्र**स्तव **विक्रमराज** ! सदृशः ॥

३ आर्या । ४ 'छोडीने' इति भाषायाम् । ५ एतन्नामानि न ज्ञायन्ते । ६ घ--'भज्यते' ।७ क--'अदृश्या हेमविद्या' । ८ घ--'कोटीः' ।

धिकं लभ्यते अप्रार्थितः। 'चित्रकूटा'त् **सिद्धसेनो**ऽथ पूर्वदेशे 'कूर्मार'पुरं गतः। तत्र **देवपाल**राजानं(?जं) प्रबोध्य नीलीरागजैनमकार्षीत्। तत्रास्थात्। [1]नित्यमिष्टा गोष्ठी वर्तते। कियानपि कालो [2]जगाम।

एकदा राज्ञा रह एत्य साश्रुणा विज्ञप्तम्—भगवन्! पापा वयं नेदृश[3]मधुरभवद्गोष्ठीयोग्याः, येन सङ्कटे पतिताः स्म। सूरीन्द्रः पप्रच्छ—किं सङ्कटं वः? । राजा प्राह—सीमालभूपालाः सम्भूय मद्राज्यं जिघृक्षव आयान्ति। सूरिराह—राजन्! मा स्म विह्वलो भूः। तवैव राज्यश्रीर्वशे यस्याहं सखा। राजा हृष्टः। परचक्रमायातम्। विद्याद्वयशक्त्या राजेन्द्रः समर्थो विहितः सूरिणा। भग्नं परबलम्। गृहीतं तत्सर्वस्वम्। वादितान्यातोद्यानि। ततो बाढं राजा सूरिभक्तः सम्पन्नः। सूरयः सगच्छा अपि क्रियाशैथिल्यमादधत। यतः—

> चाटुकारगिरां गुम्फैः, कटाक्षैर्मृगचक्षुषाम्।
> केलिकल्लोलितैः [4]स्त्रीणां, भिद्यते कस्य नो मनः? ॥ १ ॥[5]
> [6]सुअई गुरू निच्चिंतो, सीसा वि [8]सुअंति तस्स अणुकमसो।
> ओसाहिज्जइ मुक्खो, हुड्डाहुड्डं सुयंतेहिं ॥१॥[9]

श्रावकाः पौषधशालायां प्रवेशमेव न लभन्ते।

> [10]दगपाणं पुप्फफलं, अणेसणिज्जं गिहत्थकिच्चाइं।
> अजया पडिसेवंती(?ता), जइवेसविडंबगा नवरं ॥ १ ॥[12]

---

१ ग--घ--'नित्यमिष्टगोष्ठी'। २ घ--'जगाल'। ३ ग--घ--'मधुरगोष्ठी०'
४ ख--घ--'श्रीणां'। ५ अनुष्टुप्।
६ छाया— स्वपिति गुरुर्निश्चिन्तः शिष्या अपि स्वपन्ति तस्यानुक्रमतः।
अवसाद्यते मोक्षः स्पर्धया स्वपद्भिः।
७ घ--'सूयइ'। ८ घ--'स्वपंति'। ९ आर्या।
१० छाया— दकपानं पुष्पफलमनेषणीयं गृहस्थकृत्यानि।
अयतना प्रतिसेवमाना यतिवेषविडम्बका नवरम्॥
११ ख-'पडिसेहती'। १२ आर्या।

इति गाथा समाचर्यते । तदपयशः श्रुत्वा **वृद्धवादी** [1]कृपया तं निस्तारयितुमेकाकीभूय गच्छं वृषभेषु न्यस्य [2]तत्रागतः । द्वारे स्थितः सूरिणामग्रे कथापयति द्वाःस्थैः, यथा—वादी एको ज्यायानायातोऽस्ति । मध्ये सूरिभिराहूतः पुर उपवेशितः । वस्त्रावगुण्ठितसर्वकायो **वृद्धवादी** वदति— व्याख्याहि—

[3]अण[4]फुंल्लियफुल्ल म तोडहिं मा रोवा मोडहिं ।

मणकुसुमेहिं अच्चि निरंजणु [5]हिंडइ कांइ वणेण वणु? ॥ १ ॥

सिद्धसेनश्चिन्तयन्नपि न वेत्त्यर्थम् । ततो ध्यायति—किमेते मे गुरवो **वृद्धवादि**नो येषां भणितमहमपि व्याख्यातुं न शक्नोमि ? । पुनः पुनः पश्यता उपलक्षिता गुरवः । [6]पादयोः प्रणम्य [7]क्षामिताः पद्यार्थं पृष्टाः । तेऽथ व्याचक्षिरे, यथा— '[8]अणफुंल्लियफुल्ल०' प्राकृतस्यानन्तत्वात् अप्राप्तफलानि पुष्पाणि मा त्रोटय । को भावः ? । योगः कल्पद्रुमः । कथम्? यस्मिन् मूलं यमनियमाः, ध्यानं प्रकाण्ड[9]प्रायं, स्कन्धश्रीः समता, कवित्ववक्तृत्वयशःप्रतापमारणस्तम्भनोच्चाटनवशीकरणादिसामर्थ्यानि पुष्पाणि, केवलज्ञानं फलम् । अद्यापि योगकल्पद्रुमस्य पुष्पाण्युद्गतानि सन्ति, तत् केवलफलेन तु पुरः फलिष्यन्ति । तान्यप्राप्तफलान्येव किमिति त्रोटयसि ? । मा त्रोटय इति भावः । 'मा रोवा मोडहि' इह [10]रोपाः पञ्च महाव्रतानि, तानि मा मोटय । 'मणकुसुमेहिं' मनःकुसुमैर्निरञ्जनं—जिनं पूजय । 'हिंडइ वणेण वणु' वनाद् वनं किं हिण्डसे ? । राजसेवादीनि कृच्छ्राणि विरसफलानि कथं करोषीति

१ घ--'क्षपया'। २ ग--'तत्र गतः' ।

३ छाया—अप्राप्तफलानि पुष्पाणि मा त्रोटय मा रोपान् मोटय ।
मनःकुसुमैरर्चय निरञ्जनं हिण्डसे किम् वनाद् वनम् ? ॥

४ ग--घ--'हुल्लिय०'। ५ क-ख-ग-' हिंडइ वणेण '। ६ ख-ग-'पदयोः' । ७ क-ख-घ-'क्षमिताः' । ८ ग-घ-'हुल्लिय०' । ९ ख-'प्रायस्कन्धः श्रीः' १० ग-'रोपा पञ्च०' ।

पदार्थः । ततो वादी तां गुरुशिक्षां मूर्ध्नि धृत्वा राजानमापृच्छ्य वृद्धवादिना सह निबिडचारित्रधरो विजहार । अपरापरगुरुभ्यः '[1]पूर्व'गतश्रुतानि लेभे । वृद्धवादी द्यां गतः ।

एकदा सिद्धसेनः सङ्घं [2]मेळयित्वाऽऽह स्म—सकलानप्यागमानहं [3]संस्कृतमयान् करोमि, यदि आदिशथ । ततः सङ्घो वदति स्म—किं संस्कृतं कर्तुं न जानन्ति श्रीमन्तस्तीर्थङ्करा गणधरा वा यदर्ध[4]मागधेनागमानकृषत ? । तदेवं जल्पतस्तव महत् प्रायश्चित्त-मापन्नम् । किमेतत् तवाग्रे कथ्यते ? । स्वयमेव जानन्नसि । ततो विमृश्याभिदधेऽसौ—सङ्घोऽवधारयतु, अहमाश्रितमौनो द्वादशवार्षिकं 'पाराञ्चिकं' नाम प्रायश्चित्तं गुप्तमुखवस्त्रिकारजोहरणादिलिङ्गः प्रकटितावधूतरूपश्चरिष्याम्युपयुक्तः । एवमुक्त्वा गच्छं मुक्त्वा ग्रामनगरादिषु पर्यटन् द्वादशवर्षे श्रीम'दुज्जयिन्यां' महाकाल-प्रासादे 'शेफालिका'कुसुमरञ्जिताम्बरालङ्कृतशरीरः समागत्या-साञ्चक्रे । ततो देवं कथं न [5]नमस्यसीति लोकैर्जल्प्यमानोऽपि नाजल्पत् । एवं च जनपरम्परया श्रुत्वा श्रीविक्रमादित्यदेवः समागत्य जल्पयाञ्चकार— क्षीरलिलिक्षो ! भिक्षो ! किमिति त्वया देवो न वन्द्यते ? । [6]ततस्तु राजानं प्रतीदमवादि वादिना—मया नमस्कृते लिङ्गभेदो भवतामप्रीतये भविष्यति । राज्ञोचे—भवतु, क्रियतां नमस्कारः । तेनोक्तम्— श्रूयतां तर्हि । पद्मासनेन भूत्वा द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिकाभिर्देवं स्तोतुमुपचक्रमे । तथाहि—

"स्वयम्भुवं भूतसहस्रनेत्र-मनेकमेकाक्षरभावलिङ्गम् ।
अव्यक्तमव्याहतविश्वलोक--मनादिमध्यान्तमपुण्यपापम् ।। १ ।।[7]"

इत्यादि [8]श्रीवीरद्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका कृता । परं तस्मात्

---

१ जैनानां द्वादशाङ्गस्य एको विभागः संस्कृतप्रायः । २ 'मेळवीने' इति भाषायाम् । ३ ग-घ-'संस्कृतान्' । ४ ख-'मागधिना' । ५ ग-'नमसीति' । ६ क-ख-घ-'ततस्त्विदमवादि' । ७ उपजातिः । ८ ग-प्रतौ 'श्रीवीर॰' इत्यारभ्य 'स्तवं चक्रे' एतत्पर्यन्तमधिकम् ।

तादृकं(शं) चमत्कारमनालोक्य पश्चात् श्रीपार्श्वनाथद्वात्रिंशिकामभिकर्तुं कल्याणमन्दिरस्तव[ं चक्रे] प्रथम एव श्लोके प्रासादस्थितात् शिखिशिखाप्रादिव लिङ्गाद् धूमवर्तिरुदतिष्ठत् । ततो जनैर्वचनमिदमूचे—अष्टविधेशाधीशः कालाग्निरुद्रोऽयं भगवांस्तृतीयनेत्रानलेन भिक्षुं भस्मसात्करिष्यति । ततस्तडित्तेज इव सतडात्कारं प्रथमं ज्योतिर्निर्गतम् । ततः श्रीपार्श्वनाथबिम्बं प्रकटीबभूव । तद् वादिना विविधस्तुतिभिः स्तुतं क्षमितं च । राजा विक्रमादित्यः पृच्छति—भगवन्! किमिदमदृष्टपूर्वं दृश्यते ? । कोऽयं नवीनो देवः प्रादुरभूत् ! । अथ सिद्धसेनः प्रोवाच—राजन् ! पूर्वमस्यामेवा'ऽवन्त्यां' श्रेष्ठिनीभद्रासूनुर्द्वात्रिंशत्पत्नीयौवनपरिमलसर्वस्वग्राही अवन्तीसुकुमाल इति ख्यातः श्रेष्ठ्यासीत् । स शालिभद्र इव कमपि गृहव्यापारं नाकार्षीत्, किन्तु मातैव सर्वामपि गृहतप्तिमकृत । एकदा दशपूर्वधर आर्यसुहस्त्याख्यो 'मौर्य'वंशमुकुटसम्प्रतिनृपगुरुः सगच्छो विहर'न्नवन्ती'मागत्य भद्राऽनुमत्या गृहैकदेशेऽस्थात् । रात्रौ ते 'नलिनीगुल्मा'ख्यस्य स्वर्विमानस्य विचारं गुणयन्ति । तपोधनजने विश्रान्ते सति तं विचारं शृण्वन् सान्द्रचन्द्रातपायां निशि स्वैरं पद्भ्यां भ्रमन्नवन्तीसुकुमालस्तत्रायातः सम्यगश्रौषीत् । आगत्य गुरून् जगौ—भगवन् ! किमेतद् गुण्यते ? । आर्यैरुक्तम्—वत्स ! 'नलिनीगुल्म'विमानविचारः । अवन्तीसुकुमालः प्राह स्म—ईदृशमेवेदं प्रेत्य मयाऽनुभूतम् । इदं केनोपायेन लभ्यते ? । आर्यैर्भणितम्—चारित्रेण । अवन्तीसुकुमालोऽप्याविभाताद् गृहीत'नलिनीगुल्म'विमानग्रहणप्रतिज्ञः स्वयं कृतलोचः पश्चाद् गुरुभिरपि दत्तसामायिकः 'कन्थारकुडङ्गा'ख्यं श्मशानमेत्य कायोत्सर्गी भवान्तरभार्यया शृगालीत्व-

---

१ घ–' तत्कारं '। २ ग–प्रतौ 'शृण्वन्' इत्यधिकः पाठः। ३ ग–'नलिनीगुल्मविचारः'। ४ ग– 'ष्याविभाताद्'। ५ ख–'कुडङ्गा०'।

मापन्नया [1]सार्भया क्षुधितया दर्भसूचीवेधक्षरत्तद्रुधिरधारागन्धलुब्धागतया भक्षितः सद्भावनाजर्जरितपापकर्मा 'नलिनीगुल्म'माप। प्रातस्तन्माता सस्नुषा गुरुमुखादवगतपुत्रवृत्तान्ता तच्छ्मशानमागत्य विललाप विविधं विविधम्। पुनर्गृहमागता। एकां सगर्भां वधूं गृहे मुक्त्वा एकत्रिंशता वधूभिः सह संयममादाय दिवं लेभे। सगर्भस्थितवधूकाजातपुत्रेण [2]स्फीतयौवनेनायं प्रासादः कारितः। मम पितुर्महाकालोऽत्राभूदिति 'महाकाल'नाम दत्तम्। श्री[3]पार्श्वबिम्बं मध्ये स्थापितम्। कत्यप्यहानि [4]लोके पूजितम्। अवसरे द्विजैस्तदन्तरितं कृत्वा मृडलिङ्गमिदं स्थापितम्। अधुना मत्कृतस्तुतितुष्टः श्रीपार्श्वनाथः प्रादुरासीत्। मत्प्रेरितशासनदेवताबलात् तु मृडलिङ्गं विदध्रे। सत्यासत्ययोरन्तरं पश्य। तच्छ्रवणान्नृपः शासने ग्रामशतान्यदत्त देवाय। उपगुरु ससम्यक्त्वां द्वादश(?)व्रतीमुपादत्त। अश्लाघत वादीन्द्रम्—

अहयो बहवः सन्ति, भेकभक्षणद[6]क्षिणाः।
एक एव [7]स शेषो हि, धरित्रीधरणक्षमः ॥ १ ॥[8]

तथा त्वम्। अहो कवित्वशक्तिस्ते!।

पदं सपदि कस्य न स्फुरति शर्करापाकिमं?
　रसालरससेकिमं भणितिवैभवं कस्य न?।
तदेतदुभयं किमप्यमृतनिर्झरोद्गारिभि-
　स्तरङ्गयति यो रसैः स पुनरेक एव क्वचित् ॥ १ ॥[9]

न नाम्ना [10]नो वृत्त्या परिचयवशाच्छन्दसि न वा
　न शब्दव्युत्पत्त्या निभृतमुपदेशान्न च गुरोः।
अपि त्वेताः स्वैरं जगति सुकवीनां मधुमुचो
　विपच्यन्ते वाचः सुकृतपरिणामेन महता ॥ २ ॥[11]

---

१ वत्ससहितया। २ क-'स्फीतिवधूकायौ०'। ३ ग--'श्रीपार्श्वनाथबिम्बं'। ४ क--'लोकेन'। ५ शिव०। ६ ग--'तत्पराः'। ७ ग--'श्रीशेषो हि धरणीधरण०' ८ अनुष्टुप्। ९ पृथ्वी। १० ख--घ--'या वृत्त्या'। ११ शिखरिणी।

इति स्तुत्वा स सम्राट् स्वस्थानमयासीत् । वादीन्द्रोऽपि प्रभावनातुष्टेन सङ्घेन मध्ये कृतः ।

अन्येद्युः **सिद्धसेनो** विहर‘न्नोङ्कारा’ख्यं ‘मालवे’षु नगरं ययौ। तत्र भक्तैः श्रावकैर्विज्ञप्तं सूरये, यथा—भगवन्! अस्यैव नगरस्यासन्नो ग्राम एक आसीत् । तत्र **सुन्दरो** नाम राजपुत्रो ग्रामणीः[1] । तस्य द्वे पत्न्यौ । एका प्रथमां पुत्रीं प्रासूत, अखिद्यत च । तदैव सपत्न्यप्यासन्नप्रसवा वर्तते । मा स्मेयं पुत्रं प्रसूय भर्तुः सविशेषं वल्लभा भूदिति स्त्रीत्वोचितया तुच्छया बुद्ध्या सूतिकामेकामवोचत—यदा इयं मे सपत्नी प्रसवकाले त्वां दैववशादाह्वयति तदा त्वया परस्थानात् प्रथमं सङ्गृहीतं मृतं किञ्चिदपत्यं तत्र सञ्चार्यम् । तज्जातकं चेत् पुत्रो भवति तदा स्वयं गृहीत्वा ग्रामाद् दूरे व्युत्स्रष्टव्यम् । इदं हेम गृहाण । इति सूत्रणां चक्रुषी । विधिवशात् तत्र तत् तया तथैव कृतम् । राजपुत्रो जातमात्रो ग्रामाद् दूरे क्षिप्तो ही । स राजपुत्रोऽपि पुण्याधिक इति तत्कुलदेवतया धेनुरूपेण दुग्धं दत्त्वा पालयन्त्याऽष्टवर्षदेशीयः कृतः । अथात्रैव ‘ॐकार’नगरे **शिव**भवनाधिकारिणा भरटकेन दृष्टः, आलापितः, स्वां दीक्षां ग्राहितः ।

अन्यदा ‘क(?का)न्यकुब्ज’देशाधिपतिर्नरेन्द्रो जात्यन्धो दिग्विजयकार्येण प्रत्यासन्नः समावासितः । रात्रौ लघुभरटकस्य **शिवा**देशः सञ्जातः—त्वया ‘क(?का)न्यकुब्जे’शाय शेषा देया । तयाऽसौ सज्जाक्षो भावी । तद् वाक्यं लघुर्बृहद्गुरवे समाख्याय तदाज्ञया शेषामादाय स्कन्धावारमध्यमेत्य राजामात्यानुवाच— भो भो स्वनाथमस्मत्सम्मुखमानयध्वं यथा सद्यः कमलदललितं स्वविषयग्रहणक्षमाक्षं कुर्महे । ततोऽमात्यनुन्नो राजा तत्रायातः। ऋषिदत्तां शेषामादायाक्ष्णोर्निवेश्य सज्जाक्षो जातः । प्रीतो भक्त्या ग्रामशतानि शासनेऽदात् । अत्रैव च ‘ॐकारे’ इममुत्तुङ्गं प्रासादमचीकरत् । वयमिह पुरे वसामः। जैनः प्रासादः कारयितुं न लभ्यते । मिथ्यादृशो बलिनः । तस्मात्

१ ग–‘राजपुत्रग्रामणीः’ ।

तत् कुरु येन इतोऽधिकं तुङ्गं रम्यं चैत्यं निष्पद्यते । बली स्वमेवेति । तद्वचनं श्रुत्वा वादी 'अवन्ती'मागत्य चतुःश्लोकीं हस्ते कृत्वा **विक्रमादित्य**द्वारमेत्य द्वास्थेनोपराजं[1] श्लोकमचीकथत् । स तेन कथितः; यथा—

> दिदृक्षुर्भिक्षुरायातो, द्वारि तिष्ठति वारितः[2] ।
> हस्तन्यस्तचतुःश्लोक, उतागच्छतु गच्छतु ? ॥ १ ॥[3]

तं श्लोकं श्रुत्वा **विक्रमादित्येन** प्रतिश्लोकः कथापितः, यथा—

> दत्तानि दश लक्षाणि, शासनानि चतुर्दश ।
> हस्तन्यस्तचतुःश्लोक, उतागच्छतु गच्छतु ॥ २ ॥

वादिना तं श्लोकं श्रुत्वा द्वास्थद्वारेण भाणितं राज्ञे[4]— दर्शनमेव भिक्षुरीहते, नार्थम् । ततो राज्ञा स्वदृष्टौ आहूतः । उपलक्षितो भाषितश्च—भगवन् ! किमिति चिराद् दृश्यध्वे ? । आचार्यैरुक्तम्—धर्मकार्यवशाच्चिरादायातः । श्लोकचतुष्टयं शृणु । राज्ञि शृण्वति पठितं तद्, यथा—

> अपूर्वेयं धनुर्विद्या, भवता शिक्षिता कुतः ? ।
> मार्गणौघः समभ्येति, गुणो याति दिगन्तरम् ॥ १ ॥[5]
> [6]सरस्वती स्थिता वक्त्रे, लक्ष्मीः करसरोरुहे ।
> कीर्तिः किं कुपिता राजन् !, येन देशान्तरं गता ?॥२॥[6]
> कीर्तिस्ते जातजाड्येव, चतुरम्भोधिमज्जनात् ।
> आतपाय धरानाथ !, गता मार्तण्डमण्डलम् ॥ ३ ॥[7]
> सर्वदा सर्वदोऽसीति, मिथ्या संस्तूयसे जनैः ।
> नारयो लेभिरे पृष्ठं, न वक्षः परयोषितः ॥ ४ ॥[8]

श्रुत्वा तुष्टो **विक्रम**श्चतुरो गजान् यथासङ्ख्यं वसन-सुगन्धद्रव्य-हेम-नाणक-हारादिपूर्णान् आनाय्य सूरिमभाणीत्—इमे गृह्यन्ताम् ।

---

१ ग--'द्वास्थनोपचारं' । २ क-ख--ग--'यातस्तिष्ठति द्वारि वारितः' । ३ अनुष्टुप् । ४ ख–घ–'राज्ञो दर्शन०'। ५-६ अनुष्टुप् । ७-८ अनुष्टुप् ।

चतुर्विंशति० ६

सूरिरूचे—नैतदर्थ्यहम् । पुनर्विक्रमो भणति—मन्महीसारभूतांश्चतुरो देशान् स्वैरमादत्स्व । वाद्याह—इदमपि नेच्छामि । तर्हि किमिच्छसीति ? । राजन् ! श्रूयताम्—'ॐकारे' चतुर्द्वारं जैनप्रासादं शिवप्रासादादुच्चं कारय, स्वयं सपरिच्छदः प्रतिष्ठां च तत्र कारयेति । राज्ञा तत् तथैव कृतम् । प्रभावनया सङ्घस्तुष्टः । एवं जैनं धर्मं द्योतयन् वादी दक्षिणस्यां 'पृथ्वीस्थान'पुरं विहरन् गतः । तत्रायुरन्तं ज्ञात्वाऽनशनं लात्वा स्वर्गलोकमध्यवात्सीत् । तत्रत्यसङ्घेन 'चित्रकूटे' सिद्धसेनगच्छं तं वृत्तान्तं ज्ञापयितुं वाग्मी भट्ट एकः प्रस्थापितः । स तत्सूरिसभायां श्लोकपूर्वार्द्धं पुनः पुनः पठति स्म—

स्फुरन्ति वादिखद्योताः, साम्प्रतं दक्षिणापथे ।

पुनः पुनः पाठे 'सिद्धसारस्वत'या सिद्धसेनभगिन्योक्तम्—

नूनमस्तं गतो वादी, सिद्धसेनो दिवाकरः ॥ १ ॥[2]

पश्चाद् भट्टेन प्रपञ्च्योक्तम् । ततः शोको विहितो विसृष्टश्च ।

इति वृद्धवादिसिद्धसेनयोः प्रबन्धः[3] ॥ ६ ॥

---

१ घ--'कूटे गच्छन्तं तं सिद्धसेनवृत्तान्तं'। २ अनुष्टुप्। ३ ख--घ--'प्रबन्धौ'।

[७]

॥ अथ श्रीमल्लवादिप्रबन्धः ॥

श्रीइन्द्रभूतिमानम्य, प्रभावकशिरोमणेः ।
श्रीमल्लवादिसूरीन्दो–श्चरितं कीर्त्यते मया ॥ १ ॥[1]
'खेटा'भिधं महास्थान[2]–मस्ति 'गूर्जर'मण्डले ।
देवादित्याह्वयस्तत्र, विप्रोऽभूद् वेदपारगः ॥ २ ॥
सुभगाख्या सुता तस्य, विधवा बाल्यकालतः ।
कस्मादपि गुरोर्मन्त्रं, [3]सौरं सा प्राप भक्तिभाक् ॥ ३ ॥
आकृष्टस्तेन मन्त्रेण, भास्करस्तामुपागमत् ।
तद्भोगलाभादापन्न–सत्त्वा सा न चिरादभूत् ॥ ४ ॥
वैक्रियेभ्यः सुराङ्गेभ्यो, गर्भो यद्यपि नोद्भवेत् ।
[4]तदानीं त्वौदारिकाङ्ग–धातुयोगात् तु सम्भवी ॥ ५ ॥
आपाण्डुगण्डफलकां, ग्लानाङ्गीं वीक्ष्य तां पिता ।
बभाषे किमिदं वत्से !, निन्द्यमाचरितं त्वया ? ॥ ६ ॥
सा प्राह स्म पितर्नेयं, प्रमादविकृतिर्मम ।
मन्त्राकृष्टागतोष्णांशु–न्यासः पुनरयं बलात् ॥ ७ ॥
इत्युक्तोऽपि विषण्णात्मा, देवादित्यः कुकर्मणा ।
तां पुत्रीं प्रेषयामास, सभृत्यां 'वलभीं' पुरीम् ॥ ८ ॥
कालेन तत्र साऽसूत, पुत्रं पुत्रीं च सुद्युतम् ।
तत्रैवोवास सुचिरं, जनकार्पितजीविका ॥ ९ ॥
क्रमेण ववृधाते तौ, पुत्रौ बालार्कतेजसौ ।
यावदष्टौ व्यतिक्रान्ता, वत्सराः क्षणवत् तयोः ॥ १० ॥
तावदध्यापकस्यान्ते, पठितुं तौ निवेशितौ ।
कलहेऽमुं[5] निष्पितृक–मूचिरे लेखशालिकाः ॥ ११ ॥–युग्मम्

---

१ अतः परं ६१ तमं पद्यं यावत् छन्दोऽनुष्टुप्'। २ ख–घ–'स्थानं, अस्ति'। ३ सूर्यसम्बन्धि। ४ ख–घ–'तदानीतौ(?)दा०'।

तद्गिरा खिद्यमानोऽर्भः, पप्रच्छ जननीं निजाम् ।
किं मातर्नास्ति मे तातो, येन लोकोक्तिरीदृशी ? ॥ १२ ॥
माता जगाद नो वेद्मि, किं पीडयसि पृच्छया ?
ततः खिन्नः स सत्त्वाढ्यो, मर्तुमैच्छद् विषादिभिः ॥ १३ ॥
साक्षादागत्य तं भानु–रूचेऽहं वत्स ! ते पिता ।
पराभवकरो यस्ते, तस्याहं प्राणहारकः ॥ १४ ॥
इत्युक्त्वा कर्करं सूक्ष्म–मेकं तस्य समार्पयत् ।
ताड्योऽनेन त्वया द्वेषी, सद्यो मर्तेति चादिशत् ॥ १५ ॥
तेन कर्करशस्त्रेण, बालः स बलवत्तरः ।
विब्रुवन्तं विब्रुवन्त–मवधीह्लिखशालिकम् ॥ १६ ॥
'वलभी'पुरभूपेन, श्रुतो बालवधः स तु ।
कुपितस्तं शिशुं सद्यो, जनैः स्वान्तिकमानयत् ॥ १७ ॥
उक्तश्च रे कथं हंसि, नृशंस ! शिशुकानमून् ? ।
बालः प्रत्याह न परं, बालान् हन्मि नृपानपि ॥ १८ ॥
इत्थं वदन् महीपाल–महन् कर्करकेण तम् ।
मृतस्य तस्य साम्राज्ये, स राजाऽजनि विक्रमी ॥ १९ ॥
शिलादित्य इति ख्यातः, 'सुराष्ट्रा'राष्ट्रभास्करः ।
लेभे सूर्याद् वरं वाहं[5], परचक्रोपमर्दकम् ॥ २० ॥
निजां स्वसारं स ददौ, 'भृगुक्षेत्र'महीभुजे ।
असूत सा सुतं दिव्य–तेजसं दिव्यलक्षणम् ॥ २१ ॥
'शत्रुञ्जये' गिरौ चैत्यो–द्धारमारचयच्च सः ।
श्रेणिकादिश्रावकाणां, श्रेणावात्मानमानयत् ॥ २२ ॥
कदाचिदागतास्तत्र, बौद्धास्तर्कमदोद्धुराः ।
ते **शिलादित्य**मगदन्, सन्ति श्वेताम्बरा इमे ॥ २३ ॥

---

१ सुद्गरम् । २ ख--'सदा द्वेषी सद्यो मर्त्येति' । ३ घ--'शालकम्' ।
४ क-ख--'बाढं' । ५ अश्वम ।

वादे जयन्ति यद्यस्मा–स्तदैते सन्तु [1]नीवृति ।
वयं यदि जयामोऽमू–ऽस्तदा गन्तव्यमेतकैः ॥ २४ ॥
दैवयोगाज्जितं बौद्धैः, सर्वे श्वेताम्बराः पुनः ।
विदेशमाशिश्रियिरे, पुनः कालबलार्थिनः ॥ २५ ॥
शिलादित्यनृपो बौद्धान्, प्रपूजयति भक्तितः ।
'[2]शत्रुञ्जये' च **ऋषभ**–स्तैर्बुद्धीकृत्य पूजितः ॥ २६ ॥
इतश्च सा **शिलादित्य**–भगिनी भर्तृमृत्युतः ।
विरक्ता व्रतमादत्त, **सुस्थिता**चार्यसन्निधौ ॥ २७ ॥
अष्टवर्षं निजं बाल–मपि व्रतमजिग्रहत् ।
[3]सामाचारीमपि प्राज्ञं, किञ्चित् किञ्चिदजिज्ञपत् ॥ २८ ॥
एकदा मातरं साध्वीं, सोऽपृच्छदभिमानवान् ।
अल्पः कथं नः सङ्घोऽयं, प्रागप्यल्पोऽभवत् कथम् ? ॥२९॥
साऽप्युदश्रुरभाषिष्ट, वत्स ! किं वच्मि पापिनी ? ।
श्रीश्वेताम्बरसङ्घोऽभूद्, भूयानपि पुरे पुरे ॥ ३० ॥
तादृक्प्रभावनावीर–सूरीन्द्राभावतः परैः ।
[4]स्वसात्कृतः **शिलादित्यो**, भूपालो मातुलस्तव ॥ ३१ ॥
तीर्थं 'शत्रुञ्जया'ह्वं यद्, विदितं मोक्षकारणम् ।
श्वेताम्बराभावतस्तद्, बौद्धैर्मूर्तैरिवाश्रितम् ॥ ३२ ॥
विदेशवासिनः श्वेता–म्बराः [5]खण्डितडम्बराः ।
क्षिपन्ति निहितौजस्काः, कालं क्वचन केचन ॥ ३३ ॥
इति श्रुत्वाऽकुपद् बाल–स्त[6]थागतभटान् प्रति ।
प्रतिज्ञां च चकारोच्चैः, प्रावृडम्भोधरध्वनिः ॥ ३४ ॥
नोन्मूलयामि चेद् बौद्धान्, नदीरय इव द्रुमान् ।
तदा भवामि सर्वज्ञ–ध्वंसपातकभाजनम् ॥ ३५ ॥

---

१ देशे । २ क.–'शत्रुञ्जयेऽस्ति' । ३ साधूनामाचारम् । ४ आत्मवशीकृतः ।
५ क-ख–'खण्डितडम्बरैः' । ६ बौद्धवीरान् ।

इत्युक्त्वाऽम्बां समापृच्छ्य, बालः कालानलद्युतिः ।
मल्लनामा गिरिं गत्वा, तेपे तीव्रतरं तपः ॥ ३६ ॥
आसन्नग्रामभैक्षेण, पारणं च चकार सः ।
दिनैः कतिपयैस्तत्र, जज्ञौ शासनदेवता ॥ ३७ ॥
भूत्वा व्योमनि साऽवादीत्, के मिष्टाः सोऽपि बालकः ।
तच्छ्रुत्वाऽऽख्यत् सानुभवं, वल्ला इति खदत्तदक् ॥ ३८ ॥
षण्मास्यन्ते पुनः सोचे, खस्था केन सहेत्यथ ? ।
बालर्षिरप्यभाषिष्ट, समं घृतगुडैः शुभैः ॥ ३९ ॥
अवधारणशक्त्यां तं, योग्यं शासनदेवता ।
प्रत्यक्षा न्यगदद् वत्स !, भूयाः परमतापहः ॥ ४० ॥
नयचक्रस्य तर्कस्य, पुस्तकं लाहि मानद ! ।
वाणी सेत्स्यति ते सम्यक्, कुतर्कोरगजाङ्गुली ॥ ४१ ॥
भूमौ मुमोच तं तर्क–पुस्तकं बालको मुनिः ।
प्रमादः सुलभस्तत्र, वयोलीलाविशेषतः ॥ ४२ ॥
रुष्टा शासनदेव्यूचे, विहिताऽऽशातना त्वया ।
सान्निध्यं ते विधाताऽस्मि, प्रत्यक्षीभविता न तु ॥ ४३ ॥
तं लब्ध्वा पुस्तकं **मल्ल–वादी** देदीप्यते स्म सः ।
शस्त्रं पाशुपतमिव, मध्यमः [1]पाण्डुनन्दनः ॥ ४४ ॥
आगत्य 'वलभी'द्रङ्गं, 'सुराष्ट्र'राष्ट्रभूषणम् ।
शिलादित्यं युगप्रान्ता–दित्यद्युतिरुवाच सः ॥ ४५ ॥
बौद्धैर्मुधा जगज्जग्धं, प्रतिमल्लोऽहमुत्थितः ।
[2]अप्रमादी **मल्लवादी**, त्वदीयो भगिनीसुतः ॥ ४६ ॥
शिलादित्यनृपोपान्ते, बौद्धाचार्येण वाग्मिना ।
वादिवृन्दारकश्चक्रे, तर्कबर्बरमुल्बणम् ॥ ४७ ॥
मल्लवादिनि जल्पाके, [3]**नयचक्र**बलोल्बणे ।

---

१ अर्जुनः । २ क-घ–'अप्रवादी', ग-पुस्तके तु 'अप्रमादो' इति पाठः ।
३ ग–'नयतर्कबलो०' ।

हृदये हारयामास, षण्मासान्ते स शाक्यराट् ॥ ४८ ॥
षण्मासान्तनिशायां स, स्वं निशान्तमुपेयिवान् ।
तर्कपुस्तकमाकृष्य, कोशात् किञ्चिदवाचयत् ॥ ४९ ॥
चिन्ताचक्रहते चित्ते, नार्थांस्तान् धर्तुमीश्वरः ! ।
बौद्धः स चिन्तयामास, प्रातस्तेजोवधो मम ॥ ५० ॥
श्वेताम्बरस्फुलिङ्गस्य, किञ्चिदन्यदहो महः ! ।
निर्वासयिष्यन्तेऽमी हा, बौद्धाः साम्राज्यशालिनः ॥ ५१ ॥
धन्यास्ते ये न पश्यन्ति,देशभङ्गं कुलक्षयम् ।
परहस्तगतां भार्यां, मित्रं चापदि संस्थितम् ॥ ५२ ॥
इति दुःखौघसङ्घट्टाद्, विदद्रे तस्य हृत् क्षणात् ।
नृपाह्वानं समायातं, प्रातस्तस्य द्रुतं द्रुतम् ॥ ५३ ॥
नोद्घाटयन्ति तच्छिष्या, गृहद्वारं वराककाः ।
मन्दो गुरुर्नाद्य भूप–सभामेतेति भाषिणः ॥ ५४ ॥
तद् गत्वा तत्र तैरुक्तं, श्रुत्वा तन्मल्ल उल्लसन् ।
अवोचच्च **शिलादित्यं**, मृतोऽसौ शाक्यराट् शुचा ॥ ५५ ॥
स्वयं गत्वा **शिलादित्य**–स्तं तथास्थमलोकत ।
बौद्धान् प्रावासयद् [3]देशाद्, धिक् प्रतिष्ठाच्युतं नरम् ॥५६॥
मल्लवादिनमाचार्यं, कृत्वा वागीश्वरं गुरुम् ।
विदेशेभ्यो जैनमुनीन्, सर्वानाजूहवन्नृपः ॥ ५७ ॥
'शत्रुञ्जये' जिनाधीशं, भवपञ्जरभञ्जनम् ।
कृत्वा श्वेताम्बरायत्तं, यात्रां प्रावर्तयन्नृपः ॥ ५८ ॥
कालान्तरे तत्र पुरे, **रङ्को** नामाभवद् वणिक् ।
तस्य कार्पटिको हट्टे, न्यासीचक्रे महारसम् ॥ ५९ ॥
रसेन तेन स्पृष्टस्य, लोहस्य तपनीयताम् ।
स दृष्ट्वा हट्टसदन–परावर्तं चकार च ॥ ६० ॥

---

१ क–ख–'प्रत्योरिदं पद्यं नास्ति' । २ 'मांदो' इति भाषायाम् । ३ क-ख-घ–'देशान्' । ४ सुवर्णताम् । ५ क–'सः' ।

वञ्चयित्वा कार्पटिकं, **रङ्कः** सोऽभून्महाधनः ।
तत्पुत्र्या राजपुत्र्याश्च, सख्यमासीत् परस्परम् ॥ ६१ ॥
[1]हैमीं कङ्कतिकामेकां, दिव्यरत्नविभूषिताम् ।
रङ्कपुत्रीकरे दृष्ट्वा, याचते स्म नृपात्मजा ॥ ६२ ॥
तां न दत्ते पुना **रङ्को**, राजा तं याचते बलात् ।
तेनैव मत्सरेणासौ, म्लेच्छसैन्यमुपानयत् ॥ ६३ ॥
भग्ना पू[2]'र्वलभी' तेन, सञ्जातमसमञ्जसम् ।
शिलादित्यः क्षयं नीतो, वणिजा स्फीतऋद्धिना ॥ ६४ ॥
ततोऽथाकृष्य वणिजा, प्रक्षिप्ताश्च र[3]णे शकाः ।
[4]तृष्णया ते स्वयं मम्रु–र्ह(य?)तो व्याधिर्महानयम् ॥ ६५ ॥
विक्रमादित्यभूपालात्, पञ्चर्षित्रिक(५७३)वत्सरे ।
जातोऽयं 'वलभी'भङ्गो, ज्ञानिनः प्रथमं ययुः ॥ ६६॥
खवर्त्मना गतान्यर्हद्–बिम्बानि विषयान्तरम् ।
देवताधिष्ठितानां हि, चेष्टा सम्भाविनी तथा ॥ ६७ ॥
एतच्च प्रथमं ज्ञात्वा, **मल्लवादी** महामुनिः ।
सहितः परिवारेण, 'पञ्चासर'पुरीमगात् ॥ ६८ ॥
'नागेन्द्र'गच्छसत्केषु, धर्मस्थानेष्वभूत् प्रभुः ।
श्री'स्तम्भनक'तीर्थेऽपि, सङ्घस्तस्येशतामधात् ॥ ६९ ॥

श्री**मल्लवादि**चरितं जिनशासनीय–
तेजःसमुन्नतिपवित्रमिदं निशम्य ।
[5]भव्याः ! कवित्ववचनादिविचित्रलब्धि–
व्रातैः प्रभावयत शासनमार्हतं भोः ॥ ७० ॥[6]

इति श्रीमल्लवादिचरित्रम् ॥ ७ ॥

---

१ ग–'हैमीकङ्कनीका०:' । २ घ–'पुरा' । ३ ग–'अरिणे' । ४ ग–'तृष्णाया ते स्वयं मृत्वा, हतो' । ५ ख–'भाव्या' । ६ वसन्त० ।

[८]

॥ अथ श्रीहरिभद्रसूरिप्रबन्धः ॥

श्री'चित्रकूटे' **हरिभद्रो** विप्रश्चतुर्दशविद्यास्थानज्ञः[1]। दृश्यां[2] पादुकाः, पञ्चमदूरीकृतदर्शनान्यानि पञ्चममाद्य इति कृत्वा; उदरे पट्टः, उदरं विद्यया स्फुटतीति कृत्वा। जालं कुद्दालो[3] निःश्रेणी सह चलन्ति। यत्पठितमहं न जानामि तस्य शिष्यो भवामीति प्रतिज्ञा। एकदा चतुष्पथासन्नभूमिं व्रजतीं[4] गाथामेकां पठ्यमाना[5] **याकिनी** नाम साध्वी श्रुता[6]। तया

[7]चक्किदुगं हरिपणगं, पणगं चक्कीण केसवो चक्की।
केसव चक्की केसव–दुचक्किकेसी य चक्की य ॥ १ ॥[8]

इति गाथा पेठे। न च तेन बुद्धा। अग्रे गत्वोक्तम्—मातः! खरं[9] चिकचिकायितम्। साध्व्योक्तम्— नवं लिप्तम्। अहो अनयाऽहमुत्तरेणापि जितः। इति तां ववन्दे। त्वच्छिष्योऽस्मि। गाथार्थं ब्रूहि मातः!। सा प्राह स्म— मम गुरवः सन्ति। **हरिभद्रः** प्राह— क ते ?। अत्र सन्ति[10]। ततः केनापि श्रावकेण स चैत्यं नीतः। जिनदर्शनं तत्प्रथमम्। हर्षः।

वपुरेव तवाचष्टे, भगवन्! वीतरागताम्।
न हि कोटरसंस्थेऽग्नौ, तरुर्भवति शाड्वलः ॥ २ ॥[11]

---

१ "षडङ्गमिश्रिता वेदा, धर्मशास्त्रं पुराणकम्।
मीमांसा तर्कमपि च, एता विद्याश्चतुर्दश ॥"

२ ग-'दपादुकामदूरीकृतं दर्श०'। ३ 'कोदाली' इति भाषायाम्। ४ क-ख-घ-'व्रजन्'। ५ ग-पुस्तके 'गाथामेकां पठ्यमाना' एतदधिकम्। ६ ग-पुस्तके 'श्रुता' एतदधिकम्।

७ छाया— चक्रिद्विकं हरिपञ्चकं पञ्चकं चक्रिणां केशवश्चक्री।
केशवश्चक्री केशवद्विचक्रिकेशिनौ च चक्री च ॥

८ आर्या। ९ ख-'स्वरं'। १० 'अत्र सन्ति। ततः केनापि श्रावकेण' इत्यधिकः ग-पाठः। ११ अनुष्टुप्।

[1]जं दिट्ठी करुणातरंगियपुडा एयस्स सोमं मुहं
　आयारो [5]पसमायरो परियरो संतो पसन्ना तणू ।
तं नूणं जरजम्ममच्चुहरणो देवाहिदेवो इमो
　देवाणं अवराण दीसइ जओ नेयं सरूवं जए ॥ २ ॥[2]

इत्यादि नवीननमस्कारा । ततो **जिनभट्टा**चार्यदर्शनम् । प्रतिपत्तिः । चारित्रम् । सूरिपदवी । **आवश्यके** 'चक्की'त्यादि[3]दुष्करत्वा**दावश्यकं** तेनैव विवृत्तम् । 'कलिकालसर्वज्ञ' इति बिरुदम् । रहस्यपुस्तका देवताभ्यो लब्धाः । ते चादरेण जितदिक्पटाचार्योच्छिन्न-८४मठप्रतिबद्ध८४नामकप्रासादस्तम्भे विविधौषधनिष्पन्ने जलज्वलनाद्यसाध्ये क्षिप्ताः ।

एकदा भागिनेयौ **हंस-परमहंसौ** पाठयति प्रभुः । निष्पन्नौ, परं बौद्धतर्कास्तन्मुखेन पिपठिषतः । [4]गुरुणा ज्ञानिना वार्यमाणावपि तत्पार्श्वे गतौ । जरतीगृहे उत्तारकः । बौद्धाचार्यान्तिके तद्वेषस्थौ पठतः । कपलिकायां रहस्यानि लिखतः । प्रतिलेखनादिसंस्कारवशाद् [6]दयालू इव ज्ञात्वा गुरुणाऽचिन्ति---ध्रुवं श्वेताम्बरावेतौ । द्वितीयाहे सोपानश्रेणौ खट्याऽर्हद्बिम्बमालिलिखे । तदासन्नायातौ तौ [7]पादौ [8]तत्र न दत्तः । रेखात्रयाङ्कस्तत्कण्ठश्चक्रे । बुद्धोऽयं जात इति कृत्वा उपरि पादो दत्तः । उपरि चटितौ । गुरुणा दृष्टौ । गुरोः समक्षं निषण्णौ । तौ गुर्वास्यच्छायापरावर्तं दृष्ट्वा तत्कैतवं तत्कृतमेव मत्वा जठरपीडामिषेण ततो निरक्रामताम् । कपलिकां लात्वा गतौ तौ चिरान्नायातौ । विलोकापितौ न स्तः । राजाग्रे कथितम्—

१ छाया—यद् दृष्टिः करुणातरङ्गितपुटा एतस्य सौम्यं मुखं
　आचारः प्रशमाकरः परिकरः शान्तः प्रसन्ना तनुः ।
　तद् नूनं जराजन्ममृत्युहरणो देवाधिदेवोऽयं
　देवानामपरेषां दृश्यते यतो नेदं स्वरूपं जगति ॥

२ शार्दूल० । ३ 'दुष्करत्वाद्द्वादशावश्यकं' इत्यधिको ग-पाठः । ४ ग-'तौ गुरुणा' । ५ 'उवारो' इति भाषायाम् । ६ घ-'दयालव इव' । ७ क-'पादं' । ८ ग-पुस्तके 'तत्र' पदमधिकं समस्ति ।

सितपटावुत्कटकपटौ तत्त्वं ज्ञात्वा यातः। कपालिकामानायय। पृष्ठे सैन्यमल्पं गतम्। दृष्टिदृष्टिः। द्वावपि सहस्रयोधौ तौ। ताभ्यां निहतं राजसैन्यम्। उद्धूतनष्टैरुपराजं मत्वा कथितं तत्तेजः। पुनर्बहुसैन्यं प्रेषि। दृष्टिमेलापकः। युद्धमेकः करोति। अपरः कपारि(लि?)काशाणिर्नष्टः। हंसस्य शिरश्छित्त्वा राज्ञे दर्शितं तैः। तेनापि गुरवे दत्तम्। गुरुराह—किमनेन?। कपारि(लि?)कामानायय। गता भटाः। रात्रौ 'चित्रकूटे' प्राकारकपाटयोर्दत्तयोस्तदासन्ने सुप्तस्य परमहंसस्य शिरश्छित्त्वा तैस्तत्रार्पितम्। तेषां बौद्धानां तत्सूरेश्च सन्तोषः। प्रातः श्रीहरिभद्रसूरिभिः शिष्यकबन्धो दृष्टः। कोपः। तैलकटाहाः कारिताः। अग्निना तापितं तैलम्। १४४० बौद्धा होतुं च आकृष्टाः [1]शकुनिकारूपेण पतन्ति। गुरुभिर्वृत्तान्तो [2]ज्ञातः। [3]प्रतिबोधाय साधू प्रहितौ। ताभ्यां गाथा दत्ताः—

"[4]गुणसेण-अग्गिसमा सीहा-ऽऽणंदा य तह पिया-पुत्ता।
सिहि-जालिणि माइ-सुया धण-धणसिरिमो य पइ-भज्जा॥१॥[5]
[6]जय-विजया य सहोयर धरणो लच्छी य तह पई भज्जा।
[7]सेण-विसेणा पित्तिय-उत्ता जम्मंमि सत्तमए॥२॥
[8]गुणचंद-[9]वाणवंतर समराइच्च गिरिसेणपाणो उ।
एगस्स तओ मुक्खो-ऽणंतो बीयस्स संसारो॥३॥

१ ख-पुस्तके 'शकुनिकारूपेण पतन्ति' एतदधिकं विद्यते। २ ख- 'ज्ञापितः'।
३ ग-पुस्तके 'प्रतिबोधाय' एतदधिकं वर्तते।
४ छाया—**गुणसेना-ऽग्निशर्माणौ सिंहा-ऽऽनन्दौ** च तथा पितापुत्रौ।
शिखि-जालिन्यौ मातासुते **धन-धनश्रियौ** च पतिभार्ये॥
५ अस्य पद्यस्यानन्तरीयस्य च पद्यत्रितयस्य छन्दः 'आर्या' वर्तते।
६ आर्या—**जय-विजयौ** च सहोदरौ **धरणो लक्ष्मीश्च** तथा पतिभार्या।
सेन-विषेणौ पितृव्यपुत्रौ जन्मनि सप्तमे॥
७ ख- 'सेणाविसेणा पत्तिय'।
८ छाया—**गुणचन्द्र**-वानव्यन्तरौ **समरादित्यो गिरिषेण**प्राणः (°मातङ्गः) तु।
एकस्य ततो मोक्षोऽनन्तो द्वितीयस्य संसारः॥
९ ग- 'वाणमंतर'।

जंह[1] जलइ जलउ लोए, कुसत्थपवणाहओ कसायग्गी ।
तं चुज्जं जं जिणवयणअमियसित्तो वि पज्जलइ ॥ ४ ॥"

बोधः । शान्तिः । १४४० ग्रन्थाः[2] प्रायश्चित्तपदे कृताः । 'चित्रकूट'तलहट्टिकास्थेन तैलवणिजा प्रतयः कारिताः । तत्प्रथमं याकिनीधर्मसूनुरिति हारिभद्रग्रन्थेष्वतोऽभूत् । १४४० पुनर्भवविरहान्तता । 'गुणसेण-अग्गिसम्मा'इत्यादिगाथात्रयप्रतिबद्धं समरादित्यचरित्रं नव्यं शास्त्रं क्षमावल्लीबीजं कृतम् ।[3] १०० शतक-पञ्चाशत्-षोडशक-अष्टक-पञ्चलिङ्गी-अनेकान्तजयपताका-न्यायावतारवृत्ति-पञ्चवस्तुक-पञ्चसूत्रक-श्रावकप्रज्ञ-सि-नाँणायत्तकप्रभृतीनि[4] हारिभद्राणि ।

अत्रान्तरे 'श्रीमाल'पुरे कोऽपि धनी श्रेष्ठी जैनश्चतुर्मासके[5] सपरिकरो देवतायतनं व्रजन् सिद्धाख्यं राजपुत्रं द्यूतकारं युवानं देयकनकपदे निर्दयैर्द्यूनकारैर्गर्तायां निक्षिप्तं कृपया तद्देयं दत्त्वाऽमोचयत् । गृहमानीयाभोजयत् । अपाठयत् । सर्वकार्याध्यक्षमकरोत् । पर्यणाययत् । माता प्रागप्यासीत् । पृथग् गृहे[6]ऽस्थात् । मात्रा प्रियया च समं स गृहमण्डनिका । श्रेष्ठिप्रसादाद् धनं बभूव[7] । सिद्धो रात्रौ अतिकाले एति, लेख्यकलेखलेखनपरवशत्वात् । श्वश्रू-स्नुषे अतिनिर्विण्णे, अतिजागरणात् । वध्वा श्वश्रूरुक्ता— मातः ! पुत्रं तथा बोधय यथा निशि सकाले एति । मात्रा उक्तः सः— वत्स ! निशि शीघ्रमेहि, यः कालज्ञः स सर्वज्ञः । सिद्धः प्राह—मातः ! येन स्वामिनाऽहं सर्वस्वदानेन जीवितव्यदानेन च समुद्धृतस्तदादेशं कथं न कुर्वे ? । तौष्णीक्येन स्थिता माता । अन्यदाऽऽलोचितं श्वश्रू-स्नुषाभ्याम्–

---

१ छाया—यथा ज्वलति ज्वलनं लोके कुशास्त्रपवनाहतः कषायाग्निः ।
तच्चोद्यं यज्जिनवचनामृतसिक्तोऽपि प्रज्वलति ॥

२ ग–'ष्वन्तेऽभूत्' । ३ एतत्प्राप्तिरधुना दुर्लभा । ४ न ज्ञायते एतदुपलब्धिः । ५ क–'श्चतुर्मासे' । ६ ग–पुस्तके 'गृहे' अस्यानन्तरं 'अस्थात् । मात्रा प्रियया च समं सः' एतदधिकं वर्तते । ७ ग–पुस्तके 'बभूव' एतदधिकमस्ति ।

अस्य चिरादागतस्य निशि द्वारं नोद्घाटयिष्यावः । द्वितीयरात्रावर्ति-[1]चिराद् द्वारमागतः स कटकं [2]खटपटापयति । ते तु न ब्रूतः । तेन क्रुद्धेन गदितम्— किमिति द्वारं नोद्घाटयेथे ? । ताभ्यां मन्त्रितपूर्विणीभ्यामुक्तम्—यत्रेदानीं द्वाराणि उद्घाटितानि भवन्ति तत्र व्रज । तच्छ्रुत्वा क्रुद्धश्चतुष्पथं गतः । तत्रोद्घाटे हट्टे उपविष्टान् सूरिमन्त्रस्मरणपरान् श्रीहरिभद्रान् दृष्टवान् । सान्द्रचन्द्रिके नभसि देशना । बोधः । व्रतं जगृहे । सर्वविद्यता दिव्यं कवित्वम् । हंस-परमहंसवद् विशेषतर्का[3]ञ् जिघृक्षुर्बौद्धान्तिकं जिगमिषु-र्गुरुमवादीत्— प्रेषयत बौद्धपार्श्वे । गुरुभिर्गदितम्—तत्र मा गाः, मनःपरावर्तो भावी । स ऊचे— युगान्तेऽपि नैवं स्यात् । पुनर्गुरवः प्रोचुः— तत्र गतः परावर्त्यसे चेत् तदा अस्मद्दत्तं वेषमत्रागत्यास्मभ्यं ददीथाः । ऊरीचक्रे सः । गतस्तत्र, पठितुं लग्नः । सुघटितैस्तत्कुतर्कैः परावर्तितं मनः । तद्दीक्षां ललौ । वेषं दातुमुपश्रीहरिभद्रं ययौ । तैरप्यागच्छन्नावर्जितो वादं कुर्वन् वादेन जितः । बौद्धाचार्यस्य बौद्धवेषं दातुं गतः । तेनापि बोधितः । पुनरागत उपश्रीहरिभद्रं श्वेताम्बरवेषं दातुम् । पुनर्वादेन जितः । एवं वेषद्वयप्रदानेन एहिरेयाहिराः २१ कृताः । द्वाविंशवेलायां गुरुभिश्चिन्तितम्— माऽस्य वराकस्य आयुःक्षयेण मिथ्यादृष्टित्वे मृतस्य दीर्घभवभ्रमणं भूयात् । पुराऽपि २१ वारान् वादे जितो-ऽसौ । अधुना वादेनालम् । ललितविस्तराख्या चैत्यवन्दना-वृत्तिः सतर्का कृता । तदागमे पुस्तिकां पादपीठे मुक्त्वा गुरवो बहिर्गुः । तत्पुस्तिकापरामर्शाद् बोधः समजनि । ततस्तुष्टो निश्चलमनाः प्राह—

---

१ क– 'चिरेण' । २ ख– 'खटापयति', क –' घटपटापयति । ३ क– 'तर्कानाजि०' । ४ क-ख–' गच्छन(?) जल्पितः' । ५ ग-पुस्तके 'वादं इत्यारभ्य ' पुनर्वादेन जितः ' एतत्पर्यन्तमधिकं विद्यते । ६ घ-' वारं वादैर्जितो '। ७ क–'बोध्या सम्यक्' ।

[1]नमोऽस्तु **हरिभद्राय**, तस्मै प्रवरसूरये ।
मदर्थं निर्मिता येन, वृत्तिर्**ललितविस्तरा** ॥ १ ॥[2]

ततो मिथ्यात्वनिर्विण्णेन [3]**सिद्ध**र्षिणा [4]१६ सहस्रा **उपमितिभवप्रपञ्चा** कथाऽरचि 'श्रीमाले' [5]सिद्धमण्डपे । सा च **सरस्वत्या** साध्व्याऽशोधि । समये श्री**हरिभद्र**सूरयोऽपि सोऽपि अनशनेन सुरलोकमवापन् ॥ इति चरित्रम् ।

इति श्रीहरिभद्रसूरिप्रबन्धः ॥ ८ ॥

---

१ सन्तुलयतां श्री**उपमितिभवप्रपञ्चकथा**प्रशस्तिगतं निम्नलिखितं पद्यम्–
"अनागतं परिज्ञाय, चैत्यवन्दनसंश्रया ।
मदर्थैव कृता येन, वृत्तिर्**ललितविस्तरा** ॥ १७ ॥"

२ अनुष्टुप् । ३ ख-घ–'**सिद्धि**ऋषिणा'। ४ ग–'१८'। ५ ख-घ–'सिसि(?)मण्डपे'।

[९]

॥ अथ श्री[1]बप्पभ[2]ट्टिसूरिप्रबन्धः ॥

'गूर्जर'देशे '[3]पाडलीपुर'नगरे **जितशत्रु** राजा राज्यं करोति स्म। [4]तत्र श्री**सिद्धसेन**नामा सूरीश्वरोऽस्ति स्म। स 'मोढेर'पुरे महास्थाने श्री**महावीर**नमस्करणाय गतः। [5]**महावीरं** नत्वा तीर्थोपवासं कृत्वा रात्रावात्मारामरतो योगनिद्रया स्थितः सन् स्वप्नं ददर्श, यथा— केसरिकिशोरको देवगृहोपरि क्रीडति। स्वप्नं लब्ध्वाऽजागरीत्। माङ्गल्यस्तवनान्यपाठीत्। प्रातश्चैत्यं गतः। तत्र षड्वार्षिको बाल एको बालांशुमालिसमद्युतिराजगाम। सूरिणा पृष्टः— भो अर्भक! कस्त्वम्? कुत आगतः?। तेनोक्तम्—'पञ्चाल'देशे '[6]डुंबाउधी' ग्रामे **बप्पाख्यः** क्षत्रियः। तस्य **भट्टि**र्नाम सधर्मचारिणी। तयोः **सूरपाल**नामपुत्रोऽहम्। मत्तातस्य बहवो भुजबलगर्विताः प्रचुरपरिच्छदाः शत्रवः सन्ति। तान् सर्वान् हन्तुमहं सन्नह्य चलन्नासम्। पित्रा निषिद्धः—वत्स! बालस्त्वम्, नास्मै कर्मणे प्रगल्भसे; अलमुद्योगेन। ततोऽहं क्रुद्धः—किमनेन निरभिमानेन पित्राऽपि यः स्वयमरीन् न हन्ति मामपि घ्नन्तं निवारयति?। अपमानेन मातापितरावनापृच्छ्यात्र समागतः। सूरिणा चिन्तितम्— अहो दिव्यं रत्नम्! न मानवमात्रोऽयम्; तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते। इति विमृश्य बाल आलेपे— वत्सक! अस्माकं पार्श्वे तिष्ठ निजगृहाधिकसुखेन। बालेनोक्तम्— महान् प्रसादः। स्वस्थानमानीतः। सद्यो हृष्टस्तद्रूपविलोकनेन। हृष्टयस्तृप्तिं न [7]मन्वते। पाठयित्वा विलोकितः। एकाह्नेन श्लोकसहस्रमध्यगीष्ट। गुरवस्तुष्टुवुः। रत्नानि पुण्यप्रचय-

---

१ घ-प्रतौ प्रबन्धोऽयं 'आमप्रबन्ध'प्रान्ते समस्ति। २ ग-'बप्पभट्टसूरि०'। ३ ग-'पाटलापुर०', घ-'पाडलापुर०'। ४ क-'अत्र'। ५ ग-'श्रीमहा०'। ६ घ-'डूंबा०'। ७ ग-'मन्वते'।

प्राप्याणि। धन्या वयम्। तेन बालेनाप्यल्पदिनैर्लक्षण-तर्क-साहित्यादीनि भूयांसि शास्त्राणि पर्यशीलिषत। ततो गुरवो '[1]डुंबाउधी'ग्रामं जग्मुः। बालस्य पितरौ वन्दितुमागतौ। गुरुभिरालापितौ—पुत्रा भवन्ति भूयांसोऽपि; किं तैः संसारावकरकृमिभिः?। अयं तु युवयोः पुत्रो व्रतमीहते। दीयतां नः। गृह्यतां धर्मः। नष्टं मृतं सहन्ते हि पितरो निजतनयम्। श्लाघ्योऽयं भवं निस्तितीर्षुः। पितृभ्यामुक्तम्—भगवन्! अयमेक एव नः कुलतन्तुः कथं दातुं शक्यते?। तावता सविधस्थेन सूरपालेन गदितम्—अहं चारित्रं गृह्णाम्येव। यतः—

सा बुद्धिर्विलयं प्रयातु कुलिशं तत्र श्रुते पात्यतां
वल्गन्तः प्रविशन्तु ते हुतभुजि ज्वालाकराले गुणाः।
यैः सर्वैः शरदिन्दुकुन्दविशदैः प्राप्तैरपि प्राप्यते
भूयोऽप्यत्र पुरन्ध्रिरन्ध्रनरकक्रोडाधिवासव्यथा ॥ १ ॥[2]

ततो [3]ज्ञाततन्निश्चयाभ्यां तन्मातरापितृभ्यां जल्पितम्—भगवन्! गृहाण पात्रमेतत्। परं बप्पभट्टिरिति नामास्य कर्तव्यम्। गुरुभिर्भणितम्—एवमस्तु। कोऽत्र दोषः?। पुण्यवन्तौ युवां ययोरयं लाभः सम्पन्नः। बप्प-भट्टी आपृच्छ्य सूरपालं गृहीत्वा सिद्धसेनाचार्या 'मोढेरकं' गताः।

शताष्टके वत्सराणां, गते विक्रमकालतः।
सप्ताधिके राधशुक्ल–तृतीयादिवसे गुरौ ॥ १ ॥[5]

दीक्षा दत्ता। बप्पभट्टिरिति नाम विश्ववल्लभं जुघुषे। सङ्घप्रार्थनया तत्र चतुर्मासकं कृतम्। अन्यदा बहिर्भूमिं गतस्य बप्पभट्टेर्महतीं वृष्टिमतनिष्ट घनः। क्वापि देवकुले स्थितः सः। तत्र देवकुले महाबुधः कोऽपि पुमान् समागतः। तत्र देवकुले प्रशस्तिकाव्यानि रसाढ्यानि गम्भीरार्थानि तेन बप्पभट्टिपार्श्वाद् व्याख्या-

---

१ घ-'डूंबा०'। २ शार्दूल०। ३ घ-'ज्ञातनिश्चया०'। ४ ख-'दृष्टि०'। ५ अनुष्टुप्। ६ ख-'बोधः'।

पितानि । ततः स **बप्पभट्टिना** समं वसतिमायातः । गुरुभिराशीभिरभिनन्दितः । आम्नायं स पृष्टः । ततोऽसौ जगाद—भगवन् ! 'कन्यकुब्ज'देशे 'गोपालगिरि'दुर्गनगरे **यशोधर्म**[1]नृपतेः [2]**सुयशा**देवीकुक्षिजन्मा नन्दनोऽहं यौवनेन निरर्गलं धनं लीलया व्ययन् पित्रा कुपितेन शिक्षितः—वत्स ! धनार्जकस्य कृच्छ्रमस्थानव्ययी पुत्रो न वेत्ति तातस्य, मितव्ययो भव । ततोऽहं कोपादिहागमम् । गुरवोऽप्यूचुः—किं ते नाम ? । तेनापि खटिकया भुवि लिखित्वा दर्शितं **आम** इति । महाजनाचारपरम्परे[3]दशी—'स्वनाम नामाददते न साधवः' । तस्यौन्नत्येन गुरवो हृष्टाः । चिन्तितं च तैः—

पूर्वं श्री**राम**सैन्ये ग्रा[4]मे दृष्टोऽसौ षाण्मासिकः शिशुः ।

पीलुवृक्षमहाजाल्यां, वस्त्र[5]दोलकमास्थितः ।

[6]अचलच्छायया च, पुण्यपुरुषो निर्णितः ॥[7]

ततस्तज्जननी वन्यफलानि विचिन्वानाऽस्माभिर्भणिता—वत्से ! का त्वम् ? । [8]किञ्च ते कुलम् ? । साऽवादीत् निजं कुलम्—अहं राजपुत्री 'कन्यकुब्जे'श[9]**यशोधर्म**पत्नी **सुयशा** नाम । अहमस्मिन् सुते गर्भस्थे सति दृढकार्मणवशीकृतधवया यत्कृतप्रमाणया कृत्ययेव क्रूरया सपत्न्या मिथ्या परपुरुषदोषमारोप्य गृहान्निष्कासिता । अभिमानेन श्वशुरकुल-पितृकुले हित्वा भ्रमन्तीह समागता वन्यवृत्त्या जीवामि । बालं च पालयामि । इदं श्रुत्वाऽस्माभिरसौ उक्ता—वत्से ! अस्मच्चैत्यं समागच्छ स्वं वत्सं [10]प्रवर्धय । तया तथा कृतम् । सपत्न्यपि बहुसपत्नीकृतमारणप्र[11]योगेण ममार । ततो विशिष्टपुरुषैः 'कन्यकुब्जे'शो **यशोधर्मा** विज्ञप्तः— देव ! **सुयशा** राज्ञी निर्दोषाऽपि तदा देवेन सपत्नीवचसा निष्कासिता सा प्रत्या-

---

१ ग-'वर्म॰'। २ क-घ-'सुशाया (?यशा)॰', ग-पुस्तके तु 'सुयशो॰'। ३ घ-'पदं परेदशी'। ४ घ-'ग्रामेऽसौ दृष्टः षाण्मासिकः शिशुः'। ५ ख-'वस्त्रान्दोल॰'। ६ सप्ताक्षरात्मकं चरणमिदम्। ७ अनुष्टुप् (?)। ८ घ-'किंवा ते'। ९ ग-'यशोवर्म॰'। १० ख-ग-'वर्धय'। ११ क-'प्रयोगैर्ममार'।

नीयते । राज्ञा सा स्वसौधमानायिता सपुत्रा गौरविता च ।

अन्यदा विहरन्तो वयं तस्या देशं गताः । तया पूर्वप्रतिपन्नं स्मरन्त्या वयं वन्दिताः पूजिताः । अनेन **आम**नाम्ना तत्सुतेन भाव्यम् । एवं चिरं विभाव्य सूरयस्तमूचुः— वत्स ! वस मिश्रिन्तो निजेन सुहृदा **बप्पभट्टि**नाम्ना सममस्मत्सन्निधौ । त्वं गृहाण कलाः । कास्ताः ?—लिखितम् १ गणितम् २ गीतम् ३ नृत्यम् ४ वाद्यम् ५ पठितम् ६ व्याकरणम् ७ छन्दो ८ ज्योतिषम् ९ शिक्षा १० निरुक्तम् ११ कात्यायनम् १२ निघण्टुः १३ पत्रच्छेद्यम् १४ नखच्छेद्यम् १५ रत्नपरीक्षा १६ आयुधाभ्यासः[1] १७ गजारोहणम् १८ तुरगारोहणम् १९ तयोः शिक्षा २० मन्त्रवादः २१ यन्त्रवादः २२ रसवादः २३ खन्यवादः २४ रसायनम् २५ विज्ञानम् २६ तर्कवादः २७ सिद्धान्तः २८ विषवादः २९ गारुडम् ३० शाकुनम् ३१ वैद्यकम् ३२ आचार्यविद्या ३३ आगमः ३४ प्रासादलक्षणम् ३५ सामुद्रिकम् ३६ स्मृतिः ३७ पुराणम् ३८ इतिहासः ३९ वेदः ४० विधिः ४१ विद्यानुवादः ४२ दर्शनसंस्कारः ४३ खेचरीकला ४४ अमरीकला ४५ इन्द्रजालम् ४६ पातालसिद्धिः ४७ धूर्तशम्बलम्[2] ४८ गन्धवादः ४९ वृक्षचिकित्सा ५० कृत्रिममणिकर्म ५१ सर्वकरणी ५२ वश्यकर्म[3] ५३ पणकर्म ५४ चित्रकर्म ५५ काष्ठघटनम् ५६ पाषाणकर्म ५७ लेपकर्म ५८ चर्मकर्म ५९ यन्त्रकरसवती ६० काव्यम् ६१ अलङ्कारः ६२ हसितम् ६३ संस्कृतम् ६४ प्राकृतम् ६५ पैशाचिकम् ६६ अपभ्रंशम् ६७ कपटम् ६८ देशभाषा ६९ [4]धातुकर्म ७० प्रयोगोपायः[5] ७१ [6]केवलीविधिः ७२ । एताः सकलाः कलाः शिक्षितवान् । लक्षण-तर्कादिग्रन्थान् परिचितवान् । **बप्पभट्टि**ना

१ ग–'भ्यासम्' । २ घ–'शम्बलु' । ३ ख–'वशाकर्म' । ४ घ–प्रतौ एषा कला नोल्लिखिता । ५ ग–' पायम् ' । ६ घ–' केवली ७१ विधिः ७२ ' ।

साकं'मस्थिमज्ज'न्यायेन प्रीतिं बद्धवान् । यतः—

'[1]आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण, ह्रस्वा पुरा वृद्धिमती च पश्चात् ।
दिनस्य पूर्वार्द्धपरार्द्धभिन्ना, छायेव मैत्री खल-सज्जनानाम् ॥१॥'[2]

कियत्यपि गते काले **यशोधर्म**नृपेणासाध्यव्याधितेन पट्टाभिषेकार्थ**माम**कुमाराकारणाय प्रधानपुरुषाः प्रेषिताः । अनिच्छन्नपि तैस्तत्र नीतः । [3]पितुर्मेलितः । पित्राऽऽलिङ्गितः सबाष्पगद्गदमुपालब्धश्च—

धिग् वृत्तवृत्तमुचितां शुचितां धिगेतां
धिक् कुन्दसुन्दरगुणग्रहणाग्रहित्वम् ।
चक्रेऽङ्कसीम्नि तव मौक्तिक ! येन वृद्धि-
र्वार्द्धेन तस्य कथमप्युपयुज्यसे यत् ? ॥ १ ॥[4]

अभिषिक्तः[5] स्वराज्ये । शिक्षितश्च प्रजापालनादौ । एतत् कृत्वा **यशोधर्मा** अर्हन्तं त्रिधा शुद्ध्या शरणं श्रयन् द्यां गतः । **आम**राजा पितुरौर्ध्वदेहिकं कृतवान् । द्विजादिदीनलोकाय वित्तं दत्तवान् । लक्षद्वितयमश्वानां हस्तिनां रथानां च प्रत्येकं चतुर्दशशती एका कोटी पदातीनां । एवं राज्यश्रीः श्री**आमस्य** न्यायरामस्य । तथापि **बप्पभट्टि**मित्रं विना सर्वं पलालपूलप्रायं मन्यते स्म सः । ततो मित्रानयनाय प्रधानपुरुषान् प्रैषीत् । तैस्तत्र गत्वा विज्ञप्तम् — हे श्री**बप्पभट्टे** ! **आमराजः** समुत्कण्ठयाऽऽह्वयति, आगम्यताम् । **बप्पभट्टिना** गुरूणां वदनकमलमवलोकितम् । तैः सङ्घानुमत्या गीतार्थयतिभिः समं **बप्पभट्टि**मुनिः प्रहितः । **आमस्य** पुरं 'गोपालगिरिं' प्राप । राजा सबलवाहनः सम्मुखमगात्, प्रवेशमहमकार्षीत्, सौधमानैषीत् । अवोचत च—भगवन् ! अर्धराज्यं गृहाण । तेनोक्तम्—अस्माकं निर्ग्रन्थानां सावद्येन राज्येन किं कार्यम् ? । यतः—

१ घ-'आपातगुर्वी' । २ उपजातिः । ३ घ--'पितुर्मिलितः' । ४ वसन्त० ।
५ ख-घ--'विक्तश्च राज्ये' ।

अनेकयोनिसम्पाता–ऽनन्तबाधाविधायिनी ।
अभिमानफलैवेयं, राज्यश्रीः साऽपि नश्वरी ॥ १ ॥[1]

ततो राज्ञाऽसौ तुङ्गधवलगृहे स्थापितः । प्रातः सभामागताय **बप्पभट्टये** नृपेण सिंहासनं मण्डापितम् । तेन गदितम्—उर्वीपते ! आचार्यपदं विना सिंहासनं न युक्तम् । गुर्वाशातना भवेत् । ततो राज्ञा **बप्पभट्टिः** प्रधानसचिवैः सह गुर्वन्तिके प्रहितः । विज्ञप्तिका च दत्ता—यदि मम प्राणैः कार्यं तदा प्रसद्य सद्योऽयं महर्षिः सूरिपदे स्थाप्यः । 'योग्यं सुतं च शिष्यं च, नयन्ति गुरवः श्रियम् ।' स्थापितमात्रश्चात्र शीघ्रं प्रेषणीयः । अन्यथाऽहं न भवामि । मा विलम्ब्यतामिति । अखण्डप्रयाणै-[2]र्मोढेरकं प्राप्तो **बप्पभट्टिः** । सचिवैः सूरयो विज्ञप्ताः—प्रभो ! राजविज्ञप्त्यर्थोऽनुसार्यः; उचितज्ञा हि भवादृशाः ।

अथ श्री**सिद्धसेनाचार्यैर्बप्पभट्टिः** सूरिपदे स्थापितः । तदङ्गे श्रीः साक्षादिव सङ्क्रामन्ती दृष्टा । रहश्च शिक्षा दत्ता—वत्स ! तव राजसत्कारो भृशं भावी । ततश्च लक्ष्मीः प्रवर्त्स्यति । तत इन्द्रियजयो दुष्करः । त्वं महाब्रह्मचारी भवेः[3] ।

"[4]विकारहेतौ सति विक्रियन्ते, येषां न चेतांसि त एव [5]धीराः"

अनेन महाव्रतेन महत्तरः स्फुरिष्यसि ।

एकादशाधिके तत्र, जाते वर्षशताष्टके ।
विक्रमात् सोऽभवत् सूरिः, कृष्णचैत्राष्टमीदिने ॥१॥[6]

गुरुणा **आम**राजसमीपे प्रेषितः । तत्र प्राप्तः । 'गोपगिरेः' प्रासुक-वनोद्देशे स्थितः । राजा अभ्यागत्य महामहेन तं पुरीं प्रावीविशत् । श्री**बप्पभट्टि**सूरिणा तत्र देशना क्लेशनाशिनी दत्ता—

श्रीरियं प्रायशः पुंसा–मुपस्कारैककारणम् ।
तामुपस्कुर्वते ये तु, रत्नसूस्तैरसौ रसा ॥ १ ॥[7]

---

१ अनुष्टुप् । २ ग-'प्राणकैर्मोढेरकं' । ३ क–'भव' । ४ **कुमारसम्भवे** (स. १, श्लो. ५९) । ५ ग–धीराः । ६-७ अनुष्टुप् ।

आमेन गुरूपदेशादेकोत्तरशतहस्तप्रमाणः प्रासादः कारयामासे 'गोपगिरौ'। अष्टादशभारप्रमाणं **श्रीवर्धमान**बिम्बं तत्र निवेशयाम्बभूवे। प्रतिष्ठा विधापयाञ्चक्रे। तत्र चैत्ये मूलमण्डपः सपादलक्षेण सौवर्णटङ्कैर्निष्पन्न इति वृद्धाः प्राहुः। **आमः** कुञ्जरारूढः [3]सर्वर्द्ध्या चैत्यवन्दनाय याति। मिथ्यादृशां दृशौ सैन्धवेन पूर्येते, सम्यग् दृशां त्वमृतेनेव। एवं प्रभावनाः। प्रातर्नृपो [4]मौलमनर्घ्यं स्वं सिंहासनं सूरये निवेशापयति। तद् दृष्ट्वा विप्रैः क्रुधा ज्वलितैर्भूपो विज्ञप्तः—देव! श्वेताम्बरा अमी शूद्राः। एभ्यः सिंहासनं किम्?। अथास्तां तत्। परं [5]ह्रस्वीयो भवतु, न महत्। मुहुर्मुहुस्तैरित्थं विज्ञप्त्या कदर्थ्यमानः पार्थिवो मौलसिंहासनं कोशगं कारयित्वाऽन्यल्लघ्वारूरुपत्। प्रत्यूषे सूरीन्द्रेण तद् दृष्ट्वा रुष्टेनेव राज्ञोऽग्रे पठितम्—

मर्दय मानमतङ्गजदर्पं, विनयशरीरविनाशनसर्पम्।
क्षीणो दर्पाद् दशवदनोऽपि, यस्य न तुल्यो भुवने कोऽपि॥१॥[6]

इदं श्रुत्वा राज्ञा ह्रीणेन सदा भूयो मूलसिंहासनमनुज्ञातम्। अपराधः क्षमितः। एकदा सपादकोटी हेम्नां दत्ता गुरुभ्यः। तैर्निरीहैः सा जीर्णोद्धारे ऋद्धियुक्तश्रावकपार्श्वाद् व्ययिता। अन्यदा शुद्धान्ते प्रम्लानवदनां वल्लभां दृष्ट्वा प्रभोः पुरो गाथार्द्धं राजाऽऽह—

[8]अज्ज वि सा परितप्पइ, कमलमुही अत्तणो पमाएण।

समस्येयम्। अथ प्रभुः स्माह—

[9]पढमविबुद्धेण तए, जीसे पच्छाइयं अंगं॥ १ ॥[10]

राजा आत्मसंवादाच्चमत्कृतः।

अन्यदा प्रियां पदे पदे मन्दं मन्दं सञ्चरन्तीं दृष्ट्वा गाथार्द्धं राजा जगाद—

---

१ क-'हस्तशत०'। २ ग-'बुधाः'। ३ घ-'सर्वध्या'। ४ क-ख-'मूलम०'। ५ क-ख-'ह्रसीयो भवतु'। ६ पादकुलकम्। ७ क-ख- 'तदा'।

८-९ छाया—अद्यापि सा परितपति कमलमुखी आत्मनः प्रमादेन।
प्रथमविबुद्धेन त्वया यस्याः प्रच्छादितमङ्गम्॥ १० आर्या।

[1]बाला चंकमंती पए पए कीस कुणइ मुहभंगं? ।

सूरिराह—

नूणं [3]रमणपएसे मेहलया छिबइ नहपंति ॥ १ ॥[4]

इदं श्रुत्वा राजा मुखं निश्वासहतदर्पणसमं दध्रे। अमी मदन्तःपुरे कृतविप्लवा इति धिया। तच्चाचार्यैः क्षणार्धेनावगतं चिन्तितं च—अहो विद्यागुणोऽपि दोषतां गतः ।

जलधेरपि कल्लोलाश्चापलानि कपेरपि ।
शक्यन्ते यत्नतो रोद्धुं, न पुनः प्रभुचेतसः ॥ १ ॥[5]

रात्रौ सूरिः सङ्घमनापृच्छ्य राजद्वारकपाटसम्पुटतटे काव्यमेकं लिखित्वा पुराद् बहिर्ययौ । तद्यथा—

यामः स्वस्ति तवास्तु रोहणगिरे ! मत्तः स्थितिप्रच्युता
वर्तिष्यन्त इमे कथं कथमिति स्वप्नेऽपि मैवं कृथाः ।
श्रीमंस्ते मणयो वयं यदि भवल्लब्धप्रतिष्ठास्तदा
ते शृङ्गारपरायणाः क्षितिभुजो मौलौ करिष्यन्ति नः ॥ १ ॥[6]

[7]अस्मान् विचित्रवपुषश्चिरपृष्ठलग्नान्
किंवा विमुञ्चसि विभो ! यदि वा विमुञ्च ।
हा हन्त ! केकिवर ! हानिरियं तवैव
भूपालमूर्द्धनि पुनर्भविता स्थितिर्नः ॥ २ ॥[8]

दिनैः कतिपयैः'गौड'देशान्तर्विहरन् 'लक्षणावती'नामायाः[9] पुरो बहिरारामे समवासार्षीत् ।

१-२ छाया—बाला चङ्क्रम्यन्ती पदे पदे कुतः कुरुते मुखभङ्गम्? ।
नूनं रमणप्रदेशे मेखलया स्पृश्यते नखपङ्क्तिः ॥

३ गुह्यभागे । ४ आर्या । ५ अनुष्टुप् । ६ शार्दूल० । ७ ग-पुस्तके इदं पद्यमधिकं विद्यते, एतदपि—

ह(हं)स जिहिं गय तिहिं गया महिमंडणा हवंति ।
छेहु ताह सरोवरह जं हंसे मुच्चंति ॥ ३ ॥

परन्तु प्रक्षिप्तमिदमिति प्रतिभाति, उत्तरत्र तद्दर्शनात् । ८ वसन्त० । ९ ग-'नगर्याः'।

तत्र पुरे **धर्मो** नाम राजा। स च गुणज्ञः। तस्य सभायां **वाक्पति**-नामा कविराजोऽस्ति। तेन सूरीणामागमनं लोकादवगतम्। ज्ञापितश्च राज्ञः। राज्ञा प्रवेशमहः कारितः। पूर्मध्ये सौधोपान्ते गुरुस्तुङ्गगृहे स्थापितः। राजा नित्यं वन्दते। कवयो जिता रञ्जिताश्च। प्रभावना प्रैधते स्म। यशश्च कुन्दशुभ्रम्। [1]राजा प्रोचे—

अदृष्टे दर्शनोत्कण्ठा, दृष्टे विरहभीरुता।
दृष्टेनाप्यदृष्टेन, भवता नाप्यते सुखम्॥ १॥[2]

निर्बन्धे सूरिराह—**आम**श्चेत् स्वयमायास्यति तदा वयं यास्यामः, नान्यथा। इति प्रतिज्ञाय स्थापिताः पुण्यलाभं कुर्वन्ति।

इतश्च यदा **बप्पभट्टिः** कृतविहारः प्रातः श्री**आम**पार्श्वं नायातस्तदा तेन सर्वत्रावलोकितो न लब्धः। जातो विलक्षः। 'याम: स्वस्ति तवास्तु' इत्यादि [3]काव्यानि दृष्टानि। अक्षराण्युपलक्षितानि। ध्रुवं स मां मुक्त्वा क्वापि गत एवेति निर्णीतम्।

अन्यदा बहिर्गतेन राज्ञा महाभुजङ्गमो दृष्टः। तं मुखे धृत्वा वाससाऽऽच्छाद्य सौधं गतः। कविवृन्दाय समस्यामर्पितवान्—

शस्त्रं शास्त्रं कृषिर्विद्या, अन्यो यो येन जीवति।

इति। पूरिता सर्वैरपि। न तु नृपश्चमच्चकार हृदयाभिप्रायाकथनात्। तदा **बप्पभट्टिं** स्मृतवान्। सा हृदयसंवादिनी गीस्तत्रैव। अथ स पटहमवीवदत्। तत्रेदमजूघुषत्—यो मम हृद्गतां समस्यां पूरयति तस्मै [4]हैमटङ्कलक्षं ददामि। तदा 'गोपगिरी'यो द्यूतकारः कश्चिद् 'गौड'देशं गतः। स **बप्पभट्टि**सूरीणामग्रे तत् समस्यापदद्वयं कथितवान्। सूरिणा पश्चार्द्धं पेठे—

सुगृहीतं च कर्तव्यं, कृष्णसर्पमुखं यथा॥१॥[5]

इति। स हि भगवान् [6]षड्विकृतित्यागी सिद्धसारस्वतो गगनगमनशक्त्या विविधतीर्थवन्दनशक्तियुक्तस्तस्य कियदेतत्?। स द्यूत-

१ ग-पुस्तके 'राजा॰ कुर्वन्ति' एतदधिकम्। २ अनुष्टुप्। ३ ख--'काव्यं दृष्टम्'। ४ ग-'हेम॰'। ५ अनुष्टुप्। ६ दुग्ध-घृत-दधि-तैल-गुड-पक्वान्नेति षड् विकृतयः।

कारस्तत्पादद्वयं 'गोपगिरौ' श्रीआमाग्रे निवेदितवान् । राजा दध्वान––अहो सुघटितत्वमर्थस्य ! । तं पप्रच्छ–केन क्वेयं पूरिता समस्या ? । द्यूतकृदाह–'लक्षणावत्यां बप्पभट्टिसूरिणा ज्ञानपू(भू)रिणा तस्योचितं दानं चक्रे ।

अन्यदा राजा नगर्या बहिर्ययौ । न्यग्रोधद्रुमाधः पान्थं मृतं ददर्श । शाखायां लम्बमानं करपत्रकमेकं विप्रुषां व्यूहं स्रवन्तं गाथार्द्धं च विशिष्टप्राञ्जि लिखितं कठिन्या[1] (खटिन्या?) अपश्यत् ।

तइया[2] मह्न निग्गमणे पियाइ थोरंसुएहिं जं रुण्णं ।

तदपि समस्यापादद्वयं राज्ञा कविभ्यः कथितम् । न केनापि सुष्ठु पूरितम् । राजा चिन्तयति स्म–––

वेश्यानामिव विद्यानां, मुखं कैः कैर्न चुम्बितम् ? ।
हृदयग्राहिणस्तासां[3], द्वित्रा सन्ति न सन्ति वा ॥१॥[4]

हृदयग्राही स एव मम मित्रं सूरिवरः । स एव दौरोदरिको नृपेणोपसूरि प्रैषि । सूरिणाऽक्षिनिमेषमात्रेण पूरिता समस्या–––

करव(प?)त्तयबिंदुअनिवडणेण तं मज्झ संभरियं[5] ॥ १ ॥[6]

तत् पुनर्द्यूतकाराच्छ्रुत्वा राज्ञा हृष्टेनोत्कण्ठितेन सूरेराह्वनाय वाग्मिनः सचिवाः प्रस्थापिताः । उपालम्भसहिता विज्ञप्तिश्च ददे । प्राप्तास्ते तत्र । दृष्टास्तैस्तत्र सूरयः । उपलक्ष्य वन्दिताः । राजविज्ञप्तिर्दत्ता । तत्र लिखितं वाचितं गुरुभिः–––

न गङ्गां गाङ्गेयं सुयुवतिकपोलस्थलगतं
न वा शुक्तिं मुक्तामणिरुरसिजस्पर्शरसिकः ।
न कोटीरारूढः स्मरति च सवित्रीं मणिचय–
स्ततो मन्ये विश्वं स्वसुखनिरतं स्नेहविरतम् ॥१॥[7]

---

१ क-ख-'क(का)ठिन्यात्' ।
२ छाया––तदा मम निर्गमने प्रियया थो(स्थू)राश्रुभिर्यद् रुदितम् ।
३ ग-'स्तेषां' । ४ अनुष्टुप् ।
५ छाया––करपत्रकबिन्दुकनिपतनेन तत् मया स्मृतम् । ६ आर्या । ७ शिखरिणी ।

छाया[1]कारणि[2] सिरि धरिय प[3]च्चवि भूमि पडंति ।
पत्तहं [4]इहु पत्तत्तणउं तरुअर काइं करंति ? ॥ २ ॥[5]

सचिवा अप्यूचुः—स्वामिन्! **आम**राजो निर्व्याजप्रीतिर्विज्ञ(ज्ञा?)-पयते(ति?)— शीघ्रमागत्याऽयं देशो वसन्तावतंसितोद्यानलीलां लम्भनीयः । [6]भवद्वाग्रसलुब्धानामस्माकमितरकविवाग् न रोचते ।

कथासु ये लब्धरसाः कवीनां
ते नानुरज्यन्ति कथान्तरेषु ।
न[7] [8]ग्रन्थिपर्णप्रणयाश्चरन्ति
कस्तूरिकागन्धमृगास्तृणेषु ॥१॥[9]

तदाकर्ण्य लेखं दत्त्वा सूरिभिः सचिवाः प्रोचिरे—श्री**आमो** गीष्पति-समप्रज्ञ एवं भाषणीयः—

अस्माभिर्यदि वः कार्यं, तदा **धर्म**स्य भूपतेः ।
सभायां छन्नमागम्य, स्वयमापृच्छ्यतां द्रुतम् ॥१॥[10]

अस्माकमिति हि प्रतिज्ञाऽऽस्ते **धर्मे**ण राज्ञा सह—स्वय**माम**ः समेत्य त्वत्समक्षं यदाऽस्मानाकारयति किल तदा तत्र यामः, नान्यथेति । प्रतिज्ञालोपश्च नोचितः सत्यवादिनां प्रतिष्ठावताम् । ततो मन्त्रिण उप'कन्यकुब्जे'शमाजग्मुः । [11]सूरीणामुक्तमुक्तं लेखश्चादर्शि । तत्र लिखितं यथा—

[12]विंझेण विणा वि गया, नरिंदभवणेसु हुंति गारविया ।
विंझो न होइ वंझो, गएहिं बहुएहिं वि गएहिं ॥१॥[13]

---

१ छाया—छायाकारणाच्छिरसि धृतानि प्रत्युत भूमौ पतन्ति ।
पत्राणामेतत् पात्रत्वं (पत्रत्वं) तरुवराः किं कुर्वन्ति ? ॥

२ घ--'कारिणि' । ३ घ--'पच्चिवि' । ४ ग-'पहुपत्त०' । ५ एतच्छन्दोनाम न ज्ञायते । ६ ख--'भवद्वाक्यरस०' । ७ घ--'निर्ग्रन्थिमुरुमांश(?)पर्ण०' । ८ क-ख-'ग्रन्थि०' । ९ उपजातिः । १० अनुष्टुप् । ११ ख--घ--'सूरीणां तदुक्त०' ।

१२ छाया—विन्ध्येन विनाऽपि गजा नरेन्द्रभवनेषु भवन्ति गौरविताः ।
विन्ध्यो न भवति वन्ध्यो गतेषु बहुकेष्वपि गजेषु ॥

१३ अतःपरं दशमपर्यन्तानां पद्यानां छन्द आर्या ।

[1]माणस[2]रहिएहिं सुहाइं जइ न लब्भंति रायहंसेहिं ।
तह तस्स वि तेहिं विणा, [3]तीरुच्छंगा न सोहंति ॥२॥
[4]परिसेसियहंसउलं, पि माणसं माणसं न संदेहो ।
अन्नत्थ वि जत्थ गया, हंसा वि बया न भण्णंति ॥३॥
हंसा जेहिं गया तहिं, [6]गया महीमंडणा हवंति ।
छेहउ ताहं महासर–हं जे हंसेहिं मुच्चंति ॥४॥
मलओ सचंदणु च्चिय, नइमुहहीरंतचंदणदुमोहो ।
पब्भट्ठं पि हु मलया–उ चंदण जायइ महग्घं ॥५॥
अग्घायंति महुयरा, विमुक्ककमलायरा वि मयरंदं ।
कमलायरो वि दिट्ठो, सुओ वि किं महुयरविहुणो ? ॥६॥
[11]इक्केण कुच्छुहेणं, विणा वि रयणायरु च्चिय समुद्दो ।
कुच्छुहरयणं पि उरे जस्स ठियं सो वि हु महग्घो ॥७॥

---

१ छाया–मानसरहितैः सुखानि यथा न लभ्यन्ते राजहंसैः ।
तथा तस्यापि तेन विना तीरोत्सङ्गा न शोभन्ते ॥
१ ख–'माणसरएहिएहिं' । ३ घ–'निरु०' ।
४ छाया– परिशेषितहंसकुलमपि मानसं मानसं न सन्देहः ।
अन्यत्रापि यत्र (कुत्र) गता हंसा अपि बका न भण्यन्ते ॥
हंसा यत्र गतास्तत्र गता महीमण्डना भवन्ति ।
विरहस्तेषां महासरसां यानि हंसैर्मुच्यन्ते ॥
५ ख–'अयं' । ६ ग–'जिगय(?) महिमंडणा' ।
७–८ छाया–मलयः सचन्दन एव नदीमुखह्रियमाणचन्दनद्रुमौघः ।
प्रभ्रष्टमपि खलु मलयात् चन्दनं जायते महार्घम् ॥
आजिघ्रन्ति मधुकरा विमुक्तकमलाकरा अपि मकरन्दम् ।
कमलाकरोऽपि दृष्टः श्रुतोऽपि किं मधुकरविहीनः ? ॥
९ घ–'मुहुयरा०', ग–'महुयश(?)' ।
१० छाया–एकेन कौस्तुभेन विनाऽपि रत्नाकर एव समुद्रः ।
कौस्तुभरत्नमप्युरसि यस्य स्थितं सोऽपि खलु महार्घः ॥
११ ग–'कच्छु०' ।

[1]पइं मुक्काण वि तरुवर! फिट्टइ पत्तत्तणं न पत्ताणं ।
तुह पुणच्छाया जइ होइ कहवि ता तेहिं पत्तेहिं ॥८॥
जे केवि पहू महिमंडलंमि ते [2]उच्छुदंडसारिच्छा ।
सरसा जडाण मज्झे विरसा पत्तेसु दीसंति ॥९॥
संपइ पहुणो पहुणो पहुत्तणं किं चिरंतणपहूणं ? ।
दोसगुणा गुणदोसा एहिं कया न हु कया तेहिं ॥१०॥

एतद् वाचयित्वा सोत्कण्ठं नृपः सारकतिपयपुरुषवृत्तोऽचालीत् । 'गोदावरी'तीरग्राममेकमगमत् । तत्र खण्डदेवकुले वासमकार्षीत् । देवकुलाधिष्ठात्री व्यन्तरी सौभाग्यमोहिता गङ्गेव भरतं तं भेजे । प्रभाते करभमारुह्य तां देवीमापृच्छ्य प्रभुपादान्तं प्राप । गाथार्धं पपाठ—

[3]अज्ज वि सा सुमरिज्जइ, को नेहो एगराईए ? ।

सूरीन्द्रः प्राह—

[4]'गोदा'नईइ तीरे, सुन्नउले जंसि वीसमिओ ॥ १ ॥[5]

इति । अन्योन्यं गाढमालिलिङ्गतुरुभौ । तत आम आह स्म—

अद्य मे सफला प्रीति–रद्य मे सफला रतिः ।
अद्य मे सफलं जन्म, अद्य मे सफलं [6]कुलम् ॥ १ ॥[7]

रात्रौ इष्टा गोष्ठी च ववृते मधुमधुरा । ततः प्रभाते सूरिर्धर्मनृपास्थानमगमत् । आमनृपोऽपि प्रधानैः स्वैः पुरुषैः सह

---

१ छाया—त्वया मुक्तानामपि तरुवर ! भ्रश्यति पत्रत्वं (पात्रत्वं) न पत्राणाम् ।
तव पुनश्छाया यदि भवति कथमपि तर्हि तैः पत्रैः ? ॥
ये केऽपि प्रभवो महीमण्डले ते इक्षुदण्डसदृशाः ।
सरसा जटानां (जडानां) मध्ये विरसाः पत्रेषु (पात्रेषु) दृश्यन्ते ।
सम्प्रति प्रभवः प्रभवः प्रभुत्वं किं चिरन्तनप्रभूणाम्? ।
दोषगुणा गुणदोषा एभिः कृता न खलु कृतास्तैः॥ २ घ-'उच्छदंड०'

३ छाया- अद्यापि सा स्मर्यते कः स्नेह एकरात्र्याः ? ।
गोदा(वरी)नद्यास्तीरे शून्य(देव)कुले यदसि विश्रमितः ॥

४ ग-'गोदानईय०' । ५ आर्या । ६ क-ख-'फलम्' । ७ अनुष्टुप् ।

स्थगीधरो भूत्वाऽऽगच्छत् । [1]आम आवउ इति ब्रुवाणैः सूरिभिर्धर्माय **आमस्य** विशिष्टपुरुषा दर्शिताः । एते **आमनृपनराः** किलास्मानाह्वातुमायाता इति । **धर्मेण** राज्ञा पृष्टं विशिष्टजनपार्श्वे—भो [2]**आम**प्रधाननराः ! स भवतां स्वामी कीदृशरूपः ? । तैर्निगदितम्—यादृगयं स्थगीधरस्तादृगास्ति । प्रथमं मातुलिङ्गं [3]करे धारयित्वा **आम** आनीतोऽस्ति । सूरिभिः पृष्टम्— भो स्थगीधर ! तव करे किमेतत् ? । स्थगीधरीभूतेन श्री**आमे**नोक्तम् —[4]बीजउरा इति । क्षणार्धेन वार्तामध्ये सूरिभिः सूक्तमवतारितम्—

[5]तत्तीसीयली मेलावा केहा [6]धण उत्तावली पिउ मंदसणेहा ।
[8]विरहि माणुसु जो मरइ तसु कवण निहोरा कन्निपवित्तडी जणु जाणइ दोरा ॥ १ ॥

[10]इति । गुरुणा कथितम्—आम आवउ, आम आवउ । **धर्मेण** राज्ञा [11]तुँअरिछोडं दृष्ट्वा पृष्टम्— अहो स्थगीधर ! किमिदम् ? । तेनोक्तम्— तू अरि, तवारीत्यर्थः । इत्यादि गोष्ठ्यां वर्तमानायां शनैः शनैः श्री**आम**[12]राजश्चिद्रूपो मेलापकान्निसृत्य पुराद् बहिः स्थाने स्थाने स्थापितैर्वाहनैः कियतीमपि [13]भूमिमत्यक्राम्यत् । तावता सूरीश्वरो विलम्बाय प्रहरद्वयं कामपि कथामचीकथत् । रसावतारः स कोऽपि जातो यो **रम्भा-तिलोत्तमा**प्रेक्षणीयकेऽपि

---

१ अत्रागम्यताम्, पक्षान्तरे, **आम** ! आगम्यताम् । २ **क**-'**आमनृपनराः**' । ३ **घ**- 'करेण' । ४ बीजपूरकम्, पक्षान्तरे द्वितीयो राजा ।
५ एतत्पद्यस्य अष्टोत्तरं शतमर्था व्याख्याताः श्री**बप्पभट्टि**सूरिभिः, परन्त्वधुना तु **श्रीप्रभावकचरित्रे** प्रदर्शितमर्थचतुष्टयमेवोपलभ्यते ज्ञायते च ।
६ **घ**-'ह धणउत्ताव[णी] ली प्रियमंद०' । ७ **ग**-'धणि उतावली' । ८ **ग**-'विरह जे, मणुसु मरइ', **घ**-'विरह माणुसु जइ मरइ तणु' । ९ **ख**-'कवणु नहोरा कर्णपवि०,' **घ**-'कवणु निहोरा किन्नपवि०' । १० 'इति' इत्यारभ्य 'तवारीत्यर्थः' इति पर्यन्तमधिकं दृश्यते **ग**-पुस्तके । ११ 'तुवेर'रोपम् । १२ **ग**-'राजश्चिद्रुपमेलापक०' । १३ **ख**-'भवत्यं(?) अत्यक्रामत्', **घ**-'भुवं अतिक्रामत्' ।

दुर्लभः। **आमो** राजाऽमूल्यं कङ्कणं ग्रहणके मुक्त्वा वेश्यागृहे उषित आसीत्। सा तु 'लक्षणावती'पतेर्वारस्त्री। एकं कङ्कणं **आमो** राजद्वारे मुक्त्वाऽगात्। अपराह्णे राज्ञः पार्श्वाद् **बप्पभट्टि**सूरिभिर्मुत्कलापितम्— देव! 'गोपगिरौ' **आम**पार्श्वे यामः, अनुज्ञा दीयताम्। **धर्मेण** भणितम्—भवतामपि वाणी विघटते? भवद्भिर्भणितमभूत्–यदा तव दृष्टौ **आमः** समेत्यास्मानाह्वयति तदा यामः, नार्वाक्; तत् किं विस्मृतम्? जिह्वे किं वो द्वे स्तः?। आचार्या जगदुः—श्री**धर्म**देव! मम प्रतिज्ञा पूर्णा। राजाऽऽह—कथम्?। सूरिर्वदति—[1]**आम**राजोऽत्र स्वयमागतस्तव दृष्टौ?। राजाऽऽह—कथं ज्ञायते?। सूरिः—यदा भवद्भिः पृष्टं भवतां स्वामी कीदृशः विशिष्टैस्तदा भणितम्—स्थगिकाधररूपः, तथा, 'बीजउरा' शब्दोऽपि विमृश्यताम्। 'दोरो'-शब्दोऽपि यो मयोक्तोऽभूत्। तस्मात् प्रतिज्ञा पूर्णा मे। अत्रान्तरे केनापि राजद्वाराद् **आम**कङ्कणं [3]**धर्म**नृपहस्ते दत्तं **आम**नामाङ्कितम्। द्वितीयं वेश्यया दत्तम्। तद् दृष्ट्वा नष्टसर्वस्वस्तद्धन इव **धर्मः** शुशोच— धिग् मां यन्मया शत्रुः स्वगृहमायातो नार्चितः, न च साधितः। **धर्मेण** मुत्कलिताः सूरयः पुरः क्वापि स्थिते**नामेन** सह जग्मुः। मार्गे गच्छता **आमेन** पुलिन्द एको जलाशयमध्ये जलं छगलवन्मुखेन पिबन् दृष्टः। **आम**राजेन सूरीणामग्रे एत्योक्तम्—

[4]पसु जेम पुलिंदउ पउ पियइ [5]पंथिअ कवणिण कारणिण।

सूरिभिरभाणि—

[6]कर बे वि करंबिय कज्जलिणमुद्दहअंसुनिवारणिण ॥१॥

---

१ ग-'आमो राजाऽत्र'। २ 'दोराशब्दोऽपि विमृश्यताम्' इत्यधिकः ख-पाठः।
३ ग-'नृपधर्महस्ते'।
४ छाया—पशुरिव पुलिन्दः पयः पिबति पथिकः केनापि कारणेण। ५ ग-'पंथिअ'।
६ छाया— करौ द्वावपि करम्बितौ कज्जलेन उद्वहदश्रुनिवारयतः।

राज्ञा प्रत्ययार्थं स समाकार्य पृष्टः । तेनोक्तम्—सत्यं सूरिवचः । हस्तौ दर्शितौ । राजा तेन वाक्संवादेन प्रीतः । 'अज्ज वि सा परितप्पइ' इत्यादि तदुक्तं सर्वं सारस्वतविलसितमिति निरवैषीत् । शीघ्रशीघ्रं 'गोपालगिरिं' गतः । पताकातोरणमञ्चप्रतिमञ्चादिमहास्तत्रासुः । दिवसाः कत्यप्यतिक्रान्ताः । ततः श्री**सिद्धसेन**सूरयो वार्धकेन पीडिता अनशनं ग्रहीतुकामाः श्री**बप्पभट्टि**सूरीणामाकारणाय गीतार्थमुनियुगलं प्रैषिषुः[1] । ते तद् गुरोर्लेखमदीदृशन् । तत्र लिखितं यथा—

[2]अध्यापितोऽसि पदवीमधिरोपितोऽसि
तत् किञ्चनापि कुरु वत्सक! **बप्पभट्टे** ! ।
प्रायोपवेशनरथे विनिवेश्य येन
सम्प्रेषयस्यमरधाम नितान्तमस्मान् ॥१॥[3]

तद् दृष्ट्वा **आम**भूपतिमापृच्छ्य 'मोढेरक'पुरं **ब्रह्मशान्ति**स्थापित**वीर**जिनमहोत्सवाढ्यं प्रापुस्ते । गुरून् ववन्दिरे । गुरवोऽपि तान् बाढमालिङ्ग्यालापिषुः । वत्स! गाढमुत्कण्ठितमस्माकं हृदयम् । मुखकमलकमपि ते विस्मृतम् । राजानुगमनं तेऽस्माकं दुःखायासीत् । कारय साधनाम् । अनृणो भव । ततोऽन्त्याराधना-चतुःशरणगमन-दुष्कृतगर्हा-सुकृतानुमोदन-तीर्थमालावन्दनादिका विधिना विधापिता । गुरवो देवलोकललनानयनत्रिभागपात्रत्वमानञ्चुः । शोक उच्छलितः । ततो **बप्पभट्टिः** श्रीमद्**गोविन्द**सूरये श्री**नन्न**सूरये च गच्छभारं समर्प्य श्री**आम**पार्श्वमागतः[4] । पूर्ववत् समस्यादिगोष्ठ्यः स्फुरन्ति ।

एकदा सूरिर्नृपसभायां चिरं पुस्तकाक्षरदत्तदृक् तस्थौ । तत्रैका नर्तकी नृत्यन्ती आसीद् रूपदासीकृताप्सराः । सूरिर्दृग्नीलिनिवारणाय तस्याः शुकपिच्छनीलवर्णायां नीलकञ्चुलिकायां दृशं

---

१ ख-'प्रैषिष्ट' । २ क-'अध्यापितोऽपि' । ३ वसन्त० । ४ ग-'आगमत्' ।

निवेशयामास । आमस्तद्[1] दृष्ट्वा मनसि पपाठ—

[2]'सिद्धततत्तपारं—गयाण जोगीण जोगजुत्ताणं ।
जइ ताणं पि मयच्छी, मणंमि ता तच्चिय पमाणं ॥१॥'[3]

आमो रात्रौ पुंवेषां तां नर्तकीं सूरिवसतौ प्रैषीत् । तथा सूरीणां विश्रामणाऽऽरब्धा । करस्पर्शेन ज्ञाता युवतिः सूरिणाऽभिहिता सा—का त्वम् ? । कस्मादिहागता? । अस्मासु ब्रह्मव्रतनिविडेषु वराकि ! भवत्याः कोऽवकाशः ? । वात्याभिर्न चलति काञ्चनाचलः । तयोक्तम्—भवद्भ्य उपदेष्टुमागता—

राज्ये सारं वसुधा, वसुधायामपि पुरं पुरे सौधम् ।
सौधे तल्पं तल्पे, वैराङ्गना[4]ऽनङ्गसर्वस्वम् ॥१॥[5]

इति । किञ्च—

प्रियादर्शनमेवास्तु, किमन्यैर्दर्शनान्तरैः ? ।
प्राप्यते येन निर्वाणं, सरागेणापि चेतसा ॥२॥[6]

श्रीआमेन प्रेषिताऽहं प्राणवल्लभा भवतां शुश्रूषार्थम् । ततः सूरिशक्रो वदति स्म— अस्माकं ज्ञानदृक्प्रपातदृष्टद्रष्टव्यानां नैव व्यामोहाय प्रगल्भसे ।

मलमूत्रादिपात्रेषु, गात्रेषु मृगचक्षुषाम् ।
रतिं करोति को नाम, सुधीर्वर्चोगृहेष्विव? ॥१॥[7]

साऽपि निर्विकारं सूरिवरं निश्चित्य ध्वनच्चेताः प्रातर्नृपतिसमीपं गता । पृच्छते राज्ञे रात्रीयः सूरिवृत्तान्तः सम्यक् कथितस्तया— पाषाणघटित इव तव गुरुः; नवनीतपिण्डमयः शेषो लोकः । यावन्तः कूटप्रपञ्चा हावभाव-कटाक्ष-भुजाक्षेप-चुम्बन-

---

१ घ-'स्तथा' ।

२ छाया— सिद्धान्ततत्त्वपारङ्गतानां योगिनां योगयुक्तानाम् ।
यदि तेषामपि मृगाक्षी मनसि तर्हि तदेव प्रमाणम् ॥

३ आर्या । ४ ख—'वराङ्गनाणां सर्व०' । ५ आर्या । ६—७ अनुष्टुप् । ८ ख-ग-'वराको' ।

[1]नख-दन्तक्षतादिविलासास्ते सर्वे आजन्मशिक्षितास्तत्र प्रयुक्ताः। पुनस्तिलतुषत्रिभागमात्रमपि मनोऽस्य नाचालीत्। अनुराग-बलात्कार-पूत्कार-भीदर्शन-हत्यादानादिविभीषिकाभिरपि नाक्षुभत्। सदेष मन्ये महाव्रजमयो न देवकन्याभिर्न विद्याधरीभिर्न नागाङ्गनाभिश्चाल्यते; मानुषीणां तु का कथा ?। अस्मिन् सूरेर्धर्मस्थैर्ये श्रुते नृपो विस्मयानन्दाभ्यां कन्दम्बमुकुलस्थूलरोमाञ्चकञ्चुकितगात्रः संवृत्तः। दध्यौ च गुरुं ध्यानप्रत्यक्षं कृत्वा—

न्युञ्छने यामि वाक्यानां, दृशोर्याम्यवतारणे।
बलिः क्रिये[2]ऽहं सौहार्द—हृद्याय हृदयाय ते ॥१॥[3]

प्रातर्गुरवः समागुः। राजा [4]ह्रीणो न वदति किञ्चित्। सूरिभिर्भणितम्—राजन्! मा लज्जिष्ठाः; महर्षीणां दूषणभूषणान्वेषणं राज्ञा कार्यम्, न दोषः। राज्ञोक्तम्— अलमतीतवृत्तान्तचर्चया। एतदहमुत्तम्भितभुजो ब्रुवे युष्मान् ब्रह्मधनानवलोक्य—

धन्यास्त एव धव[5]लायतलोचनानां
तारुण्यदर्पघनपीनपयोधराणाम्।
क्षामोदरोपरिलसत्त्रिवलीलतानां
दृष्ट्वाऽऽकृतिं विकृतिमेति मनो न येषाम्॥ १ ॥[6]

इत्युक्त्वा दण्डप्रणामेन प्रणनाम श्रीआमः।

अन्येद्यू राजा राजपथेन सं[7]चरमाणो हालिकप्रियां एरण्डबृहत्पत्र-संवृतस्तनविस्तरां एरण्डपत्राणि विचिन्वानां गृहपाश्चात्यभागे दृष्ट्वा गाथार्द्धं योजितवान्—

[8]व(त ?)इ वि वरनिग्गयदलो एरंडो सोहइ व्व तरुणाणं।

---

१ ख-'नखरदन्ताक्षता०'। २ क-'क्रयेऽहं'। ३ अनुष्टुप्। ४ ख-'ह्रणो'। ५ क-'तरलायत०'। ६ वसन्त०। ७ ग-'सञ्चरमाणो'।

८ छाया— तथापि वरनिर्गतदल एरण्डः शोभत एव तरुणाय।

तत् तु सूरीणां पुरः समस्यात्वेन समर्पितवान् । सूरय ऊचुः—

[1]इत्थ घरे हलियवहू इं[2]दहमित्तत्थणी व[3]सइ ॥ १ ॥[4]

राजा विस्मितः । अहो सारं सारस्वतम् ! ।

अन्यदा सायं प्रोषितभर्तृकां वासभ[5]वनं यान्तीं वक्रग्रीवां दीपकरां ददर्श । गाथार्द्धं चोच्चैः सूर्यग्रे पपाठ—

[6]दिज्झइ वंकग्गीवा—इ दीवओ पहियजायाए ।

सूरिर्गाथापूर्वार्द्धमुवाच—

[7]पियसंभरणपलुट्टं—तअंसुधारानिवायभीयाए ॥ २ ॥[8]

इति । सूरि-भूपौ सुखेन कालं गमयतो धर्मपरौ ।

अन्यदा **धर्म**नृपेण **आम**नृपस्य पार्श्वे दूतः प्रहितः । एत्याबोचत्—राजन् ! तव विचक्षणतया **धर्म**नृपः सन्तुष्टः । **पुनः** स आह— भवद्भिर्वयं छलिताः । यतो भवद्भ्यो **गृह**मागतेभ्यो नास्माभिर्महानल्पोऽपि कोऽपि सत्कारः कृतः । अधुना शृणु— अस्मद्राज्ये **वर्धनकुञ्जरो** नाम महावादी बौद्धदर्शनी विदेशादागतोऽस्ति । स वादं जिघृक्षुः । यः कोऽपि यो[9] राज्ये वादी भवति स आनीयताम् । अस्माकं भवद्भिः सह चिरन्तनं वैरम् । यः कोऽपि वादी विजयी भविष्यति तत्प्रभुरपरस्य राज्यं ग्रहिष्यति । मम वादिना यदा जितं तदा त्वदीयं राज्यं मया ग्राह्यम् । यदा तव वादिना जितं तदा मदीयं राज्यं त्वया ग्राह्यम् । अयं पणः । वाग्युद्धमेवास्तु । किं मानवकदर्थनेन ? । **आमे**नोक्तम्—दूत ! त्वया यदुक्तं तद् **धर्मे**ण कथापितमथवा त्वया स्वतुण्डकण्डूतिमात्रे-

१ छाया– अत्र गृहे हालिकवधूरेतावन्मात्रस्तना वसति ।

२ घ– 'इद्दहमिहत्थणी' । ३ ग–'अत्थि' । ४ आर्या । ५ ख–'भुवनं' ।

६-७ छाया— दृश्यते वक्रग्रीवया दीपकः पथिकजायया ।

प्रियस्मरणप्रलुठदश्रुधारानिपातभीत्या ॥ ८ आर्या ।

९ ख–'यदि' ।

णोक्तम् ?। यदि तव प्रभुः सप्ताङ्गं राज्यं वादे जिते समर्पयिष्यति मे इति सत्यं तदा वयं वादिनमादायागच्छामः। दूतेनोक्तम्—कारणवशाद् **युधिष्ठिरे**णापि 'द्रोण'पर्वण्यसत्यं भाषितम्; मत्प्रभुस्तु कारणेऽपि न मिथ्या भाषते। **आमेन** दूतः प्रैषि। उक्तादिनोपरि च **बप्पभट्टिं** गृहीत्वाऽर्द्धपथे उक्तस्थाने **आमो**ऽगमत्। **धर्म**भूपतिरपि **वर्धनकुञ्जरं** वादीन्द्रमादाय तत्राजगाम। 'परमार'-वंश्यं नरेन्द्रं महाकविं **वाक्पति**नामानं स्वसेवकं सहादाय समाययौ। उचितप्रदेशे आवासान् दापयामास। तौ वादि-प्रतिवादिनौ पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहेण वादमारेभेते। सभ्याः कौतुकाक्षिप्ताः पश्यन्ति। द्वावप्यसामान्यप्रतिभौ। वादे षण्मासा गताः। द्वयोः कोऽपि न हारयति, न जयति। **आमेन** सूरयः प्रोक्ताः सायम्—राजकार्याणां प्रत्यूहः स्यात्, निर्जीयतामसौ शीघ्रम्। सूरिणा भणितम्— प्रातर्निग्रहीष्यामि, मा स्म वो भ्रान्तिर्भूयात्। रात्रौ सूरीश्वरेण मन्त्रशक्त्या मण्डले हारार्द्धहारमणिकुण्डलमण्डिताङ्गी दिव्याऽङ्गरागवसना दिव्यकुसुमपरिमलवासितभुवनोदरा भगवती **भारती** साक्षादानीता। चतुर्दशभिः काव्यैः सद्यस्कैर्दिव्यैः स्तुता। देव्योक्तम्—वत्स ! केन कारणेन स्मृता ?। सूरिवीरेण भणितम्—षण्मासा वादे लग्नाः; तथा कुरु यथा वादे निरुत्तरीभवति सः। देव्या गदितम्—वत्स ! अहमनेन प्राक् सप्तभवानाराधिता। मयाऽत्र भवेऽस्मै अक्षयवचना गुटिका दत्ताऽस्ति। तत्प्रभावाच्चक्रिनिधिधनमिव नास्य वचो हीयते। सूरिणोक्तम्—त्वं देवि ! किं जैनशासनविरोधिनी येन मे जयश्रियं न दत्से ?। **भारती** ऊचे—वत्स ! जयोपायं ब्रुवे, त्वया वादारम्भे प्रातः सर्वे वदनशौचं काराप्याः पार्षद्याः। गण्डूषं

१ "स्वाम्य-ऽमात्य-सुहृत्-कोश-राष्ट्र-दुर्ग-बलानि च" इत्यमरकोशे। २ ग-'गच्छाम इति'। ३ क-'भाट्टिं च'। ४ घ-'आमो [अन]गतः'। ५ घ-'तत्र जगाम'। ६ ख-'वंशं'। ७ क-ख-घ-'समानिन्ये'। ८ घ-'प्रभाते नि०'। ९ घ-'लुलितभुव०'।

कुर्वतस्तस्य वदनाद् गुटिका ममेच्छया पतिष्यति तदा त्वया जेष्यते, एकं तु याचे—मत्स्तुतेश्चतुर्दशकाव्यं कस्याप्यग्रे न प्रकाश्यम् । तत्पठने हि मया ध्रुवं ध्रुवं प्रत्यक्षया भाव्यम् । कियतां प्रत्यक्षा भवामि ? । क्लेशेनालम् । एवमुक्त्वा देवी विद्युज्झात्कारलीलयाऽन्तर्दधे । सूरिभिर्निशि परमाप्तः शिष्य एको वाक्पतिराजसमीपं प्रहित्याख्यापितम्, यथा सूरयो वदन्ति—राजन् ! त्वं विद्यानिधिरस्माकं 'लक्षणावती'पुरीपरिचितचरः । तदाऽवादीः—भगवन् ! निरीहा भवन्तः, कां भवद्भ्यो भक्तिं दर्शयामि ? ।" तदा वयमवोचाम—अवसरे कामपि भक्तिं कारयिष्यामः । भवद्भिर्भणितम्—तथाऽस्तु । इदानीं सोऽवसरोऽत्र समायातः । वाक्पतिना शिष्यः पृष्टः— सूरयः किं मे समादिशन्ति ? आदिष्टं कुर्वे ध्रुवम् । शिष्यो न्यवेदयत्—राजन् ! गुरव आदिशन्ति—प्रातर्धर्मा-ऽऽमयोः सदःस्थयोः सतोस्त्वया वाच्यं यथा वदनशौचं विना भारती न प्रसीदति । तस्माद् वादिप्रतिवादिसभ्यसभेशाः सर्वे शौचं कुर्वन्तु । एतावति कृते भवता नः सर्वः स्नेहः कृत एव । वाक्पतिना तदङ्गीकृतम् । शिष्येणोपगुरु गत्वा तत् तत्प्रतिज्ञातं कथितम् । तुष्टा गुरवः । प्रत्यूषे उदयति भगवति गभस्तिमालिनि लाक्षालिप्त इव प्राचीमुखे राजानौ सभायामागाताम् । वाक्पतिना वदनशौचं सर्वे कारिताः, बौद्धवादीन्द्रोऽपि । तस्य वदनकमलाद् विगलिता गुटिका पतद्ग्रहे । बप्पभट्टिशिष्यैः पतद्ग्रहो जनैर्दूरे कारापितः । गुटिका सूरीन्द्रसाज्जाता । बौद्धो गुटिकाहीनः सूरिणा पार्थेन कर्ण इव दिव्यशक्तिमुक्तो निःशङ्कं वाक्पृषत्कैर्हतः । निरुत्तरीकृतः राहुग्रस्तश्चन्द्र इव हिमानीविलुप्ततरुखण्ड इव वादं निस्तेजतां भेजे । तदा श्रीबप्पभट्टिर्निर्विवादं 'वादिकुञ्जरकेसरी'ति बिरुदं स्वैः परैश्च

१ ग–'ध्रुवं प्रत्यक्ष०' । २ ख–'रस्मान्' । ३ ख–'कारापयिष्यामः' । ४ क–'आदिशन्तु' । ५ घ–'सभ्येशाः' । ६ सूर्ये ।

दत्तम् । **धर्मेण** सप्ताङ्गं राज्यं **आमाय** दत्तम् । लाहीदम् । धर्माद्धि राज्यं लभ्यते । काऽत्र चर्चा ? । **आमेन** गृहीतम् । तदा सूरिणा **आमः** प्रोक्तः---राजन् ! पुना राज्यं **धर्माय** देहि । महादानमिदम् । शोभते च ते । राजस्थापनाचार्याश्च पारम्पर्येण यूयम् । पूर्वं श्री**रामेण** वनस्थेनापि **सुग्रीव-बिभीषणौ** राजीकृतौ । त्वमप्येवं युगीननृपेषु तत्तुल्यः[1] । एतद्वचनसमकालमेव **आमेन** गाम्भीर्यौदार्यधाम्ना **धर्माय** तद्राज्यं प्रत्यर्प्य[2] स **धर्मः** परिधापितः । स्वे मत्ताः करिणः शतं, सहस्रं तुङ्गास्तु रङ्गाः, सहस्रं सवरूथा रथाः[3], शतं वादित्राणि प्रादायिषत । स्वं स्वं स्थानं गताः सर्वे । सूरि-भूपौ यशोधवलितसप्तभुवनौ 'गोपगिरौ' श्री**महावीर**मवन्दिषाताम् । तदा सूरिकृतं श्री**वीर**स्य स्तवनम्— "शान्तो वेषः शमसुखफला" इत्यादि काव्यैकादशकमयमद्यापि सङ्घे पठ्यते । सङ्घेन प्रभुर्ववन्दे । तुष्टुवे च—

रवेरेवोदयः श्लाघ्यः कोऽन्येषामुदयग्रहः ? ।
न तमांसि न तेजांसि, यस्मिन्नभ्युदिते सति[4] ॥ १ ॥[5]

अन्यदा स्वपरसमयसूक्तैः प्रबोध्य राजा प्रभुभिर्मद्यमांसादिसप्तव्यसन[6]नियमं कारितः[7] । सम्यक्त्वमूलैकादशव्रत[8]निरतश्च श्रावकः कृतः । द्वादशं व्रतं त्वतिथिसंविभागरूपं प्रथमचरमजिननृपाणां निषिद्धं सिद्धान्ते ।

---

१ ग-- 'तुल्यः' । २ क-'प्रत्यार्पि' । ३ घ-'वथाः' । ४ घ-''अभ्युदये सति' । ५ अनुष्टुप् ।

६ " द्यूतं मांसं सुरा वेश्या, पापर्द्धिश्चौरिका तथा ।
परस्त्रीगमनं चेति, सप्तैव व्यसनानि हि ॥ ४ ॥ "

इति श्री**सोमप्रभ**सूरिसूत्रिते **सप्तव्यसनकथासमुच्चये** ।

७ क-'प्राहितः' । ८ स्थूलप्राणातिपातविरमण-स्थूल-मृषावादविरमण-स्थूलादत्तादानविरमण-परदारगमनविरमण-स्थूलपरिग्रहविरमण-दिग्व्रत-भोगोपभोगविरमणाऽनर्थदण्डविरमण-सामायिक-देशावकाशिक-पौषधेतिव्रतैकादशकम् ।

एकदा 'लक्षणावत्यां' बौद्धो **वर्धनकुञ्जरो धर्म**नृपमाह सगद्गदम्— अहं **बप्पभट्टि**ना जितस्तन्मे न दूषणम् । **बप्पभट्टि**र्हि **भारती** नररूपा, प्रज्ञामयः पिण्डः, गीष्पुत्रः , न च दुनोति । एतत् तु दुनोति यत् तव भृत्येनापि **वाक्पति**राजेन सूक्तिभेदान्मम मुखशौचोपायेन गुटीं हारयामहे । एतावदभिधाय स तारं तारं रुरोद । स निवारितः क्ष्मापेन रोदनात् । उक्तश्च–किं क्रियते ! । अयं नश्चिरसेवकोऽनेकसमराङ्गणलब्धजयप्रतिष्ठः प्रबन्धकविः पराभवितुं न रोचते । क्षमस्वेदमस्यागः । ततो बौद्धो जोषं स्थितः । [1]अपरेद्युर्**यशोधर्म**नाम्ना समीपदेशस्थेन बलवता भूपेन 'लक्षणावती'मेत्य रणे **धर्म**नृपो व्यापादितः । राज्यं जगृहे । **वाक्पति**रपि बन्दीकृतः । तेन कारास्थेन 'गौडवध'-सञ्ज्ञकं प्राकृतं महाकाव्यं रचयित्वा **यशोधर्मा**य [2]राजेन्द्राय दर्शितम् । तेन गुणविशेषविदा ससत्कारं बन्देर्मुक्तः क्षमितश्च । "विद्वान् सर्वत्र पूज्यते" । ततो **वाक्पति**र्**बप्पभट्टेः** समीपं गतः । द्वयोस्तयोर्मैत्री पूर्वमप्यासीत्, तदानीं विशेषतोऽवृधत् । तेन **वाक्पति**ना '[3]महामहविजया'ख्यं प्राकृतं महाकाव्यं बद्धम् । **आमा**य दर्शितम् । **आमो** हेमटङ्कलक्ष्यमस्मै व्यशिश्रणत् ।

कियती पञ्च सहस्री, कियती लक्ष्या च कोटिरपि ? ।
औदार्योन्नतमनसां, रत्नवती वसुमती कियती ? ॥ १ ॥[4][5]

अपरेद्युः प्रभुः श्री**आमे**न पृष्टः– भगवन् ! यूयं तावत् तपसा विद्यया च लोके लब्धपरमरेखाः । किमन्यः कोऽपि कश्चाप्यस्ते यो भवत्तुलालेशमवाप्नोति ? । **बप्पभट्टि**रभाणीत्–अवनिपते! मम गुरुबान्धवौ **गोविन्दा**चार्य-**नन्नसू**री सर्वैर्गुणैर्मदधिकौ 'गूर्जर'-धरायां 'मोढेरक'पुरे स्तः । गुणोत्कण्ठयाऽमितसैन्य **आम**स्तत्र गतः ।

---

१ ख–'इतरेद्यु०' । २ ग–'राज्ञे' । ३ घ–'महमहविं०' । ४ न चेदं मे दृष्टिपथमागतम् । ५ आर्या ।

तदा **नन्न**सूरि[1]र्व्याख्यानेऽवसरायातान् **वात्स्यायनो**क्तान् कामाङ्गभावान् पल्लवयन्नासीत् । राज्ञा श्रुतं तत् सर्वम् । अरुचिरुत्पन्ना । अहो वयं कामिनोऽपि नैतान् भावान् विद्मः; अयं तु वेत्ति सम्यक्; तस्मादवश्यं नित्यं योषित्सङ्गी, किमस्य प्रणामेन ? । इत्यकृतनतिरेवोत्थायाशु 'गोपगिरि'मागात् । चिराद् दृष्टः क्ष्माप इति रणरणकाक्रान्तस्वान्ताः प्रभवो वन्दापयितुमैयरुः । राजा निरादरो न वन्दते तथा । एवं दिनानि कतिपयानि गतानि ।

एकदा गुरुभिः प[2]प्रच्छे– राजन्! यथा पुरा भक्तोऽभूस्तथेदानीं भक्तो नासि । किमस्माकं दोषः कोपि ? । राजा स्माह–सूरिवर ! भवादृशा अपि कुपात्रश्लाघां कुर्वते, किमुच्यते ? । सू[3]रिभिरूचे–कथम् ? । **आमः** प्राह–यौ भवद्भिः तौ गुरुबान्धवौ स्तुतौ तत्र गत्वा एको **नन्न**सूरिनामा दृष्टः शृङ्गारकथाव्याख्यानलम्पटस्तपोहीनो लोहतरण्डतुल्यो मज्जति मज्जयति च भवाम्बुधौ । तस्मान्न किञ्चिदेतत् । सूरयो मसिमलिनवदनाः स्ववसतिमगुः । तत्रोपविश्य द्वौ साधू 'मोढेरक'पुरं प्रहितौ । तत्पार्श्वात् तत्र कथापितम्– **आमो**ऽकृतप्रणामो भवत्पार्श्वादागतः । एवमेवं युवां निन्दति । तत् कर्तव्यं येनासौ भवत्स्वन्येष्वपि श्रमणेषु अवज्ञावान् न भ[4]वति । सर्वं तत्रत्यं ज्ञात्वा तौ द्वावपि गुटिकया वर्णस्वरपरावर्तं कृत्वा नटवेषधरौ 'गोपगिरि'मीयतुः । श्री[5]**वृषभध्वज**चरित्रं नाटकत्वेन बबन्धतुः । नटान् शिक्षयामासतुः । **आम**राजमवसरं ययाचतुः । राज्ञाऽवसरो दत्तः । मिलिताः सामाजिकाः तत्तद्रसभावज्ञाः । ताभ्यां नाटकं दर्शयितुमारेभे । **भरत-बाहुबलि**समरावसरोऽभिनीयते । यदा व्यूहरचना-श[6]स्त्ररणरणत्कारवीरवर्णना-मट्टकोलाह[7]लाश्वोत्थापनघर्घरिका-[8]झणझणत्कारादि ताभ्यां वर्णयितुमारब्धम्, धारारूढश्च रसोऽवातारीत्, तदा श्री**आम**स्तद्भटाश्च 'कालिन्दी'-

१ ख–'ख्यानावसरा०' । २ क–'पप्रच्छते' । ३ ख–'सूरिरूचे' । ४ घ–'भवेत्' । ५ इदं नाटकं न दृष्टं मया । ६ ग–'शस्त्रझलत्कार०' । ७ ख–'हलात्थापन०' । ८ ग–'झणझणत्कारादि' ।

प्रधाहस्यामदीर्घानसीनाकृष्योत्थिता हत[1] हत इति भाषन्ते स्म। अत्रान्तरे **नन्न**सूरि-**गोविन्दा**चार्यौ स्वरूपमुद्रे प्रकाश्याहतुः— राजन्! राजन्! भटा! भटाः! शृणुत शृणुत कथायुधमिदम्[2], न तु साक्षात्। अलं सम्भ्रमेण। इत्युक्त्वा लज्जिता विस्मिताश्च ते राजाद्याः संवृत्याकारमस्थुः। तदा **गोविन्दा**चार्य-**नन्न**सूरिभ्यां भूपोऽभाणि— किल शृङ्गारानुभाविनो वयमिति तं सम्यग् व्याख्यातुं विद्मः, किमु समराजिरमपि भवद्वत्प्रविष्टाः[3] स्मः? कुरङ्गा इव शस्त्रे दृष्टेऽपि बिभिमः। आबाल्याद् **गृहीत**व्रताः पापभीरवः स्मः, परं **भारती**प्रभावप्रभव-वचनशक्त्या रसान् सर्वान् जीवद्रूपानिव दर्शयामः। राजन्! 'मोढेरके' यैस्ते **वात्स्यायन**भावा व्याख्यातास्ते वयं **नन्न**सूरय इमे च **गोविन्दा**चार्याः। भवतां तदा मृषा विकल्पः समजनि। राजा सद्यो ललज्जे। तौ सूरी क्षमयामास आनर्च्च **बप्पभट्टिं** च। तौ कतिचिद् दिनानि उपराजं स्थित्वा **बप्पभट्टे**रनुज्ञया पुन'र्मोढेर'-पुरमगाताम्। गतः समयः कियानपि।

अन्यदा गाथकवृन्दमागतम्। तन्मध्ये बालिकैका तमाल[5]नीलोत्पललोचना मृगाङ्कमुखी किन्नरस्वरा विदुषी गायति। तां दृष्ट्वा [6]मदनशरज्वरजर्जरो गलितविवेको गतप्रायशौचधर्माभिनिवेशः 'कन्य-कुब्जे'शः पद्यद्वयं प्रभुप्रत्यक्षमपाठीत्—

वक्त्रं पूर्णशशी सुधाधरलता दन्ता मणिश्रेणयः
कान्तिः श्रीर्गमनं गजः परिमलस्ते पारिजातद्रुमाः।
वाणी कामदुघा कटाक्षलहरी सा कालकूटच्छटा
तत् किं चन्द्रमुखि! त्वदर्थममरैरामन्थि दुग्धोदधिः?॥१॥[7]

जन्मस्थानं न खलु विमलं वर्णनीयो न वर्णो
दूरे शोभा वपुषि निहिता पङ्कशङ्कां तनोति।

१ घ–'हनहनेति'। २ ग–'कचायुद्धमिदं'। ३ क–'प्रतिष्ठाः'। ४ क–ख–'निम्ना'। ५ ख–घ–'सनालनीलो०'। ६ ग–'मदनज्वर०'। ७ शार्दूल०।

विश्वप्रार्थ्यः सकलसुरभिद्रव्यदर्पापहारी
नो जानीमः परिमलगुणः कस्तु कस्तूरिकायाः ॥२॥

सूरिभिश्चिन्तितम्—अहो महतामपि कीदृग् मतिविपर्यासः ! ।

मस्रा काञ्चन भूरिरन्ध्रविगलत्तत्तन्मलक्लेदिनी
सा संस्कारशतैः क्षणार्धमधुरां बाह्यामुपैति द्युतिम् ।
अन्तस्तत्त्वरसोर्मिधौतमतयोऽप्येतां नु कान्ताधिया
श्लिष्यन्ति स्तुवते नमन्ति च पुरः कस्यात्र पूत्कुर्महे ? ॥३॥[3]

उत्थिता सभा । त्रिभिर्दिनैर्भूपेन पूर्बहिः सौधं कारितम्, मातङ्गी-सहितोऽत्र वत्स्यामीति धिया । तदवगतं श्री**बप्पभट्टि**सूरिभिः । ध्यानप्रत्यक्षं हि तेषां जगद्वृत्तम् । ततो माऽसौ नरकं यासीदिति कृपया तैर्निष्पाद्यमानसौधभारपट्टे निशि खटिकया बोधदानि पद्यानि लिखितानि । यथा—

शैत्यं नाम गुणस्तवैव तदनु स्वाभाविकी स्वच्छता
किं ब्रूमः शुचितां भजन्त्यशुचयस्त्वत्सङ्गतोऽन्ये यतः ।
[6]किञ्चातः परमस्ति ते स्तुतिपदं त्वं जीवितं देहिनां
त्वं चेन्नीचपथेन गच्छसि पयः ! कस्त्वां निरोद्धुं क्षमः ? ॥१॥[7]

सद्वृत्तसद्गुणमहार्हमहार्घकान्त—
कान्ताघनस्तनतटोचितचारुमूर्ते ! ।
आः पामरीकठिनकण्ठविलग्नभग्न !
हा हार ! हारितमहो भवता गुणित्वम् ॥२॥[8]

[9]जीयं जलबिंदुसमं, संपत्तीओ तरंगलोलाओ ।
सुमिणयसमं च पिम्मं, जं जाणसि तं करिज्जासि ॥३॥[10]

---

१ घ-'कायाम्'। २ स्रग्धरा। ३ शार्दूल०। ४ घ-'कारापितम्'।
५ क-'नरकमया०'। ६ ग-'किंवाऽतः'। ७ शार्दूल०। ८ वसन्त०।
९ छाया — जीवितं जलबिन्दुसमं सम्पत्तयस्तरङ्गलोलाः ।
स्वप्नसमं च प्रेम यज्जानासि तत् कुर्याः । १० आर्या ।

[1]लज्जिज्जइ जेण जणे, मइलिज्जइ निअकुलक्कमो जेण ।
कंठट्ठिए वि जीए, तं न कुलीणेहिं कायव्वं ॥४॥[2]

प्रातरमूनि पद्यानि स्वयम**आमो** ददर्श । वर्णान् कवित्वगतिं च उपलक्षयामास । अहो गुरूणां मयि कृपा ! । अहोतमां मम पापाभिमुखता इति ललज्जे । दध्यौ च–साङ्कल्पिकमिदं [3]जैनङ्गमीसङ्गमपापं मयाऽऽचरितम् । भारितोऽहं क्व यामि ? किं करोमि ? कथं गुरोर्मुखं दर्शयामि ? किं तपः समाचरामि ? किं तीर्थं सेवे ? । ऊर्ध्वं मुखं गृहीत्वा गच्छामि ? । कूपे पतामि ? । शस्त्रेणात्मानं घातयामि ? । अथवा ज्ञातम्–सर्वजनसमक्षं पापमुदीर्य काष्ठानि भक्षयामि । एवं [4]टलवलायमानोऽनुचरानादिदेश– अग्निं प्रगुणयत । प्रगुणितस्तैरग्निः । समागताः **श्रीबप्पभट्टि**सूरयः । मेलितं चातुर्वर्ण्यम् । उक्तं तदघम् । यावत् [5]सहसा [6]कृशानुं प्रवेक्ष्यति **आम**स्तावत् सूरिभिर्बाहौ धृत्वोक्तः राजन्! शुद्धोऽसि । मा स्म खिद्यथाः । त्वया हि सङ्कल्पमात्रेण तत् पापं कृतं, न साक्षात्; सङ्कल्पेनाग्निमपि प्रविष्टोऽसि । चिरं धर्मं कुरु ।

मनसा मानसं कर्म, वचसा वाचिकं तथा ।
कायेन कायिकं कर्म निस्तरन्ति मनीषिणः ॥१॥[7]

इति वचनाद् विसृष्टोऽग्निः । जीवितो राजा । तुष्टो लोकः । प्रीतः सूरिः ।

समयान्तरे **वाक्पति**राजो 'मथुरां' ययौ । तत्र श्रीपादस्त्रिदण्डी जज्ञे सः । तल्लोकादवगम्य **आमः** सूरीन् बभाषे– भवद्भिरहमपि श्रावकः कृतः । दिव्या वाणी वः प्रसन्नैव । जानामि वः शक्तिपरमरेखां यदि **वाक्पति**मप्याहर्तदीक्षां ग्राहयथ । [8]आचार्येन्द्रैः

---

१ छाया—लज्ज्यते येन जने मलिनीक्रियते निजकुलक्रमो येन ।
कण्ठस्थितेऽपि जीवे तत् न कुलीनैः कर्तव्यम् ॥　　२ आर्या ।
३ चाण्डाली० । ४ 'टळवळतो' इति भाषायाम् । ५ ग–'सहसाऽग्निं' । ६ अग्निम् । ७ अनुष्टुप् । ८ ग–'आचार्यैः' ।

प्रतिज्ञा चक्रे– तदा विद्या मे प्रमाणं यदि **वाक्पतिं** स्वशिष्यं श्वेताम्बरं कुर्वे । **वाक्पति**स्तु क्वास्ति इति उच्यताम्? । राज्ञोक्तम्– 'मथुरा'यां विद्यते । सूरयो 'मथुरा'यां गता बहुभिः श्री**आमा**सनरैः सह । 'वराहमन्दिरा'ख्ये प्रासादे ध्यानस्थं **वाक्पतिं** गत्वाऽद्राक्षुः । तत्पृष्ठस्थैः सूरिभिस्तारस्वरेण आशीर्वादाः पठितुमारब्धाः—

सन्ध्यां यत् प्रणिपत्य लोकपुरतो बद्धाञ्जलिर्याचसे
धत्से यच्च परां विलज्ज ! शिरसा तच्चापि सोढं मया ।
श्रीर्जाताऽमृतमन्थनाद् यदि **हरेः** कस्माद् विषं भक्षितं ?
मा स्त्रीलम्पट ! मां स्पृशेत्यभिहितो **गौर्या हरः** पातु वः ॥१॥[४]

एकं ध्याननिमीलनान्मुकुलितं चक्षुर्द्वितीयं पुनः
पार्वत्या विपुले नितम्बफलके शृङ्गारभारालसम् ।
अन्यद् दूरविकृष्टचापमदनक्रोधानलोद्दीपितं
शम्भोर्भिन्नरसं समाधिसमये नेत्रत्रयं पातु वः ॥२॥[५]

रामो नाम बभूव हुं तदबला **सीते**ति हुं तां पितु–
र्वाचा 'पञ्चवटी'वने विचरतस्तस्याहरद् **रावणः** ।
निद्रार्थं जननीकथामिति **हरे**र्हुङ्कारिणः शृण्वतः
पूर्वस्मर्तुरवन्तु कोपकुटिला भ्रूभङ्गुरा दृष्टयः ॥३॥[६]

उत्तिष्ठन्त्या रतान्ते भरमुरगपतौ पाणिनैकेन कृत्वा
धृत्वा चान्येन वासो विगलितकबरीभारमंसे वहन्त्याः ।
सद्यस्तत्कायकान्तिद्विगुणितसुरतप्रीतिना **सौ(शौ)रिणा** वः
शय्यामालिङ्ग्य नीतं वपुरलसलसद्बाहु **लक्ष्म्याः** पुनातु ॥४॥[९]

एवं बहु पेठे । अथ **वाक्पति**र्ध्यानं विसृज्य सम्मुखीभूय सूरीनाह– हे **बप्पभट्टि**मिश्रा ! यूयं किमस्मत्पुरतः शृङ्गाररौद्राङ्गं पद्यपाठं कुरुध्वे ? । **बप्पभट्टयः** प्राहुः– भवन्तः साङ्ख्याः ।

---

१ ग–'नदी' । २ घ–'मन्थने' । ३ माम् । ४-६ शार्दूल० । ७ ग–'सुरते प्रीतिना०' । ८ विष्णुना । ९ स्रग्धरा ।

साङ्ख्या निरीश्वराः केचित्, केचिदीश्वरदेवताः ।
सर्वेषामपि तेषां स्यात्, तत्त्वानां पञ्चविंशतिः ॥१॥[1]

इति ज्ञात्वा भवदभिमतदेवाशिषः पठन्तः स्मः । यथारुचि हि श्रोतुः पुरः पठनीयं समयज्ञैः । **वाक्पतिराह**— यद्यप्येवं तथापि मुमुक्षवो वयमासन्ननिधनं ज्ञात्वा इह परब्रह्म ध्यातुमायाताः स्मः । **बप्पभट्टयो** जगदुः— किं तर्हि **रुद्रादयो** मुक्तिदातारो न भवन्तीति मनुध्वे ? । **वाक्पतिः** प्राह— एवं सम्भाव्यते । **बप्पभट्टयो** बभाषिरे— तर्हि यो मुक्तिदानक्षमस्तं शृणु । पठामि । स जिन एव ।

"मदेन मानेन मनोभवेन, क्रोधेन लोभेन ससम्मदेन ।
पराजितानां प्रसभं सुराणां, वृथैव साम्राज्यरुजा परेषाम्"॥१॥[2]

[3]जं दिट्ठी करुणातरंगियपुडा एयस्स सोमं मुहं
आयारो पसमायरो परियरो संतो पसन्ना तणू ।
तं मन्ने जरजम्ममच्चुहरणो देवाहिदेवो [4]जिणो
देवाणं अवराण दीसइ जओ नेयं सरूवं जए ॥२॥[5]

इत्यादि बहु पेठे । **वाक्पतिः** प्राह— स जिनः कास्ते ? । सूरिः— स्वरूपतो मुक्तौ, मूर्तितस्तु जिनायतने । **वाक्पतिर्ब्रूते**— प्रभो ! दर्शय तम् । प्रभुरपि **आमनरेन्द्र**कारिते प्रासादे तं निनाय । स्वयं प्रतिष्ठितवरं **श्रीपार्श्वनाथ**मदिदिशत् । शान्तं कान्तं निरञ्जनं रूपं दृष्ट्वा प्रबुद्धो बभाण— अयं निरञ्जनो देव आकारेणैव लक्ष्यते । तदा **बप्पभट्टि**सूरिभिर्देवगुरुधर्मतत्त्वान्युक्तानि । रञ्जितः सः । मिथ्यात्ववेषमुत्सृज्य जैन ऋषिः श्वेताम्बरोऽभूत् । जिनमवन्दिष्ट अपाठीच—

---

१ अनुष्टुप् । २ कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्रसूरिवरविरचितायामयोगव्यवच्छेदिकायां पञ्चविंशतितमं पद्यमिदम् । ३ उपजातिः। ४ छायार्थिना प्रेक्ष्यतां पञ्चाशत्तमं पृष्ठम् । ५ ग-घ- 'इमो' । ६ शार्दूल० । ७ ख-'बभाषे' ।

मैयनाहिसुरहिए[1]—णं इमिणा किंकरफलं णलाडेणं ।
इच्छामि अहं जिणवर!, पणाम किंण कलुसियं काउं ? ॥१॥[2]
[3]दो वि गिहि(ह)त्था धडहड वच्चइं, को किर कस्य विपत्त भणिज्जइं ?।
सारंभो सारंभं पुज्जइ,कद्दमु कद्दमेण किम(मु) सुज्ज(ज्झ)इ ?॥२॥[4]

[5]अत्यासन्ने आयुषि 'मथुरा'चातुर्वर्ण्यस्य आमनृप[6]सचिवलोकस्य च प्रत्यक्षं अष्टादशपापस्थानानि त्याजितः । नमस्कारं पञ्चपरमेष्ठिमयं श्रावितः । जीवेषु क्षामणा[7] कारितो वाक्पतिः सुखेन त्यक्ततनुर्दिवमगमत् । तत् सर्वं प्रधानैरन्यैरपि प्रथमं ज्ञापितो नृपः । पश्चाद् बप्पभट्टि'गोपगिरिं' गतः । राजा तुष्टस्तुष्टुवे सूरिशक्रम्—

आलोकवन्तः सन्त्येव, भूयांसो भास्करादयः ।
कलावानेव तु भाव—द्रावकर्मणि कर्मठः ॥१॥[8]

एकदा राज्ञा सूरिः पृष्टः— किं कारणं येनाहं ज्ञातजैनतत्त्वोऽपि अन्तराऽन्तरा तापसधर्मे रतिं बध्नामि ? । सूरिराह— प्रातर्वक्ष्यामः । प्रातरायाताः प्रोचुः—राजन्! अस्माभिर्भारतीवचसा तव प्राग्भवो ज्ञातः । त्वं 'कालिञ्जर'गिरेस्तीरे शालनामा तपस्वी शालद्रुमाधोभागे द्व्युपवासान्तरितभोजनस्तपो बहूनि वर्षाण्यतपथाः । स मृत्वा त्वमुत्पन्नः । तस्यातिदीर्घा जटास्तत्रैव[9] लतान्तरिता अद्यापि[10] सन्ति । तदाकर्ण्य आप्तनरास्तत्र राज्ञा प्रहिताः । तैर्जटा आनीताः[11] । सूरिवाक्संवादो दृष्टः । भूपतिः सूरीणां पदोर्विलग्य तस्थौ । परमार्हतो बभूव ।

---

१ ख–'मयताए' सुर०', ग– 'मेयनाए'।
२ छाया— मृगनाभिसुरभितेनानेन किङ्करफलं ललाटेन ।
इच्छाम्यहं जिनवर ! प्रणामं किं कलुषितं कर्तुम् ? ॥
३ छाया—द्वावपि गृहस्थौ शीघ्रं शीघ्रं व्रजतः कः किल कस्य विपत्तिं भणेत् ? ।
सारम्भः सारम्भं पूजयति कर्दमः कर्दमेन किमु शुध्यति ? ॥
४ एतच्छन्दोनाम नावगम्यते ५ घ- 'प्रत्यासंन्ने' । ६ ग- 'भूप०' ।
७ क-ख–'क्षमणा'। ८ अनुष्टुप् । ९ ग–'जटा तत्रैव' । १० ग-अद्याप्यस्ति । ११ ग–'आनीता ।

अन्यदा सौधोपरितलस्थेन **आमेन** क्वापि गृहे भिक्षार्थं प्रविष्टो मुनिर्दृष्टः । तत्र युवतिरेका कामार्ता गृहागतं मुनिं परब्रह्मैकचित्तं रिरमयिषुः कपाटसम्पुटं ददौ । मुनिर्नेच्छति ताम् । तया मुनये पादतलप्रहारे दीयमाने नूपुरं मुनिवरचरणे प्रविष्टं 'काकतालीय' न्यायेन 'अन्धवर्तकी'न्यायाच्च । राजा तद् दृष्ट्वा सूरये समस्यां ददौ—

[1]कवाडमासज्ज वरंगणाए [3]अब्भत्थिओ जुव्वणगव्वियाए ।

सूरिः प्राह—

[4]न मन्नियं तेण जिइंदिएण सनेउरो पव्वइअस्स पाओ ॥१॥[5]

[6]अन्यदिने प्रोषितभर्तृकाया गृहे भिक्षुः कश्चिद् भिक्षार्थी प्रविष्टः । राज्ञा सौधाग्रस्थेन दृष्टः । तथा भिक्षोः पारणायान्नमानीतम् । उपरि काकैर्भक्षितम् । मुनिकस्य दृष्टिस्तस्या नाभौ [7]स्थिता । तस्यास्तु दृष्टिस्तन्मुखकमले । **आमः** सूरये समस्यामार्पिपत् । यथा—

[8]भिक्खयरो पिच्छइ नाभिमंडलं सा वि तस्स मुहकमलं ।

सूरिराह—

[9]दुण्हं पि कवालं चडुयं पि काया विलुंपंति ॥२॥[10]

इति **आमः** श्रुत्वा चमत्कृतः । अहो सर्वज्ञपुत्रका एते ! ।

अन्यदा कोऽपि चित्रकृद् भूपरूपं लिखित्वा उपभूपं गतः । **बप्पभट्टिना** श्लाघिता तत्कला । नृपात् तेन टङ्कलक्षं लेभे ।

---

१ घ-'तम्' ।

२ छाया—कपाटमासाद्य वराङ्गनयाऽभ्यर्थितो यौवनगर्वितया ।

३ ग-'अब्भुत्थिओ' ।

४ छाया—न मतं तेन जितेन्द्रियेन सनूपुरः प्रव्रजितस्य पादः ॥

५ उपजातिः । ६ ग-'अन्यदा' । ७ ग-'पतिता' ।

८-९ छाया—भिक्षाचरः पश्यति नाभिमण्डलं साऽपि तस्य मुखकमलम् ।
द्वयोरपि कपालं चाटुकमपि काका विलुम्पयन्ति ॥ १० आर्या ।

लेप्यमयबिम्बचतुष्टयं च कारितम्— एकं 'मथुरा'याम्, एकं 'मोढेरवसहिका'या'मणहिल्लपुरे', एकं 'गोपगिरौ' एकं 'सतारका-क्ष'पुरे । तत्र तत्र प्रतिष्ठाः प्रभावनाश्च कारिताः । अन्यदपि बह्वकारि ।

अथ **आम**गृहे पुत्रो जातः सुलक्षणः । सोत्सवं तस्य **दुन्दुक** इति नाम प्रतिष्ठितम् । सोऽपि युवत्वे तैस्तैर्गुणैः पितृवत् पप्रथे । एकदा **समुद्रसेन**भूपाधिष्ठितं 'राजगिरि'नामदुर्गं **आमो** रुरोध । अमितं सैन्यं कुद्दालादिसामग्री भैरवादयो यन्त्रभेदाः कल्पिताः । प्राकारोऽतिबलेन प्रपातयितुमारेभे । नापतत् । **आमः** खिन्नः । तेन सूरयः पृष्टाः— अयमभ्रंलिहः प्राकारः कदाऽस्माभिर्ग्रहीष्यते ? । सूरिभिर्बभाषे— तव पुत्रपुत्रो **भोज**-नामाऽमुं प्राकारं दृक्पातमात्रेण पातयिष्यति, अन्यो नैव । **आम**-स्त्यक्तारम्भः प्राकाराद् बहिर्द्वादशाब्दीमस्थात् । शत्रुदेशमात्मसाच्चक्रे । **दुन्दुक**गृहे पुत्रो जातः । तस्य '**भोज**'नाम ददे । सञ्जातमात्रः पर्यङ्किकान्यस्तो दुर्गद्वाराग्रमानीतः प्रधानैः । तद्दृक्प्रपातमात्रेण प्राकारः खण्डशो विशीर्णः । **समुद्रसेन**भूपो धर्मद्वारे निःसृतः । **आमो** 'राजगिरि'मविक्षत् । प्रजाभारो न कृतः । अक्रूरा हि जैना महर्षयः राजर्षयश्च दयापरास्ते । रात्रौ **आमाय** 'राजगिर्य'-धिष्ठात्रा भणितम्— राजन् ! यदि त्वमत्र स्थास्यसि तदा तव लोकं हनिष्यामि । **आमः** प्रत्यूचे— लोकेन हतेन किं ते फलम् ? । यदि हनिष्यसि तदा मामेव घातय । एतन्निर्भय**माम**वचः श्रुत्वा तुष्टो व्यन्तर उवाच— प्रीतोऽस्मि ते सत्त्वेन, याचस्व किञ्चित् । राज्ञोचे— न किमपि न्यूनं मे, केवलं कदा मे मृत्युः ब्रूहीदम् । व्यन्तर उवाच— षण्मासावशेषे आयुषि स्वयमेत्य वक्ष्यामि ।

---

१ 'तारकाख्यपुरे' । २ क-ख-घ 'कृताः' । ३ ग-'सूरिभिर्बभणे' । ४ ग-'पातयिष्यते' । ५ क-'धर्मद्वारेण' ।

षण्मासावशेषे आयुषि पुनरागतः सः। राज्ञोक्तम्– कियन्मे आयु-[१]रिति ?। व्यन्तरो वदति– देव !

> 'गङ्गा'ऽन्त'मागधे'[२] तीर्थे, नावाऽवतरतः सतः।
> मकाराद्यक्षरग्रामोप–कण्ठे मृत्युरस्ति ते ॥१॥[३]

षण्मासान्ते इति विद्याः। पानीयान्निर्गच्छन्तं धूमं यदा द्रक्ष्यसि तदा मृत्युर्ज्ञातव्यः। साधना च कार्या पारलौकिकी। इति गदित्वा गतो देवजातीयः। राजा प्रातः सूरिपार्श्वे गतः। सूरिरुवाच– राजन्! यद् व्यन्तरेण वोऽग्रे कथितं आयुःप्रमाणं[४] तत् तथैव। धर्मपाथेयं गृह्णीथाः। तदाकर्ण्य भूपस्तुतोष विसिष्मिये च। अहो ज्ञानम्! अथवा विस्मय एव कः ?। सूरस्तेजस्वी, इन्दुराल्हादकः, 'गङ्गा'ऽम्भः पावनम्, जैना ज्ञानिन इति। दिनद्वये गते सूरिः श्री**आम**स्य पुरः प्रसङ्गेन श्री**नेमि**नाथस्याशीर्वादं पपाठ। यथा–

> लावण्यामृतसारसारणिसमा सा 'भोज'भूः स्नेहला
> सा लक्ष्मीः स नवोद्गमस्तरुणिमा सा 'द्वारिका' तद् बलम्।
> ते **गोविन्द-शिवा-समुद्रविजय**प्रायाः [५]प्रियाप्रेरकाः
> यो जीवेषु कृपानिधिर्व्यधित नोद्वाहं स **नेमिः** श्रिये ॥२॥[६]

भूयोऽपि—

> मग्नैः कुटुम्बजम्बाले, यैर्मिथ्याकार्यजर्जरैः।
> 'नोज्जयन्ते' नतो **नेमि**–स्ते चेज्जीवन्ति के मृताः ? ॥२॥[८]

तथा 'रैवतक'तीर्थमहिमा सूरिभिर्व्याख्याय पल्लवितः। यथा भूमिमाहत्योत्थाय परिकरं बद्ध्वा सरभसं भूपः प्रतिशुश्राव–'रैवतके' **नेमि**मवन्दित्वा मया न भोक्तव्यमिति। लोकैर्निषिद्धः– राजन्! मा, मा; दूरे 'रैवतिको' गिरिः; मृदवो भवादृशाः।

---

१ घ-'आयुः'। २ क-'मगधे'। ३ अनुष्टुप्। ४ ग-'आयुष्प्रमाणं'। ५ ख-'प्रियाः प्रेरकाः'। ६ शार्दूल०। ७ घ-'काम०'। ८ अनुष्टुप्।

राजाऽऽह– प्रतिज्ञातं मे न चलति । ततः सह सूरिणा आमो[1] लक्षमेकं पृष्ठवाह्या वृषभाः करभसहस्र २० हस्तिशत ७ अश्वलक्षमेकं पदातिलक्षत्रयं श्राद्धकुटुम्बसहस्र २० सारसैन्यैर्द्वात्रिंशदुपवासैः 'रैवतका'याचालीत् । 'स्तम्भन'तीर्थं यावद् गतः । तत्र क्षुत्तापेन व्याकुलितोऽपि प्राणसन्देहं प्राप्तोऽपि नाहारमग्रहीत् । भीतो लोकः । खिन्नः सूरिः मन्त्रशक्त्या कूष्माण्डीदेवीं साक्षादानिनाय । तदग्रे कथयामास– तत् कुरु येन राजा [2]जेमति जीवति च। तद्वचनात् कूष्माण्डी बिम्बमेकं महच्छिरसा बिभ्रती गगनेन आमसविधं गता ऊचे च– वत्स! साऽहमम्बिका । तव सत्त्वेन तुष्टा । गगने आगच्छन्तीं मां त्वं साक्षाददाक्षीः । मयेदं 'रैवतै'कदेशभूतादवलोकनाशिखरान्नेमिनाथबिम्बमानीतम् । इदं वन्दस्व । अस्मिन् वन्दिते मूलनेमिर्वन्दित एव । कुरु पारणकम् । सूरिभिरपि तत् [3]समर्थितम् । लोकेनापि स्थापितम् । तद् बिम्बं वन्दित्वा राज्ञा ग्रासग्रहणं चक्रे । अद्यापि तद् बिम्बं 'स्तम्भ'तीर्थे पूज्यते । 'उज्जयन्त' इति प्रसिद्धं तत् तीर्थम् । तद्यातोद्यानि ध्वानयन्नामो 'विमलगिरौ' वृषभध्वजं सोत्सवं वन्दित्वा यावद् 'रैवता'द्रिं गतः [4]तावत् तत् तीर्थं दिगम्बरै रुद्धम्, श्वेताम्बरसङ्घः प्रवेष्टुं न लभते । आमेन तज्ज्ञातम् । ज्ञात्वोचे– युद्धं कृत्वा निषेद्धॄन् [5]हत्वा श्रीनेमिं नंस्यामि । तावत् तत्र दिगम्बरभक्ता एकादश राजानो मिलिताः । सर्वे युद्धैकतानाः । तदा बप्पभट्टिना भणित आमः– [6]राजेन्द्र! धर्मकार्ये पापारम्भः कथं क्रियते? । लीलयैव तीर्थमिदमात्मसात्करिष्ये । भवद्भिः स्थिरैः स्थेयम् । एवं भूपं प्रबोध्य बप्पभट्टिरुपदिगम्बरमुपेत[7]द्भक्तं भूपं च नरं प्रहित्याब्रभाणत्– इदं तीर्थं यस्याऽम्बिका दत्ते तस्य पक्षस्य सत्कमिति मन्यध्वे । तैरु-

---

१ ख-घ-'आमः सारसैन्यै रैवतकां०'। २ 'जमे' इति भाषायाम्। ३ क-ख-'समर्पितम्'। ४ ग- 'तावता'। ५ घ-'हत्वा नेमिं'। ६ घ-'राजन्!'। ७ घ- 'तद्भक्तभूपं'।

क्तम्—युक्तमेतत् । ततो **बप्पभट्टिना** 'सुराष्ट्र'वास्तव्यानां श्वेताम्बरीयाणां दिगम्बरीयाणां च श्रावकाणां शतशः कन्यकाः पञ्चसप्तवार्षिक्यो [1]मेलिताः । मिलिताः सभ्याः । **बप्पभट्टिना अम्बा**देवीपार्श्वात् कथापितम्— यदि सर्वाः [2]श्वेताम्बरश्रावककन्यकाः—

[3]"'उज्जिंत'सेलसिहरे दिक्खा नाणं निस्सी(सी?)हिया जस्स ।
तं धम्मचक्कवट्टिं **अरिट्ठनेमिं** नमंसामि "॥१॥[4]

इति गाथां पठिष्यन्ति तदा श्वेताम्बरीयं तीर्थम्, पक्षान्तरे तु दिगम्बरीयं तीर्थमिति । तत आनीता मुग्धबालिकाः । सर्वाभिः श्वेताम्बरपक्षश्रावकबालिकाभिः पठिता सा गाथा । अपरासु तु नैकयाऽपि । ततो जातं श्वेताम्बरसाद् 'रैवत'तीर्थम् । **अम्बिकया** स्वःस्थया पुष्पवृष्टिः श्वेताम्बरेषु कृता । ततो [5]नंष्ट्वा दिकूपटा 'महाराष्ट्र'दिदक्षिणदेशानगमन् । राज्ञाऽन्यैरपि सर्वसङ्घैश्चिरात् तत्र मिलितैर्नेमिर्नेमे । वित्तं ददे । 'प्रभासे' **चन्द्रप्रभः** प्रणेमे । बन्दिमोक्षः सर्वत्रापि कारितः । **आमस्य** भुक्तौ 'गूर्जरा'दिदेशास्तदा तीर्थानां चिरं पूजोपयोगिनो हट्टाद्या याः(?) प्रक्लृप्ताः । एवं कार्याणि कृत्वा ससूरिर्नृपो 'गोपगिरिं' प्राविशत् । सङ्घपूजादिमहास्तत्र नवनवाः । [6]प्राप्तप्राये काले **दुन्दुको** राज्ये प्रतिष्ठितः । आपृष्टः सः । लोकोऽपि क्षमितः । अनृणो देशः कृतः । सह सूरिणा नावाऽऽरूढो [7]'गङ्गा'सरित्तीरे तीर्थे 'मागधं' गतः । तत्र जले धूमं दृष्टवान् । तदा सूरीन्द्रमक्षमयत् । संसारमसारं विदन् अनशनमगृह्णात् । समाधिस्थः **श्रीविक्रम**कालात् अष्टशतवर्षेषु नवत्यधिकेषु व्यतीतेषु भाद्रपदे शुक्लपञ्चम्यां पञ्च परमेष्ठिनः स्मरन् राजा दिवमध्यष्ठात् । सूरयस्तत्त्वज्ञा अपि रुरुदुः । चिरप्रीतिमोहो दुर्जय एव । सेव-

१ ख--'मिलिताः' । २ 'श्वेताम्बरकन्यकाः' ।
३ छाया---'उज्जयन्त'शैलशिखरे दीक्षा ज्ञानं निषेधिका यस्य ।
तं धर्मचक्रवर्तिन**मरिष्टनेमिं** नमस्यामि ॥
४ आर्या । ५ ग--'नष्टा' । ६ ग-प्राप्तकाले । ७ घ--'गङ्गां सह तीरे' ।

कास्तु चक्रन्दुः—हा शरणागतरक्षा**वज्रकुमार**! हा राजस्थापन**दाशरथे**! हा अश्वदमन**नल**! हा सत्यवाग्**युधिष्ठिर**! हा हेमदान**कर्ण**! हा मज्जाजैनत्व**श्रेणिक**! हा सूरिसेवा**सम्प्रते**! हा अनृणीकरण**विक्रमादित्य**! हा वीरविद्या**शातवाहन**! अस्मान् विहाय क्व गतोऽसि?। दर्शयैकदाऽस्मभ्यमात्मानम्। मैकाकिनो मुञ्च। एवं विलपन्तस्ते सूरिभिः प्रतिबोधिताः[1]— भो भो सत्यं दैवेन पापेन।

[2]आलब्धा कामधेनुः सरसकिशलयश्चन्दनश्चूर्णितो हा
　　छिन्नो मन्दारशाखी फलकुसुमभृतः खण्डितः कल्पवृक्षः।
दग्धः कर्पूरखण्डो घनहतिदलिता मेघमाणिक्यमाला
　　भग्नः कुम्भः सुधायाः कमलकुवलयैः केलिहोमः कृतोऽयम्॥१॥[3]

तथापि मा शोचत मा शोचत, यतः—

पूर्वाह्णे प्रतिबोध्य पङ्कजवनान्युत्सार्य [4]नैशं तमः
　　कृत्वा चन्द्रमसं प्रकाशरहितं निस्तेजसं तेजसा।
मध्याह्ने सरितां जलं प्रविसृतै[5]रापीय दीप्तैः करैः
　　सायाह्ने रविरस्तमेति विवशः किं नाम शोच्यं भवेत्?॥१॥[6]

इति लोकं निःशोकं कृत्वा लोकेन सह सूरि'गोपगिरि'मगात्। सूरिभि**र्दुन्दुको** राजा **आमेन आम**शोकेन जात्यमुक्ताफलस्थूलानि अश्रूण्युद्गिरन् हिमम्लानपद्मदीनवदनश्चिन्ताचान्तस्वान्तो बभाषे—राजन्! कोऽयं महतस्तव पितृशोकः?। स हि चतुर्वर्गं संसाध्य कृतकृत्यो बभूव। यशोमयेन देहेन चाचन्द्रं जीवन्नेवास्ते। पुण्यलक्ष्मीः कीर्तिलक्ष्मीश्चेति द्वे नरस्योपकारिण्यौ वल्लभे।

पुण्यलक्ष्म्याश्च कीर्तेश्च, विचारयत चारुताम्।
स्वामिना सह यात्येका, परा तिष्ठति पृष्ठतः॥१॥[7]

अन्योऽप्येवंविधः कोऽपि भवतु। इत्येवंविधाभिर्वाग्भि**र्दुन्दुक**-

---

१ क-'प्रबोधिताः'। २ ख-'आलब्धा'। ३ स्रग्धरा। ४ रात्रिसम्बन्धि। ५ ग-'प्रविशतै०'। ६ शार्दूल०। ७ अनुष्टुप्।

राजं सूरिराजो निःशोकमकार्षीत् । दुन्दुकः शनैः शनैः परमार्हतोऽभूत् । राजकार्याणि अकार्षीत् । त्रिवर्गं स समसेविष्ट ।

एवं वर्तमाने काले एकदा दुन्दुकश्चतुष्पथे गच्छन् कण्टिकां नाम गणिकामुदाररूपां चिद्रूपां युवजनमृगवागुरां मदनमायामयीमालोकिष्ट । तां शुद्धान्तश्रीमकार्षीत् । तया दुन्दुकस्तथा वशीकृतो यथा— यदेव सा वदति तत् सत्यम्, यदेव सा करोति तदेव हितं मनुते । सा तु कार्मणकारिणी वाक्पटुः सर्वं राज्यं ग्रसते हिमानीव [1]चित्रम्, भोजमातरं पद्मां नाम अन्या अपि राज्ञीर्न्वयवतीर्विनयवतीर्लावण्यवतीस्तृणाय मनुते ।

एकदा कलाकेलिर्नाम ज्योतिषिको निशि विसृष्टे सेवकलोके दुन्दुकराजं विजनं दृष्ट्वाऽवादीत्—देव! वयं भवत्सेवकत्वेन सुखिनः [2]यथाताः श्रीशाश्च । ततो यथातथं ब्रूमः । अयं ते भोजनामा तनयो भाग्याधिकस्त्वां हत्वा तव राज्ये निवेक्ष्यते । यथार्हं स्वयं कुर्वीथाः । राजा तदवधार्य वज्राहत इव क्षणं मौनी तस्थौ । ज्योतिषिकं विससर्ज । सा वार्ता भोजजननीसहचर्या दास्यैकया विपुलस्तम्भान्तरितया श्रुता । भोजमात्रे चोक्ता । सा पुत्रमरणाद् बिभाय । राजाऽपि कण्टिकागृहमगात् । साऽपि राजानं सचिन्तमालोक्यालापीत्—देव! अद्य कथं म्लानवदनः ?। राजाऽऽह स्म— किं क्रियते ? । विधिः कुपितः । पुत्रान्मे मृत्युर्ज्ञानिना [3]दृष्टप्रत्ययशतेन कथितः । कण्टिका वदति स्म— का चिन्ता ? । मारय पुत्रम् । सुतमपि निर्दलयन्ति राज्यलुब्धाः । सुतो न सुतः । सुतरूपेण शत्रुरेव सः । तद्वचनाद् दुन्दुकः सुतं जिघांसामास । यावता घातयिष्यति तावता भोजमात्रा [4]पाडलीपुत्रे स्वभ्रातृणां [5]शूराणां राज्यश्रीस्वयंवरमण्डपानां स्नेहलानां धर्मज्ञानामपि प्रच्छन्नलेखेन ज्ञापितम्, यथा— एषमेवं भवतां [6]भागिनेयो विनंक्ष्यति । [7]रुष्टो राजा । आगत्य

१ अशोकवृक्षम् । २ क-'तथ तथ'। ३ क-'दृष्टिप्रत्यय०' । ४ ख-ग-'पाडलीपुरं' । ५ ख-'सूराणां' । ६ ख-घ-'भागेयः' । ७ घ-'राजा रुष्टः' ।

एनं गृहीत्वा गच्छत । रक्षत जीववत् । मा स्माहं भवत्सु सत्सु निष्पुत्रोऽभूवम् इति । तेऽप्यागच्छन्, दुन्दुकमनमन् । उत्सवमिषेण भागिनेयं भोजं गृहीत्वा 'पाडलीपुत्र'मगमन् । तत्र समपीपठन् । अलीललन् । शास्त्राभ्यासमचीकरन् । जीववदमंसत । तत्र तस्य पञ्चाब्दी दिनैः कतिभिरप्यूनाऽतिक्रामति स्म । कण्टिका दुन्दुकाग्रे कथयति स्म— देव ! पुत्ररूपस्ते शत्रुर्मातृशाले वर्धते । नखच्छेद्यं पर्शुच्छेद्यं मा कुरु । अत्रानीय च्छन्नं यमसदनं नय । राजाऽऽह— सत्यमेतत् । ततो दूतमुखेन दुन्दुको भोजं तन्मातुलपार्श्वेऽयाचीत् । ते भोजं नार्पयन्ति । पुनः पुनः स्वान् दूतान् दुन्दुकः प्रहिणोति । भोजमातुलाः प्राहुः— राजन् ! वयं तव भावं विद्मः, नार्पयाम एवैनम् । धर्मपात्रमसौ । अन्योऽपि शरणागतो रक्ष्यः क्षत्रियैः, किं पुनरीदृक् भगिनीपुत्रः ? । बलात्कारं ब्रूषे चेद् युद्धाय प्रगुणीभूयागच्छेः । भागिनीपतये चमत्कारं दर्शयिष्यामः । तद् दूतैरागत्योक्तम् । दुन्दुकः कुपितोऽपि तान् हन्तुं न क्षमः । भोजोऽपि तैः पितुर्दुष्टत्वं ज्ञापितः कवचहर उपपितृ नैति । ततो दुन्दुकेन बप्पभट्टिसूरयः प्रार्थिताः— यूयं गत्वा भोजं सुतमनुनीयानयत मानयत माम् । अनिच्छन्तोऽपि तत्सैनिकैः सह 'पाडलीपुत्रं' चेलुः । अर्धमार्गे सम्प्राप्तैः स्थित्वा विमृष्टं ज्ञानदृशा— भोजस्तावन्मम वचसा नृपसमीपं नैष्यति । आनीयते वा यथा तथा तदाऽऽनीतोऽपि पित्रा हन्यते । वागुल्लङ्घने राजाऽपि क्रुद्धो मां हन्ति । तस्मादितो व्याघ्र इतो दुस्तटी इति न्यायः प्राप्तः । समाप्तं च ममायुः, दिवसद्वयमवशिष्यते, तस्मादनशनं शरणम् । इति विमृश्यासन्नस्थयतयो भाषिताः— नन्नसूरि-गोविन्दाचार्यौ

---

१ ग-'रक्षति' । २ ख--घ--'भाग्नेयं' । ३ ग—घ -'पाटली०' । ४ क-ख—'अलीलपन्' । ५ 'मोसाळ' इति भाषायाम् । ६ ग—'तन्मातुलेभ्योऽयाचीत्' । ७ ग—'मनुनीयानयततमाम्' । ८ ग-'घ--''पाटली० । ९ ग—'दृष्ट्या' ।

[1]प्रति हिता भवेत । श्रावकेभ्यो मिथ्या दुष्कृतं ब्रूयात् । परस्परममत्सरतामाद्रियध्वम् । क्रियां पालयेत । [2]आबालवृद्धान् लालयेत । [3]न वयं युष्मदीयाः, न यूयमस्मदीयाः, सम्बन्धाः कृत्रिमाः सर्वे । इति शिक्षयित्वाऽनशनस्थाः समतां प्रपन्नाः ।

अर्हतस्त्रिजगद्वन्द्यान्, सिद्धान् विध्वस्तबन्धनान् ।
साधूंश्च जैनधर्मं च, प्रपद्ये शरणं त्रिधा ॥१॥[4]

महाव्रतानि पञ्चैव, षष्ठकं रात्रिभोजनम् ।
विराधितानि यत् तत्र, मिथ्या दुष्कृतमस्तु मे ॥२॥[5]

इति ब्रुवाणा आसीना अदीनाः [6]कालमकार्षुः । श्री**बप्पभट्टि**सूरीणां श्री**विक्रमादित्या**दष्टशतवर्षेषु गतेषु भाद्रपदे शुक्लतृतीयायां रविदिने [7]हस्तार्के जन्म, पञ्चनवत्यधिकेषु गतेषु स्वर्गारोहणम् । तदैव 'मोढेरे' **नन्नसू**रीणामग्रे **भारत्यो**क्तम्—भवद्गुरव 'ईशान'देवलोकं गताः । तत्र बाढं शोकः प्रससार ।

शास्त्रज्ञाः सुवचस्विनो बहुजनस्याधारतामागताः
सद्वृत्ताः स्वपरोपकारनिरता दाक्षिण्यरत्नाकराः ।
सर्वस्याभिमता गुणैः परिवृता भूमण्डनाः सज्जना
[8]धातः ! किं न कृतास्त्वया गतधिया कल्पान्तदीर्घायुषः ॥१॥[9]

वृद्धैस्तु प्रबोधो दत्तः—

हित्वा जीर्णमयं देहं, लभते भो पुनर्नवम् ।
[10]कृतपुण्यस्य मर्त्यस्य, मृत्युरेव रसायनम् ॥२॥[11]

इति । **दुन्दुकेन** सूरिभिः सह प्रहिता ये सैनिकास्ते निवृत्य **दुन्दुक**पार्श्वे गताः । सोऽपि पश्चात्तापानलेन दन्दह्यते स्म । **भोजे**नाऽपि समातुलेन सूरिशिष्याणामन्येषामपि लोकानां मुखादवगतम्, यथा—सूरय एवं मम्रुः, तव पार्श्वे नाजग्मुः । मा स्माय-

---

१ ख–'प्रतिहता भवेत् (?)' । २ क–'बालवृद्धान्' । ३ क–'नो' । ४-५ अनुष्टुप् ६ पञ्चत्वं प्राप्ताः । ७ ख–'हस्तार्क्षे' । ८ हे ब्रह्मन् ! । ९ शार्दूल० । १० ख-ग–'कृत्यपुण्य०' । ११ अनुष्टुप् ।

मस्मदुपरोधसङ्कटे पतितः पितुः पार्श्वे गतः सन् म्रियेत[1] इति कृपां दधुः । तदेतदाकर्ण्य **भोज**स्तथा पीडितो यथा वज्रपातेनापि न पीड्यते । पितुरन्तिकं नागादसौ ।

एकदा [2]मालिकः कोऽपि **पूर्वमाम**राजभृत्यो विदेशं [3]भ्रमित्वा **भोजा**न्तिकमागतः 'पाटलीपुरे' । तेनोक्तम्-- देव ! त्वं मत्स्वामिकुल[4]दीपः । मया विदेशे सद्गुरोर्मुखाद् विद्यैका लब्धा 'मातुलिङ्गी' नाम ययाऽभिमन्त्रितेन मातुलिङ्गेन हताः [5]करि-हरिप्राया अपि बलिनो म्रियन्ते, मानवानां तु का कथा ? । देव ! गृहाण ताम् । **भोजेन** सा तस्मादात्ता । प्रमाणिता । सत्या । मालिको दान-मानाभ्यां **भोजेन** रञ्जितः । मातुलाः सर्वे **भोजेन** विद्याशक्तिं प्रकाश्य तोषिताः । ते ऊचुः-- यदीयं ते शक्तिस्तदा प्राभृतमिषेण मातुलिङ्गानि गृहीत्वाऽस्माभिः सह पितुः समीपं व्रज । पितरं निपात्य राज्यं गृहाण । तद् रुरुचे **भोजाय** । चलितो बहुमातुलिङ्गशोभी सन् गतः पितुर्द्वारं कथापितं च-- तात ! त्वं पूज्योऽहं शिशुः ; त्वत्तो मरणं वा राज्यं वा सर्वं रम्यं मे । राजा सन्तुष्टः--अहो विनीतसुतः । आयातु । इति विमृश्य आहूतो **भोजः** । शोधितो मध्यमागतः । एकासनस्थौ [6]**कण्टिका**-राजानौ पृथक् पृथग् मातुलिङ्गेन जघान । सम्यग्विद्या हि नान्यथा । उपविष्टो **दुन्दुक**राज्ये **भोजः** । तन्मातुला अतुलं तोषं दधुः । माता **पद्मा** प्रससाद । **दुन्दुकेन** [7]धनहरण-ग्रासोद्दालनादिदूनचरा [8]राजन्यकाः पुनर्जातमात्मानं मेनिरे । महाजनो जिजीव । वर्णाः सर्वे उन्मेदुः । संसारसरोऽम्भोजं **भोजं** कमला भेजे । दोर्बलात् परिच्छदबलाच्च जगज्जिगाय । अथ कृतज्ञतया 'मोढेर'पुरे **नन्नसूरये** विज्ञप्तिं दत्त्वा उत्तमनरान् प्रैषीत् । ते गतास्तत्र । विज्ञप्तिर्दर्शिता

---

१ घ--'मृतेति' । २ 'माळी' इति भाषायाम् । ३ ग-'भ्रान्त्वा' । ४ ग--'प्रदीपः' । ५ 'कुञ्जर-सिंह०' । ६ ख--'**कण्टी**राजा०' । ७ घ-'धनहरणेन ग्रासो०' । ८ घ--'राजकन्यकाः' ।

तैस्तत्र । वाचिता नन्नसूरि-गोविन्दाचार्यैर्यथा— 'स्वस्ति श्री-'मोढेरे' परमगुरुश्रीनन्नसूरि-श्रीगोविन्दसूरिपादान् सगच्छान् 'गोपगिरि'दुर्गात् श्रीभोजः परमजैनो विज्ञपयति यथा— इह तावत् प्रज्ञागङ्गाहि[1]मादयः समाचारीनारीसौभाग्यवर्धनमकरध्वजाः क्षितिपतिसदःकुमुदिनीश्वेतदीधितयो भारतीधर्मपुत्राः श्रीबप्पभट्टिसूरयस्त्रिदिवलोकलोचनलेह्यलुलितपुण्यलावण्यतामादधिरे । तत्स्थाने सम्प्रति दीर्घायुषो यूयं स्थः । '[2]दृष्टविज्ञप्तिकाप्रमाणेनात्र पादोऽवधार्यः' । तद् दृष्ट्वा भक्तिरहस्यं सूरयः ससङ्घाः सुतरां जहृषुः । सङ्घानुमत्या गोविन्दाचार्यं 'मोढेरके' मुक्त्वा श्रीनन्नसूरयो 'गोपगिरि'मसरन् । भोजः पादचारेण ससैन्यः सम्मुखमायातः । गुरोः पादोदकं पपौ । उल्लसत्तृष्णो गिरं शुश्राव । स्थानस्थानमिलितजनहृदयसङ्घट्ट[3]चूर्णितहारमौक्तिकधवलितराजपथं पुरं निनाय । सिंहासने निवेशयामास तान् । मङ्गलं चकार । तदाऽऽज्ञामयो बभूव । तद्भक्तानात्मवद् ददर्श । तदभक्तान् विषवदीक्षाञ्चक्रे । तदुपदेशाज्जिनमण्डितां मेदिनीं विदधौ । दुन्दुकस्य तादृग् मरणं स्मृत्वा कुपथेषु न रेमे । 'मथुरा'-'शत्रुञ्जया'दिषु यात्रां[4] चकार । एकादश व्रतानुचचार । पूर्वराजर्षियशांसि उद्दधार । चिरं राज्यं भेजे । इत्येवं 'गोपगिरौ' भोजो धर्मं लालयामास उदियाय च । अन्यैरपि पुण्यपुरुषैरेवं भाव्यम् ॥

॥ इति [5]श्रीबप्पभट्टिचरित्रम् । ग्रन्थाग्रं ६०० ॥

---

१ ग-'हेमा०' । २ क-'दृष्टविज्ञप्तिप्रमाणेन' । ३ ख-'हरितहार०' । ४ घ-'यात्राश्चकार' । ५ ग-'भट्टिसूरिचरित्रप्रबन्धः' ।

[१०]

॥ अथ हेमसूरिप्रबन्धः ॥

'पूर्णतल्ल'गच्छे श्रीदत्तसूरिः प्राज्ञः 'वागड'देशे 'वटपद्रं' पुरं गतः । तत्र स्वामी **यशोभद्र**नामा राणक ऋद्धिमान् । तत्सौधान्तिके उपाश्रयः श्राद्धैर्दत्तः । रात्रौ उन्मुद्र[1]चन्द्रातपायां राणकेन ऋषयो दृष्टा उपाश्रये निषण्णाः । श्रावकामात्यपार्श्वे पृष्टम्— के एते ? । अमात्यः प्रोचे— देव ! महामुनयोऽमी विषमव्रतधारिणः । राणकस्य श्रद्धा बभूव । प्रातर् वन्दितुं गतः । देशना । श्रावकत्वं सुष्ठु सम्पन्नम् । मासकल्पमेकं स्थिताः । परदेशं गता गुरवः । तावता वर्षाकालः । देवपूजादिधर्मव्यापारसाराण्यहानि गमयति राणः । प्राप्ता शरद् । [2]चरिक्षेत्रा[3]णि द्रष्टुं गतो राणः । तावता [4]बुंण्ठानि ज्वालयन्ति भृत्याः । तेषु सर्पिण्येका गर्भभारालसा ज्वालादिभिर्दह्यमाना [5]तडफडायमाना सिमिसिमायमाना राणेण दृष्टा । दयोत्पन्ना । विरक्तश्च । हा हा संसारं, धिग् गृहवासं, कस्य कृते पापमिदमाचर्यते ? । राज्यमपि दुष्पालं मायाजालं नरकफलम् । तस्मात् सर्वसङ्गपरित्यागः कार्यः । इति ध्यायन् सौधमायासीत् । निशि श्रावकमन्त्रिणमाकार्य रहोऽप्राक्षीत् मम धर्मगुरवः श्रीदत्तसूरयः क्व विहरन्ति ? । मन्त्र्याह— 'डिण्डुआणके' । विसृष्टो मन्त्री शेषपरिच्छदश्च । राणको मिताश्वपरिवारः सारं हारमेकं सह गृहीत्वा शीघ्रं 'डिण्डुआणकं' प्राप्तः । गुरवो दृष्टा वन्दिताः । भववैराग्याद् रुदितः । पदोर्लगित्वा कथितं स्वपापम् । गुरुभिर्भणितम्— राणक ! चारित्रं विना न [6]छुटन्ति पापेभ्यो जीवाः । राणकेन न्यगादि— सद्यो दीयतां तर्हि तत् । सूरय ओमित्याहुः स्म । राणकेन 'डिंडुआणकीय'-

१ चन्द्रप्रभायाम् । २ ख–'चरणक्षेत्रा०' । ३ पशुक्षेत्राणि । ४ अर्धपक्वधान्यकणान् इति प्रतिभाति । ५ 'तडफडती' इति भाषायाम् । ६ 'छूटे के' इति भाषायाम् ।

श्रावकाः समाकारिताः, हारोऽर्पितः । दिव्यः प्रासादः कार्यतामिति । तथाऽऽचरितं तैः । अद्यापि दृश्यते स तत्र । राणकैर्व्रतमात्तम्[1] । **नन्द्या**मेव षड्विकृतिनियमः, एकान्तरोपवासा यावज्जीवम् । तस्य राण**यशोभद्र**स्य गीतार्थत्वात् सूरिपदं जातम् । श्री**यशोभद्र**सूरिरिति नाम । तदीयपट्टे **प्रद्युम्न**सूरिर्ग्रन्थकारः । तत्पट्टे श्री**गुणसेन**सूरिः । श्री**यशोभद्र**सूरिपादास्त्रयोपवासा 'रैवते' **नेमिनाथ**दृष्टौ कृतानशनाः स्वर्लोकमैयरुः । **गुणसेन**सूरिपट्टे श्री**देवचन्द्र**सूरयः [2]**ठाणांग**वृत्ति–**शान्तिनाथच**रितादिमहाशास्त्रकरणनिर्व्यूढप्रज्ञाप्राग्भाराः । ते विहरन्तो '[3]धन्धुक्क'पुरं 'गूर्जर'धरा'सुराष्ट्र'सन्धिस्थं गताः । तत्र देशनाविस्तरः ।

एकदा **नेमिनाग**नामा श्रावकः समुत्थाय श्री**देवचन्द्र**सूरीन् जगौ— भगवन् ! अयं 'मोढ'ज्ञातीयो मद् भगिनी**पाहिणि**कुक्षिभूः **ठक्कुरचाचिग**नन्दनश्च(श्चा)**ङ्गदेव**नामा भगवतां देशनां श्रुत्वा प्रबुद्धो दीक्षां याचते । अस्मिंश्च गर्भस्थे मम भगिन्या सहकारतरुः स्वप्ने दृष्टः । स च स्थानान्तरे उप्तस्तत्र महतीं फलस्फातिमायाति स्म । गुरव आहुः—स्थानान्तरगतस्यास्य बालस्य महिमा प्रैधिष्यते । महत् पात्रमसौ योग्यः सुलक्षणो दीक्षणीयः, केवलं पित्रोरनुज्ञा ग्राह्या । गतौ मातुल-भागिनेयौ[4] **पाहिणि**-**चाचिगा**न्तिकम् । उक्ता व्रतवासना । कृतस्ताभ्यां प्रतिषेधः करुणवचनशतैः । **चाङ्गदेवो** दीक्षां ललौ । स **हेम**सूरिः प्रभुः । तेन यथा श्री**सिद्धराजो** रञ्जितः, व्याकरणं कृतम्, वादिनो जितास्तथा च **कुमारपाले**न सह प्रतिपन्नम् । **कुमारपालो**ऽपि यथा पञ्चाशद्वर्षदेशीयो राज्ये निषण्णः । यथा श्री**हेम**सूरयो गुरुत्वेन प्रतिपन्नाः । तैरपि यथा **देवबोधिः** प्रतिपक्षः पराकृतः । राजा सम्यक्त्वं ग्राहितः श्रावकः कृतः । निर्वीराधनं (?) च मुमोच सः । तत्

१ क-घ–'मादत्तम्' । २ जैनानां तृतीयमङ्गम् । ३ क–'धुन्धुक्क', ख-धुन्धूक०' ।
४ घ–'मातुल[र]भामेयौ' ।

प्रबन्धचिन्तामणितो ज्ञेयम् । किं चर्वितचर्वणेन ? । नवीनास्तु केचन प्रबन्धाः प्रकाश्यन्ते––

कुमारपालेन अमारौ प्रारब्धायां आश्विनशु(सु)दिपक्षः समागात् । देवतानां [1]**कण्टेश्वरी**-प्रमुखाणां [2]अबोटिकैर्नृपो विज्ञप्तः—देव ! सप्तम्यां सप्त शतानि पशवः सप्त महिषाः, अष्टम्यां अष्ट महिषा अष्टौ शतानि पशवः, नवम्यां तु नव शतानि पशवो नव महिषा देवीभ्यो राज्ञा देया भवन्ति पूर्वपुरुषक्रमात् । राजा तदाकर्ण्य श्री**हेमा**न्तिकमगमत् । कथिता सा वार्ता । श्रीप्रभुभिः कर्णे एवमेवमित्युक्तम् । राजोत्थितः । भाषितास्ते––देयं दास्यामः । इत्युक्त्वा बहिका(?)क्रमेण रात्रौ देवीसदने क्षिप्ताः पशवः । तालकानि दृढीकृतानि । उपवेशितास्तेषु प्रभूता आप्तराजपुत्राः । प्रातरायातो नृपेन्द्रः । उद्घाटितानि देवीसदनद्वाराणि । मध्ये दृष्टाः पशवो [3]रोमन्थायमाना निर्वातशय्यासुस्थाः । भूपालो जगाद–– भो अबोटिकाः ! एते पशवो मयाऽमूभ्यो दत्ताः । यद्यमूभ्यो रोचिष्यन्ते, ते तदा ग्रसिष्यन्ते, परं न ग्रस्ताः; तस्मान्नामूभ्योऽदः [4]पैललं रुचितम् । भवद्भ्य एव रुचितम् । तस्मात् तूष्णीमाध्वम् । नाहं जीवान् घातयामि । स्थितास्ते विलक्षाः । मुक्ताश्छागाः । छागमूल्यसमेन तु धनेन देवेभ्यो नैवेद्यानि दापितानि । अथाश्विनशुक्लदशम्यां कृतोपवासः क्ष्मापो निशि चन्द्रशालायां ध्याने उपविष्टो जपति । बहिर्द्वास्थाः सन्ति । गता बह्वी निशा । स्त्र्येका दिव्या प्रत्यक्षाऽऽसीत् । उक्तस्तया सः–– राजन् ! अहं तव कुलदेवी **कण्टेश्वरी** । [5]ऐषमः किमिति त्वया नास्मद्देयं दत्तम् ? । राज्ञोक्तम्––जैनोऽहं दयालुः पिपीलिकामपि न हन्मि, का कथा पञ्चेन्द्रियाणाम् ? । तच्छ्रुत्वा **कण्टेश्वरी** क्रुद्धा, राजेन्द्रं त्रिशूलेन शिरसि हत्वा जग्मुषी । राजा कुष्ठी जातः । दृष्टं स्ववपुर्विनष्टम् । विषण्णः ।

---

१ ख–'कोटेश्वरी–' । २ सेवकैः (?) । ३ उद्गीर्णस्य वाऽवगीर्णस्य रोमं कुर्वन्तः । ४ मांसम् । ५ अस्मिन् वर्तमाने वर्षे ।

मूल्येन मन्त्रिणमुदयनमाकार्य तत्स्वरूपं निगद्य पप्रच्छ—मन्त्रिन्! देवी पशून् याचति, दीयन्ते न वा?। मन्त्री दाक्षिण्यादाह—देव! राजा यत्नेन रक्ष्य एव। भूपो न्यगादीत्—निःसत्त्वो वणिगसि। यदेवं ब्रूषे मम किं कार्यं जीवितेन?। कृतं राज्यम्। लब्धो धर्मः। हताः शत्रवः। केवलं काष्ठानि देहि रहः, येन प्रातर्मामीदृशं दृष्ट्वा लोको धर्मे नोड्डाहं करोति। **उदयनेन** चिन्तितम्—अहो महत्कृच्छ्रमापतितम्!। पारवश्यमूलं नियोगं धिक्। मन्त्रिणोक्तं सद्यो बुद्धिवशात्—श्री**हेम**सूरयो विज्ञप्यन्ते। राज्ञोक्तम्—तथाऽस्तु। गतो मन्त्री उपसूरि। सूरिभिर्जलमभिमन्त्र्यार्पितम्। अनेन राजाऽऽच्छोट्य इति। सचिवेन तथा चक्रे राज्ञः। राजा [1]दोगुन्दुकदेव इव दिव्यरूपः सम्पन्नो भक्तश्च समधिकं श्रीगुरुं वन्दितुं ययौ। गुरुर्देशनां दत्ते—

[3]शूराः सन्ति सहस्रशः प्रतिपदं विद्याविदोऽनेकशः
सन्ति श्रीपतयो निरस्तधनदास्तेऽपि क्षितौ भूरिशः।
किन्त्वाकर्ण्य निरीक्ष्य वाऽन्यमनुजं दुःखार्दितं यन्मन-
स्तद्रूपं प्रतिपद्यते जगति ते सत्पुरुषाः पञ्चषाः ॥१॥[4]

राजा स्वावासं गतः। राज्यं समृद्धं भुनक्ति।

एकदा प्रभुभिर्**भरतस्य चक्रिणः** साधर्मिकवात्सल्यकथाऽकथि। तां श्रुत्वा भूपः साधर्मिकवात्सल्यं दिव्यभोजन-वसन-कनकदानैः प्रतिग्रामं प्रतिपुरं प्रारेभे। तद् दृष्ट्वा कवि**श्रीपाल**पुत्रः **सिद्धपालः** सूक्तमपाठीत्—

क्षिप्त्वा वारिनिधिस्तले मणिगणं रत्नोत्करं 'रोहणो'
रेण्वावृत्य सुवर्णमात्मनि दृढं बद्ध्वा '[5]सुवर्णाचलः'।
क्ष्मामध्ये च धनं निधाय धनदो बिभ्यत् परेभ्यः स्थितः
किं स्यात् तैः कृपणैः समोऽयमखिलार्थिभ्यः स्वमर्थं ददत् ॥१॥[6]

१ उपहासम्। २ एतत्स्वरूपार्थं प्रेक्ष्यतां परिशिष्टं। ३ ख-घ-'सुराः'। ४ शार्दूल०। ५ मेरुः। ६ शार्दूल०।

द्रम[1]लक्षदत्तिरत्र । पुनः कदाचित् पठितम्—

श्री**वीरे** परमेश्वरेऽपि भगवत्याख्याति धर्मं स्वयं
प्रज्ञावत्य**भये**ऽपि मन्त्रिणि न यां कर्तुं क्षमः **श्रेणिकः** ।
अक्लेशेन **कुमारपाल**नृपतिस्तां जीवरक्षां व्यधाद्
यस्यास्वाद्य वचःसुधां स परमः श्री**हेमचन्द्रो** गुरुः ॥१॥[2]

अत्रापि लक्षदत्तिः । अन्येद्युः कथाप्रसङ्गे प्रभवः प्राहुः स्म—

पूर्वं श्री**भरतो** राजा 'श्रीमाल'पुरे '[3]नगर'पुरे 'शत्रुञ्जये' 'सोपारके' 'अष्टापदे' च जीवन्तस्वामिश्री**ऋषभ**प्रतिमावन्दनार्थं च चतुरङ्ग' चमूचक्रोच्छलितरजःपुञ्जश्यामलितदिक्चक्रवालः सङ्घपतिर्भूत्वा ववन्दे । तदाकर्ण्य श्री**चौलुक्यः** स्वयं कारितरथेऽर्हद्बिम्बमारोप्य ससैन्यः '**शत्रुञ्जयो**'-'ज्जयन्ता'दियात्रायै चचाल । सङ्घे **उदयन**-सुतो **वाग्भट**श्चतुर्विंशतिमहाप्रासादकारापकः; **नृपनागा**ख्यश्रेष्ठि-भूः श्रीमान् **आभडः**, [4]षड्भाषाकविचक्रवर्ती **श्रीपालः**, तद्भूः **सिद्धपालः**, कवीनां दातॄणां च धुर्यो भाण्डागारिकः **कपर्दी**, 'परमार'वंश्यैः[5] 'कूर्चालसरस्वती' '[6]प्रह्लादन'पुरनिवेशको राणः **प्रह्लादनः**, राजेन्द्रदौहित्रः **प्रतापमल्लः**, नवतिलक्षहेमस्वामी श्रेष्ठि**छाडाकः**, राज्ञी **भोपल**देवी, चौलुक्यपुत्री **लील्लूः**, [7]रौण-**अम्बड**माता **माऊः**, **आभड**पुत्री [8]**चाम्पल** इत्यादि, कोटीश्वरो लोकः, [9]श्री**हेमचन्द्र**सूरिपादाः, श्री**देव**सूरयः, श्री**धर्म**सूरयः, लक्ष-सङ्ख्या मानवाः । स्थाने स्थाने प्रभावना । जिने जिने छत्रचामरा-दिदानम् । पात्राणां इच्छासिद्धिः । प्रथमं 'रैवता'द्रितले साङ्क-लीयालीप[10]थ्या दिशि गत्वा स्थितः क्षितिपतिः । नान्दीनिर्घोषः । रात्रौ **भारत्या** श्री**हेम**सूरिभ्य आदिष्टम्— राज्ञा [11]नाद्रावारोढव्यं,

१ ख–'लक्षं दत्तिः' । २ शार्दूल० । ३ ख-घ–'नगरे पुरे' । ४ संस्कृत-प्राकृत-शौरसेनी-मागधी-पैशाची-अपभ्रंश इति भाषाषट्कम् । ५ घ–'वंशः' । ६ 'पालनपुर' इति भाषायाम् । ७ ख–'राजा अम्बड०' । ८ ग-'चाम्पलदे इत्यादि' । ९ घ–'श्रीहेमसूरि०' । १० ख–'पाधा' । ११ क–'नैवाद्रौ आरोढव्यं' ।

विघ्नसम्भवात् । अत्रैव देवो मदनसूदनो **नेमिर्वन्द्यः** । तथैव कृतम् । सङ्घस्तु 'रैवत'गिरौ श्री**नेमि**स्नानविलेपनपुष्पफलवस्त्रपूजानैवेद्यनादमालादिग्रहणैर्भावमपूरि । राजाऽप्यक्षवाटकवस्त्रापथ**राजीमत्या**दिगुहाप्रायस्थानयात्रया महादानैश्च धनजीवितव्ययोर्लाभमग्रहीत् । 'देवपत्तने' **चन्द्रप्रभ**यात्रा ससङ्घस्यास्यासीत् । ततो व्याघुट्य 'शत्रुञ्जया'द्रिं गतः । आरूढः । [1]**मरुदेवा**दर्शनपूजे । तत्राशीः—

बालो मे **वृषभो** भरं सुमनसामप्येष किं सासहि-
मन्दं धेहि किरीटमस्य करयोर्मा काङ्कणी भूद् व्यथा ।
गाङ्गेयं कटिसूत्रमत्र तनुकं युक्तं बलिष्ठेऽप्यमू-
र्नाथे मातृदयागिरः सुरजने हास्यावहाः पान्तु वः ॥१॥[2]

पुरः **कपर्दी**, तत्र कायोत्सर्गः । आशीस्तु—

रूढिः किलैवं **वृषभः कपर्दिनं**
निषेवतेऽस्मिन् 'विमला'चले पुनः ।
अयं **कपर्दी वृषभं** शुभाशय-
स्तनोतु वः शान्तिकपौष्टिकश्रियम् ॥१॥[3]

पुरो **वृषभ**प्रभुप्रासादः । देवदर्शनं पूजा । आशीर्वादः—

नव्योद्वाहविधौ वधूद्वययुतं पुत्रं सवित्रीरति-
प्रीत्यासन्नमिव [4]स्मरः किल ददौ यं वीक्ष्य सत्याशिषम् ।
कल्पद्रुर्भुवि जङ्गमः किमधुना पत्रद्वयेनोद्गत-
[5]स्तरवं स्याः शतशाख इत्यनुदिनं स श्रेयसे **नाभिभूः** ॥१॥[6]

चैत्यपरिपाट्यां **कपर्दी**—

श्री**चौलुक्य**! स दक्षिणस्तव करः पूर्वं ममासूत्रितः
प्राणिप्राणविघातपातकसं[7]खः शुद्धो जिनेन्द्रार्चनात् ।

---

१ घ–'मरुदेवीदर्शन०' । २ शार्दूल० । ३ इन्द्रवंशा (?) । ४ क– 'स्वरं', ख-घ–'स्मरं' । ५ ख–'सरवं' । ६ शार्दूल० । ७ क 'मुखः' ।

वामोऽप्येष तथैव पातकसखः शुद्धिं कथं प्राप्नुयात्
न स्पृश्येत करेण चेद् यतिपतेः श्रीहेमचन्द्रप्रभोः ॥२॥[1]

[2]मेरुमहाध्वजावारितान्नदानयाचकसत्काराः प्रवर्तन्ते । मालोद्घट्टनप्रस्तावे तादृशि सङ्घे राज्ञि च निषण्णे महं **वाग्भटः** प्रथमं लक्षचतुष्कमवदत् । प्रच्छन्नधार्मिकः कश्चित् कथापयति--लक्षाष्टौ; एवमन्योन्येष्वीश्वरेषु वर्धयत्सु कश्चित् सपादकोटीं चकार । राजाऽपि चमच्चकार, उवाच च– उत्थाप्यतां स[3] यो गृह्णाति । उत्थितः सः । यावद् दृश्यते तावद् बादरमलिनवसनो वणिग्रूपः । राज्ञा **वाग्भटो** भाषितः– द्रम्मसुस्थं कृत्वा देहि । **वाग्भटो** वणिजा सहोत्थाय पादुकान्तिकं गत्वा द्रम्मसुस्थं पप्रच्छ तम् । वणिजा सपादकोटिमूल्यं माणिक्यं दर्शितम् । मन्त्रिणा पृष्टम्–कुत इदं ते ? । वणिगाह–– 'महूअक'वास्तव्यो मत्पिता **हंसाख्यः** सौराष्ट्रिकः प्राग्वाटः । अहं **तनूजो जगडः** । माता मे **धारुः** । मम पित्रा निधनसमयेऽहं भाषितः-- वत्स ! चिरं कृताः प्रवहणयात्राः फलिताश्च । मेलितं धनम् । तेन च क्रीतं प्रत्येकं सपादकोटिमूल्यं माणिक्यपञ्चकम् । अधुना प्रभुवृषभचरणौ शरणं मे । अनशनं प्रतिपन्नम् । क्षामिताः सर्वे जीवाः । एकं माणिक्यं श्री**ऋषभाय**, एकं श्री**नेमिनाथाय** एकं श्री**चन्द्रप्रभाय** दद्याः, माणिक्यद्वयमात्मनोऽन्तर्धनं दध्याः । बाह्यधनमपि प्रचुरतरमास्ते । इदानीं माता मया सहानीता **कपर्दि**भवने मुक्ताऽसि । तां जरन्तीं मातरं सर्वतीर्थाधिकतया पुराणपुरुषैर्निवेदितामेतां मालां परिधापयिष्यामि । श्रुत्वा हृष्टो मन्त्री राजा सङ्घश्च । मातृसम्मुखगमनं सर्वश्रावकाणां मालापरिधापनम् । तन्माणिक्यं हेम्ना खचित्वा **ऋषभाय** कण्ठाभरणमनुष्यकिरणभरितचैत्यगर्भमासूत्रयामहे । वेल्लितः सङ्घः, प्राप्त पत्तनम् । प्रवर्तन्ते

---

१ शार्दूल० । २ ख–' मरु० ' । ३ ख-घ-' स गृह्णाति ' । ४ स्थूल० ।
५ घ–'धर्मसुस्थं' । ६ घ-'धारूः' । ७ क-घ-'क्षमिताः' । ८ ग--'मम' ।
९ क-'चलितः' । १० 'वल्यो' इति भाषायाम् ।

सङ्घभोज्यानि प्रतिलाभनाश्च । अमारिस्तु नित्यैव ।

तस्य च **कुमारपाल**देवस्य भग्नी '**शाकम्भरी**'श्वरेण 'चाहमान'-वंश्येनं राज्ञा **आनाके**न परिणीताऽस्ति। एकदा तौ सारिभिः क्रीडतः।[1] क्रीडता राज्ञा सारिगृहे मुञ्चतोक्तम्[2]— मारय मुण्डिकान् पुनर्मारय मुण्डिकान् । एवं द्वित्रिः । [3]टोपिकारहितशीर्षकत्वान्मुण्डिका 'गूर्जर'लोका विवक्षिताः । अथवा श्वेताम्बरा गूर्जरेन्द्रगुरवो मुण्डिका इति हासगर्भोक्तिः । राज्ञी कुपिता वदति— रे **जङ्गडक** ! जिह्वामालोष्य नोच्यते?, किं वक्षि? । न पश्यसि माम् ? । न जानासि मम भ्रातरं राजराक्षसम्? । क्रुद्धो राजा तां पदा जघान । साऽप्याह— यदि ते जिह्वां अवटुपथेन[4][5] कर्षयामि तदा राजपुत्रीं मामंस्थाः । इति वदन्त्येव सा ससैन्या निर्विलम्बं 'श्रीपत्तन'मेत्य **चौलुक्याय** तं परिभवं प्रतिज्ञां च स्वोपज्ञामजिज्ञपत् । **चौलुक्यो**ऽभाषत— इत्थमेव करिष्यामः, कौतुकं पश्यैः[6] । ततश्च **आनाक**स्तस्यां तत्र गतायां 'गूर्जर'नृपतेर्जो दुर्धरं विदंश्चुक्षोभ । **चौलुक्यो**ऽपि बह्वाप्तपरिच्छदं मन्त्रिणमेकं तत्रत्यवृत्तान्तज्ञानाय प्रैषीत् । गतः स तत्र । जग्राह गृहम् । राजासन्नदासीमेकां धनेन रञ्जयित्वा आत्मीयं भोगपात्रमकरोत् । नित्यं सा याममात्र्यां रात्र्यामायाति रञ्जयति तम् । एकदा निशीथे साऽऽगात् । मन्त्री कुपितः— आः पापे! परनृगामिनि[7]! किमिति विलम्बेन समागताऽसि ? । साऽपि सप्रश्रयं[8] मन्त्रिणमभाषत— स्वामिन्! मा कुपः । कारणेन स्थिताऽस्मि । मन्त्रिणोचे— किं कारणम्? । सा जगाद— प्रभो! अहं **अस्य** राज्ञस्ताम्बूलदासी । रात्रेर्याम एकस्मिन् राज्ञा परिच्छदः सर्वो विसृष्टः । अहमपि विसृष्टा । विसृजता चाप्तनर एकोऽभाषि— **व्याघ्रराजं** हक्कारय । अहं स्तम्भान्तरिता कौतुकेन स्थिता । को **व्याघ्रराजः**?। कथमाहूयते इति । ततो राज्ञाऽऽकारितः स आगतः,

---

१ ख-घ-'क्रीडता' । २ घ- 'मञ्चतो०' । ३ 'टोपी' इति भाषायाम् । ४ ग-'अवटपथेन' । ५ कूपमार्गेण । ६ क-'पश्य' । ७ घ-'परापरनृ०' । ८ सविनयम् ।

कृतप्रणामः सन् राज्ञाऽऽलापि— भो! विजनमस्ति इति भाष्यसे। त्वमस्माकं कुलक्रमागतः सेवकः। सद्यो व्रज। 'गूर्जरे'श्वरघातको भूत्वा व्यापादय। लक्षत्रयं हेम्नां दास्ये। अथ स व्याघ्रराजाख्यो बभाषे— देव! हनिष्याम्येव तं राजानम्। मा स्म संशयं कृथाः स्वामिन्!। ततस्तद्वचः श्रुत्वा तुष्टः 'शाकम्भरी'श्वरः सद्यो हेमलक्षत्रयबदरकांस्तद्गृहायाचीचलत्। व्याघ्रराजं चाप्राक्षीत् कदा केनोपायेन तं हनिष्यसि?। व्याघ्रराजोऽवादीत् नाथ! अद्य रविवारो वर्तते। आगन्तुकामे सोमवारे क्वचनावसरं लब्ध्वा हनिष्यामि। उपायस्तु भरटकरूपं करिष्यामि। राजा तु 'कर्णमेरु'प्रासादे आयाति सोमवारे ध्रुवम्[1]। देवं नत्वा व्यावर्तमानायास्मै बाह्याङ्गणे शेषादानमिषेण पुष्पकलम्बकमुत्पाटयिष्यामि। तत्र धृतया कर्तिकया[2] कैङ्कमय्या[3] घातयिष्यामि। अङ्गीकृतसाहसानां न किञ्चिदपि दुष्करम्। अहं हतश्चेत् तत्र तदा मन्मानुषाणामुपरि कृपा करणीया। उद्धृतश्चेदहं तदा जितं जितम्। एवं व्याघ्रराजेन निगदिते आनाकेन बीटकं दत्तम्। विसृष्टोऽसौ। तत् सर्वं सावधानतया स्तम्भान्तरितया मया श्रुतम्। राज्ञि शुद्धान्ते गतेऽहं त्वदंह्रिसेवार्थमायाता। तस्मान्मा मनो मयि क्रोधकश्मलितं कार्षीः। एतद्दासीवचः श्रुत्वा चौलुक्यनियोगी चिन्तयति—लब्धं शत्रुगृह्यमर्म। यतिष्येऽतः कार्यकरणाय। इति परामृशन् दासीमभाषत— याहि मृषाभाषिणि!। कः स्त्रीवचसि विश्वासः?।

श्रूयते यन्न शास्त्रेषु, तल्लोकेऽपि न दृश्यते।
तत् कल्पयन्ति लोलाक्ष्यो, जल्पन्ति स्थापयन्ति च ॥१॥[4]

इत्यादि भाषित्वा तां व्यसाक्षीत्। स्वयं तु चतुरांश्चतुरो यामलिकानुपचौलुक्यं प्रास्थापयत्। विज्ञप्त्या चाज्ञापयत्— सावधानैः स्थेयम्। इत्थं इत्थं स्वामिपादानामुपरि शत्रुकृतं कपटं वर्तते। भरटकश्चिन्तनीयः। चौलुक्यः सावधानस्तस्थौ। सोमवारे गतो

१ ख--घ--'वारे ध्रुवम्'। २ घ– 'कर्त्तरितया'। ३ पक्षिविशेष०। ४ अनुष्टुप्।

राजा 'कर्णमेरु'म् । प्रकटीभूतः पूर्वोक्तचेष्टया भरटकः । दृष्टमात्रमेव तं नृपो मल्लैरदीधरत् । कर्तिका च लब्धा । बद्धो **व्याघ्रराजः** । जल्पितश्च— रे वराक! **जङ्गडकेन** प्रेषितोऽसि ? । सेवकस्त्वम् । सेवकस्य च हिताहितविचारो नास्ति । स्वाम्यादेशवशंवदस्त्वं मा भैषीः । मुक्तोऽसि । तमेव हनिष्यामि य एवं द्रोहमाचरति दुर्दुरूढः । इत्युक्त्वा परिधाप्य व्यसृजत् । स्वयं तु सौधं[1] गत्वा सामग्रीं यौद्धीं व्यरचत् । पार्ष्णिरक्षां विधिवद् विधाय[2] चलितः । 'सपादलक्षा'न् प्रविष्टः । भट्टेन **आनाक**नरेन्द्रमालीलपत् । यथा—

अये भेक! च्छेको भव भवतु ते कूपकुहरं
शरण्यं दुर्मत्तः किमु रटसि वाचाट! कटुकम् ? ।
पुरः सर्पो दर्पी विषमविषफूत्कारवदनो[3]
ललज्जिह्वो धावत्यहह भवतो जिग्रसिषया ॥१॥[4]

आनकोऽपि तदुद्दामशौण्डीर्यरिपुदूतवचः श्रुत्वा लक्षत्रयाश्वेन नरलक्षदशकेन[5] पञ्चाशता च मदान्धैर्गन्धगजैरचलत् । 'शाकम्भरी'तः पञ्चक्रोश्याऽर्वागागतः । दिनत्रयेण युद्धं भविष्यतीति निर्णीतमुभाभ्यां राजेन्द्राभ्याम् । अन्योन्यमक्षान् दीव्यन्ति राजपुत्राः। योधयन्ति मल्लयोध-च्छुरीकार-मेष-वृषभ-महिष-गजान् । स्फोटयन्ति नालिकेराणि । तावन्तमवकाशं लब्ध्वा 'सपादलक्ष'क्ष्मापालेन निशि द्रव्यबलेन **'नड्डलीय''केल्हणा'दयो** राजकीया**'चौलुक्य'**-भक्ता भेदिताः स्वपक्षे कृताः । सर्वेषामेको मन्त्रः— **युद्धाय सन्नद्धव्यमेव, न** तु योद्धव्यम् । राजा **चौलुक्य** एकाकी मोचनीयः । शत्रुभिर्हन्यताम् । अर्थो हि परावर्त्तयति त्रिभुवनम् ।

दधाति लोभ एवैको, रङ्गाचार्येषु धुर्यताम् ।
आरङ्कशक्रं यन्नाट्य-पात्राणि भुवनत्रयी ॥१॥[6]

१ ग--'सौधे' । २ क–'विहाय' । ३ क-'फूत्कारिवदनो' । ४ शिखरिणी ।
५ ख–घ – 'त्रयाश्वो नर०' । ६ अनुष्टुप् ।

एतं च तेषां मन्त्रं **चौलुक्यो**ऽद्यापि न वेत्ति । अतः प्रातः राजा **कुमारपालः कलहपञ्चाननं** पट्टहस्तिनं महामात्र**श्यामल**पार्श्वात् पुरः प्रेरयामास । तटस्थांस्तु चेष्टितैर्दुष्टान् निरणैषीत् । नृपेण गदितः **श्यामलः**–किमर्थममी उदासीना इव दृश्यन्ते ? । **श्यामलेन** विज्ञप्तम्– देव! अरिक्तार्थदानादमी त्वयि द्रोहपराः सम्पन्नाः । राजाऽऽह– तर्हि तव का चेष्टा ? । **श्यामलो**ऽप्याललाप– देव! एको देवः १, अपरोऽहम् २, अन्यस्तु **कलहपञ्चाननो** हस्ती ३; एते त्रयः कदापि न परावर्त्यन्ते । नृपो वदति—तर्हि सम्मुखीने दृश्यमाने शत्रुनृपमुद्गरघट्टे गजं प्रेरय ।

सांहस[१]जुत्तइ हेल[२] वह(चल?)इ दैवह तणइ कपालि ।
खूंटा[३] विणू खींखइ नही खेडिम(डग?) खूंटा[४] टालि ॥१॥[५]

तदैव चारण एको न्यगादीत्—

कुमारपाल[६]! मंन[७] चिंत करि चिंतिइ किंपि न होइ ।
जिणि तुह्र रज्जु[८] समप्पिउँ चिंत करिसइ[९] सोइ ॥१॥

तत् तदीयं वचः श्रुत्वा सुशब्दं मन्यमानः पुरस्थे महाघट्टेऽविशत् । नरसहस्रेण सह भञ्जन् घ्नन् गतो गजारूढः **कुमारपाल आनाक**गजान्तिके । आस्फालितो गजो गजेन । लग्नः करः करेण । आस्फालितौ दन्तौ दन्ताभ्याम् । एकदेहत्वमिव द्वयोरिभयोरभूत् । प्रवृत्तं युद्धं नाराचैः[१०] । द्वावपि बलिष्ठौ महोत्साहौ राजेभौ । तथापि **कलहपञ्चानन**श्चीत्कारान् मुञ्चन् पुनः पुनः पश्चान्निवर्त्तते । तदा

१ साहसयुक्तेन हलं वह(चल)ति दैवस्य कपाले ।
क्षुपान् विना स्तभ्नाति न कर्षक ! क्षुपान् त्यक्त्वा ॥
इति दि. ब. के. ह. ध्रुव इत्येभिः साक्षरवर्यैः सूचिताच्छाया ।
२ घ–'हलु' । । ३-४ घ--'खूंडा' । ५ ग--पुस्तके तु एवम्–
'खेडिम खूंटा टालि खूंटा विण खींसइ नही ।
दैवहतणइ कपालि साहस जुत्तइहलवलइ ॥ १ ॥'
६ छाया—**कुमारपाल**! मा चिन्तां कुरु चिन्तया किमपि न भवति ।
येन तुभ्यं राज्यं समर्पितं चिन्तां करिष्यति स एव ॥
७ ख–'मनि चिंत्य करि'। ८ ग–'रज्ज'। ९ घ–'सिइ सोइ' । १० लोहमयबाणैः ।

चौलुक्येन श्यामल ऊचे— कथमयं निवर्तते ?। **श्यामलो** गदति स्म— स्वामिन्! **श्रीजयसिंह**देवे विपन्ने ३० दिनानि पादुकाभ्यां राज्यं कृतम्। 'मालवीय'राजपुत्रेण **चाहडकु**मारेण राज्यं प्रधान-पार्श्वे याचितम्। प्रधानैस्तु [1]परवंश्यत्वान्न दत्तम्। ततो रुष्ट्वा **चाहड आनाक**सेवकः सञ्जातः। स **भगदत्त**नृपवन्महामात्रधुर्यः, अतुलबलः। तस्य सिंहनादेन **कलहपञ्चाननः** क्षुभ्यन् पश्चान्नि-वर्तते। किमत्र क्रियते न विद्मः। **चौलुक्य**स्तदाकर्ण्य द्विपटीं विदार्य [2]फालिकाद्वयेन द्वौ गजकर्णौ पूरयामास। ततश्चा**हड**सिंह-नादमशृण्वन् **कलहपञ्चाननः** स्थिरतरः स्थितो गिरिवत्। वर्तते [3]षट्त्रिंशदायुधैर्युद्धम्। चमत्कृते द्वे अपि सैन्ये। उदासीनतया [4]प्रथमं स्थिता 'चौलुकीया'श्चकम्पिरे भयेन अहो एकाङ्गमात्रस्यापि **कुमार-**देवस्यासमसमरसम्पल्लं[5]म्पटत्वम्! । सैन्ययोर्युद्धमपि निवृत्तम्। तावेव युध्येते। अत्रान्तरे **चौलुक्यो** विद्युदुत्क्षिप्तक[6]रणं दत्त्वा [7]**आनाक**गजपतिस्कन्धमारूढः। क्षिप्तौ भुजौ राजोपरि। कसण-कानि च्छुरिकया च्छित्त्वा **आनाकं** सर्दश्चकं च भूमौ पातयित्वा योक्तृबन्धं क्षिप्त्वा हृदि पादं दत्त्वा छुरीं कराग्रे गृहीत्वा अवा-दीत्— रे वाचाट! मूढ! निर्धर्मन्! पिशाच! स्मरसि मङ्गगि[8]न्यग्रे 'मारय मुण्डिकान्' इति वदिष्यसि। पूरयामि निजभगिनी-प्रतिज्ञाम्। छिनद्मि ते दुर्वाक्पङ्कदूषितां जिह्वाम्। इत्येवं वदति कृतान्तदुष्प्रेक्ष्ये **चौलुक्ये** 'सपादलक्षीयः' किञ्चिन्नो[9]चरुयौ, केवलं तरलतारकाभ्यां चक्षुर्भ्यामद्राक्षीत्। **चौलुक्यो**ऽप्युत्पन्नलोकोत्तर-करुणापरिणामः प्राभाणीत्—रे जाल्म! मुक्तोऽसि, न भगिनीपति-त्वेन, किन्तु कृपापात्रत्वेन। पूर्वं तव देशे टोपी[10]बन्धाग्रभागे जिह्विके

---

१ ग 'परवंशत्वात्'। २ ख–'फालक०'। ३ एतन्नामार्थं द्रश्यतां **पद्मानन्दमहा-काव्यस्य** परिशिष्टं (पृ. ५८९–५९०)। ४ ग–'प्रथमस्थिता–'। ५ ख–घ–'ल्म्पट्टत्वम्'। ६ क–'किरणं'। ७ क–'आनक०'। ८ 'दाचो' इति भाषायाम्। ९ क–घ–'नाचरुयात्'। १० ग–'बन्धेऽग्र०'।

आसाताम् । कसा(शा?)या जिह्वेति सञ्ज्ञा । अतःपरं जिह्वाबन्धः पश्चात् करणीयः, अवटोर्जिह्वाकर्षणप्रतिज्ञासिद्धिसूचकत्वात् । एवं श्रुते तथेति प्रतिपेदे **आनाकः** । बलवद्भिः सह का विरोधितेति न्यायात् । काष्ठपञ्जरे क्षिप्तः त्रिरात्रं स्वसैन्ये स्थापितः । जयातोद्यानि घोषितानि । पश्चात् 'शाकम्भरी'[1]पतिर्विहितः । उत्खातप्रति[2]रोपितव्रताचार्यो हि **तिहुअणपाल**देवनन्दनः । गम्भीरतया स्वभटा नोपालब्धाः । त्यक्तजीवाशास्ते तं सेवन्ते । [3]मेडतकं सप्तवारं भग्नम् । 'पल्लीकोट'स्थाने आर्द्रकमुप्तम् । ततः पठितं चारणेन—

[4]**कुमारपाल** रणहट्टि वलिउ कुकरि सइव वैहरणु ।
इक्कह पल्ली मट्टि वीसलक्खउ(?) झगडउ कियउ ॥

इति चिरं तस्थौ स तत्र । श्री**हेमचन्द्र**सूरयः सदैव सन्ति । पृष्टास्ते तेन— भगवन् ! 'मालवीया' राजानो 'गूर्जरा'नागताः प्रासादान् पातयन्ति आत्मख्यातये । तदस्माकमकृत्यम् । केनोपायेनात्मख्यातिं कुर्मः ? । श्री**हेम**सूरिपादैः प्रत्यपादि—राजेन्द्र ! पाषाणमयानि तिलपेषणयन्त्राणि भञ्जय, पुण्यकीर्तिलाभात् । भञ्जितास्ते तेन घाँणकाः । अद्यापि भग्नाः पतिताः स्थाने दृश्यन्ते । ततो वलवे परराष्ट्रमर्दनः **चौलुक्यः** । आयातः 'पत्तन'म् । [8]भग्नी भर्तृकुले प्रगन्तुमत्वरत् । न तु सा गता अभिमानात् । तपस्तु तेपे । राजा 'स्तम्भन'पुरे यात्रां सूत्रयामास । तत्पुरं **पार्श्व**देवाय ददौ । पुनः 'पत्तन'मैत् । गृहीत-'सपादलक्षा'धिपतिर्[9]लञ्चाद्रव्यान् कुसेवकान् निगृह्य निश्चिन्तीभूतः श्री**कुमारपालः** श्री**हेम**सूरिपादान् पर्युपास्ते, सामायिकपौषधादीन्याचरति ।

एकदा पृष्टं राज्ञा— भगवन् ! इदमपि ज्ञायते यदहं पूर्वभवे

१ क—'प्रभुः' । २ ख-घ—'रोपिताचार्यो' । ३ क-'मेडंतं' ।

४ छाया— **कुमारपालो** रणहट्टे वलितः...... ।
एकस्य पल्ल्याः कृते ... ...कलहः कृतः ॥

५ घ-'बहुरणु' । ६ ग—' गुरुभिरुक्तम्' । ७ 'घाणी' इति भाषायाम् । ८ ख-ग-'भगिनी' । ९ 'लांच' इति भाषायाम् ।

कीदृशोऽभूवम्? । गुरुराह– राजन्! निरतिशयः कालोऽयम्, यतः श्रीवीरमोक्षगमनाद् वर्षाणां चतुःषष्ट्या चरमकेवली **जम्बूस्वामी** सिद्धिं गतः । तेन समं मनःपर्यवज्ञानम्, परमावधिः, पुलाकलब्धिः, आहारकशरीरम्, क्षपणश्रेणिः, उपशमश्रेणिः, जिनकल्पः, परिहारविशुद्धि-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातचारित्राणि, केवलज्ञानम्, सिद्धिगमनं च इति द्वादशस्थानानि 'भरत'क्षेत्रे व्युच्छिन्नानि । सप्तत्यधिके वर्षशते गते **स्थूलभद्रे** स्वर्गस्थे चरमाणि चत्वारि पूर्वाणि समचतुरस्रसंस्थानं वज्रऋषभनाराचसंहननं महाप्राणध्यानं व्युच्छिन्नम् । आर्यवज्रस्वामिनि दशमं पूर्वं आद्यसंहननचतुष्कं च व्यपगतम् । ततः परं शनैः शनैः सर्वाणि पूर्वाणि प्रलयं गतानि । [1]सम्प्रति अल्पश्रुतं वर्तते तथापि देवतादेशात् किमपि ज्ञायते । राज्ञा विज्ञप्तम्– यथातथा पूर्वभवं ज्ञापयत माम् । गुरुभिः प्रतिपन्नम् । ततः 'सिद्ध'पुरे निर्जराप्ततपोधनैः सह 'सरस्वती'तीरं गत्वा विजने ध्याने निषण्णाः । द्वौ मुनी दिग्रक्षायां मुक्तौ । दिनत्रयान्ते [2]विद्यादेव्य आजग्मुः । प्रभूणामग्रे ताभिरुक्तम्–यद् भवतां सत्त्वेन तुष्टाः स्मः, याच्यतां किञ्चित् । सूरिभिरभाणि– **कुमारपालस्य** प्राग्भवं वदत । ता ऊचुः– 'मेदपाट'परिसरे पर्वतश्रेण्यां 'परमार'पल्लीशो **जयताको** राज्यमकरोदन्यायी । एकदा धनकनकसमृद्धा [3]बलीवर्दश्रेणी तेन गृहीता । बलीवर्दाधिपतिर्नष्टः । **जयताकेन** सर्वं लुण्टितम् । 'बलीवर्दा'धिपतिस्तु 'मालव'देशं गत्वा राज्ञा सह मिलित्वा सेनां गृहीत्वा तस्यां पल्ल्यां वेष्टमकृत । कीटमारिः कृता । **जयताको** नष्टः । तस्य भार्या(हस्ते) चटिता । तस्या उदरं विदार्य पुत्रं गर्भमुपले आस्फाल्य [4]वाणिज्यारकोऽवधीत् । 'पल्ली'ग्रामादि प्रज्वाल्य पुन-

---

१ 'सम्प्रति' इत्यधिको ग–पाठः । २ एतन्नामार्थमेतासां प्रतिकृत्यर्थं च प्रेक्ष्यतां श्रीबप्पभट्टिसूरिकृतचतुर्विंशतिकाया मदीयं संस्करणम् । ३ 'बळद' इति भाषायाम् । ४ 'वणजारो' इति भाषायाम् ।

'मालव'देशं गतः । राज्ञा दृष्टेन पृष्टः— कथं कथं विग्रहः कृतः ? । वाणिज्यारकेणोक्तम्— स्वामिन् ! तत्पुरं प्रज्वालितम्, **जयताको** नष्टः, तत्पत्नी चटिता, सगर्भा हता । राज्ञोक्तम्— त्वया न सुष्ठु कृतम् । हत्याद्वयं गृहीतम् । अद्रष्टव्यमुखस्त्वं ममान्तिकं त्यज । निष्कासितः । लोकनिन्दोच्छलिता । तपोवनं गत्वा तपस्विदीक्षा जगृहे । गाढं तपस्तप्त्वा मृत्वा च वाणिज्यारको **जयसिंह**देवो जातः । **जयताकस्तु** स्थानभ्रंशं दृष्ट्वा देशान्तरं गतः । अटवीं गच्छतस्तस्य 'षण्डेर'गच्छस्वामिनः **श्रीयशोभद्र**सूरयो मिलिताः । सूरिभिरभिहितम्— यद् भवतोऽधुना सर्वं गतम्, किमर्थमन्यायं करोषि ? । **जयताकेनोक्तम्**— 'बुभुक्षितः किं न करोति पापम् ?' । ततः सर्वमकृत्यं करोमि । सूरिभिरुक्तम्— अधुना [1]शम्बलादिकं भोजनादि कारयिष्यते । [2]अनयं मा कृथाः । भोजनवस्त्रादिकं कस्यापि पार्श्वाद् दापितम् । सार्थे हि तदादेशकारिणो बहवः चौर्यनियमं यावज्जीवं ग्राहिताः । स [3]तिलङ्गेषु 'उरङ्गल'पुरे **ओढर**वाणिज्यारकगृहे भोजनादिवृत्त्या भृत्योऽस्थात् । तत्र विहरन् **यशोभद्र**सूरयः प्राप्ताः । चतुष्पथे मिलिता **जयताकस्य** । श्रावकैरुपाश्रयो दत्तः । **जयताके**न तत्र गत्वा हृदयशुद्ध्या पुनश्चौर्यनियमो गृहीतः, अन्येऽपि बहवो [4]ग्राहिता नियमाः । उत्सूरे **ओढर**गृहं गतः । **ओढरेण** पृष्टम्— तव क्व वेला [5]लग्ना ? । त्वां विना कार्याणि सीदन्ति । तेनोक्तम्— मम गुरवः समागताः सन्ति तत्[6]क्रमकमलवन्दनानन्दमन्वभूवम् । नियमानग्रहीषम् । **ओढरे**णापि समुत्पन्नश्रद्धेन व्याकृतम्— वयमपि गुरून् वन्दिष्यामहे । **जयताके**नोक्तम्— पुण्यात् पुण्यमिदम् । **ओढर**स्तत्र गतः । गुरून् वन्दित्वा न्यषदत् । देशना श्रुता । तत्त्वज्ञानमुन्मीलितम् । श्रावकत्वं गृहीतम् । पश्चाद् गुरुदक्षिणा गृह्यतामिति **ओढरे**णोक्ते सूरिभि-

---

१ घ-'शम्बलादि भोजनादि' । २ अनीतिम् । ३ ख-घ-'तिलिङ्गेषु तुर०' । ४ ग-'नियमा गृहीताः' । ५ 'लागी' इति भाषायाम् । ६ चरण० ।

रुक्तम्— वयं निर्ममा निष्परिग्रहा धनादि न गृह्णीमः । अथ तवाग्रह एव तर्हि **महावीर**प्रसादकारापणं दक्षिणाऽस्तु । कारितः प्रासादः । **ओढरस्य जयताकेन** सह सोदरत्वमिवासीत् ।

एकदा पर्युषणे **ओढरः** सपरिवारश्चलितो **जयताकेन** समं देवगृहं प्रति । पुष्पाणि गृहीत्वा **ओढरेण** देवस्य पूजा कृता, **जयताको** जजल्पे— इमानि पुष्पाणि मे गृहीत्वा पूजां कुरु । **जयताको** जगाद— पुष्पाणि भवदीयानि, एभिः पूजायां कृतायां किं मे फलम् ? । विष्टिरेवं केवला । केवलं ममापि पञ्च वराटका सन्ति । तत्पुष्पैः पूजयिष्यामि जिनेन्द्रम् । तथैव पूजितः । **जयताको** पुण्यमगण्यमुपार्जयत् । तत **ओढर-जयताकौ** गुरून् वन्दितुं जग्मतुः । उपवासः कृतो **जयताकेन** । द्वितीयदिने मुनिभ्यो दत्त्वा पारणं कृतम् । एवं पुण्याढ्यः सन् मृत्वा श्री**मूलराज**वंशे **तिहुअणपाल**देवगृहे श्री**कुमारपालो**ऽभूत् । एवमुक्त्वा विरतासु देवीषु प्रभुभिः प्रोक्तम्— कोऽत्र प्रत्ययः ? । पुनर्देव्यः प्राहुः— उपराजं वदः नवलक्षतिलङ्गशृङ्गारनगरे 'उरङ्गले' मानवान् प्रेषय । अद्यापि **ओढरस्य** वंशीयाः सन्ति । तेषां दासी **स्थिरदेवी** जीर्णवृत्तान्तान् जानाति वक्ष्यति च । इदं श्रुत्वा विसृज्य गच्छन्तीभिर्देवीभिस्तत्रत्ये **ओढरगृहे** लप्स्यमानानि निधानानि कथितानि । विज्ञाय 'पत्तने' राजान्तिकं गता प्रभवः । पृष्टं तत्र राज्ञा । तथैव राज्ञोऽग्रे न्यगादि । नरप्रेषणात् सर्वं ज्ञातम् । जिनधर्मे स्थैर्यं जातम् । सह **सिद्धसेने**नापि वैरकारणमुपलब्धम् । पूर्वभवे गर्भपातात्स **सिद्धराजस्य** पुत्रः । इति **कुमारपालपूर्वभवः** ॥

॥ इति हेमसूरिप्रबन्धः ॥ १० ॥

---

१ ग–तर्हि श्रीमहा०'। २ ग–'इमानि मे पुष्पाणि' । ३ 'वेठ' इति भाषायाम् । ४ ग–'वेष्टिरेव'। ५ ख–'नवलक्षनवशृङ्गार०', घ–'नवलक्षतिलिङ्ग०'। ६ 'जूना' इति भाषायाम् । ७ क-ख-'इत्युक्त्वा देव्यो गताः स्वस्वस्थानम्। पत्तने राजान्तिकं' । ८ ग–'सह **सिद्धेशे**नापि' । ९ ग–'सन्तानम्' ।

[११]

॥ अथ[1] श्रीहर्षकविप्रबन्धः ॥

पूर्वस्यां[2] दिशि 'वाराणस्यां' पुरि **गोविन्दचन्द्रो** नाम राजा ७५० अन्तःपुरीयौवनरसपरिमलग्राही । तत्पुत्रो **जयन्तचन्द्रः** । तस्मै राज्यं दत्त्वा पिता योगं प्रपद्य परलोकमसाधयत् । **जयन्तचन्द्रः** सप्तयोजनशतमानां पृथ्वीं जिगाय । **मेघचन्द्रः** कुमारस्तस्य यः सिंहनादेन सिंहानपि भङ्क्तुमलम्, किं पुनर्मदान्धगन्धेभघटाः ? । तस्य राज्ञश्चलतः सैन्यं 'गङ्गा'-'यमुने' विना नाम्भसा तृप्यति[3] । नदीद्वययष्टिग्रहणात् 'पङ्गुलो' राजेति लोके श्रूयते । यस्य **गोमती**-दासी षष्टिसहस्रेषु वाहेषु प्रक्षरां(रं)[4] निवेश्याभिषेणयन्ती परचक्रं त्रासयति । राज्ञः श्रम एव कः ? । तस्य राज्ञो बहवो विद्वांसः । तत्रैको **हीरनामा** विप्रः । तस्य नन्दनः प्राज्ञचक्रवर्ती **श्रीहर्षः** । सोऽद्यापि बालावस्थः । सभायां राजकीयेनैकेन पण्डितेन वादिना **हीरो** राजसमक्षं जित्वा मुद्रितवदनः कृतः । लज्जापङ्के मग्नः । वैरं बभार धारालम्[5] । मृत्युकाले **श्रीहर्षं** स बभाषे— वत्स ! अमुकेन पण्डितेनाहमाहत्य राजदृष्टौ जितः । तन्मे दुःखम् । यदि सत्पुत्रोऽसि तदा तं जयेः क्ष्मापसदसि । **श्रीहर्षेणोक्तम्**— ओमिति । **हीरो** द्यां गतः । **श्रीहर्षस्तु** कुटुम्बभारमाप्तदायादेष्वारोप्य विदेशं गत्वा विविधाचार्यपार्श्वेऽचिरात् तर्का-ऽलङ्कार-गीत-गणित-चूडामणि-मन्त्र-व्याकरणादीः सर्वा विद्याः सस्फुराः प्रजग्राह । 'गङ्गा-तीरे सुगुरुदत्तं 'चिन्तामणि'मन्त्रं वर्षमप्रमत्तः साधयामास । प्रत्यक्षा **त्रिपुराऽभूत्** । अमोघादेशत्वादिवराप्तिः । तदादि राजगोष्ठीषु भ्रमति । अलौकिकोल्लेखशिखरितं जल्पं करोति यं कोऽपि न बुध्यते, ततोऽतिविद्ययाऽपि लोकागोचरभूतया खिन्नः । पुन-

---

१ ग–'अथ हर्ष०' । २ घ–'पूर्वस्यां वारा०' । ३ घ–'तृप्यतीति' । ४ तुरङ्गसन्नाहम्, 'पाखर' इति भाषायाम् । ५ खङ्गस्य धारावत्, तीव्रम् ।

भारतीं प्रत्यक्षीकृत्याभणत्—मातः ! अतिप्रज्ञाऽपि दोषाय मे जाता । बुध्यमानवचनं मां कुरु । ततो देव्योक्तम्—तर्हि मध्यरात्रेऽम्भःक्लिन्ने शिरसि दधि पिब । पश्चात् स्वपिहि । कफांशावताराज्जडतालेशमाप्नुहि । तथैव कृतम् । बोध्यवागासीत् । खण्डनादिग्रन्थान् परःशताञ्जग्रन्थ । कृतकृत्यीभूय 'कासी'मायासीत् । नगरतटे स्थितः **जयन्तचन्द्र**मजिज्ञपत्— अहमधीत्यागतोऽस्मि । राजाऽपि गुणस्नेहलो **हीर**जेतृपण्डितेन सह सचातुर्वर्ण्यः पुरीपरिसरमसरत । **श्रीहर्षो** नमस्कृतः । तेनापि यथार्हमुचितं लोकाय कृतम् राजानं त्वेवं तुष्टाव—

गोविन्दनन्दनतया च वपुःश्रिया च
माऽस्मिन् नृपे कुरुत काममिधियं तरुण्यः ।
अस्त्रीकरोति जगतां विजये स्मरः स्त्री-
रस्त्रीजनः पुनरनेन विधीयते स्त्री ॥१॥[2]

व्याचख्यौ च तारस्वरं सरसविस्तरम् । तुष्टा सभा राजा च । पितृवैरिणं तु वादिनं दृष्ट्वा सकटाक्षमाचष्टे—

साहित्ये सुकुमारवस्तुनि दृढन्यायग्रहग्रन्थिले
तर्के वा मयि संविधातरि समं लीलायते **भारती** ।
शय्या वाऽस्तु मृदूत्तरच्छदवती दर्भाङ्कुरैरास्तृता
भूमिर्वा हृदयङ्गमो यदि पतिस्तुल्या रतिर्योषिताम् ॥१॥[4]

एतच्छ्रुत्वा स वादी प्राह—देव ! वादीन्द्र ! **भारतीसिद्धः** तव समो कोऽपि न, किं पुनरधिकः ? ।

हिंस्राः सन्ति सहस्रशोऽपि विपिने शौण्डीर्यवीर्योद्धता-
स्तस्यैकस्य पुनः स्तवीमहि महः सिंहस्य विश्वोत्तरम् ।
केलिः कोलकुलैर्मदो मदकलैः कोलाहलं नाहलैः
संहर्षो महिषैश्च यस्य मुमुचे साहङ्कृतेर्हुङ्कृते: ॥१॥[9]

---

१ क–'काशीमायासीत्' । २ वसन्त० । ३ घ–'चचक्षे' । ४ शार्दूल० । ५ घ–'न त्वधिकः' । ६ वराह० । ७ मदोन्मत्तगजैः । ८ म्लेच्छविशेषैः । ९ शार्दूल० । चतुर्विंशति० १५

इदं श्रुत्वा **श्रीहर्षो** निष्क्रोध इवासीत् । भूपेनोक्तम्—अत्र **श्रीहर्षे** इदमेव वक्तुमर्हम् । प्रतिवादीनां कोऽर्थः ? । सम्यगवसरमज्ञासीः । श्री**हीर**वैरिम्नित्यर्थः । अन्योन्यं गाढालिङ्गनमचीकरद् द्वयोरपि वसुन्धरासुधांशुः । विस्तरेण सौधमानीय माङ्गलिकानि कारयित्वा गृहं प्रति प्रहितः । लक्षसङ्ख्यानि हेमानि ददिरे । निश्चिन्तीकृत्यैकदा मुदा नृपेणोक्तः कवीशः– वादीन्द्र ! किञ्चित् प्रबन्धरत्नं कुरु । ततो **नैषधं** महाकाव्यं बद्धं दिव्यरसं महागूढव्यङ्ग्यभारसारं राज्ञे दर्शितम् । राज्ञोचे– सुष्ठुतममिदम्, परं 'काश्मीरं' व्रज । तत्रस्थपण्डितेभ्यो दर्शय । **भारती**हस्ते च मुञ्च । **भारती** च तत्र पीठे स्वयं साक्षाद् वसति । असत्यं प्रबन्धं हस्ते न्यस्तमवकरनिकरमिव दूरे क्षिपति, सत्यं तु मूर्धधूननपूर्वं सुष्ठु इत्युरीकरोति । उपरितः पुष्पाणि पतन्ति । **श्रीहर्षो** राजदत्तार्थनिष्पन्नविपुलसामग्रीकः 'काश्मीरा'नगमत् । **सरस्वती**-हस्ते पुस्तकं न्यास्थत् । **सरस्वत्या** दूरे क्षिप्तं तत् । **श्रीहर्षेण** कथितम्— किं जरतीति विकलाऽसि यन्मदुक्तमपि प्रबन्धमितरप्रबन्धमिव मन्यसे ? । **भारत्याह**— भो परमर्मभाषक ! न स्मरसि यदत्रोक्तं त्वया एकादशे सर्गे चतुःषष्टितमे काव्ये—

'देवी पवित्रितचतुर्भुजवामभागा
वागालपत् पुनरिमां गरिमाभिरामाम् ।
'एतस्य निष्कृपकृपाणसनाथपाणेः
पाणिग्रहादनुगृहाण गणं गुणानाम्' ॥१॥[3]

एवं मां **विष्णु**पत्नीत्वेन प्रकाश्य लोके रूढं कन्यात्वं लुप्तवानसि, ततो मया पुस्तकं क्षिप्तम् ।

याचको वञ्चको व्याधिः, पञ्चत्वं मर्मभाषकः ।
योगिनामप्यमी पञ्च, प्रायेणोद्वेगहेतवः ॥२॥[4]

---

१ घ–' केवलं काश्मीरं '। २ ग–' अस्यारि निष्कप० '। ३ वसन्त०। ४ अनुष्टुप्।

इति वाग्देवीवाचं श्रुत्वा **श्रीहर्षो** वदति— किमर्थमेकस्मिन्नवतारे **नारायणं** पतिं चक्रुषी, त्वं पुराणेष्वपि **विष्णु**पत्नीति पठ्यसे। ततः [1]सत्यं किमिति कुप्यसि ?। कुपितैः किं [2]छुट्यते कलङ्कात् ?। इति श्रुत्वा स्वयं गृहीत्वा पुस्तकं हस्ते धारितम् । ग्रन्थश्च श्लाघितः सभासमक्षम् । **श्रीहर्षेण** पण्डिता उक्तास्तत्रत्याः— ग्रन्थमत्रत्याय राज्ञे **माधवदेव**नाम्ने दर्शयत । श्री**जयन्तचन्द्राय** च शुद्धोऽयं ग्रन्थ इति लेखं प्रदत्त । इति श्रुतेऽपि ग्रन्थे **भारत्य**भिमते ज्ञातेऽपि ते लेखं न ददते, न भूपं दर्शयन्ति । स्थितः **श्रीहर्षो** बहून् मासान् । जग्धं पाथेयम् । विक्रीतं वृषभादि । मितीभूतः परिच्छदः ।

एकदा नद्यासन्नदेशे कूपतटासन्नतमे देवकुले रुद्रजपं रहः करोति । तत्रागते कयोश्चिद् गृहिणोरुल्लुण्ठे चेट्यौ । जलप्रथमपश्चाद्ग्रहणघटभरणविषये वादे लग्ने । तयोश्चिरमुक्तिप्रत्युक्तिरभूत् । शीर्षाणि स्फुटितानि घातप्रतिघातैः । गते राजकुलम् । राजा साक्षिणं गवेषयति । उक्ते ते— अत्र कलहे कोऽपि साक्षी विद्यते न वा ?। ताभ्यां जगदे—विप्र एकस्तत्रास्ते जपतत्परः । गता राजकीयाः । आनीतः **श्रीहर्षः** पृष्टस्तयोर्नयानयौ । **श्रीहर्षेण** गीर्वाणवाण्योक्तम्— देव ! वैदेशिकोऽहम् । न वेद्मि किमप्येते प्राकृतवादिन्यौ ब्रूतः; केवलं तान् शब्दान् वेद्मि । राज्ञोक्तम्— ब्रूहि । तत्क्रमस्थमेव तद्भाषितप्रतिभाषितशतमभिहितमनेन । राजा चमत्कृतः । अहो प्रज्ञा ! अहो अवधारणा ! दास्योर्वादं निर्णीय यथासम्भवं निग्रहानुग्रहौ कृत्वा प्रहित्य **श्रीहर्ष**मपृच्छद् राजा— कस्त्वमेवं मेधिरशिरोमणिः ?। **श्रीहर्षे**णोऽक्तं सर्वं कथानकं स्वम् । राजन् ! पण्डितकृतदौर्जन्यात् तव पुरे दुःखी तिष्ठामि । सम्यक्पारम्पर्यज्ञो राजा पण्डितानाहूयावादीत्— धिग् मूढाः ! ईदृशेऽपि रत्ने न स्निह्यथ ?।

---

१ ख–'सत्ये किमति०' । २ 'छूटाय छे' इति भाषायाम् ।

वरं प्रज्वलिते वह्ना–वह्नाय निहितं वपुः ।
न पुनर्गुणसम्पन्ने, कृतः स्वल्पोऽपि मत्सरः ॥१॥[1]
वरं सा निर्गुणाऽवस्था, यस्यां कोऽपि न मत्सरी ।
[2]गुणयोगे तु वैमुख्यं, प्रायः [3]सुमनसामपि ॥२॥[4]

तस्मात् खला यूयम् । गच्छत एतं महात्मानं प्रत्येकं [5]स्वगृहेषु सत्कुरुत । तदा **श्रीहर्षः** [6]प्रागदीत्—

यथा यूनस्तद्वत्परमरमणीयाऽपि रमणी
कुमाराणामन्तःकरणहरणं नैव कुरुते ।
मदुक्तिश्चेतश्चेन्मदयति सुधीभूय सुधियः
किमस्या नाम स्यादरसपुरुषाराधनरसैः ? ॥१॥[7]

इति [8]लज्जिरे पण्डिताः । सर्वैः गृहं नीत्वा सत्कृत्यानुनीय राज्ञा च सत्कार्यैश्च प्रहितः **श्रीहर्षः** 'कासी(शी ?)'म् । मिलितो **जयन्तचन्द्राय** । उक्तं सर्वम् । तुष्टः सः । प्रसृतं **नैषधं** लोके ।

अत्रान्तरे **जयन्तचन्द्रस्य पद्माकर**नामा प्रधाननरः श्री'अणहिलपत्तनं' गतः । तत्र सरस्तटे रजकक्षालितायां शाटिकायां केतक्यामिव मधुकरकुलं निलीयमानं दृष्ट्वा विस्मितो[9]ऽप्राक्षीद् रजकम्– यस्या युवतेरियं शाटी तां मे दर्शय । तस्य हि मन्त्रिणस्तत्पद्मिनीत्वे निर्णयस्थं मनः । रजकेन सार्धं गत्वा तस्मै तद्गृहं नीत्वा तामर्पयित्वा तत्स्वामिनी **सूहवदेवि**नाम्नी शालापतिपत्नी विधवा यौवनस्था स्वरूपा दर्शिता । तां श्री**कुमारपालराज**पार्श्वादुपरोध्य तद्गृहान्नीत्वा **सोमनाथ**यात्रां कृत्वा 'कासी' गतः । तां पद्मिनीं **जयन्तचन्द्र**भोगिनीमकरोत् । **सूहवदेवि**रिति ख्यातिमगात् । सा च सगर्वा विदुषीति कृत्वा 'कलाभारती'ति

१ अनुष्टुप् । २ सूत्रसम्बन्धे इति पक्षान्तरे । ३ पुष्पाणाम् इति पक्षान्तरे । ४ अनुष्टुप् । ५ क–'स्वस्वगृहेषु' । ६ घ--'प्रागदत्' । ७ शिखरिणी । ८ ख-ग–घ–'लज्जिरे' । ९ ग–'प्राक्षद्' ।

पाठयति लोके । **श्रीहर्षो**ऽपि 'नरभारती'ति [1]पठ्यते । तस्य तन्न सहते सा मत्सरिणी ।

एकदा ससत्कारमाकारितः **श्रीहर्षः** । भणितश्च– त्वं कः ? । **श्रीहर्षः**– कलासर्वज्ञोऽहम् । राज्ञाऽभाणि– तर्हि मामुपानहौ परिधापय । को भावः ? । यद्ययं न वेद्मि इति भणति द्विजत्वात् तर्हि अज्ञः । **श्रीहर्षे**णाङ्गीकृतम् । गतो निलयम् । तरुवल्कलैस्तथा तथा परिकर्मितैः सायं लोलाक्षः सन् दूरस्थः स्वामिनीमाजूहवत् । चर्मकारविधिनोपानहौ पर्यदीधपत् । [2]अभ्युक्षणं निक्षिपध्वं चर्मकारोऽहमिति वदन् । राजानमपि तत्कृतां कुचेष्टां ज्ञापयित्वा खिन्नो 'गङ्गा'तीरे संन्यासमग्रहीत् । सा च **सूहवदेविः** साम्राज्येशा पुत्रमजनयत् । सोऽपि यौवनमाससाद । धीरः, परं [3]दुर्नयमयः । तस्य च राज्ञो **विद्याधर**मन्त्री । स च **चिन्तामणिविनायक**प्रसादात् सर्वधातुहैमत्वकरणप्रख्यातमाहात्म्यस्पर्शपाषाणलाभात् ८८०० विप्राणां भोजनं दाता, इति 'लघुयुधिष्ठिर'तया ख्यातः । कुशाग्रीयप्रज्ञः । राजा तं जगदे– राज्यं कस्मै कुमाराय ददामि ? । मन्त्र्याह– **मेघचन्द्रा**य सुवंशाय देहि, न पुनर्धृतापुत्राय । राजा तु तया कार्मणितस्तत्पुत्रायैव दित्सति । एवं विरोध उत्पन्नो मन्त्रि-राज्ञोः । कथङ्कथञ्चिन्मन्त्रिणा राज्ञीवाचमप्रमाणीकार्य भूपो **मेघचन्द्र**कुमाराय राज्यदानमङ्गीकारितः । राज्ञी क्रुद्धा । धनाढ्यतया स्वच्छन्दतया निजप्रधाननरान् प्रेष्य 'तक्षशिला'ऽधिपतिः [4]सुरत्राणः 'कासी'-भञ्जनाय प्रयाणे प्रयाणे सपादलक्षहेमदानेन चालित आयाति । तत् तु **विद्याधरेण** चरदृशा विदितम् । राज्ञे कथितम् । राजा तत्-कार्मणोदिङ्मूढः प्राह–ममेयं वल्लभेश्वरी नैवं पतिद्रोहं समाचरति । मन्त्री तु वदति– राजन् ! अमुकप्रयाणे तिष्ठति [6]शाखीन्द्रः । राज्ञा हक्कितो गतो गृहम् । चिन्तितं च तेन— नृपस्तावन्मूढः ।

१ ग-'पाठते' । २ सिञ्चनम् । ३ ख–'दुर्णय०' । ४ 'सुलतान' इति भाषायाम् । ५ घ–'दृढमूढः' । ६ ख-'साखीन्द्रः' ।

राज्ञी बलवती, लब्धप्रसरा, अविवेकिनी । मम मरणं यदि स्वामिमरणादर्वाग् भवेत् तदा धन्यता । प्रातश्चलितो मन्त्री स्वसदनात् । पथि गच्छन्तं [1]पिण्याकं दृष्ट्वा तमजिघ्रसिषत् । पुनः पुरो गतः । स्फुटितचनकपिटकमालोक्य तद्दने मनोऽदधत् । तेन कुचेष्टाद्वयेनात्मनो विधिवैपरीत्यं निर्णीयोपराजं गत्वा [2]व्यज्ञपत्– देव ! अहं 'गङ्गा'जले मङ्क्त्वा म्रिये, यथादिशसि । राजाऽऽख्यत्—यदि म्रियसे तदा सुखेन जीवामः । कर्णज्वरो निवर्तते । मन्त्री दूनः हुं हितवचनानाकर्णनम्, अनये वृत्तिः, प्रियेष्वपि द्वेषः, निजगुरुजनेऽप्यवज्ञा, मृत्योः किल पूर्वरूपाणि । आगतं राज्ञो मरणम् । राजानमापृच्छ्य गृहं गत्वा सर्वस्वं द्विजादिलोकाय प्रदाय भवविरक्तो 'जाह्नवी'जलमध्यं प्रविश्य कुलपुरोहितमाह— दानं गृहाण । विप्रेणापि करः प्रसारितः । दत्तः स्पर्शपाषाणः । तेनोक्तम्— धिक् ते दानं यद् ग्रावाणं दत्से । इति क्रुद्धेनान्तरुदकं चिक्षिपे । सोऽश्मा गङ्गादेव्या लले । मन्त्री जले मङ्क्त्वा मृतः । राजाऽनाथो जातः । सुरत्राण आयातः । नगरे भाण्डं भाण्डेन स्फुटितम् । राजा युद्धायाभिमुखमागात् । [3]८४०० एतावन्ति निस्वानानि निजदले, परं एकस्यापि निस्वानस्वनं राजा न शृणोति । आपृच्छच्च तटस्थान् । तैर्बभणे– म्लेच्छधनुर्ध्वानेषु मग्नानि ध्वानान्तराणि । राजा हृदये[4]ऽहारयत् । ततो न ज्ञायते किं हतो गतो मृतो वा[5] । यवनैर्लाता पूः ॥

॥ इति श्रीहर्ष-विद्याधर-जयचन्द्रप्रबन्धः ॥ ११ ॥

१ तिलकल्कम्, 'खोळ' इति भाषायाम् । २ क–'व्यज्ञपयत्' । ३ घ–'८४०० निस्वानस्वनं' । ४ ख–ग–'हारयामास' । ५ 'गङ्गानलेऽपतत्' इत्यधिको ग–पाठः ।

[१२]

॥ अथ हरिहरप्रबन्धः ॥

'श्रीहर्ष'वंशे **हरिहरः** गौडदेश्यः सिद्धसारस्वतः । स 'गूर्जर'-धरां प्रत्यचालीत् । अश्वशतद्वयं, मानवानां शतपञ्चकं, करभाः पञ्चाशत् । [१]अनिवारमन्नदानं '[२]धवलक्क'तटग्राममागात् । राणश्री-**वीरधवल-श्रीवस्तुपाल-श्रीसोमेश्वरदे**[३]**वे**भ्यः पृथक् पृथक् आशीर्वादं प्रागल्भबटुहस्तेन प्राहैषीत् । **श्रीवस्तुपालो** जहर्ष । उत्थाय बटुं सह नीत्वा श्री**वीरधवलाय** पण्डितस्याशीर्वादमदीदृशत् । तद्-गुणांश्चावर्णयत् । राणकेनोक्तम्– किमत्र युक्तम्? । मन्त्र्याह— देव ! विस्तरेण प्रातः पण्डितस्य प्रवेशमहोत्सवः क्रियते । विपुलं देयं दीयते । राणकेनोक्तम्– न्याय्यम्, ततो निवृत्तौ मन्त्रिराजश्च बटुश्च । बटुना तृतीयाशीर्वादः पण्डित**सोमेश्वरदेवा**यादर्शि । कवितया तस्य मात्सर्यमदीपिष्ट । स निश्वासमधोऽद्राक्षीत् । [४]बटु-मालापीदपि न । आगत उत्थाय बटु**र्हरिहरा**न्तिकम् । उक्तं राणक-मन्त्रिणोः सौमनस्यं, **सोमेश्वर**स्य तु दौर्मनस्यम् । कुपितः **सोमेश्वरदेवे** हरिहरः । जातं प्रातः । राणकः समन्त्रिकः सचातुर्वर्ण्यः सर्वद्धर्या सम्मुखो गतः । मिलितो **हरिहरः** । तत्र **वीरधवलं** प्रति—

शम्भु'र्मानस'सन्निधौ सुरधुनीं मूर्ध्ना दधानः स्थितः
　[५]श्रीकान्तश्चरणस्थितामपि वहन्नेतां निलीनोऽम्बुधौ ।
मग्नः पङ्करुहे कमण्डलुगतामेनां दधन्[६]नाभिभू–
　र्मन्ये वीर ! तव प्रतापदहनं ज्ञात्वोल्बणं भाविनम् ॥ १ ॥[७]
दृष्टस्तेन शरान् किरन्नभिमुखः क्षत्रक्षये **भार्गवो**
　दृष्टस्तेन निशाचरेश्वरवधव्यग्रो **रघुग्रामणीः** ।

---

१ ख–'अनगार०' । २ ग–'धवलक्कतट०' । ३ क–'देवयोः' । ४ ख-ग–'बटुश्चाला०' । ५ विष्णुः । ६ ब्रह्मा । ७ शार्दूल०

दृष्टस्तेन जयद्रथप्रमथनोन्निद्रः[1] सुभद्रापतिः
दृष्टो येन रणाङ्गणे सरभसश्चौलुक्यचूडामणिः ॥२॥[2]

बटुः पृष्टः पण्डितेन—अत्र सदसि सोमेश्वरोऽस्ति न वा ? । बटुराह—स क्रोधान्नागतः । पण्डितो ज्ञात्वाऽस्थात् । जातः प्रवेशः । राणकेन दत्तं सौध-धन-कुप्य-वसन-परिजन-तुरगादि चमत्कारम्[3] । अथ मन्त्रिगृहं गतोऽसौ । गुर्वी सभा । मन्त्र्यभ्युत्थानं चक्रे । ऊचे च—

मुधा मधु मुधा सीधु, मुधा सोऽपि सुधारसः ।
आस्वादितं मनोहारि, यदि हारिहरं वचः ॥ १ ॥[4]

पण्डितस्तूचे—देव ! लघुभोजराज ! विचारचतुर्मुख ! सरस्वतीकण्ठाभरण ! अवधारय वयं पण्डिताः, अस्माकं माता भारती, सा च त्रिभुवनचारिणी ।

एकदा भारत्या सह महेन्द्रस्य सभामगमाम । सा च 'सुधर्मा' नाम । इन्द्रः श्रीमान् । ३ कोट्यः सुराङ्गनाः । ८४ सहस्राणि सामानिकाः । तथा

[5]द्वादशार्का वसवो[6]ऽष्टौ, विश्वेदेवास्[7]त्रयोदश ।
षट्त्रिंशत् तुषिताश्चैव, [8]षष्टिराभास्वरा अपि ॥ १ ॥[9]
षट्त्रिंशदधिके मांहा—राजिकाश्च शते उभे ।

---

१ क-'निद्र:' । २ शार्दूल० । ३ क--'चमुत्कारम्' । ४ अनुष्टुप् ।

५ "धाता मित्रोऽर्यमा रुद्रो, वरुणः सूर्य एव च ।
भगो विवस्वान् पूषा च, सविता दशमः स्मृतः ॥
एकादशस्तथा त्वष्टा, विष्णुर्द्वादश उच्यते ।"

६ "धरो ध्रुवश्च सोमश्च, अहश्चैवानिलोऽनलः ।
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च, वसवोऽष्टाविति स्मृताः" ॥

७ "वसुः सत्यः क्रतुर्दक्षः, कालः कामो धृतिः कुरुः ।
पुरूरवा माद्रेयश्च, विश्वेदेवाः प्रकीर्तिताः ॥"

८ घ--'वृहराभा०' । ९ अनुष्टुप् । १० घ-'महा०' ।

रुद्रा 'एकादशैकोनं-पञ्चाशद् वायवोऽपि च ॥ २ ॥[1]

चतुर्दश तु वैकुण्ठाः, सुशर्माणः पुनर्दश ।

साध्याश्च द्वादशेत्याद्याः, प्रसिद्धा गणदेवताः ॥ ३ ॥[3]

[5]एतत्समृद्धिस्वरूपं विलोक्य वयं विस्मिताः स्थिताः । अहो तपः-फलभोग [6]इत्यादि चिन्तयन्तो यावता स्मः । अत्रान्तरे आगतस्तत्र [7]कश्चन [8]बुम्बां पातयन्नाह—

---

१ "अजै-कपाद-ऽहिब्र(र्बु)ध्न-स्त्वष्टा रुद्रश्च वीर्य्यवान् ।
त्वष्टुश्चाप्यात्मजः पुत्रो, विश्वरूपो महातपाः ॥
हरश्च बहुरूपश्च, त्र्यम्बकश्चापराजितः ।
वृषाकपिश्च शम्भुश्च, कपर्दी रैवतस्तथा ॥
एकादशैते कथिता, रुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः ।"

इति गरुडपुराणे षष्ठेऽध्याये । अजः, एकपात्, अहिब्र(र्बु)ध्नः, पिनाकी, अपराजितः, त्र्यम्बकः, महेश्वरः, वृषाकपिः, शम्भुः, हरणः, ईश्वर इति महाभारते दानधर्माधिकारे ।

२ "एकज्योतिश्च द्विज्योति-स्त्रिज्योतिर्ज्योतिरेव च ।
एकशक्रो द्विशक्रश्च, त्रिशक्रश्च महाबलः ॥
इन्द्रश्च मत्यदृश्यश्च, ततः पतिसकृत्परः ।
मितश्च सम्मितश्चैव, सुमितश्च महाबलः ॥
ऋतजित् सत्यजिच्चैव, सुषेणः सेनजित् तथा ।
अभितमित्रोऽनमित्रश्च, पुरुमित्रोऽपराजितः ॥
ऋतश्च ऋतवाहश्च, धर्ता च धरुणो ध्रुवः ।
विधारणो नाम तथा, देवदेवो महाबलः ॥
ईदृक्षश्चाप्यदृक्षश्च, एते दक्ष मिताशिनः ।
प्रतिनः प्रसदृक्षश्च, सभरश्च महायशाः ॥
धाता दुर्गो धितिर्भीम- स्त्वभियुक्तस्त्वपात् सहः ।
धुतिर्वपुरनाध्योऽथ, वासः कामो जयो विराट् ।
इत्येकोनाश्च पञ्चाशन्-मरुतः पूर्वसम्भवाः ॥"

इति वह्निपुराणे गणभेदनामाध्याये ।

३-४ अनुष्टुप् । ५ ग-पुस्तके ' एतद्० विलोक्य ' एतदधिकम् । ६ ग-पुस्तके 'इत्यादि० स्मः' एतदधिकम्' । ७ ग-'कोऽपि' । ८ घ-'बुम्बावकृतः' । ९ 'बूम पाडतो' इति भाषायाम् ।

देव ! स्वर्नाथ ! कष्टं ननु क इह भवान्'नन्दनो'द्यानपालः
खेदस्तत् कोऽद्य केनाप्यहह हृत इतः काननात् कल्पवृक्षः ।
हुं मा वादीस्तदेतत् किमपि करुणया मानवानां मयैव
प्रीत्याऽऽदिष्टोऽयमुर्व्यास्तिलकयति तलं **वस्तुपाल**च्छलेन ॥१॥[1]

एवं तत्रालापं श्रुत्वा विस्मितोऽहं **भारत्या** सह पञ्चकल्पद्रुमं त्वां द्रष्टुमागाम् । एवं विस्तरं काव्यं व्याख्याय स्थितः पण्डितः । मन्त्री यावत् किं ददामि इति चिन्तयति तावद् 'डोडीया'वंश्यराण-**भीमदेवेन** जात्या वाहनोत्तीर्णाश्चतुर्विंशतिरश्वा एकं च दिव्यं पदकं प्राभृतमानीतम् । तदेव पण्डिताय सर्वं दत्तम् । तुष्टोऽसौ पञ्चम-कल्पतरुर्भवसि इत्युक्त्वा स्वोत्तारकमगात् ।

गतेषु कतिपयेष्वहःसु मिलितायां सभायां पुरःस्थे **सोमेश्वरे** राणकेन पण्डित**हरिहर** उक्तः— पण्डित ! अत्र पुरेऽस्माभि'र्वीर-नारायणा'ख्यः प्रासादः कारितोऽस्ति । तत्प्रशस्तिकाव्यान्यष्टोत्तरं शतं **सोमेश्वरदेव**पार्श्वात् कारितम् । तत्र भवन्तोऽवदधतु । यथा शुद्धत्वे निश्चयो भवति ज्ञान(ना?)म् । महालक्ष्मीदृष्टौ नाणक[2]परीक्षा यतः । **हरिहरे**णोक्तम्—कथाप्यतां तानि । उक्तानि **सोमेश्वरेण** तानि । श्रुत्वा तानि **हरिहर** ऊचे—देव ! सुष्ठु काव्यानि परिचितानि च नः । यतो 'मालवीये''घूजयन्तीं' गतैरस्माभिः 'सरस्वतीकण्ठाभरण'-प्रासादगर्भगृहे पट्टिकायां श्री**भोजदेव**वर्णनाकाव्यान्यमून्यदृक्षत । यदि तु प्रत्ययो नास्ति तदा परिपाट्या श्रूयताम्[3] । इत्युक्त्वा क्रमेणा-स्खलितान्यपाठीत् । खिन्नो राणकः । प्रीताः खलाः । व्यथिताः श्री**वस्तुपाला**दयः सज्जनाः । उत्थिता सभा । हृत इव मृत इव स्तम्भित इव जडित इव जातः **सोमेश्वरः** । गतः स्वगृहम् । ह्रिया वदनं न दर्शयति गृहेऽपि, का कथा राजादिसदनगमनस्य ? ।

अथ **सोमेश्वरः** श्री**वस्तुपाल**मन्दिरं गत्वोवाच—मन्त्रिन् ! ममैव तानि काव्यानि, नान्यथा; मम शक्तिं जानासि त्वम् । **हरिहर**स्त्वेवं

---

१ स्रग्धरा । २ 'नाणुं' इति भाषायाम् । ३ क-'श्रूयन्ताम्' ।

मां व्यजूगुपत् । किमहं करोमि ? । मन्त्र्याह — त्वमेव शरणं श्रय । यतः— ' भजते विदेशमधिकेन जितस्तदनुप्रवेशमथवा कुशलैः ' इति न्यायात् । पण्डितः— तर्हि मां नय । तथा कृतं मन्त्रिणा । पण्डित**सोमेश्वरं** बहिरासयित्वा मन्त्री स्वयं **हरिहरा**न्तिकमगात् । बभाण च—पण्डित**सोमेश्वरदेव**स्तवान्तिकमागतोऽस्ति विज्ञीप्सुः । हसितो **हरिहरः** । आनीनयत् स्वसमीपम् । चकाराभ्युत्थाना-ऽऽलिङ्गन-महासनादिसत्कारम् । **सोमेश्वरे**णोक्तम्— पण्डित ! निस्तारय मामस्मात् परकाव्यहरणकलङ्कपङ्कात् । यतः—

आगतस्य निजगेहमप्यरे—गौरवं विदधते महाधियः ।
मीनमात्मसदनं समेयुषो, गीष्पतिर्व्यधित तुङ्गतां कवेः ॥१॥[1]

तुष्टो **हरिहरो** भणति स्म—मा स्म चिन्तां विधाः । पुनर्गौरवमारोपयिताऽस्मि त्वाम् । गतः स्वस्थानं मन्त्री **सोमेश्वर**श्च । प्रत्यूषे राणकसभाभरे **सोमेश्वर** आह्वायितः । प्रस्तावना चारब्धा । यथा— जयति परमेश्वरी भारती यत्प्रसादादेवं मम शक्तिः । श्री**वस्तुपाले**नोक्तम्— किं किम् ? । **हरिहरः**—देव ! मया 'काबे(वे?)री'नदीतटे 'सारस्वत'मन्त्रः साधितः । होमकाले गीर्देवी प्रत्यक्षाऽऽसीत् । वरं वृणीष्वेत्याह स्म । मया जगदे—जगदेकमातः ! यदि तुष्टाऽसि तदा एकदा भणितानां १०८ सङ्ख्यानां ऋचां षट्पदानां काव्यानां वस्तुकानां घत्तानां दण्डकानां वाऽवधारणे समर्थो भूयासम् । देव्याचष्ट— तथाऽस्तु । ततःप्रभृति यो यदाह १०८ तत् तु ब्रुवे, यथेदं **सोमेश्वरदेवो**पज्ञं काव्याष्टोत्तरशतम् । राणकेनोक्तम्— प्रत्ययः कार्यताम् । भाणितान्यष्टोत्तरशतानि तत्तच्छन्दसां प्रतिभाणितानि च **हरिहरेण** तानि । जातो निश्चयः पण्डित**हरिहर**वचने । क्षुत्तृष्णातपप्रभृतिचिन्तानपेक्षः स्थितो

---

१ रथोद्धता । २ ख--'घत्तानां' ।

लोकः । राणकेश्वरेण बभणे—तर्हि पण्डित ! कथमेवं दूषितः **सोमेश्वरः** ? । **हरिहरः** प्राभाषत—देव ! राणेन्द्र ! पण्डितेन मय्यवज्ञा दध्रे तत्फलमिदं ददे । यतः—

प्रियं वा विप्रियं वाऽपि, सविशेषं परार्पितात् ।
प्रत्यर्थयन्ति ये नैव, तेभ्यः साऽप्युर्वरा वरा ॥ १ ॥[2]

राणः प्राह–तर्ह्यस्त्वेवम्, परं मिथः सरस्वतीपुत्रयोः स्नेहो युक्तः । इत्युक्त्वा कण्ठग्रहणमकारयत् । स्थितो निष्कलङ्कः **सोमेश्वरः** । वर्तते नित्यमिष्टगोष्ठी । **हरिहरो नैषध**काव्यान्यवसरोचितानि पठति । श्री**वस्तुपालः** प्रीयते– अहो अश्रुतपूर्वाणि काव्यान्यमूनि ! ।

एकदाऽऽला[3]पितः पण्डित**हरिहरः**—कोऽयं ग्रन्थः ? । पण्डितो वदति—**नैषधं** महाकाव्यम् । कः कविः ? । **श्रीहर्षः** । श्री**वस्तुपालेन** गदितम्—तदादर्शं दर्शय तर्हि । पण्डितो ब्रूते–नान्यत्रायं ग्रन्थः, चतुरो यामानर्पयिष्यामि पुस्तिकाम् । अर्पिता पुस्तिका । रात्रौ सद्यो लेखकनियोगिभिर्लेखिता नवीना पुस्तिका । जीर्णरज्या(ज्ज्वा?)वृता । वासन्यासेन धूसरीकृत्य मुक्ता[4] । प्रातः पण्डिताय पुस्तिका दत्ता । गृह्यतां तदिदं स्व**नैषधम्** । गृहीता पण्डितेन पुस्तिका । मन्त्रिणा न्यगादि—अस्माकमपि कोशे किलास्तीदं शास्त्रमिति स्मरामः । विलोक्यतां कोशः । यावद् विलम्बेनैवं कृष्टा नवीना प्रतिः, यावच्छोध्यते तावत् "निपीय यस्य क्षितिरक्षिणः कथा" इत्यादि **नैषध**मुदघटिष्ट । दृष्ट्वा पण्डित**हरिहरे**णोक्तम्– "मन्त्रिन्[5] ! तवैव मायेयम् । 'यदीदृशेषु कार्येषु–नान्यस्य क्रमते मतिः' । युक्तं त्वया दण्डिताः प्रतिपक्षाः, स्थापितानि जैन-वैष्णव-शैवशासनानि, उदश्चितः स्वामिवंशः, यस्यैवं प्रज्ञा प्रकाशते ।

अत्रान्तरे **वीरधवल**प्रहितसैन्यच[6]म्पितेन महाराष्ट्रप्रभुणा

1 घ–'राणेश्वरेण' । 2 अनुष्टुप् । 3 घ–'लापितो हरिहरः पण्डित(तः)' । 4 क–ख–'मुक्ता' । 5 ग–'मन्त्रि (?) तवैव' । 6 ग–'कम्पितेन' ।

सपादकोटिहेमप्रमितो दण्डः प्रहितः । श्रीवस्तुपालेन तु तद् हेम चतुर्दिग्यात्रिकेभ्यो याचकेभ्योऽदायि विवेकात् । तद् दृष्ट्वा हरिहरो वर्णयति—

आः साम्यं न सहेऽहमस्य किमपि क्रोडीकृतैकश्रियो
याञ्चोत्तानकरेण खर्वितनिजाकारोष्मणा [1]शार्ङ्गिणा ।
येनैता पुरुषोत्तमाधिकगुणोद्गारेण [2]युद्धार्णवा—
दाकृष्यैव तथा श्रियः शकलशः कृत्वाऽर्थिनामर्पिता ॥३॥[3]

तदा वीरधवलस्य 'सपादकोटीकाञ्चनवर्ष ' इति भट्टादिषु बिरुदं ख्यातिमायातम् । अथ हरिहरः सोमेश्वरं नन्तुं गतो 'देवपत्तन'म् । पण्डितसोमेश्वरदेवस्य तत्र तद् दौर्जन्यं स्मृत्वा विषण्णेन काव्यं भणितम्—

क्व यातु क्वायातु क्व वदतु समं केन पठतु ?
क्व काव्यान्यव्याजं रचयतु सदः कस्य विशतु ? ।
खलव्यालग्रस्ते जगति न गतिः क्वापि कृतिना—
मिति ज्ञात्वा तत्त्वं हर ! हर विमूढो हरिहरः ॥४॥[4]

आरुक्षाम नृपप्रसादकणिकामद्राक्ष्म लक्ष्मीलवान्
किञ्चिद् वाङ्मयमध्यगीष्महि गुणैः कांश्चित् पराजेष्महि ।
इत्थं मोहमयीमकार्ष्म कियतीं नानर्थकन्थी[5] मनः
स्वाधीनीकृतशुद्धबोधमधुना वाञ्छत्यै[6]ऽमर्त्यापगाम् ॥२॥[7]

इत्युक्त्वा धनार्धं दत्त्वा शेषार्धं गृहीत्वा 'धवलक्क'मध्ये भूत्वा राणक-मन्त्रिणौ आपृच्छ्य 'काशीं' प्राप्य स्वार्थमसाधयत् ।

॥ इति हरिहरप्रबन्धः ॥१२॥[8]

---

१ ग--'शार्ङ्गिणा', ख–'शार्ङ्गिणा'। २ ग–'युद्धार्णवा–'। ३ शार्दूल०। ४ शिखरिणी। ५ घ–'कन्था' । ६ स्वर्गङ्गाम् । ७ शार्दूल० । ८ 'समाप्तः' इत्यधिको ग–पाठः।

[१३]

॥ अथ अमरप्रबन्धः ॥

श्री[1]'अणहिल्लपत्तना'सन्नं 'वायटं' नाम महास्थानमास्ते, चतुरशीतिमहास्थानानामन्यतमत् । तत्र पर[2]पुरप्रवेशविद्यासम्पन्नश्रीजीवदेवसूरिसन्ताने श्रीजिनदत्तसूरयो जगर्जुः । तेषां शिष्योऽमरो नाम प्र[3]ज्ञालच्चूडामणिः । स श्रीजिनदत्तसूरिभक्तात् कविरा[4]जात् अरिसिंहात् 'सिद्धसारस्वतं' मन्त्रमग्रहीत् । तद्गच्छमहाभक्तस्य विवेकनिधेः कोष्ठागारिकस्य पद्मस्य विशालतमसद[5]नैकदेशे विजने एव विंशत्याचाम्लैर्निद्राजया-ऽऽसनजय-कषाय[जय]जयादिदत्तावधानस्तं मन्त्रमजपत् । विस्तरेण होमं च चक्रे । एकविंशतितम्यां रात्रौ मध्यप्राप्तायां नभस्युभ्युदिताच्चन्द्रबिम्बान्निर्गत्य स्वरूपेणागत्यामरं भारती करकमण्डलुजलममलमपीप्यत् वरं च प्रा[6]दात्— सिद्धकविर्भव, निःशेषनरपतिपूजागौरवित[7]श्चैधि । इति वरं दत्त्वा गता भगवती । जातः कविपतिरमरः । रचिता काव्यकल्पलता नाम कविशिक्षा, छन्दोरत्नावली, सूक्तावली च । कलाकलापाख्यं च शास्त्रं निबद्धं, बालभारतं च । बालभारते (स. ११) प्रभातवर्णने (श्लो. ६)—

"दधिमथनविलोलल्लोलदृग्वेणिदम्भा-
दयमदयमनङ्गो विश्वविश्वैकजेता ।
भवपरिभवकोपत्यक्तबाणः कृ[8]पाण-
श्रममिव दिवसादौ व्यक्तशक्तिर्व्यनक्ति" ॥१॥[9]

इत्यत्र वेण्याः कृपाणत्वेन वर्णनाद् 'वेणीकृपाणोऽमर' इति बिरुदं कविवृ[10]न्दाल्लब्धं 'दीपिकाकालिदास'वद् 'घण्टामाघ'वच्च । कवित्व-

---

१ घ–'अथ श्री०' । २ ग–'परकायप्रवेश०' । ३ ग–'प्रज्ञाचूडा०' । ४ ग–'राज अरि०'। ५ घ–'तस्मै सदनैक०'। ६ ग–'प्राक्षीत्'। ७ ख–'गौरवविता०', घ–'गौरवताश्चैधि'। ८ घ–'कृपाणः'। ९ मालिनी। १० घ–'वृन्दाल्लब्धममरेण दीपिका०'।

प्रसिद्धेश्च 'महाराष्ट्र'दिराजेन्द्राणां पूजा उपतस्थिरे । तदा **'वि(वी)-सलदेवो** राजा 'गूर्जरा'धिपति'धवलक्कके' राज्यं शास्ति, तेनाऽ-**मर**कवेर्गुणग्रामः श्रुतः । **ठक्कुरं वइजलं** प्रधानं प्रेष्य प्रातराहूतः कवीन्द्रः । आसनादिप्रतिपत्तिः कृता । सभा महती । **अमरेण** पठितम्—

वीक्ष्यैतद्भुजविक्रमक्रमचमत्कारं न(नि)कारं मयि
　　प्रेम्णो नूनमियं करिष्यति गुणग्रामैकगृह्याशया ।
श्रीमद्**वीसलदेव** ! देवरमणीवृन्दे त्वदायोधने
　　प्रेक्ष्य प्रक्षुभिते विमुञ्चति परीरम्भान्न रम्भां हरिः ॥१॥[4]

त्वत्प्रारब्धप्रचण्डप्रधननिधनताराातिवीरातिरेक-
　　क्रीडत्कीलालकुल्यावलिभिरलभत स्यन्दमाकन्दमुर्वी ॥
दम्भोलिस्तम्भभास्वद्भुज ! भुजगजगद्भर्तुराभर्तुरेनां
　　तेनायं मूर्ध्नि रत्नद्युतिततिमिषतः शोभते शोणभावः ॥२॥[6]

रञ्जिता सभा, प्रीणितः पृथ्वीपालः । ततो राज्ञा प्रोक्तम्— यूयं कवीन्द्राः श्रूयध्वे । **अमरो**ऽभिधत्ते— सत्यमेव यदि गवेषयति देवः । ततो नृपेण **सोमेश्वर**देवे दृष्टिः सञ्चारिता । ततः **सोमे-श्वरेण** समस्याऽर्पिता । यथा—

'शीर्षाणां सैव वन्ध्या मम नवतिरभूल्लोचनानामशीतिः' ।

अमरेण सद्यः पूरिता —

'कैषा भूषा शिरोऽक्ष्णां तव भुजगपते ! रेखयामास भूत्या
　　द्यूते मन्मूर्ध्नि शम्भुः सदशनवशतानक्षपातान् विजित्य ।
गौरी त्वानञ्ज दृष्टीर्जितनखनवभूस्तद्विशेषात् तदित्थं
　　शीर्षाणां सैव वन्ध्या मम नवतिरभूल्लोचनानामशीतिः॥१॥[11]

---

१ ख-'विश्वलदेवो' । २ घ-'ठक्कुरवइ०' । ३ क-'प्रेम्णा'। ४ शार्दूल० ५ ग-घ-'भुजगभुजजग०' । ६ स्रग्धरा । ७ 'रेखया०' । ८ घ-' सन्मूर्ध्नि ' । ९ ९१० । १० १९२० । ११ स्रग्धरा ।

[1]अत्र शिरोऽक्ष्णामिति शिरसा युक्तानामक्ष्णामिति मध्यमपदलोपी समासः कार्यः। द्वन्द्वे तु प्राण्यङ्गत्वादेकत्वं प्राप्नोति। ततो 'वामन'-स्थलीयकविसोमादित्येन समस्या दत्ता—

'धनुष्कोटौ भृङ्गस्तदुपरि गिरिस्तत्र जलधिः'।

अमरेणोक्तम्—

भवस्याभूद् भाले हिमकरकराग्रे गिरिसुता-
ललाटस्याश्लेषे[2] हरिणमदपुण्ड्प्रतिकृतिः।
कपर्दस्तत्प्रान्ते यदमरसरित् तत्र तदहो
धनुष्कोटौ भृङ्गस्तदुपरि गिरिस्तत्र जलधिः ॥२॥[3]

ततः 'कृष्ण'नगरवास्तव्येन कमलादित्येन समस्या वितीर्णा—

'मशकगलकरन्ध्रे हस्तियूथं प्रविष्टम्'।

अमरेण पुपूरे—

तटविपिनविहारोच्छृङ्खलं यत्र यादो-
मशकगलकरन्ध्रे हस्तियूथं प्रविष्टम्।
बक![4] बत न कदाचित् किं श्रुतोऽप्येष वार्धिः
प्रतनुतिमिनि तल्ले क्वापि गच्छ क्षणेन ॥३॥[5]

अथ 'वीसलनगरी'येण नानाकेन समस्या विश्राणिता—

'गीतं न गायतितरां युवतिर्निशासु'।

अमरेणोक्तम्—

'श्रुत्वा ध्वनेर्मधुरतां सहसाऽवतीर्णे
भूमौ मृगे विगतलाञ्छन एष चन्द्रः।
मा गान्मदीयवदनस्य तुलामितीव
गीतं न गायतितरां युवतिर्निशासु ॥४॥[6]

---

१ 'अत्र' इत्यारभ्य 'प्राप्नोति' इति यावत् पाठः प्रक्षिप्तो भाति, द्वन्द्वे एकवत्त्वस्य वैभाषिकत्वात्। २ घ- 'स्य श्लेषे'। ३ शिखरिणी। ४ ग-'बत बक न', घ-'तब बक न'। ५ मालिनी। ६ वसन्त०।

एवं अष्टोत्तरं शतं बहुकविदत्ताः पूरिताः समस्याः श्रीअमरेण। ततो राज्ञा[1]ऽभिहितम्— सत्यं कविसार्वभौमः श्रीअमरः। तत्र दिने सन्ध्यावधि सभा निषण्णा स्थिता। राजा लङ्घितः सभ्यलोकोऽपि। 'रसावेशे हि कालो हि गच्छन्नपि न लक्ष्यते'। द्वितीयदिने सद्यः काव्यमयैः प्रमाणोपन्यासैः प्रामाणिका [2]जिताः। तृतीयदिने राज्ञा पृष्टम्— अस्माकं सम्प्रति का चिन्ताऽस्तीति कथ्यताम्। अमरेण भणितम्— देव! कथं दूरं गताः स्वर्गे ऐरावणस्य दक्षिणकर्णे लुकिताः। भूपतिः स्वसंवादेऽमोदत, शिरोऽधुनोत्। नित्यं गमनागमने जिनधर्मासन्नः कृतो राजा चैत्येषु पूजाः कारयति।

एकदा नृपेण पृष्टम्— भवतां कः कलागुरुः?। अमरेण गदितम्— [3]अरिसिंहः कविराज इति। तर्हि प्रातरत्रानेयः। अमरचन्द्रेणानीतः प्रातः कविराज उपराजम्। तदा राजा खड्गेन श्रमयन्नास्ते। राज्ञा पृष्टम्— अयं कविराजः?। कविराजेन व्याजह्रे— ओमिति। राजाऽऽह—तर्हि वद कालोचितं किञ्चित्। [4]अरिसिंहः कवयति—

त्वत्कृपाणविनिर्माण—शेषद्रव्येण वेधसा।
कृतः कृतान्तः सर्पस्तु, करोद्वर्तनवर्तिभिः ॥१॥[5]

[6]अच्छाच्छाभ्यधिकार्पणं किमपि यः पाणेः कृपाणेर्गुणः
सञ्चक्राम स यद् ददौ द्युपदवीं प्रत्यर्थिषु क्ष्मार्थिषु।
त्वत्सङ्क्रान्त स बद्धमुष्टिरभवद् येनारिपृथ्वीभुजां
पृष्ठेषु स्वमपि प्रकाममुदितः प्रोद्दामरोमोद्गमः ॥२॥[8]

कलयसि किमिह कृपाणं, वीसल! बलवन्ति शत्रुषु तृणानि।
यानि मुखगानि तेषां, [9]नैवैष लङ्घयितुमसमर्थः ॥३॥[10]

१ 'मोहितम्'। २ ग-'जाताः'। ३ घ-'अमरसिंहकवि०'। ४ घ-'अमरसिंहः'। ५ अनुष्टुप्। ६ ग-'अत्यर्थाभ्यधिका०'। ७ क-'मतिप्रकाम'। ८ शार्दूल०। ९ घ-'तवैष'। १० आर्या।

देव! त्वं 'मलया'चलोऽसि भवतः श्रीखण्डशाखी भुज–
[1]स्तत्र क्रीडति कज्जलाकृतिरसिर्धाराद्विजिह्वः फणी।
एष [2]स्वाङ्गमनर्गलं रिपुतरुस्कन्धेषु संवेष्टयेद्
दीर्घं व्योमविसारिनिर्मलयशो निर्मोकमुन्मुञ्चति ॥४॥[3]

अद्भुतकवितादर्शनात् कविराजो राजेन्द्रेण नित्यसेवकः कृतः। ग्रासो महान् प्रत्यष्ठायि।

एकदा श्री**वीसलदेवेन** भोजनान्ते तृणं करे धृत्वा**ऽरिसिंहो**ऽभिदधे– इदं तृणं सद्यो वर्णय। यदि रुचितभङ्ग्या वर्णयसि तदा ग्रासद्वैगुण्यम्, अन्यथा सर्वग्रासत्याजनम्। इत्युक्तिसमकालमेवाहतप्रतिभतया स ऊचे–

क्षारोऽब्धिः [5]शिखिनो मखा विषमयं श्वभ्रं क्षयीन्दुर्मुधा
प्राहुस्तत्र सुधामियं तु दनुजत्रस्तैव लीना तृणे।
पीयूषप्रसवो गवां यदशनाद् दत्त्वा यदास्ये निजे
देव! त्वत्करवालकालमुखतो निर्याति जातिर्द्विषाम् ॥१॥[8]

[9]ध्वनितो भूपालः। ग्रासद्वैगुण्यं कृतम्। [10]कालान्तरेऽ**मरेण** कोष्ठागारिक**पद्म**गिरा **पद्मानन्दा**ऽऽख्यं शास्त्रं रचितम्। एवं कविताकल्लोलसाम्राज्यं प्रतिदिनम् ॥

॥ इति अमरचन्द्रकविप्रबन्धः ॥ १२ ॥

१ ग–'स्तम्भः क्रीडति'। २ ग–'त्वां गमन०'। ३ शार्दूल०। ४ प्रचारेण। ५ ख–घ–'शिषिनो मषा'। ६ घ–'यवशंशन(?) दत्त्वा'। ७ घ-'वालमुखतो'। ८ शार्दूल०। ९ ग- 'चमत्कृतो भू०'। १० घ–'कालान्तरेण अमरेण'।

[१४]

॥ अथ मदनकीर्तिप्रबन्धः ॥

'उज्जयिन्यां' **विशालकीर्तिर्दिगम्बरः** । तच्छिष्यो **मदनकीर्तिः** । स पूर्वपश्चिमोत्तरासु तिसृषु दिक्षु वादिनः सर्वान् विजित्य 'महाप्रामाणिकचूडामणि'रिति बिरुदमुपार्ज्य स्वगुर्वलङ्कृता'मुज्जयिनी'मागात् । गुरूनवन्दिष्ट । पूर्वमपि जनपरम्पराश्रुततत्कीर्तिः स **मदनकीर्तिः** भूयिष्ठमश्लाघिष्ट । सोऽपि प्रामोदिष्ट । दिनकतिपयानन्तरं च गुरुं न्यगादीत्– भगवन्! दाक्षिण्यात्यान् वादिनो विजेतुमीहे । तत्र गच्छामि ? । अनुज्ञा दीयताम् । गुरुणोक्तम्—वत्स! दक्षिणां मा गाः । स हि भोगनिधिर्देशः । को नाम तत्र गतो दर्शन्यपि न तपसो भ्रश्येत् ? । तद् गुरुवचनं विलङ्घ्य विद्यामदाध्मातो जालकुद्दालनिश्रेण्यादिभिः प्रभूतैश्च शिष्यैः परिकरितो 'महाराष्ट्र'दिवादिनो मृद्नन् 'कर्णाट'देशमाप । तत्र 'विजयपुरे' **कुन्तिभोजं** नाम राजानं स्वयं त्रैविद्यविदं विद्वत्प्रियं सदसि निषण्णं स द्वास्थनिवेदितो ददर्श तमुपश्लोकयामास—

देव! त्वद्भुजदण्डदर्पगरिमोद्गारप्रतापानल–
ज्वालापक्त्रिमकीर्तिपारदघटीविस्फोटिनो बिन्दवः ।
शेषाहिः कति तारकाः कति कति क्षीराम्बुधिः कत्यपि
प्रालेयाचल-शङ्ख-शुक्ति-करका-कर्पूर-कुन्देन्दवः ? ॥१॥[4]

कीर्तिः कैः कति **कुन्तिभोज**! भवतः स्वर्वाहिनीगाहिनी
दिक्पालान् परितः परीत्य दधती भास्वन्मयं गोऽङ्कम् ।
लङ्घित्वाऽम्बुधिसप्तमण्डलभुवस्त्वय्येकपत्नीव्रत–
ख्यात्यै **विष्णु**पदं स्पृशत्यविरतं शेषाहिशीर्षाण्यपि ॥२॥[7]

---

१ घ–'परम्पराच्छ्रुत०' । २ तत्त्वज्ञानी । ३ हिमालयगिरि० । ४ शार्दूल० । ५ क्षारोदक-इक्षुरसोदक-सुरोदक-घृतोदक-दधि-मण्डोदक-शुद्धोदक-क्षीरोदक नामानः सप्त समुद्राः । ६ क– 'ख्यात्यैर्विष्णु०', घ–'ख्यात्ये विष्णु०' । । ७ शार्दूल० ।

चमत्कृतो राजा । स्थापितो दिगम्बरः सौधासन्नदेशे । राज्ञाऽऽदिष्टम्– ग्रन्थमेकं कुरु अस्मत्पूर्वजवर्णनप्रतिबद्धम् । तेनोक्तम्– देव ! अहं श्लोकपञ्चशतीं एकस्मिन् दिने कर्तुं क्षमः, तावत् तु लेखितुं न क्षमोऽस्मि । कश्चिल्लेखकः समर्प्यताम् । राज्ञोक्तम्–अस्मत्पुत्री **मदनमञ्जरी** नाम लिखिष्यति जवनिकाऽन्तरिता सती । दिगम्बरेण ग्रन्थं कर्तुमारेभे । राजपुत्री पञ्चशतीं लिखति । एवं कत्यप्यहानि ययुः ।

एकदा राजसुता तस्य स्वरं कोकिलरवजित्वरं शृण्वती सती चिन्तयति– अस्य रूपमपि सुन्दरं भविष्यति । जवनिकाऽन्तरितया कथं दृश्यते ? । [1]करोमि तावदुपायम् । रसवत्यां लवणबाहुल्यं कारयामि । [2]सोऽपि राजपुत्रीं तादृग्विदुषीं सुस्वरां दिदृक्षते । लवणातिशये दिग्पट ऊचे— अहो [3]लवणिमा ! । राजपुत्र्यभिदधे— अहो निष्ठुरता ! । एवमालापप्रत्यालापे दूरे कृता उभाभ्यां मर्यादामयी वस्त्रमयी च जवनिका । परस्परं दिव्यरूपदर्शनम् । तावता दिग्वस्त्रेणोक्तम्—

निरर्थकं जन्मगतं नलिन्या, यया न दृष्टं तुहिनांशु[4]बिम्बम् ।

राजसुतयाऽपि भणितम्—

उत्पत्तिरिन्दोरपि निष्फलैव, दृष्टा[5] प्रबुद्धा नलिनी न येन ॥१॥[6]

ततश्चक्षुः प्रीतिमुद्भवन्तीवाऽपराणि कुसुमचापचापलानीति वचनान्निरर्गले मदने भग्नं कौमारव्रतं तयोः । वर्तते विकथा । अल्पो निष्पद्यते ग्रन्थः । सायं राजा विलोकयति शास्त्रम् । को हेतुरद्य स्तोकं निष्पन्नम् ? । दिगम्बरस्तेषु त्रिचतुराणि विषमाणि पद्यानि निक्षिपते । ततो राजाऽग्रे भणति— देव ! ममेयं प्रतिज्ञा–अहमबुध्यमानस्य लेखितुः पार्श्वान्न लेखयामि । तव तु पुत्र्या इदं स्थानं कृच्छ्रेण बुद्धम् । इति कालविलम्बाद् ग्रन्थाल्पत्वं जायते । राजेन्द्रो विमृ-

---

१ घ–'करोम्युपायं तावत्' । २ ग-'सोऽपि दिग्वस्त्रः राज०' । ३ लवणस्य भावः, पक्षान्तरे लावण्यम् । ४ चन्द्रबिम्बम् । ५ क–'दृष्ट्वा' । ६ उपजातिः ।

शति— शठोत्तरमेवेदं दृश्यते। एकदा [1]हेरयामि किमिमौ समाचरतः। निशायां विभातायां एकदा राजा छन्नरूप एकाकी तयोर्ग्रन्थनिष्पत्तिप्रदेशकुड्यान्तरेऽस्थात्। तदैव दिग्पटो राजपुत्रीं प्रति प्रणयकलहानुनयगर्भमाह—

सुभ्रु! त्वं कुपितेत्यपास्तमशनं त्यक्ता कथा योषितां
दूरादेव निराकृताः सुरभयः स्वर्गन्धधूपादयः।
रागं रागिणि! मुञ्च मय्यवनते दृष्टे प्रसीदाधुना
सत्यं त्वद्विरहे भवन्ति दयिते! सर्वा ममान्धा दिशः॥१॥[2]

एतत्काव्यश्रवणाद् द्वयोर्दौःशील्यं निर्णीय मन्दपदं निर्ययौ। स्थानं गतो वसुधाधिपः। क्रुद्धेन तेन तत्कालमाहूतो दिक्पटः; आगतो भाषितः, यथा—पण्डित! किमिदं नवीनं पद्यम्— 'सुभ्रु! त्वं कुपितेत्यपास्तमशनम्' इत्यादि?। दिग्वसनेन विमृष्टम्—राज्ञा हेरितोऽहम्। अपराधी लब्धः। तथाप्युत्तरं ददामि यथातथा। इति चिन्तयित्वाऽवनिपतिमभ्यधात्— देव! दिनद्वयात् प्रभृति दृग् मे पीडाऽऽर्त्ता वर्तते। तदुपश्लोकायानुनयपरं पद्यमिदमपाठिषम्। इति प्रस्तावनां कृत्वा निक्षोभस्तथैव भङ्ग्या सद्यो व्याचचक्षे। तया प्रे[3]ज्ञया तुष्टोऽन्तः क्षितिपः, अकृत्यकरणदर्शनात् तु रुष्टः। सभ्रूभङ्गं भृत्यानूचे— बध्नीत रे अमुं कुकर्मकारिणं घातयत च। बद्धस्तैः। तदाकर्ण्य राजपुत्री द्वात्रिंशता सखीभिः शस्त्रिकापा[4]णिभिः समं आगात्। राजदृष्टिमेत्य स्वयमकथयत्— यद्यमुं मे मनोरुच्यं मुञ्चसे तदा चारु; अथ न मुञ्चसे तदा चतुस्त्रिंशद्धत्या भवितारः— एका दिगम्बरहत्या त्रयस्त्रिंशद्युवतिहत्या इति। ततो राजा मन्त्रिभिर्विज्ञप्तः— देव! त्वयैवेयमस्यासन्नीकृता। यूनां स्त्रीसन्निधानं च मन्मथद्रुमदोहदः। कस्य दोषो दीयते?।

चित्रस्था अपि चेतांसि, हरन्ति हरिणीदृशः।
किं पुनस्ताः स्मरस्मेर—विभ्रमभ्रमितेक्षणाः? ॥१॥[5]

---

१ चररूपेण पश्यामि (?)। २ शार्दूल०। ३ ख-घ 'सूक्ष्मा'। ४ घ—'पाणिरागात्'। ५ अनुष्टुप्।

मुच्यतां प्रसद्य दिग्वस्त्रः। इयं [1]वाऽस्यैव भवतु। इति श्रुत्वा तं मुक्त्वा तां तस्यैव पत्नीमकरोत्। स च राज्यांशभाजनं कृतः। [2]दिग्विजयधनानि च श्वशुरसाच्चकार। व्रतं त्यक्त्वा भोगी जातः। तं तादृशं वृतान्तं **विशालकीर्तिगुरु**'रुज्जयिन्या'मश्रौषीत्, अध्यासीच्च— अहो यौवनधनकुसङ्गानां महिमा येनायमेवंविधोऽपि व्रती विद्वान् वादी [3]योगज्ञो भूत्वा एवंविधं उग्रदुर्गतिपतनमूलं कुपथं [4]प्रपन्नः। हा हा धिक्।

परिच्छेदातीतः सकलवचनानामविषयः
पुनर्जन्मन्यस्मिन्ननुभवपथं यो न गतवान्।
विवेकप्रध्वंसादुपचितमहामोहगहनो
विकारः कोऽप्यन्तर्जडयति च तापं च तनुते ॥१॥[5]

एवं विमृश्य चतुरांश्चतुरः शिष्यांस्तद्बोधनाय प्राहैषीत्। तैस्तत्र गत्वोक्तोऽसौ—

विरमत बुधा! योषित्सङ्गात् सुखात् क्षणभङ्गुरात्
कुरुत करुणाप्रज्ञामैत्रीवधूजनसङ्गमम्।
न खलु नरके हाराक्रान्तं घनस्तनमण्डलं
भवति शरणं श्रोणीबिम्बं [6]क्वणन्मणिदाम वा ॥१॥[7]

इत्यादि गुरुभिर्बोध्यमानोऽसि। बुध्यस्व। मा मुहः। सोऽथ निस्त्रपतया तेषां हस्ते गुरुभ्यः पद्यानि पत्रे लिखित्वा प्रजिघाय। गतास्ते तत्र। वाचितानि पद्यानि गुरुणा—

"तर्कोऽप्रतिष्ठः श्रुतयो विभिन्ना, नासौ गुरुर्यस्य वचः प्रमाणम्।
धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां, महाजनो येन गतः स पन्थाः"॥१॥[8]

प्रियादर्शनमेवास्तु, किमन्यैर्दर्शनान्तरैः?।
प्राप्यते येन निर्वाणं, सरागेणापि चेतसा॥२॥[9]

१ घ-'चास्यैव'। २ घ--'दिग्जय०'। ३ घ-'योगिन्या (?) भूत्वा' ४ ख-'गतः'। ५ शिखरिणी। ६ ग--'रणन्मणि०'। ७ हरिणी। ८ उपजातिः। ९ अनुष्टुप्।

सन्दष्टाधरपल्लवा सचकितं हस्ताग्रमाधुन्वती
मा मा मुञ्च शठेति कोपवचनैरानर्तितभ्रूलता ।
सीत्काराञ्चितलोचना सरभसं यैश्चुम्बिता मानिनी
प्राप्तं तैरमृतं श्रमाय मथितो मूढैः सुरैः सागरः ॥२॥[1]

इत्यादि दृष्ट्वा तस्थौ तूष्णीं गुरुः । मदनकीर्तिस्तु व्यलासीद् विविधम् ॥

॥ इति मदनकीर्तिप्रबन्धः ॥१४॥

---

१ शार्दूल० ।

[१५]

॥ अथ सातवाहनप्रबन्धः ॥

इह 'भारते' वर्षे दक्षिणखण्डे 'महाराष्ट्र'देशावतंसं श्रीमत्'प्रतिष्ठानं' नाम पत्तनं विद्यते । तच्च निजभूत्याऽभिभूतपुरन्दरपुरमपि कालान्तरेण क्षुल्लकग्रामप्रायमजनिष्ट । तत्र चैकदा द्वौ वैदेशिकद्विजौ समागत्य विधवया स्वस्रा सार्कं कस्यचित् कुम्भकारस्य शालायां तस्थिवांसौ । कणवृत्तिं विधाय कणान् स्वसुरुपनीय तत्कृताहारपाकेन समया कुरुतः स्म ।

अन्येद्युः सा तयोर्विप्रयोः स्वसा जलाहरणाय 'गोदावरीं' गता । [1]तस्याः स्वरूपमप्रतिरूपं निरूप्य स्मरपरवशोऽन्तर्ह्रदवासी शेषो नाम नागराजो ह्रदान्निर्गत्य विहितमनुष्यवपुस्तया सह बलादपि सम्भोगकेलिमकलयत् । भवितव्यताविलसितेन तस्याः सप्तधातुरहितस्यापि तस्य दिव्यशक्त्या शुक्रपुद्गलसञ्चाराद् गर्भाधानमभवत् । [2]स्वनामधेयं प्रकाश्य व्यसनसङ्कटे मां स्मरेरित्यभिधाय स नागराजः 'पाताल'लोकमगमत् । सा च गृहं प्रत्यगच्छत् । व्रीडापीडिततया च स्वभ्रात्रो[3]स्तं वृत्तान्तं न खलु न्यवेदयत् । कालक्रमेण सहोदराभ्यां गर्भलिङ्गानि वीक्ष्य सा जातगर्भा इत्यलक्ष्यत । ज्यायसस्तु मनसि शङ्का जाता यदियं खलु कनीयसोपभुक्तेति, शङ्कनीयान्तराभावात् । [4]यवीयसोऽपि समजनि विकल्पः नूनमेषा ज्यायसा सह विनष्टशीलेति । एवं मिथः कलुषिताशयौ विहाय तामेकाकिनीं पृथक् पृथक् देशान्तरमयासिष्टाम् । साऽपि प्रवर्धमानगर्भा परमन्दिरेषु कर्माणि निर्मिमाणा प्राणवृत्तिमकरोत् । क्रमेण पूर्णेऽनेहसि सर्वलक्षणलक्षिताङ्गं प्रासूत सुतम् । स च क्रमाद् वपुषा गुणैश्च वर्धमानः सवयोभिः सह

१ घ–'तस्याश्च रूप०' । २ ख–'स्वं नाम०' । ३ घ–'भ्रात्रोक्तं स्वं वृत्तान्तं' ।
४ कनीयसः ।

[illegible] बालक्रीडया स्वयं भूपतीभूय तेभ्यो वाहनानि करि-तुरग-रथादीनि कृत्रिमाणि दत्तवान् । इति सनोतेर्दानार्थत्वाल्लोकैः **सातवाहन** इति व्यपदेशं लम्भितः । स्वजनन्या पाल्यमानः सुखमवस्थितः ।

इत'श्चोज्जयिन्यां' श्री**विक्रमादित्य**स्या'ऽवन्ति'नरेशितुः सदसि कश्चिन्नैमित्तिकः **सातवाहनं** 'प्रतिष्ठान'पुरे भाविनं नरेन्द्रमादिशत् ।

अथैतस्यामेव पुर्यामेकः स्थविरविप्रः स्वायुरवसानमवसाय चतुरः स्वतनयानाहूय प्रोक्तवान्, यथा—वत्सा ! मयि पुरेयुषि मदीयशय्योच्छीर्षकदक्षिणपादारभ्य चतुर्णामपि पादानामधो वर्तमानं निधिकलशचतुष्टयं युष्माभिर्यथाज्येष्ठं विभज्य ग्राह्यं येन भवतां निर्वाहः सम्पनीपद्यते । पुत्रैस्तु तथेत्यादेशः स्वीचक्रे पितुः । तस्मिन्नुपरते तस्यौर्ध्वदैहिकं कृत्वा त्रयोदशेऽहनि भुवं खनित्वा यथायथं चतुरोऽपि निधिकलशास्ते जगृहिरे । यावदुद्घाट्य विलोकयन्ति तावत् प्रथमस्य कुम्भे कनकम्, द्वैतेयीकस्य कृष्ण-मृत्स्ना, तृतीयस्य बुशम्, तुरीयस्य त्वस्थीनि ददृशिरे । तदनु ज्यायसा साकमितरे त्रयो विवदन्ते स्म—तदस्मभ्यमपि विभज्य कनकं वितरेति । तस्मिंश्चावितरति सति ते'ऽवन्ति'पतेर्द्धर्माधिकारिणमुपा-स्थिषत । तत्रापि न तेषां वादनिर्णयः समपादि । ततश्चत्वारोऽपि 'महाराष्ट्र'जनपदमुपानंसिषुः । **सातवाहन**कुमारस्तु कुलाल-मृदा हस्तिरथसुभटानन्वहं नवनवान् विदधानः कुलालशालायां बालक्रीडादुर्ललितकलितस्थितिरनयत् समयम् । ते च द्विज-तनुजाः 'प्रतिष्ठान'पत्तनमुपेत्य परतो भ्रमन्तस्तस्यामेव चक्रजीविनः शालायां तस्थिवांसः । **सातवाहन**स्तु तानवेक्ष्येङ्गिताकारकुशलः प्रोवाच—भो विप्राः ! किं भवन्तो वीक्षापन्ना इव वीक्ष्यन्ते ? ।

---

१ ग--'सानं ज्ञात्वा'। २ ग-'मयि मृते मदीय०'। ३ घ-'खात्वा'। ४ ग-'बुशाम्'। ५ घ-'नः कलित०'। ६ ख-'मेत्य'। ७ कुलालस्य। ८ ख-'वीतापन्ना'।

तैस्तु जगदे–जगदेकसुभग ! कथमिव वयं चिन्ताचान्तचेतसस्त्वया ज्ञाताः ?। कुमारेण बभणे—इङ्गितैः किमिव नावगम्यते ?। तैरुक्तम्—युक्तमेतत्, परं भवतः पुरो निवेदितेन चिन्ताहेतुना किं स्यात् ?। बालः खलु भवान्। बाल आलपत्–यदि परं जातु मत्तोऽपि साध्यं वः सिध्यति, तन्निवेद्यतां स चिन्ताहेतुः। ततस्ते तद्वचनवैचित्र्यहृतहृदयाः सकलमपि स्वस्वरूपं 'निधिनिरयणादि' मालवे'शपरिषद्यपि विवादानिर्णयान्तं तस्मै निवेदितवन्तः। कुमारस्तु स्मितविच्छुरिताधरोऽवादीद्—भो विप्राः ! अहं यौष्माकं झगटकं निर्णयामि, श्रूयतामवहितैः--यस्मै वृद्धः कनककलशं प्रददे स तेनैव निवृत्तोऽस्तु। यस्य कलशे कृष्णमृत्स्ना निरगात् स क्षेत्रकेदारादीन् गृह्णातु। यस्य तु बुशं स कोष्ठागारगतधान्यानि सर्वाण्यपि स्वीकुरुताम्। यस्य चास्थीनि निरगुः सोऽश्व-महिषीदासी-दासादिकमुपादत्ताम्। इति युष्मज्जनकस्याशयः। इति क्षीरकण्ठोक्तं श्रुत्वा सूत्रकण्ठाः छिन्नविवादाः तद्वचनं प्रतिश्रुत्य तमनुज्ञाप्य प्रत्याययुः स्वां नगरीम्। प्रथिता सा तद्विवादनिर्णयकथा पुर्याम्। राज्ञाऽप्याकार्य ते पर्यनुयुक्ताः— किं नु भो भवतां वादनिर्णयो जातः ?। तैरुक्तम्— ओम् स्वामिन् !। केन निर्णीत इति नृपेणोदिते ते **सातवाहन**स्वरूपं सर्वमवितथमकथयत्। तदाकर्ण्य तस्य शिशोरपि बुद्धिवैभवं विभाव्य प्रागुक्तं दैवज्ञेन तस्य 'प्रतिष्ठाने' राज्यं च भविष्यतीत्यनुस्मृत्य तं स्वप्रतिपन्थिनमाकलय्य क्षुभितमनास्तन्मारणोपायमचिन्तयच्चिरं नरेश्वरः। अभिघातकरादिप्रयोगैर्मारिते चास्मिन्नयशःक्षात्रवृत्तिक्षती जायेतामिति विचार्य सन्नद्धचतुरङ्गचमूसमूहो'ऽवन्ति'पतिः प्रस्थाय 'प्रतिष्ठान'पत्तनं यथेष्टमवेष्टयत्।

---

१ घ- 'तसंस्तयाऽज्ञासिष्महि'। २ घ-'वरं'। ३ ख-- 'निधिनिर्गमनादि'। ४ 'झगडो' इति भाषायाम्। ५ क-'महिषीवृषदासी०'। ६ बालेन। ७ विप्राः। ८ ख–'अभिघातकमरादि०'; घ–'असिमरघातकरादि'।

तदवलोक्य ते ग्रामाजनस्ताश्चिन्तयन्ति स्म—कस्योपरि अयमेतावानाटोपः सकोपस्य 'मालवे'शस्य ? । न तावदत्र राजा राजन्यो वा वीरस्तादृग् दुर्गादि वा । इति चिन्तयत्सु तेषु 'मालवे'शप्रहितो दूतः समेत्य **सातवाहन**मवोचत्— भो कुमारक ! तुभ्यं नृपः क्रुद्धः प्रातस्त्वां मारयिष्यति । अतो युद्धाद्युपायचिन्तनावहितेन भवता भाव्यमिति । स च श्रुत्वाऽपि दूतोक्तीर्निर्भयं[1] निरन्तरं क्रीडन्नेवास्ते ।

अत्रान्तरे विदितपरमार्थौ तौ तन्मातुलावितरेतरं प्रति विगतदुर्विकल्पौ पुनः 'प्रतिष्ठान'मागतौ । परचक्रं दृष्ट्वा तां स्वभगिनीं प्रोचतुः—हे स्वसर्येन दिवौकसा तवायं तनयो दत्तस्तमेव स्मर यथा स एवास्य साहाय्यकं विधत्ते । साऽपि तद्वचसा प्राचीनं नागपतेर्वचः स्मृत्वा शिरसि निवेशितघटा 'गोदावर्यां' नागह्रदं गत्वा स्नात्वा च तमेव नागनायकमाराधयत् । तत्क्षणान्नागराजः प्रत्यक्षीभूय वाचमुवाच— ब्राह्मणि ! को हेतुरहमनुस्मृतस्त्वया ? । तया च प्रणम्य यथावस्थितमभिहिते बभाषे **शेष**राजः— मयि पत्यौ[2] कस्तव तनयमभिभवितुं क्षमः ? । इत्युदीर्य तद्घटमादाय ह्रदान्ते निमज्ज्य पीयूषकुण्डात् सुधया घटं प्रपूर्य च तस्यै दत्तः । त्वं चानेनामृतेन **सातवाहन**कृतमृन्मयाश्व-रथ-गज-पदातिजातमभिषिञ्चेः, यथा तत्सजीवं भूत्वा परबलं भुनक्ति । त्वत्पुत्रं च 'प्रतिष्ठान'पत्तनराज्ये अयमेव पीयूषघटोऽभिषेकयिष्यति । प्रस्तावे पुनः स्मरणीयोऽहम् । इत्युक्त्वा स्वास्पदमगमद् भुजङ्गपुङ्गवः । साऽपि सुधाघटमादाय [3]स्वसद्मोपेत्य तेन तन्मृन्मयं सैन्यमदैन्यमभ्युक्षामास । प्रातर्दिव्यानुभवतः सचेतनीभूय तत्सैन्यसम्मुखं गत्वा युयुधे परानीकिन्या सार्धम् । तया **सातवाहन**पृतनया भग्न'मवन्ती'शितुर्बलम् । **विक्रम**नरपतिरपि पलाय्य ययाव'वन्ती'म् । तदनु

१ ख-घ-'दूतोक्तीर्निरन्तरं' । २ ख-- 'प्रतिपतिकस्तव,' घ- 'प्रतपतिकस्तव' । ३ ख- 'सद्योपिरपतेन तन्०' । ४ सैन्येन ।

सातवाहनो राज्येऽभिषिक्तः । 'प्रतिष्ठानं' च निजनिजविभूति-परिभूतवस्त्वौकसाराभिधानं धवलगृह-देवगृह-हट्टपङ्क्ति-राजपथ-प्राकार-परिखादिभिः सुनिविष्टमजनिष्ट पत्तनम्[1] । **सातवाहनो**ऽपि क्रमेण दक्षिणापथमनृणं विधाय 'तापी'तीरपर्यन्तं चोत्तरापथं साधयित्वा स्वकीयसंवत्सरं प्रावीवृतत् । जैनश्च समजनि । अर्चाकरच्च जनितजननयनशैत्यानि चैत्यानि पञ्चाशद् वीरा अपि । प्रत्येकं स्वस्वनामाङ्कितानि अन्तर्नगरं कारयाम्बभूवुर्जिनभवनानि । पर-समयलोकप्रसिद्धं **सातवाहन**चरित्रं शेषमपि किञ्चिदुच्यते—

श्री**सातवाहने** क्षितिरक्षति सति पञ्चाशद् वीराः 'प्रतिष्ठान'-नगरान्तस्तदा वसन्ति स्म, पञ्चाशन्नगराद् बहिः । इतश्च तत्रैव पुरे एकस्य द्विजस्य सूनुर्दर्पोद्धुरः **शूद्रका**ख्यः समजनि । स च युद्धश्रमं दर्पात् कुर्वाणः पित्रा स्वकुलानुचितमिदमिति प्रतिषिद्धो-ऽपि नास्थात् । अन्येद्युः **सातवाहन**नृपति**बापलाखुन्दला**[2]दि-पुरान्तर्वर्तिवीरपञ्चाशदन्वितो द्विपञ्चाशद्धस्तप्रमाणां शिलां श्रमार्थ-मुत्पाटयन् दृष्टः पित्रा समं गच्छता द्वादशाब्ददेशीयेन **शूद्रकेण** । केनापि वीरेणाङ्गुलचतुष्टयं केनचित् षडङ्गुलान्यपरेण त्वङ्गुला-न्यष्टौ शिला भूमित उत्पाटिता, महीजानिना[3] त्वाजानु नीता । इत्यवलोक्य **शूद्रकः** स्फूर्जदूर्जितमवादीत् । भो भो भवत्सु मध्ये किं शिलामिमां मस्तकं यावन्न कश्चिदुद्धर्तुमीष्टे[4] ? । तेऽपि सेर्ष्यमवा-[5]दिषुर्यथा— त्वमेवोत्पाट्य यदि समर्थमन्योऽसि । **शूद्रक**स्तदाकर्ण्य तां शिलां वियति तथोच्छालयाञ्चकार, यथा दूरमूर्ध्वमगमत् । पुनरवादि **शूद्रकेण**— यो भवत्सु अलम्भूष्णुः[6] स खलु इमां निपतन्तीं स्तभ्नातु । **सातवाहना**दिवीरैर्भयाद् भ्रान्तलोचनैरूचे स एव सानुनयम्— यथा भो महाबल ! रक्ष रक्ष अस्माकी-नान् प्राणान् इति । स पुनस्तां पतयालुं तथा मुष्टिप्रहारेण

१ घ-'पदनम्' । २ क-'खुन्देलादि०', घ-'खूदलादि०' । ३ ग-'मही पतिना' । ४ ग-दुद्धर्तुं समर्थः । ५ ख-'तदर्थमवा०' । ६ क-ख-'अलङ्करिष्णुः' ।

प्रहतवान्, यथा सा त्रिखण्डमन्वभूत् । तत्रैकं शकलं योजनत्रयोपरि न्यपतत्, द्वैतीयकं च खण्डं नागह्रदे, तृतीयं तु प्रतोलीद्वारे चतुष्पथमध्ये निपतितमद्यापि तथैव [1]वीक्ष्यमाणमास्ते जनैः । तद्बलविलसितचमत्कृतचेताः क्षोणिनेता **शूद्रकं** सुतरां सत्कृत्य पुररक्षकमकरोत् । शस्त्रान्तराणि प्रतिषिध्य दण्डधारस्तस्य दण्डमेवायुधमन्वज्ञासीत् । [2]**शूद्रको** बहिश्चरान् वैरान् पुरमध्ये प्रवेष्टुमपि न दत्तवान्, अनर्थनिवारणार्थम् ।

अन्यदा स्वसौधस्योपरितले शयानः **सातवाहन**क्षितिपतिर्मध्यरात्रे शरीरचिन्तार्थमुत्थितः । पुराद् बहिः परिसरे करुणं रुदितमाकर्ण्य तत्प्रवृत्तिमुपलब्धुं कृपाणपाणिः परदुःखदु[3]ःखितहृदयतया गृहान्निर्[4]गमत् । अन्तराले **शूद्रके**णावलोक्य सप्रश्रयं प्रणतः पृष्टश्च महानिशायां निर्गमनकारणम् । धरणीपतिरवदद् यदयं बहिः पुरपरिसरे करुणक्रन्दितध्वनिः श्रवणाध्वनि पथिकभावमनुभवन्नस्ति तत्कारणप्रवृत्तिं ज्ञातुं व्रजन्नस्मि । इति राज्ञोक्ते **शूद्रको** व्यजिज्ञपत्—देव ! [5]प्रतीक्ष्यपादैः स्वसौधालङ्करणाय पादोऽवधार्यताम् । [6]अहमेव तत्प्रवृत्तिमानेष्यामि । इत्यभिधाय वसुधानायकं व्यावर्त्य स्वयं रुदितध्वन्यनुसारेण पुराद् बहिर्गन्तुं प्रवृत्तः । पुरस्ताद् व्रजन् दत्तकर्णो 'गोदावर्याः' स्रोतसि कञ्चन रुदन्तमश्रौषीत् । ततः परिकरबन्धं विधाय **शूद्रक**स्तीर्त्वा यावत् सरितो मध्यं प्रयाति तावत् पयःपूरप्लाव्यमानं नरमेकं रुदन्तं वीक्ष्य बभाषे— भो कस्त्वम् ? किमर्थं च रोदिषि ? । इत्यभिहितः स नितरामरुदत् । इति निर्बन्धेन पुनः स्पष्टमाचष्ट— भो साहसिकशिरोमणे ! मामितो निष्कास्य भूपतेः समीपं प्रापय येन तत्र स्ववृत्तमाचक्षे । इत्युक्तः **शूद्रक**स्तमुत्पाटयितुं यावदयतिष्ट तावन्नोत्पटति स्म सः । ततोऽधस्तात्

---

१ क– 'वक्ष्यमाण०' । २ ख–'न चेत् शूद्रको' । ३ घ– 'दुस्थितहृदय०' ४ ग– 'रगात्' । ५ पूज्यपादैः । ६ ग–'अहमपि प्रवृत्ति०' ।

केनापि यादसा विधृतोऽयं भवेदित्याशङ्क्य सद्यः कृपाणिकामधो वाहयामास **शूद्रकः** । तदनु शिरोमात्रमेव **शूद्रकस्योद्धर्तुः** करतलमारोहत् । लघुतया शिरः प्रक्षरद्रुधिरधारमवलोक्य **शूद्रको** विषादमापन्नश्चिन्तयति स्म— धिग् मामप्रहर्तरि प्रहर्तारं शरणागतघातकं च । इत्यात्मानं निन्दन् वज्राहत इव क्षणं मूर्च्छितस्तस्थौ । तदनु समधिगतचैतन्यश्चिरमचिन्तयत्— कथमिवैतत्सुदुश्चेष्टितमवनिपतये निवेदयिष्यामि ? । इति लज्जितमनास्तत्रैव काष्ठैश्चितां विरचय्य तत्र ज्वलनं [1]प्रज्वाल्य तच्छिरः सह गृहीत्वा यावदुदर्चिषि प्रवेष्टुं प्रववृत्ते तावत् तेन मस्तकेन निजगदे—भो महापुरुष ! किमर्थमित्थं [2]करोषि ? । अहं शिरोमात्रमेवास्मि [3]सिंहिकेयवत् सदा । तद् वृथा मा विषीद । प्रसीद मां राज्ञः समीपमुपनय इति तद्वचनं निशम्य चमत्कृतचित्तः [4]प्राणित्ययमिति प्रहृष्टः **शूद्रकस्तच्छिरः** पट्टांशुकवेष्टितं विधाय प्रातः **सातवाहन**मुपागमत् । अपृच्छत् पृथिवीनाथः—**शूद्रक** ! किमिदम् ? । सोऽप्यवोचत् देव ! सोऽयं यस्य क्रन्दितध्वनिर्देवेन रात्रौ शुश्रुवे । इत्युक्त्वा तस्य प्रागुक्तं वृत्तं सकलमावेदयत् । पुना राजा तमेव मस्तकमप्राक्षीत्—कस्त्वं भो किमर्थं चात्र भवदागमनमिति ? । तेनाभिदधे—महाराज ! भवतः कीर्तिसुभाकार्णि(?) समाकर्ण्य करुणरुदितव्याजेनात्मानं ज्ञापयित्वा त्वामहमुपागमम् । दृष्टश्च भवान् । कृतार्थे मेऽद्य चक्षुषी जाते इति । कां कलां सम्यगवगच्छसीति राज्ञ आज्ञया निरवगीतं गातुं प्रचक्रमे । क्रमेण तद्गानकलया मोहिता सकलाऽपि नृपतिप्रमुखा परिषद् । स च **मायासुर**नामकोऽसुरस्तां मायां निर्माय महीपतेर्महिषीं महनीयरूपधेयामपजिहीर्षुरुपागतो बभूव । न च विदितचरमेतत् कस्यापि । लोकैस्तु शीर्षमात्रदर्शनात् तस्य प्राकृतभाषया **सीसुला** इति व्यपदेशः कृतः । तदनु प्रतिदिनं तस्मिन्न-

---

१ ग– 'प्रज्वाल्यैतच्छिरः' । २ ख– 'व्यवसीयते भवता यावदहं शिरो०' ३ ग– 'राहुवत्' । ४ जीवति ।

तितुम्बरौ मधुरस्वरं गायति सति श्रुतं तत्स्वरूपं महादेव्या दासीमुखेन । भूपं विज्ञाप्य तच्छीर्षं स्वान्तिकमानायितम् । प्रत्यहं तमजीगपत् राज्ञी । दिनान्तरे रात्रौ प्रस्तावमासाद्य सद्य एवापहरति स्म तां **मायासुरः**। आरोपयामास च तां 'घण्टावलम्बि'-नामनि स्वविमाने । राज्ञी च करुणं क्रन्दितुमारेभे— हाऽहं केनाप्यपह्रिये । अस्ति कोऽपि वीरः पृथिव्यां यो मां मोचयति ?। तच्च **खून्दला**भिख्येन वीरेण श्रुत्वा व्योमन्युत्पत्य च तद्विमानस्य घण्टा पाणिना गाढमधार्यत । ततस्तत्पाणिनाऽवष्टब्धं विमानं पुरस्तान्न प्राचालीत् । तदनु चिन्तितं **मायासुरे**ण —किमर्थं विमानमेतन्न सर्पति ?। यावदद्राक्षीत् तं वीरं हस्तावलम्बितघण्टम् । ततः खड्गेन तद्धस्तमाच्छिदत् । पतितः पृथिव्यां वीरः । स चासुरः पुरः प्राचलत् । ततो विदितदेव्यपहारवृत्तान्तः क्षितिकान्तः पञ्चाशतमेकोनां वीरानादिशद् यत् पट्टदेव्याः शुद्धिः क्रियतां केनेयमपहृतेति । ते प्रागपि **शूद्रकं** प्रत्यसूयापराः प्रोचुः—महाराज ! **शूद्रक** एव जानीते। तेनैव तच्छीर्षकमानीतम् । तेनैव देवी जह्रे । ततो नृपतिस्तस्मै कुपितः शूलारोपणमाज्ञापयत् । तदनु देशरीतिवशात् तं रक्तचन्दनानुलिप्ताङ्गं शकटे शाययित्वा तेन सह गाढं बद्ध्वा शूलायै यावद् राजपुरुषाश्चेलुः तावत् पञ्चाशदपि वीराः सम्भूय **शूद्रक**मवोचन्— भो महावीर ! किमर्थं रण्डेव म्रियते भवान् ?। अशुभस्य कालहरणमिति न्यायात् मार्गय नरेन्द्रात् कतिपयदिनावधिम् । शोधय सर्वत्र देव्यपहारिणम् । किमकाण्डे एव स्वकीयां वीरत्वकीर्तिमपनयसि ?। तेनोक्तम्—गम्यतां तर्हि उपराजम् । विज्ञाप्यतामेनमर्थं राजा । तैरपि तथाकृते प्रत्यानायितः **शूद्रकः** क्षितीन्द्रेण । तेनापि स्वमुखेन विज्ञप्तिः कृता— महाराज ! दीयतामवधिः येन विचिनोमि प्रतिदिशं देवीं तदपहरिणं च ।

१ ख- 'घण्टाविलम्बि०'। २ ख- 'लंबूदलाभिख्यखून्दला०'। ३ घ- 'विलम्बित०'। ४ ख- 'प्रचालीत'। ५ 'रांडीरांड' इति भाषायाम ।

राज्ञा दिनदशकमवधिर्दत्तः । **शूद्रक**गृहे च सारमेयद्वयमासीत् तत्सहचारि । नृपतिरवदत्— एतद् [1]भषणयुगलं प्रतिभूप्राय[2]मस्मत्पार्श्वे मुञ्च । स्वयं पुनर्भवान् देव्युदन्तोपलब्धये [3]हिण्डतां महीमण्डलम् । सोऽप्यादेशः प्रमाणमित्युदीर्य प्रवीर्य[4]वाँनुपतस्थे । **भूचक्रशक्र**स्तत् [5]कौलेयकद्वन्द्वं शृङ्खलाबद्धं शय्या[6]पादयोरबध्नात् । **शूद्रक**स्तु परितः पर्यटत् । अटयमानोऽपि यावत् प्रस्तुतार्थस्य वार्तामात्रमपि क्वापि नोपलेभे तावदचिन्तयत्— अहो ममेदमयशः प्रादुरभूद् यदयं स्वामिद्रोही भूत्वा देवीमपाजीहरदिति । न च क्वापि शुद्धिर्लब्धा तस्याः । तस्मान्मरणमेव मम शरणम् । इति विमृश्य दारुभिश्चितामरचयत् । [7]ज्वलनं चाज्वालयत् । यावन्मध्यं [8]प्राविशत् तावत् ताभ्यां शुनकाभ्यां देवताधिष्ठिताभ्यां ज्ञातं यदस्मदधिपतिर्नि[9]धनं वाञ्छन्नस्तीति । ततो दैवतशक्त्या शृङ्खलानि भङ्क्त्वा निर्विलम्बौ गतौ तौ तत्र यत्रासीच्छूद्रकरचिता चिता । दशनैः केशानाकृष्य **शूद्रकं** बहिर्निष्कासयामासतुः । तेनापि अकस्मात् तौ विलोक्य विस्मितमनसा निजगदे—रे पापीयांसौ ! किमेतत् कृतं भवद्भ्यामशुभवद्भ्याम् ? । राज्ञा मनसि विश्वासनिरासो भविष्यति यत् प्रतिभुवावपि तेनात्मना सह [10]नीतौ । भषणाभ्यां बभाषे— धीरो भव । अस्मद्दर्शितां दिशमनुसर सरभसम् । का चिन्ता तव ? । इत्थमभिधाय पुरोभूय प्रस्थितौ तेन सार्धम् । क्रमात् प्राप्तौ 'कोल्लापुर'म् । तत्रस्थं **महालक्ष्मी**देव्या भवनं प्रविष्टौ । तत्र **शूद्रक**स्तां देवीमभ्यर्च्य कुशसंस्तरासीनस्त्रिरात्रमुपावसत् । तदनु प्रत्यक्षीभूय भगवती **महालक्ष्मी**स्तमवोचत्—वत्स ! किं मृगयसे ? । **शूद्रके**णोक्तम्—स्वामिनि ! **सातवाहन**महीपालमहिष्याः शुद्धिं वद । कास्ते केनेयमपहृताः ? । श्रीदेव्योदितम्—सर्वान् यक्ष-राक्षस-

१ श्वयुग्मम् । २ ग्र–'मस्मत्पार्श्वं । ३ गच्छतु । ४ ग–'वान् प्रतस्थे' । ५ श्वयुगलम् । ६ ग– 'पादेऽबध्नीत्' । ७ अग्निम् । ८ ख–घ–'प्रविशेत्' । ९ ख– घ– 'धनायन्नस्तीति' । १० घ–'नीतावपि (?)' ।

भूतादिदेवगणान् सम्मील्य तत्प्रवृत्तिमहं निवेदयिष्यामि, परं तेषां कृते त्वया बल्युपहारादि प्रगुणीकृत्य धार्यम् । यावच्च ते कर्णेहव्य बल्याद्युपभुज्य प्रीता न भवेयुस्तावत् त्वया विघ्ना रक्षणीयाः । ततः **शूद्रको** देवतानां तर्पणार्थं कुण्डं विरचय्य होममारेभे । मिलिताः सकलदैवतगणाः । स्वां स्वां भुक्तिमग्निमुखेन जगृहिरे । तावत् तद्धोमधूमः प्रसृमरः प्राप तत्स्थानं यत्र **मायासुरो**ऽभूत् । तेनापि परिज्ञात**लक्ष्म्या**दिष्ट**शूद्रक**होमस्वरूपेण प्रेषितः स्वभ्राता **कोल्ला-सुर**नामा होमप्रत्यूहकरणाय । समागतश्च वियति **कोल्लासुरः** स्वसेनया समम् । [1]दृष्टस्तद्दैवतगणैः । चकितं च तैः । ततो भषणौ दिव्यशक्त्या युयुधाते दैत्यैः सह । क्रमान्मारितौ च तौ दैत्यैः । तत् **शूद्रकः** स्वयं योद्धुं प्रावृतत् । क्रमेण दण्डव्यतिरिक्तप्रहरणान्तराभावाद् दण्डेनैव बहून् निधनं नीतवानसुरान् । ततो दक्षिणबाहुं दैत्यास्तस्य चिच्छिदुः । पुनर्वामदो[3]ष्णैव दण्डयुद्धमकरोत् । तस्मिन्नपि छिन्ने दक्षिणांह्रिणोपात्तदण्डो योद्धुं लग्नः । तत्रापि दैत्यैर्लूने वामपादात्तयष्टिरयुध्यत । तमपि क्रमादच्छिदन्नसुराः । ततो दन्तैर्दण्डमादाय युयुधे । ततस्तैर्मस्तकमच्छेदि । अथाकण्ठतृप्ता दैवतगणास्तं **शूद्रकं** भूमिपतितशिरस्कं दृष्ट्वा अहोऽस्मद्भुक्तिदातुर्वराकस्य किं जातमिति परितप्य योद्धुं प्रवृत्ताः **कोल्लासुर**ममारयन् । ततः **श्री**देव्याऽमृतेनाभिषिच्य पुनरनुसंहिताङ्गश्चक्रे **शूद्रकः** प्रत्युज्जीवितश्च । सारमेयावपि पुनर्जीवितौ । देवी च प्रसन्ना सती तस्मै खड्गरत्नं प्रादात् । अनेन त्वमजय्यो भविष्यसीति च वरं व्यतरत् । ततो **महालक्ष्म्यादि-**दैवतगणैः सह **सातवाहन**देव्याः शुद्ध्यर्थं समग्रमपि भुवनं परिभ्रम्य प्राप्तः **शूद्रको** महार्णवम् । तत्र चैकं वटतरुमुच्चैस्तरं निरीक्ष्य विश्रामार्थमारुरोह यावत् तावत् पश्यति तच्छाखायां लम्बमानमधःशिरसं काष्ठकीलिकाप्रवेशितोर्ध्वपादं पुरुषमेकम् । स च प्रसा-

१ तृप्तिपर्यन्तम् । २ ग– 'दृष्टः स्वदैवत०' । ३ हस्तेन ।

रितजिह्वोऽन्तर्नीरं विचरतो जलचरादीन् भक्षयन् वीक्षितस्तैः । पृष्टश्च शूद्रकेण—कस्त्वं किमर्थं चेत्थं लम्बितोऽसि ? । तेनोक्तम्—अहं [1]मायासुरस्य कनिष्ठो भ्राता । स च मदनोन्मादिष्णुर्मदप्रजः 'प्रतिष्ठाना'धिपतेः सातवाहनस्य नृपतेर्महिषीं [2]रिरंसुरपाहरत् सीतामिव [3]दशवदनः । सा च पतिव्रता तन्नेच्छति । तदनुप्रोक्तोऽग्रजन्मा—न युज्यते परदारापहरणं तव ।

विक्रमाक्रान्तविश्वोऽपि, परस्त्रीषु रिरंसया ।
कृत्वा कुलक्षयं प्राप, नरकं दशकन्धरः ॥१॥[4]

इत्यादिवाग्भिर्निषिद्धः क्रुद्धो मह्यं मायासुरोऽस्यां वटशाखायां [5]टङ्कित्वा मामित्थं व्यडम्बयत् । अहं च प्रसारितरसनः समुद्भ्रान्तः सञ्चरतो जलचरादीनभ्यवहरन् प्राणयात्रां करोमि । इति श्रुत्वा शूद्रकोऽप्यभाणीत्—अहं तस्यैव महीभृतो भृत्यः शूद्रकनामा तामेव देवीमन्वेष्टुमागतोऽस्मि । तेनोक्तम्— एवं चेत् तर्हि मां मोचय यथाऽहं सह भूत्वा तं दर्शयामि तां च देवीम् । तेन स्वस्थानं परितो [6]जातुषं दुर्गं कारितमस्ति । तच्च निरन्तरं प्रज्वलदेवास्ति । [7]ततस्तदुल्लङ्घ्य तन्मध्ये प्रविश्य तं निपात्य देवी प्रत्याहर्तव्या । इत्याकर्ण्य शूद्रकस्तेन कृपाणेन तत्काष्ठबन्धनानि छित्त्वा तं पुरोधाय दैवतगणपरिवृतः प्रस्थाय प्राकारमुल्लङ्घ्य तत्स्थानान्तः प्राविशत् । दैवतगणांश्चालोक्य मायासुरः स्वसैन्यं युद्धाय प्रजिघाय । तस्मिन् [8]पञ्चतामञ्चिते स्वयं योद्धुमुपतस्थौ[9] । ततः क्रमेण शूद्रकस्तेनासिना तमवधीत् । ततो 'घण्टा[10]विलम्बि'विमानमारोप्य देवीं दैवतगणैः सह प्रस्थितः 'प्रतिष्ठानं' प्रति ।

इतश्च दशमं दिनमवधीकृ[11]तमागतमवगत्य जगत्यधिपतिर्ध्यातवान्—अहो मम न महादेवी, न च शूद्रकवीरः, [12]न चापि तौ

१ क– 'मायासुरस्य' । २ ग– 'वाञ्छनपा०' । ३ रावणः । ४ अनुष्टुप् । ५ बद्ध्वा, 'टांगीने' इति भाषायाम् । ६ लाक्षामयम् । ७ ग–'ततो दुर्लङ्घ्यं तन्मध्ये' । ८ मृत्युं गते । ९ घ– 'तस्थे' १० घ-'विलम्बि०' । ११ क–ख–'कृत्यमागत०' १२ घ– 'नापि च तौ' ।

रसनालिहौ; सर्वं मयैव कुबुद्धिना विनाशितम् । इति शोचनात् सपरिच्छद एव प्राणत्यागचिकीः पुराद् बहिश्चितामरचयच्चन्दनादिदारुभिः । यावत् क्षणादाशुशुक्षाणिं क्षेप्स्यति [4]परिजनश्चितायां तावद् वर्धापक एको देवगणमध्यात् समायासीद् व्यजिज्ञपच्च सप्रश्रयम्— देव ! दिष्ट्या वर्धसे महादेव्यागमनेन । तन्निशम्य श्रवणरम्यं नरेश्वरः स्फुरदानन्दकन्दलितहृदय ऊर्ध्वमवलोकयन्नालुलोके नभसि दैवतगणं **शूद्रकं** च । अयमपि विमानादवतीर्य राज्ञः पदोरपतत् महादेवी च । अभिनन्द सानन्दं मेदिनीन्दुः **शूद्रकम्**। राज्यार्धं तस्मै प्रादिशत् । सोत्सवमन्तर्नगरं प्रविश्य श्रुत**शूद्रक**चारुचरितः सह महिष्या राज्यश्रियमुपबुभुजे महाभुजः ।

तस्य च **सातवाहनस्य चन्द्रलेख्याद्याः** पञ्च शतानि पत्न्यः सर्वा अपि षड्भाषाकवित्वविदः । राजा पुनरनधीतव्याकरणः । आगत उष्णकालः । आरब्धा जलकेलिः । **चन्द्रलेखा** तु शीतालुः शीतं न सहते । नृपस्तु प्रेम्णा शृङ्गकजलैस्तामनवरतं [5]सिञ्चति । ततः सा संस्कृतेन प्राह— देव ! मा मोदकैः पूरय । **हाल**स्तु तत्संस्कृततत्त्वमनवगच्छन् मोदकनाम श्रुत्वा दास्याः पार्श्वान्मोदकपटलिकामानीनयत् । **चन्द्रलेखा** तां दृष्ट्वा पतिमति[6]भ्रमदर्शनादहसीत्—अहो महाराजस्य शास्त्रोत्तेजितमतिव्यापः ! । राज्ञाऽप्युपहासो ज्ञातः । पृष्टा राज्ञी — किमर्थं वयमुपहस्यामहे ! । राज्ञी जगाद —अन्यार्थस्थानेऽन्यार्थावबोधाद् हसितोऽसि प्रिय ! । लज्जितो राजा । सद्यो [7]विद्यार्थं **भारतीं** त्रिरात्रोपवासेनाराध्य प्रत्यक्षीकृत्य तद्वरान्महाकविर्भूत्वा **सारस्वत**व्याकरणादिशास्त्रशतान्यचीचरत् । तस्येश्वरस्य [9]गुणकृत्वो **भारती** देवताऽवसरेऽवतीर्याह । एकदा **भारती**मभ्यर्थयत्—सकलमपि पुरं आद्ययामार्धं

१ श्वानौ । २ अग्निम् । ३ क– 'पर्जन्य०' । ४ घ– 'जनश्च तौ तावद्' । ५ क– ख– 'सिञ्चते' । ६ ग– 'भ्रम०' । ७ क– 'विद्यावर्षं' । ८ क–घ–'चीकृपत्, ख–'चीपकृत्' । ९ ग–'गण०' ।

अहः कविरूपं भवतु । तथैवं कृतं देव्या । एकस्मिन् दिने दश-कोट्यो गाथाः सम्पन्नाः । **सातवाहन**कशास्त्रं तत्कृतम् । तस्य[1] चोर्वीपतेः **खरमुखो**[2] नाम दण्डनाथः शूरो भक्तः प्राज्ञः पुण्याढ्य आ-रम्भसिद्धः[3]। एकदा **हाले**नादिष्टं **खरमुखाय**—'मथुरां' लाहि । आदेशः प्रमाणमित्युक्त्वा बहिर्व्यापारिणां पार्श्वमेत्य राजादेशमचीकथत् । व्यापारिभिः प्रोक्तम्—**खरमुख** ! द्वे 'मथुरे' स्तः । एका 'दक्षिण-मथुरा' **पाण्डव**कृता, अपरा 'पूर्वमथुरा' यद्गोष्ठे **कृष्णः** समुत्पन्नः यत्र 'वृन्दावना'दीनि वनानि । द्वयोर्मध्यात् का 'मथुरा' ग्राह्येति पृच्छ । **खरमुखे**नोक्तम्—प्रतापमार्तण्डं तं कः प्रष्टुमीष्टे ?। वक्ष्यति हि रे मम चेतो न जानीथ ? । तस्य च प्रकोपः सद्यः प्राणहरः । द्वे अपि 'मथुरे' ग्रहीष्यामः । सैन्यं द्विखण्डं कृत्वा द्वे 'मथुरे' एक-स्मिन्नेव मध्याह्ने **खरमुखे**न जगृहाते । तत्पुरीद्वयग्रहणवर्धापनिका-मुखौ द्वौ नरौ आगमताम्[4] । यावत् प्रमोदात् तौ नृपतिरालपति तावत् तृतीय एक आगात् । स उवाच—देव ! भवत्कार्याप्यमाणजैनप्रासाद-भूमितलेऽक्षयो निधिः प्रादुर्बभूव दिष्ट्या । यावत् तदभिमुखमीक्षते तावदेव दासी **प्रेममञ्जूषा** [5]शुद्धान्तादायासीत् — स्वामिन् ! देव्या **चन्द्रलेख**या सर्वाङ्गलक्षणः सुतो जातः । चतस्रोऽपि वर्धा-पनिका दत्ताः क्ष्मापालेन । तेन प्रमोदेनास्य महोन्माद उत्पन्नः । ततो मेलयित्वा लोकं हयारूढो 'गोदावरी'तीरमुपेत्य तां जगाद तारतरस्वरम्—

[6]सच्चं भण '**गोदावरि** !' पुव्वसमुद्देण साहिया संती ।
[7]**सालाहण**कुलसरिसं जइ ते कूले कुलं अत्थि ? ॥१॥[8]

---

१ ग—'तत्र चोर्वी०'। २ ख-'**सुरमुखो**'। ३ ख—'सिद्धिः'। ४ ग—'आयातौ'। ५ अन्तःपुरात् ।

६ छाया—सत्यं भण गोदावरि ! पूर्वसमुद्रेण साधिका सती ।
सालिवाहनकुलसदृशं यदि ते कूले कुलमस्ति ? ॥

७ घ—'**सीलाहण**०' । ८ आर्या ।

उत्तरओ हिमवंतो दाहिणओ [2]**सालिवाहणो** राजा(या) ।
समभारभरक्कंता तेण न [3]पल्हत्थए पुहवी ॥२॥

[5]तादृशं तस्य गर्वमीक्षमाणा महामन्त्रिणोऽन्योन्यं मन्त्रयामासुः—नृपः श्रिया तरलितः । ततः —

जितश्चेत् पुरुषो लक्ष्म्या, हतं लोकद्वयं ततः ।
जिता चेत् पुरुषेणैषा, जितं लोकद्वयं ततः ॥१॥[6]

तस्मादस्य दुःखोत्पादनेन मदगदोच्छेदः कर्तुमर्हः । इत्यालोच्य राजानं व्यजिज्ञपन्—देव ! ललाटंतपतपनः काल. भोजनावसरो वर्तते । पादोऽवधार्यतां सौधाय । इत्युदित्वा सौधमानैषुः । तत्रापि मदात् स्तम्भादीनि कुट्टयति । ततो मन्त्रिभिः **खरमुखं** वीरोत्तंसं छन्नीकृत्य राज्ञे उक्तम्—देव ! **खरमुखः** सद्यो व्याधिना धामगमत् । अथ तच्छ्रवणे क्ष्मापो दुःखाच्छोकान्मदमहासीत् । शोकात् तु वैकल्यमचकलत् । अथामात्यैर्विज्ञप्तम्—प्रजेश्वर ! विदेशादायातैर्मृत-जीवनविद्याविदुरैः **खरमुखो** जीवितः । यद्यादेशः स्यात् तदा पदकमलयुगलतले लोन्यते । इत्युक्ते सुस्थो जातः । दृष्टः **खरमुखः** । सुष्ठु तुष्टो राजा । एवं तस्योदयः ।

अन्यदाऽसौ 'गोदावरी'तीरे क्रीडति । तत्रैकमीनेन जलाद् बहिर्मुखं निष्कास्य हसितम् । भीतश्चमत्कृतश्च भूपः । रात्रौ ध्यानाकृष्टाऽऽयाता **ब्राह्मी** पृष्टा—देवि ! मीनः किमर्थं हसति ? । **ब्राह्म्याह**—वत्स ! प्राग्भवे त्वं अत्रैव पुरे काष्ठभारहारक आसीः । स च मध्याह्ने काष्ठकष्टार्जितधनक्रीतान् सक्तून् उष्णोदकविलोडितान् मासक्षपणिकऋषये मुदा ददे । तेन पुण्येन त्वं

---

१ छाया–उत्तरतो हिमवान् दक्षिणतः **सालिवाहनो** राजा ।
समभारभराकान्ता तेन न पर्यस्यते पृथ्वी ॥

२ **ग**–'**सालवाहणराया**' । ३ **ग**–'पल्हत्थए' । ४ आर्या । ५ **ख–ध**–'तादृशं' । ६ अनुष्टुप् ।

सम्राड[1]वातरीः । तदेकस्तत्रस्थो व्यन्तरो वेत्ति । तेन मीने सङ्क्रम्य हसितं त्वया दृष्टम् । राजाऽऽह–हासस्य को भावः ? । ब्राह्मी वक्ति अयं भावः– अयं दानादासर्द्धिः [2]पुनर्दाने मन्दादरः । धिगात्मकार्यमूढं जीवलोकमिति । **सातवाहनो** जल्पति—तस्य व्यन्तरस्य मच्चर्चया किं कार्यम् ? । **ब्राह्म्याह** – प्राग्भवेऽयं तवैव सखाऽभूत् । तेन कृपणत्वात् किमपि न दत्तम्, केवलं त्वद्दत्तमेव किञ्चिदनुमोदितम् । तेन पुण्येन व्यन्तरत्वे नावतीर्णोऽयम् । ततस्त्वयि हितार्थित्वमस्य । मां च त्वन्मन्त्रशक्तिसमाकृष्टिप्रत्यक्षां त्वन्मातृकल्पां जानाति । ततस्तथाऽहसदिति विद्धि । तद्वृत्तान्तज्ञानादवनीशो वदान्यत्वं सुष्ठ्वाददे । **ब्राह्मी**श्रीदत्तशब्दवेधरससिद्धेरिच्छादानी मानी जैनः । इत्थङ्कारं नानाविधान्यवदातानि **हाल**क्षितिपालस्य कियन्ति नाम वर्णयितुं पार्यन्ते ? । स्थापित चानेन 'गोदावरी'तीरे **महालक्ष्मीः**[3] प्रासादे । अन्यान्यपि च यथार्हं दैवतानि निवेशितानि तत्तत्स्थानेषु ।

राज्यं प्राज्यं चिरं भुञ्जाने जगतीजानौ अन्यदा कश्चिद् दारुभारहारकः कस्यचिद् वणिजस्य वीथौ प्रत्यहं चारुकाणि[4] दारूण्याहृत्य विक्रीणीते स्म । दिनान्तरे च तस्मिन्ननुपेयुषि वणिजा तद्भगिनी पृष्टा–किमर्थं भवद्भ्राताऽद्य नागतो मद्वीथ्याम् ? । तया बभणे– श्रेष्ठिश्रेष्ठ ! मत्सोदर्यः स्वर्गिषु सम्प्रति प्रतिवसति । वणिगभणत्– कथमिव ? । साऽवदत्–कङ्कणबन्धादारभ्य विवाहप्रकरणे दिन– चतुष्टयं नरः स्वर्गिष्विव वसन्तमात्मानं मन्यते, तदुत्सवालोकनकौतूहलात् । तच्चाकर्ण्य राजाऽप्यचिन्तयत्–अहो अहं स्वर्गिषु किं न वसामि ? । चतुर्षु चतुर्षु दिनेषु अनवरतं विवाहोत्सवमय एव स्थास्यामि । इति विचार्य चातुर्वर्ण्ये यां यां कन्यां युवतिं रूपशालिनीं पश्यति शृणोति स्म च तां तां सोत्सवं पर्यणैषीत् ।

---

१ ग– 'भूपोऽभूत्' । २ 'पुनः' इत्यधिको ग–पाठः । ३ घ–'लक्ष्मी प्रासादे' । ४ घ–'चारुपाणि' ।

एवं च भूयस्यनेहसि गच्छति लोकैश्चिन्तितम्– अहो कथं भाव्यमनपत्यैरेव सर्ववर्णैः स्थेयम् ? । सर्वाः कन्यास्तावद् राजैव विवोढा । योषिदभावे च कुतः सन्ततिरिति ?। एवं विषण्णेषु लोकेषु 'विवाहवाटिका'नाम्नि ग्रामे वास्तव्य एको द्विजः **पीठजां** देवीमाराध्य व्यजिज्ञपत्– भगवति ! कथं विवाहकर्माऽस्मदपत्यानां भावीति ? । देव्योक्तम्–भो वाडव ! त्वद्भवनेऽहमात्मानं कन्यारूपं कृत्वाऽवतरिष्यामि । यदा मां राजा प्रार्थयते तदाऽहं तस्मै देया, शेषमहं [1]करिष्ये । तथैव राजा तां रूपवतीं श्रुत्वा विप्रमयाचत । सोऽपि जगाद– दत्ता मया, परं महाराज ! स्वयमत्रागत्य मत्कन्योद्वोढव्या । प्रतिपन्नं राज्ञा । गणकदत्ते लग्ने क्रमाद् विवाहाय प्रचलितः । प्राप्तश्च तं ग्रामं श्वशुरकुलमवनिपतिः । देशाचारानुरोधाद् वधूवरयोरन्तराले जवनिका दत्ता । अञ्जलिर्युगन्धरीलाजैर्भृतः । लग्नवेलायां [2]तिरस्करिणीमपनीय यावदन्योन्यस्य शिरसि लाजान् वितरितुं प्रवृत्तौ तदनु किल हस्तमेलापो भविष्यतीति तावद् राजा तां रौद्ररूपां राक्षसीमिवैक्षिष्ट । ते च लाजाः [3]कठिनकर्करपाषाणरूपा राज्ञः शिरसि लगितुं लग्नाः । क्षितिपति[4]रपि किमपि विकृतमिदमिति विभावयन् पलायितः । तावत् सा पृष्ठलग्नाऽश्मशकलानि वर्षन्ती प्राप्ता । ततो नरपतिर्नागह्रदे प्राविशन्निजजन्मभूमिम् । तत्रैव च निधनमानशे । अद्यापि सा **पीठजा** देवी प्रतोल्या बहिरास्ते निजप्रासादस्था । **शूद्रको**ऽपि क्रमेण **कालिका**देव्याऽजारूपं विकृत्य वापीं प्रविष्टया करुणरसितेन विप्रलब्धस्तन्निष्कासनार्थं प्राविशत् । पतितस्य तस्य कृपाणस्य कूपद्वारे तिर्यक्पतनाच्छिन्नाङ्गः पञ्चतामानश्च । **महालक्ष्म्या** हि वरवितरणावसरेऽस्माद् देवैकौशेयकात् तव दिष्टान्तावाप्तिर्भवित्रीत्यादिष्टमासीत् । ततः **शक्तिकुमारो** राज्येऽभिषिक्तः । [6]**सात**-

---

१ घ–'भलिष्ये' । २ जवनिकाम् । ३ घ–'कठिनपाषाणकर्कररूपा' । ४ ख–'रति किमपि' । ५ ग 'खड्गात् तव मरणं भावीत्या०' । ६ ख–घ–'शातवाहनाय' ।

वाहनस्य निसूदनान्तरमथापि राजा न कश्चित् '**प्रतिष्ठाने**' प्रविशति, [1]वीरक्षेत्रत्वात्। अत्र च [2]यदसम्भाव्यं कचिद् गर्भे तत्र परसमय एव मन्तव्यो हेतुः, यन्नासङ्गतवाग्जनो जैनः। श्री**वीरे** शिवं गते ४७० (वर्षे) **विक्रमार्को** राजाऽभवत्। तत्कालीनोऽयं **सातवाहनः**, तत्प्रतिपक्षत्वात्। यस्तु **कालिका**चार्यपार्श्वात् पर्युषणामेकेनाह्ना अर्वागानाययत् सोऽन्यः **सातवाहन** इति सम्भाव्यते; अन्यथा

[3]नवसयतेणउएहिं समकंतेहिं **वीर**मुक्खाओ।
पज्जोसवणचउत्थी **कालय**सूरेहिं तो ठविआ ॥१॥[4]

इति चिरत्नगाथाविरोधप्रसङ्गात्। न च **सातवाहन**क्रमिकः **सातवाहन** इति विरुद्धम्, **भोज**पदे बहूनां **भोज**त्वेन, **जनक**पदे बहूनां **जनक**त्वेन रूढत्वात्।

॥ इति [5]शातवाहनचरित्रम् ॥ १५ ॥

---

१ घ–'वीरक्षेत्रे इति'। २ ग–'यदसङ्गाव्यं'।
३ छाया– नवशतत्रिनवत्या समाक्रान्तैर्**वीर**मोक्षात्।
पर्युषणचतुर्थी **कालिक**सूरिभिस्तावत् स्थापिता ॥ ४ आर्या।
५ ग–'**शालिवाहन**प्रबन्धः'।

[१६]

॥ अथ वङ्कचूलप्रबन्धः ॥

'पारेत'जनपदान्त–'श्रमण्वत्या'स्तटे महानद्याः ।
नानाघनवनगहना, जयत्यसौ 'ढीम्पुरी'ति पुरी ॥ १॥[1]

अत्रैव 'भारते' वर्षे **विमलयशा** नाम भूपतिरभूत् । तस्य **सुमङ्गला**-देव्या सह विषयसुखमनुभवतः क्रमाज्जातमपत्ययुगलम् । तत्र पुत्रः **पुष्पचूलः** पुत्री **पुष्पचूला** । अनर्थसार्थमुत्पादयतः **पुष्पचूलस्य** कृतं लोकैर्**वङ्कचूल** इति नाम । महाजनोप(पा ?)लब्धेन राज्ञा रुषितेन निःसारितो नगराद् **वङ्कचूलः** । गच्छंश्च पथि पतितो भीषणायामटव्यां सह निजपरिजनेन स्वस्रा च स्नेहपरवशया । तत्र च क्षुत्पिपासार्दितो दृष्टो भिल्लैः नीतः स्वपल्लयाम् । स्थापितश्च पूर्वपल्लीपतिपदे । पर्यपालयद् राज्यम् । अलुण्टयद् ग्राम-नगर-सार्थादीन् ।

अन्यदा **सुस्थिताचार्या** 'अर्बुदा'चला'दष्टापद'यात्रायै प्रस्थितास्तामेव 'सिंहगुहां' नाम पल्लीं सगच्छाः प्रापुः । जातश्च वर्षाकालः । अजनि पृथिवी जीवाकुला । साधुभिः सहालोच्य मार्गयित्वा **वङ्कचूलाद्** वसतिं स्थितास्तत्रैव सूरयः । तेन च प्रथममेव व्यवस्था कृता— मम सीमान्तधर्मकथा न कथनीया, यतो युष्मत्कथायां अहिंसादिको धर्मः, न चैवं मम लोको निर्वहति । एवमस्तु इति प्रतिपद्य तस्थुरुपाश्रये गुरवः । **वङ्कचूलेनाहूय** सर्वे प्रधानपुरुषा भणिताः —अहं राजपुत्रस्तन्मत्समीपे ब्राह्मणादय आगमिष्यन्ति । ततो भवद्भिर्जीववधो मांसमद्यादिप्रसङ्गश्च पल्लीमध्ये न कर्तव्यः । एवं कृते यतीनामपि भक्तपानमजुगुप्सितं कल्पत इति । तैस्तथैव कृतं यावच्चतुरो मासान् । प्राप्तो विहार-

१ आर्या । २ ग–'भूतपूर्व०' । ३ ग–'पल्ल्या मध्ये' ।

समयः । अनुज्ञापितो **वङ्कचूलः** सूरिभिः—

> [1]समणाणं सउणाणं भमरकुलाणं गोकुलाणं च ।
> अनिआओ वसहीओ सारईआणं च मेहाणं ॥ १ ॥[2]

इत्यादि वाक्यैः । ततस्तैः सह चलितो **वङ्कचूलः** । स्वसीमां प्रापुषा तेन विज्ञप्तम्—वयं परकीयसीमां न प्रविशाम इति । सूरिभिर्भणितः—— वयं सीमान्तरमुपेताः तत् किमप्युपदिशामस्तुभ्यं, [3]दाक्षिण्यात् । तेनोक्तम्—यन्मयि निर्वहति तदुपदेशेनानुगृह्यतामयं जनः । ततः सूरिभिश्चत्वारो नियमा दत्ताः, तद्यथा—— अज्ञातफलानि न भोक्तव्यानि १, सप्ताष्टानि पदान्यपसृत्य घातो देयः २, पट्टदेवी नाभिगन्तव्या ३, काकमांसं न भक्षणीयमिति ४ । प्रतिपन्नास्तेन ते । गुरून् प्रणम्य [4]स्वगृहमगमत् ।

अन्यदा गतः सार्थस्योपरि धाट्याम् । [5]शकुनकारणान्न गतः सार्थः । त्रुटितं च तस्य [6]पथ्यदनम् । पीडिताः क्षुधा राजन्याः । दृष्टश्च तैः किम्पाकतरुः फलितः । गृहीतानि फलानि । न जानन्ति ते नामधेयमिति तेन न भुक्तानि । [7]इतरैः सर्वैर्बुभुजिरे । मृताश्च ते किम्पाकफलैः । ततश्चिन्तितं तेन—अहो नियमानां फलम् ! । तत एकाक्येवागतः पल्लीम् । रजन्यां प्रविष्टः स्वगृहम् । दृष्टा **पुष्पचूला** दीपालोकेन पुरुषवेषा निजपत्न्या सह प्रसुप्ता । जातश्च कोपस्तयोरुपरि । द्वावप्येतौ खड्गप्रहारेण छिनद्मि । इति यावदचिन्तयत् तावत् स्मृतो नियमः । ततः सप्ताष्ट [8]पदान्यपक्रम्य घातं ददतः [9]खोटूकृतमुपरि खड्गेन । व्याहृतं स्वस्रा—जीवतु **वङ्कचूलः** ।

---

१ छाया—— श्रमणानां शकुनानां भ्रमरकुलानां गोकुलानां च ।
अनियता वसतयः शारदियानां च मेघानाम् ॥ २ आर्या ।
३ 'दाक्षिण्यात्' इति पाठः घ-प्रतौ नास्ति । ४ ख-घ-'स्व(स?)स्वगृहमगमन्' ५ घ-'परिपथा(?)शकुन०' । ६ क-ख-'पथ्यदिनम्', घ-'एष्यदिनम्' । ७ क-'इति तैः' । ८ घ-'पदान्यपसृत्य' । ९ घ-'खाटत्कृत०' ।

तद्वचः श्रुत्वा लज्जितोऽसावपृच्छत्— किमेतदिति ? । साऽपि नटवृत्तान्तमची[1]कथत् —भ्रातरत्र प्रतिभूपतेर्नटवेषधराश्चरा आगच्छन् । यदि पल्ल्यां **वङ्कचूलो**ऽस्ति तदाऽस्माकं नृत्यं पश्यतु इत्यब्रुवन् । तदा मयाऽचिन्ति— साम्प्रतं भ्राता **वङ्कचूलो** नास्ति गृहे । तदा मया तव वेषधारिण्या नृत्यमकारि तेषां पार्श्वात् । दानमदायि तेभ्यः । गताश्च ते स्वस्थानम् । [2]ततो बहुनिशागमनेन निद्रापरवशा [3]तेनैव वेषेण भ्रातृजायापार्श्वे अस्वपम् । इति वृत्तान्तं श्रुत्वाऽतीव मनसि खेदो दध्रे तेन ।

कालक्रमेण तस्य तद्राज्यं शासतस्तत्रैव पल्ल्यां तस्यैवाचार्यस्य शिष्यौ **धर्मऋषि-धर्मदत्त**नामानौ कदाचिद् वर्षारात्रमवास्थिषाताम् । तत्र तयोरेकः साधुस्त्रिमासक्षपणं विदधे, द्वितीयस्तु चतुर्मासक्षपणम् । **वङ्कचूल**स्तु तद्दत्तनियमानामायतिशुभफलतामवलोक्य व्यजिज्ञपत् —हे भदन्तौ ! मदनुकम्पया कमपि पेशलं धर्मोपदेशं द[4]त्तः, ततस्ताभ्यां चैत्यविधापनदेशना पापनाशिनी विदधे । तेनापि [5]'शैराविका'पर्वतसमीपवर्तिन्यां तस्यामेव पल्ल्यां 'चर्मण्वती'सरित्तीरे कारितमुच्चैस्तरं चारु चैत्यम् । स्थापितं च तत्र श्रीमन् **महावीर**-बिम्बम् । तीर्थतया च रूढं तत् । [6]तत्रायान्ति स्म चतुर्दिग्भ्यः सङ्घाः । कालान्तरे कश्चि**न्नैगमः** सभार्यः सर्वद्धर्या तद्यात्रायै प्रस्थितः प्राप्तः क्रमेण [7]'रन्ति'नदीम् । नावमारूढौ च दम्पती चैत्यशेखरं व्यलोकयताम् । ततः सरभसं सौवर्णकच्चोलके कुङ्कुमचन्दन-कर्पूरं प्रक्षिप्य जलं क्षेप्तुमारब्धवती **नैगमगृ**हिणी । प्रमादात् निपतितं तदन्तर्जलतलम् । ततोऽभाणि वणिजा—अहो इदं कच्चोलकं नैककोटिमूल्यरत्नखचितं राज्ञा ग्रहणकेऽर्पितमासीत् ।

---

१ घ–'कथत् कथं भ्रात०' । २ 'ततो बहु' इत्यारभ्य 'परवशा'पर्यन्तं पाठाधिक्यं ग–पुस्तके वर्तते । ३ ख–घ–'तेन वेषेण' । ४ ख-घ 'दत्तम्' । ५ ख--शिरोनाभिदंविका(?)पर्वत०', घ-- 'शिरानामदंविकापर्वत०' । ६ ख-घ--' तत्र यान्ति ' । ७ घ--'रतिनदीम्' ।

ततो राज्ञः कथं छुटितव्यम् ? । इति चिरं विमृश्य **वङ्कचूलस्य** पल्लीपतेर्विज्ञापितं तत्, यथा—— अस्य राजकीयवस्तुनो विचितिः कार्यताम् । तेनापि धीवर आदिष्टः तच्छोधयितुं प्राविशदन्तर्[1]नदीम्। विचिन्वता [2]चान्तर्जलतलं दृष्टं तेन [3]हिरण्यमयरथस्थं जीवन्तस्वामि-**श्रीपार्श्वनाथ**बिम्बं यावत् पश्यति स्म स बिम्बस्य हृदये तत्कच्चोलकम् । धीवरेणोक्तम्—धन्याविमौ दम्पती यद् भगवतो वक्षसि [4]घुसृणघन्द्रच[5]न्दनविलेपनार्हे स्थितमिदम् । ततो गृहीत्वा तदर्पितं **नैगमस्य** । तेनापि दत्तं तस्मै बहु द्रव्यम् । उक्तं च बिम्बस्वरूपं नाविकेन । ततो **वङ्कचूलेन** श्रद्धालुना तमेव प्रवेश्य निष्कासितं तद् बिम्बम् । कनकरथस्तु [6]तत्रैव मुक्तः । निवेदितं हि स्वप्ने प्राग् भगवता [7]नृपतेः——यत्र क्षिप्ता सती पुष्पमाला गत्वा तिष्ठति तत्र बिम्बं शोध्यमिति । तदनुसारेण बिम्बमानीय समर्पितं राज्ञे **वङ्कचूलाय** । तेनापि स्थापितं श्री**वीर**बिम्बस्य बहिर्मण्डपे, यावत् किल नव्यं चैत्यमस्मै कारयामि इत्यभिसन्धिमता । कारिते च चैत्यान्तरे यावत् तत्र स्थापनार्थमुत्थापयितुमारभन्ते राजकीयाः पुरुषास्तावद् बिम्बं नोत्तिष्ठति स्म । देवताधिष्ठानात् तत्रैव स्थित-मद्यापि तथैवास्ते । धीवरेण पुनर्विज्ञप्तः पल्लीपतिः——यत् तत्र देव ! मया नद्यां प्रविष्टेन बिम्बान्तरमपि दृष्टम् । तदपि बहिरा-नेतुमौचितीमञ्चति । पूजारूढं हि भवति । ततः पल्लीश्वरेण पृष्टा स्वपरिषत्—भो जानीते कोऽपि अनयोर्बिम्बयोः संविधानकम् ? । केन खल्वेते नद्यन्तर्जलतले न्यस्ते ? । इत्याकर्ण्यैकेन पुराविदा स्थविरेण विज्ञप्तम्——

देव ! एकस्मिन्नगरे पूर्वं नृपतिरासीत् । स च परचक्रेण समुपेयुषा सार्धं योद्धुं सकलच[8]मूसमूहं सन्नह्य गतः । तस्याग्र-महिषी च निजं सर्वस्वमेतच्च बिम्बद्वयं कनकरथस्थं विधाय

१ घ–'नंद्म्'। २ घ–'भान्तर्जल०'। ३ क–घ–'हिरणमय०'। ४ कर्पूर०। ५ ख–वदन०'। ६ ख–घ–'तथैव'। ७ क-ख–घ–'नृपेण'। ८ घ-'समूलसन्नद्धेन गतः'

जलदुर्गमिति कृत्वा 'चर्मण्वत्यां' कौटिम्बिके प्रक्षिप्य स्थिता । चिरं युद्धवतस्तस्य कोऽपि खलः किल वार्तामानैषीद् यदयं नृपतिस्तेन परचक्राधिपतिना व्यापादित इति । तच्छ्रुत्वा[1] देवी तत्कौटिम्बकमाक्रम्यान्तर्जलतलं प्राक्षिपत् । स्वयं च [2]परासुतामासदत् । स च नृपतिः परचक्रं निर्जित्य यावन्निजनगरमागमत् तावद् देव्याः प्राचीनवृत्तमाकर्ण्य भवाद् विरक्तः पारमेश्वरीं दीक्षां कक्षीचक्रे । तत्रैकं बिम्बं देवेन बहिरानीतं पूज्यमानं चास्ति । द्वितीयमपि चेन्निःसरति तदोपक्रम्यतामिति । तदाकर्ण्य **वङ्कचूलः** परमार्हतचूडामणिस्तमेव धीवरं तदानयनाय प्रावीविशत् । स च तद् बिम्बं कटीदघ्नयपुर्जलतले तिष्ठमानं बहिस्थशेषाङ्गमधोवलोक्य निष्कासनोपायाननेकानकार्षीत् । न च तन्निर्गतमिति दैवतप्रभावमाकलय्य समागत्य च [3]विशामीशाय न्यवेदयत् तत्स्वरूपम् । अद्यापि तत् किल तत्रैवास्ते । श्रूयते ह्यद्यापि केनापि धीवरस्थविरेण नौकास्तम्भे जाते तत्कारणं विचिन्वता तस्य [4]हिरण्यमयरथस्थयुगकीलिका लब्धा । तां कनकमयीं दृष्ट्वा लुब्धेन तेन व्यचिन्ति यदिमं रथं क्रमात् सर्वं गृहीत्वा ऋद्धिमान् भविष्यामीति । ततश्च स रात्रौ निद्रां न लेभे । उक्तश्च केनापि अदृष्टपुरुषेण यदिमं तत्रैव विमुच्य सुखं स्थेयाः, नो चेत् सद्य एव त्वां हनिष्यामीति । तेन भयार्तेन तत्रैव मुक्ता युगकीलिका इत्यादि । किं न सम्भाव्यते देवताधिष्ठितेषु पदार्थेषु ? । श्रूयते च सम्प्रत्यपि काले—कश्चिन् म्लेच्छः पाषाणपाणिः श्री**पार्श्वनाथ**प्रतिमां भङ्क्तुमुपस्थितः स्तम्भितबाहुर्जातः । महति पूजाविधौ कृते सज्जतामापन्न इति ।

श्री**वीर**बिम्बं महत् तदपेक्षया लघीयस्तरं श्री**पार्श्वनाथ**बिम्बमिति **महावीर**स्यार्भकरूपोऽयं देव इति 'मेदा**श्वेल्लण**'

---

१ घ-'ततः श्रुत्वा' । २ मृत्युत्वम् । ३ नृपाय । ४ क-घ-'हिरण्मय०' ।

इत्याख्यां प्राचीकथन्। श्रीमच्चेल्लणदेवस्य महीयस्तममाहात्म्यनिधेः पुरस्ताभ्यां महर्षिभ्यां सुवर्णमुकुटाम्नायः साधितः। प्रकाशितश्च भव्येभ्यः। सा च 'सिंहगुहा'पल्ली कालक्रमाद् 'ढिम्पुरी'त्याख्यया प्रसिद्धा नगरी सञ्जाता। अद्यापि स भगवान् श्रीमहावीरः स च चेल्लणपार्श्वनाथः सकलसङ्घेन तस्यामेव पुर्यां यात्रोत्सवैराराध्यते इति।

अन्यदा वङ्कचूल 'उज्जयिन्यां खातपातनाय चौर्यवृत्त्या कस्यापि श्रेष्ठिनः सद्मनि गतः कोलाहलं श्रुत्वा चलितः। ततो देवदत्ताया गणिकाया गृहं प्राविशत्। दृष्ट्वा सा कुष्ठिना सह प्रसुप्ता। ततो निःसृत्य गतः श्रेष्ठिनो वेश्म। तत्रैकविंशोपको लेख्यके त्रुटयतीति परुषवाग्भिर्निर्भर्त्स्य निःसारितो गेहात् पुत्रः श्रेष्ठिना। विरराम च यामिनी। यावद् राजकुलं यामीत्यचिन्तयत् तावदुज्जगाम धामनिधिः[1]। पल्लीपतिश्च निःसृत्य नगराद् गोधां गृहीत्वा तरुतले दिनं नीत्वा पुना रात्रावागाद् राजभाण्डागाराद् बहिः। गोधापुच्छे विलग्य प्राविशत् कोशम्। दृष्टो राजाग्रमहिष्या रुष्टया। पृष्टश्च—कस्त्वमिति?। तेनोचे—चौर इति। तयोक्तम्— मा भैषीः। मया सह सङ्गमं कुरु। सोऽवादीत्— का त्वम्?। साऽप्यूचे— अग्रमहिष्यहमिति। चौरोऽवादीत्— यद्येवं तर्हि ममाम्बा भवति, अतो यामि। इति निश्चिते तया स्वाङ्गं नखैर्विदार्य पूत्कृतिपूर्वमाहूता आरक्षकाः। गृहीतस्तैः। राज्ञा चानुनयार्थमागतेन तद् दृष्टम्। राज्ञोक्ताः स्वपूरुषाः— मैनं गाढं कुर्वीध्वमिति। तै रक्षितः। प्रातः पृष्टः क्षितिभृता। तेनाप्युक्तम्— देव! चौर्यायाहं प्रविष्टः, पश्चाद् देवभाण्डागारे देव्या दृष्टोऽस्मि। यावदन्यन्न कथयति तावत् तुष्टो विदितवेद्यो नरेन्द्रः स्वीकृतः पुत्रतया स्थापितश्च सामन्तपदे। देवी विडम्ब्यमाना रक्षिता वङ्कचूलेन। अहो नियमानां शुभं फलमिति अनवरतमयमध्यासीत्।

---

१ सूर्यः।

प्रेषितश्चान्यदा राज्ञा **कामरूप**भूपसाधनार्थं गतः। युद्धे घातैर्जर्जरितो विजित्य तमागमत् स्वस्थानम्। व्याहृताश्च राज्ञा वैद्याः। यावद् [1]रोगोऽपि घातव्रणो विकसति तैरुक्तम्—देव! काकमांसेन शोभनो भवत्ययम्। तस्य च **जिनदास**श्रावकेण सार्धं प्रागेव मैत्र्यमासीत्। ततस्तदानयनाय प्रेषितः पुरुषः पुरुषाधिपतिना येन तद्वाक्यात् काकमांसं भक्षयतीति। तदाऽऽहूतश्च **जिनदासो**'ऽवन्ती'मागच्छन्नुभे दिव्ये सुदत्यौ रुदत्यौ अद्राक्षीत्। तेन पृष्टे—किं रुदिथः?। ताभ्यामुक्तम्—अस्माकं भर्ता 'सौधर्मा'च्च्युतः। अतो राजपुत्रं **वङ्कचूलं** प्रार्थयावहे, परं त्वयि गते स मांसं भक्षयिता; ततो गन्ता दुर्गतिम्, तेन रुदिवः। तेनोक्तम्—तथा करिष्ये यथा तन्न भक्षयिता। गतश्च तत्र राज्ञोपरोधाद् **वङ्कचूल**मवोचत्—गृहाण बलिभुक्पिशितम्। पटूभूतः सन् प्रायश्चित्तं चरेः। **वङ्कचूलो**ऽवोचत्— जानासि त्वं यदाचर्याप्यकार्यं प्रायश्चित्तं ग्राह्यम्। ततः प्रागेव तदनाचरणं श्रेय इति 'प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम्' इति वाक्यान्निषिद्धो नृपतिः। विशेषप्रतिपन्नव्रतनिवहश्चा'ऽच्युत'कल्पमगमत्। वलमानेन **जिनदासेन** ते देव्यौ तथैव रुदत्यौ दृष्ट्वा प्रोक्तम्—किमिति रुदिथः? न तावत् स मांसं ग्राहितः। ताभ्यां अभिदधे— स ह्यधिकाराधनावशा'दच्युतं' प्राप्तः। ततो नाभवदस्मद्भर्तेति। एवं जिनधर्मप्रभावं सुचिरं विभाव्य **जिनदासः** स्वावासमाससादेति। अस्य 'ढिम्पुरी'तीर्थस्य निर्मापयिता **वङ्कचूलः**।

॥ इति वङ्कचूलप्रबन्धः ॥ १६ ॥

---

१ घ–'रौद्रोऽपि'। २ काकस्य मांसम्।

[१७]

॥ अथ विक्रमादित्यप्रबन्धः ॥

विक्रमादित्यपुत्रं **विक्रमसेन**राजानं प्रति पुरोधसाऽऽशीर्दत्ता यत् त्वं पितु**र्विक्रमादित्या**दधिको भूयाः । तदा देवताधिष्ठिताभिः सिंहासनस्थाभिश्चतसृभिः काष्ठपुत्रिकाभिर्हसितम् । तदा **विक्रमसेनेन** पृष्टाः पुत्रिकाः— किमिति हस्यते ? । ताः प्रोचुः— तेन सह समत्वमपि न घटते, कुतो नामाधिक्यम् ? । आद्याह—

'अवन्त्यां' **विक्रमो** राजा अपूर्वसत्यवार्त्ताकथकाय दीनारपञ्चशतीं दत्ते । एवं श्रुत्वा **खर्प्पर**चौरेण दीनारपञ्चशती याचिता । वार्ता चैका कथिता, यथा—

'गन्धवत्'स्मशानसमीपे पातालविवरकूपे मया दीपो **देवीहरसिद्धि**प्रेषितः पतन् दृष्टः । मयाऽपि तत्पृष्ठे झम्पापितम् । पाताले तत्र दिव्यं सौधं दृष्टम् । तत्र तैलकटाहिका ज्वलन्ती दृष्टा । तत्पार्श्वे एको नरो दृष्टः पृष्टश्च— किमर्थं त्वमिह ? । तेनोक्तम्— अत्र सौधे शापभ्रष्टा दिव्यकन्याऽस्ति । सा ब्रूते— यस्तैलकटाहिकायां झम्पां दाता स मे वर्षशतं पतिर्भविता । अतोऽहमेतत्पतित्वार्थमत्र तिष्ठामि, परं साहसं नास्ति । इति वार्तया पञ्चशती लब्धा । तेन **खर्परेण** समं राजाऽपि तत्र गतो विवरेण । तैलकटाहिकायां झम्पा दत्ता । कन्यया सोऽमृतेन जीवितः । यावत् सा राजानं वृणुते तावद् राज्ञोक्तम्— अग्रेतनं नरं वरय । वृतः स तया । एवं यः परोपकारी तदधिकोऽयं कथं भावी ? ॥१॥

द्वितीययोक्तम्—

---

१ ख–घ–'तदा चतसृभिर्वाराङ्गनाभिर्हसितं देवताधिष्ठिताभिः सिंहासनत्वमपि न घटते' । २ ख–घ–'कपर्दकचौरेण' । ३ ग–घ–'गन्धवद्स्म०' । ४ घ–'पातालवेवरं (?) कूपे' ।

'कासी'तो द्वौ द्विजो आयातौ । **विक्रमार्केण** पृष्टौ [1]राजस्वरूपम् । ताभ्यामूचे— अस्मद्देशे पातालविवरमस्ति । तत्रान्धो [2]राक्षसो वर्तते । अस्मद्देशस्वामी [3]तिलकटाहे झम्पां दत्त्वा स्वमांसेन राक्षसस्य पारणं कारयति स्म । राक्षसोऽपि तं पुनर्नवीकरोति । सप्त अपवरिकाः स्वर्णसम्पूर्णाश्च कुरुते । प्रत्यहं प्रातः सप्ताप्यपवरिकास्त्यागेन रिक्तीकुरुते । श्रुत्वेदं **विक्रमो**ऽपि तत्र गतः । कटाहे [4]झम्पां दत्त्वा रक्षसा भक्षितो जीवितश्च । पुनर्भक्षितो जीवितश्च । रक्षसः शापेनान्ध्यमस्ति तच्छापान्तोऽभूत् । दृग्भ्यां पश्यति । दृष्ट्वा चाह— कस्त्वं साहसी ? । [6]तेनोक्तम्— **विक्रमो**ऽहम् । तुष्टोऽहं ते; याचस्व । राज्ञोक्तम्— [7]तुष्टश्चेत् तदाऽस्य राज्ञो नित्यं सप्ताप्यपवरिकाः स्वर्णपूर्णा भूयासुः । तथाऽस्य पुनरेवं कटाहझम्पापातादियातना मा भूत् । रक्षसोक्तम्— एवमस्तु । अतः कथं **विक्रमार्का**दधिको भावी ? । समोऽपि न, अतो [8]हसितम् ॥ २ ॥

तृतीययोक्तम्—

एकदा **विक्रमार्को** निजपूर्वास्तव्य[9]खल्वाटकुम्भकारयुक्तो देशान्तरं गतः । परकायप्रवेशविद्यावेदी योगी [10]मिलितः । स आवर्जितः तुष्टश्च विद्यां दातुमारेभे । राज्ञोक्तम्— प्रथमं मम मित्रस्य (देहि) । तेनोक्तम्— न योग्योऽसौ । निर्बन्धात् तस्यापि दत्ता [11]गुणरञ्जितेन योगिना, नृपस्य पश्चाद् बलाद् दत्ता । 'अवन्तीं' गतो राजा राज्यं करोति । एकदा पट्टाश्वो मृतः । विद्यापरीक्षार्थं राज्ञा स्वजीवस्तत्र क्षिप्तः । कुम्भकारेण स्वजीवो नृपदेहे । कुम्भकारो राज्यं करोति । तेनाश्वमारणाय चिन्तितः । नृपजीवस्तु पूर्वमृतशुकदेहे प्रविष्टः । शुकोऽपि **सोमदत्त**श्रेष्ठिभार्याप्रोषितभर्तृका-

१ ग-घ-'राज्यस्व०' । २ घ-'राक्षसोऽस्ति' । ३ क- 'तैलकटाहे', ख-घ-'तेन(?)कटाहे' । ४ ग-'झम्पा दत्ता' । ५ ग-'राक्षसस्य शापे०' । ६ 'तेनोक्तम्' इत्यधिको ग-पाठः । ७ 'तुष्टश्चेत्० राज्ञो' इत्यधिको ग--पाठः । ८ ग-'हसितः' । ९ विगतकेश० । १० ख 'मीलितः' । ११ 'गुण० बलाद् दत्ता' इत्यधिको ग-पाठः ।

कामसेनागृहं गतः । सा तच्चातुर्येण हृष्टा राज्ञीसमीपं न गच्छति । श्रेष्ठी समागतः । सा राज्ञीसमीपं गता । अनागमनकारणं पृष्टा । शुकचा[1]तुर्यकारणं प्रोक्तम् । तया आनायितः शुकः । सा रञ्जिता तेन, यथा राज्ञा पूर्वम् ।

एकदा [2]शुकेन राज्ञीस्नेहपरीक्षार्थं गृहगोधिकादेहे [3]गतम् । राज्ञ्या तद्वियोगेन काष्ठभक्षणं कर्तुमारब्धम् । नृपजीवेन शुको जीवापितः । सा राज्ञी व्यावृत्ता । शुकेन सर्वोऽपि वृत्तान्तो राज्ञ्यै कथितः । राज्ञ्या कुम्भकारस्यावर्जना कृता । तेन कुम्भकारजीवेन तुष्टेन विद्याप्रदर्शनाय मृत[4]बोकटदेहे स्वजीवः क्षिप्तः । नृपो निजं देहं गतः । अजो भयात् कम्पते । राज्ञा उक्तः—न भेतव्यम्, नाहं त्वत्समो भावी, सकृपोऽस्मि, त्वं सुखं जीव, चर, पिब । ततः कथं तेन समो भविष्यति ? ॥ ३ ॥

चतुर्थ्योक्तम्—

एकदा विक्रमार्केणोत्तमं सौधं कारितम् । राजा तत्र गतः विलोकनाय । तत्र चेटकयु[5]ग्ममुपविष्टमस्ति । चेटकेनोक्तम्— सुष्ठु सौधमस्ति । चेटिकयोक्तम्—यादृशं स्त्रीराज्ये लीलादेव्या बाह्यगृहमस्ति तादृशमेतत् । राज्ञा तच्छ्रुतम् । तद्गमनौत्सु[6]क्यं जातम् । परं स्थानं तु न वेत्ति । तेन सचिन्तो जातः । भट्टमात्रो नृपाशयं ज्ञात्वा तत्स्थानकज्ञानाय चचाल । तन्मार्गे ‘लवण’समुद्रं ततो ‘धूली’समुद्रमुत्तीर्य तत्र रात्रौ मदनायतने स्थितः । [7]निशीथे हयहेषारवसंसूचितं दिव्यालङ्कारभूषितं दिव्य[8]स्त्रीवृन्दमागमत् । तत्स्वामिन्या कामः पूजितः । व्या[9]वृत्तमानानां तासां अश्वपुच्छे लगित्वा

१ घ–‘चातुर्ये कारणं’ । २ घ–‘शुकेन भूत्वा राज्ञा स्नेह०’ । ३ घ–‘गतं तद्वियोगेन’ । ४ ‘ बोकडो ’ इति भाषायाम् । ५ घ–‘ युग्ममस्ति ’ । ६ घ–‘सुक्यं, स्थानं तु न वेत्ति, सचिन्तः भट० ’ । ७ रात्रौ । ८ घ–‘ दिव्यं स्त्री० ’ । ९ ख–‘वर्तमानानां’ ।

तत्र गतः । दासीभिर्दृष्टः स्वामिनीपार्श्वे नीतः । तया स्नानादि कारितः । रात्रौ तद्गृह एव स्थितः । त्वया स्वपत्न्या उक्तम्— मम **विक्रमादित्यो** भर्ता भूयात्, किं वा यो मां चतुर्भिः शब्दैर्जागरयति । इत्युक्त्वा सुप्ता । तेन चिन्तितम्—किं चतुर्भिरपि शब्दैर्न जागर्ति तर्हि एनामहमेव जागरयिष्यामि । [1]चत्वारः शब्दाः कृताः । यदा न जागर्ति तदा पादाङ्गुष्ठश्चम्पितः । तया पादेनाहतः यत्र **विक्रमादित्यः** सुप्तोऽस्ति तत्र पतितः । राज्ञा पृष्टम्—किमिदम् ? । तेन सर्वोऽपि वृत्तान्तः प्रोक्तः । ततो राजाऽग्निसञ्ज्ञं वेतालमारुह्य तत्र गतः । वेतालः प्रच्छन्नो जातः । राजा दासीभिस्तत्र नीतः । तया भक्तिः कृता । तद्रूपदर्शनात् सरागा जाता, परं शयानया प्रतिज्ञा कृता । तथैवोक्तम् । राज्ञा दीपस्थितो वेताल उक्तः— भो प्रदीप ! कामपि कथां कथय । स वक्तुमारेभे—

कश्चिद् विप्रः । [2]तस्य पुत्री । सा चतुर्णां वराणां दत्ता [3]पृथक्पृथग्ग्रामे । चत्वारोऽप्यागताः । विवादो जातः । [4]तया महान्तमनर्थं दृष्ट्वा काष्ठभक्षणं कृतम् । [5]स्नेहादेकेन वरेणापि चितामध्ये झम्पापितम् । एकोऽस्थीनि गृहीत्वा [6]"गङ्गा"यां गतः । एकस्तत्रोटजं कृत्वा स्थितो भस्मरक्षार्थम् । एको देशान्तरं गतः । भ्रमता च तेन सञ्जीवनी विद्या शिक्षिता । पुनरपि तत्रागतः । अपरेऽप्यागताः । सा जीवापिता । पुनर्विवादो जातः । तर्हि चतुर्णां मध्ये कस्य सा पत्नी ? । राज्ञोक्तम्—अहं न [7]वेद्मि, त्वमेव ब्रूहि । स आह— यश्चिताया सहोत्थितः स भ्राता । योऽस्थिनेता स पुत्रः । येन जीवापिता स पिता, उत्पत्तिहेतुत्वात् । यो भस्मरक्षकः स भर्ता, पालकत्वात् ।

---

१ 'चत्वारः' इत्यधिको ग-पाठः । २ ग-'तत्र' । ३ 'दत्ता' अस्यानन्तरं 'पृथक् पृथग् ग्रामे' इति ग-पुस्तके आधिक्यम् । ४ क-घ-'एकेन सह काष्ठ०' । ५ ग-पुस्तके स्नेहादेकेन० झम्पापितम्' एतदाधिक्यम् । ६ घ-गङ्गां गतः' । ७ घ-'वेद्मि' ।

राज्ञा ताम्बूलस्थगिका द्वितीयकथां पृष्टा । वेतालाऽधिष्ठानात् साऽप्याह—

कुत्रापि मृतभर्तृका ब्राह्मणी [1]अभूत् । तस्या जारेण सह सुता जाता । तां रात्रौ बहिस्त्यक्तुं गता । इतश्च तत्र कोऽपि शूलाक्षिप्तो जीवन्नस्ति । तस्य पादे स्खलिता । तेनोक्तम्—कः पापी दुःखिनोऽपि दुःखमुत्पादयति ? । तयोक्तम्— किं दुःखम् ? । सोऽप्याह—देहपीडादिकम्, विशेषतो निष्पुत्रत्वं कथितम् । पुनः शूलानरेणोक्तम्—त्वमपि कथय । का त्वम् ? । निजचरितं तयोक्तम् । [2]तन्निशम्य तेनाप्युक्तम्—पुरा हृतं भूनिक्षिप्तं अत्रस्थं द्रव्यं त्वं मदीयमादाय सुतां मया सह विवाहय । ब्राह्मणी प्राह—त्वमिदानीं मरिष्यसि, सुता च लघ्वी; कथं पुत्रोत्पत्तिः ? । तेनोक्तम्—ऋतुकाले कस्यापि द्रव्यं दत्त्वा पुत्रमुत्पादयेः । तया तथैव सर्वं कृतम् । पुत्रो जातमात्रो राजद्वारे क्षिप्तः । राज्ञः केनाप्यर्पितः । कालेन निष्पुत्रस्य नृपस्य राज्ये स एवोपविष्टः । श्राद्धदिवसे 'गङ्गा'यां पिण्डदानं [3]कर्तुं गतः । जलाद्धस्तत्रयं निर्गतम् । स राजा विस्मितः । कस्य कस्य पिण्डं ददामि ? । तर्हि भो राजन् ! वद कस्य देयः पिण्डः ? । राज्ञोक्तम्— चौरहस्तस्य ॥

राज्ञा स्वर्ण[4]पाल्यंकं जल्पितम् । तदपि कथामाह—

कस्मिन्नपि ग्रामे कश्चित् कुलपुत्रः स परिणीतोऽन्यग्रामे, परं तत्पत्नी श्वशुर[5]गृहे नागच्छति । स स्वजनैर्निर्गुण इति हस्यते । एकदा सर्वजनप्रेरितो मित्रयुतो तत्र गतः । मार्गे यक्षस्य शिरो नामितम् । तत्प्रभावात् सादरा जाता, आगन्तुं प्रवृत्ता । [6]यक्षभवने समीपमागते स एकाकी यक्षं नन्तुमागच्छत् । यक्षेण स्त्रीलोभेन तस्य शिरश्छेदितम् । महत्यां वेलायां मित्रमागतम् । तदवस्थो

१ 'अभूत्' इत्यधिको ग—पाठः । २ 'तन्निशम्य' इत्यधिको ग-पाठः । ३ ग—'कर्तुं गतः जला०' । ४ ग-'पालनकं' । ५ घ—'गृहं नागच्छति' । ६ ख-घ—'यक्षे समीप०' ।

जातो धनिको दृष्टः । चिन्तितं च तेन– जनप्रवादो भविष्यति यथाऽनेन स्त्रीहेतोर्हतः; तर्हि ममापि मर्तुं युक्तम् । [1]इति विचिन्त्य तेनापि स्वशिरः छिन्नम् । महति वेलायां साऽप्यागता । द्वावपि तदवस्थौ प्रेक्ष्य चिन्तितं तया– जनोऽग्रेऽपि द्वेषिणीं कथयन्नस्ति, सम्प्रति पतिघ्नीमिति कथयिष्यति; तर्हि म्रियेऽहम् । इति ध्यात्वा गले शस्त्रिका लगापिता । तावता यक्षेण करे धृता । मा साहसं कुरु । तयोक्तम्– द्वावपि जीवापय । यक्षेणोक्तम्– शिरसी निजनिजकबन्धे योजय । तयोत्सुकयाऽन्यान्यकबन्धयोर्न्यस्ते । तयोर्भार्याविवादो जातः । एको वदति–मदीया; द्वितीयोऽपि तथा । तर्हि कस्य सा ? । राज्ञोक्तम्– यस्य कबन्धे शिरः स भर्ता, 'सर्वस्य गात्रस्य शिरः प्रधानम्' इति वचनात् ॥

कर्पूरसमुद्गकोऽपि कथामाह–

कुतोऽपि ग्रामात् स्वस्वकलाविदश्चत्वारः सुहृदो देशान्तरं चेलुः, एकः काष्ठसूत्रधारः, द्वितीयः स्वर्णकारः, तृतीयः शालापतिः, तुर्यो विप्रः । क्वापि वने रात्रावुषिताः । प्रथमयामे सूत्रधारः प्राहरके स्थितः । तेन काष्ठपुत्रिका तरुणीसदृशी कृता समग्राऽपि । द्वितीयप्रहरे स्वर्णकारो यामिकः । तेनाभरणैर्विभूषिता । तृतीये शालापतिः । तेन क्षौमाणि परिधापिता । चतुर्थे विप्रेण सजीवा कृता । प्रातः सजीवां दृष्ट्वा सर्वेऽपि तज्जिघृक्षया मिथो विवदन्ते । तर्हि कस्य सा भो **विक्रमादित्यनरेन्द्र** ! । सा नाम श्रुत्वा चुक्षोभ । राज्ञोक्तम्– [2]तदयं न वच्मि तयोरकथयतोश्च तया जल्पितम्– भो राजन् ! कस्य सा ? । राज्ञोक्तम्– स्वर्णकारस्य । अधुनाऽपि यः स्वर्णं घटापयति स एव भर्ता भवति ॥ ४ ॥

सा पप्रच्छ-- के यूयम् ? । दीपस्थेन वेतालेनोक्तम्--असौ स **विक्रमादित्यः** । सा हृष्टा व्यूढा च । तां गृहीत्वा'ऽवन्ती'मा-

१ 'इति विचिन्त्य' एतदधिको ग-पाठः । २ क-ख-घ-'तदहं न वेद्मि' ।

गमत् । यदीदृग् तत्समकः, आधिक्ये तु का कथेति हसितम् । **विक्रमसेने**न गर्वस्त्यक्तः[1] ॥

ततो **विक्रमसेनः** पुरोधसमप्राक्षीत्— यदि किल एताः काष्ठ-पुत्रिका मम पितरमद्भुतगुणं वर्णयन्ति तर्हि स एव लोके तत्प्रथमतयोत्तमत्वेनावतीर्णो भविष्यति । ततः प्राक् तु न कोऽपि तादृगुत्तमोऽभूदिति ब्रूमः । पुरोधाः प्राह— राजन् ! अनादिरियं रत्नगर्भा । अनादिश्चतुर्युगी । युगे युगे नररत्नानि जायन्ते । अहमेव प्रधानमिति गर्वो न हितकारी, न च निर्वहते । यतस्त्वत्पितु**र्विक्रमादित्य**स्य मनस्येकदा एवमभूद् यथा **रामेण** व्यवहृत्य लोकः सुखीकृतः तथाऽहमपि करिष्ये । ततो **रामायणं** व्याख्यापितम् । तत्र[2] यथा **राम**स्य दानं आगारस्थापनं वर्णाश्रमव्यवस्था गुरुभक्तिस्तथा सर्वमारब्धम् । ततो'ऽभिनत्रो[3] राम' इत्यात्मानं पाठयति । तद् दृष्ट्वा मन्त्रिभिश्चिन्त्यते स्म— अनुचितकारी अस्मत्प्रभुर्यो गर्वादात्मानं तद्वन्मन्यते । अयं गर्वोऽस्योपायेनोत्तारयितव्यः प्रस्तावे ।

इतश्च त्वत्पित्रा **विक्रमादित्येन** पृष्टम्— लोके स कोऽपि क्वाप्यास्ते योऽश्रुतपूर्वं **राम**स्याचरणं ज्ञापयति नः ? । तत एकेन ज्यायसा मन्त्रिणाऽपरमन्त्रिप्रेरितेन कथितम्— राजेन्द्र ! 'कोशला'-यां विप्र एको वृद्धोऽस्ति । स काश्चित् **श्रीराम**स्य वार्ताः पारम्पर्यायाताः सम्यग् [4]विवेद । आहूय पृच्छ्यते । राज्ञा आहूतः सः । सगौरवमायातः पूजितः पृष्टः[5]—विप्र ! वद काञ्चिद् **राम**कथां नव्याम् । विप्रो बभाण— पृथ्वीनाथ ! यदि 'कोशला'यामागच्छसि तदा **राम**स्य कमपि प्रबन्धं साक्षाद् दर्शयामि । इह स्थितस्तु वक्तुं न पारयामि । तदा राज्ञा राज्यभारो मन्त्रिषु न्यस्तः । स्वयं महाचमूसहितो वृद्धद्विजयुक् 'अयोध्यो'पशल्यां ययौ । स्कन्धावारे तस्थौ । तदानीं स एव सर्वदिगीश इत्यभीः विप्रो भाषितो क्ष्मापालेन—

---

१ क-ख-घ प्रतिषु 'त्यक्तः' अस्यानन्तरं 'इति श्रीविक्रमप्रबन्धः' एतदाधिक्यम् । २ घ-'यथा तत्र'। ३ ख--'तथाऽभिनयो'। ४ ख-घ-'वेद'। ५ ग-'पृष्टश्च-वृद्ध ! वद'।

दर्शय **राम**देवचरित्रम् । ततो विप्रः स्थानमेकं दर्शयित्वा भूपालमालपत्– इदं भूखण्डं खानयत । ततः खानयति क्ष्मापालः । खनयत्सु खनकेषु [1]प्रथमं हेमकलशः । ततो हैमी मण्डपिका प्रकटीबभूव । उपरितनं रजोऽपसारितम् । पश्चानुपूर्व्या प्रथमद्वितीयतृतीयक्षणा हैमा दृष्टा महीभुजा । चतुर्थे क्षणे नीरजे कृते [2]विपुला उपानदेका हैमसूत्रकृता ज्योतिर्जालजटामाणिक्यखचिता दृष्टा । भूपेन विस्मितेन च गृहीत्वा हृदि शिरसि निहिता । अहो मान्या रत्नजातिरियम् ! । ततो विप्रेण विज्ञप्तम्– देव ! चर्मकारपत्न्या उपानदेषा न स्प्रष्टुमर्हति तत्र त्रिष्टपपतेः । **विक्रमे**णोक्तम्– सा चर्मकार्यपि धन्या यस्या ईदृगुपानत् । वद केयं [3]कथा ? । ततो विप्रो ब्रूते– विश्वेश्वर ! श्री**रामे** राज्यं कुर्वति सति अत्र चर्मकारसदनादि आसन् । इदमेकस्य चर्मकारस्य सदनम् । तस्य पत्नी [4]लाडबहुला । अतो गर्वमुद्वहति । विनयं न करोति । [5]ततः सा तेन हक्किता हता च । याहि रे दुःखं गृहीत्वा इत्युक्ता च । ततो रुष्टाऽस्यामेकस्यां उपानहि तटपतितायां अपरिहितायां द्वितीयस्यां तु परिहितायां निजतातस्य सदनं जगाम । गत्वा पत्युः कठोरभाषितं पित्रे बभाण । पित्रा द्विनद्वयं स्थापिता आवर्जिता च । अथोक्ता– वत्से ! कुलस्त्रियाः पतिरेव शरणम् । तत्रैव याहि । सोचे– न यामि, मानक्षयात् । द्विस्त्रिरुक्तिप्रत्युक्तयो भणिताः । पितृभ्यां भाणिताऽपि यदा पतिगृहं न याति तदा पित्रा भाषितम्– वत्से ! अहमेवं मन्ये– यदा श्री**रामः सीता-लक्ष्मण**सहितः स्वयमत्रागत्यानुनीय त्वां श्वशुरकुले प्रहिता तदा तत्र गन्त्री त्वम् । साप्यलीकाभिमानिनी प्रवदति– इदमित्थमेव; **राम** एवागते यामि तत्र, नापरथा । इमं वृत्तान्तं चरस्त्वनियुक्ताः प्रच्छन्नाः सुरा गत्वा **रामं** व्यजिज्ञपन्– देव ! अयं वृत्तान्तश्चर्मकारपुत्र्याः । ततो देवः

---

१ घ-'उपरि हेम०' । २ ख-घ-'विपुले उपा०' । ३ घ-'यथा' । ४ 'बहु लाडकी इति भाषायाम् । ५ ग-'अतः कारणे सा' ।

श्रीरामः प्रजावत्सलः प्रातः ससीतः **सलक्ष्मणः** सामात्यस्तच्चर्मकारभवनमगात् । तन्मध्यं प्रविष्टः । पूजितः [1]कारुभिर्विस्मितैः । विज्ञप्तश्च– देव ! अयमस्मान् कीटान् प्रति कियान् प्रसादः कृतः ? । स्वप्नेऽपि नेदं सम्भाव्यते यद् देवोऽस्मानुपतिष्ठते । किं कारणमागमनस्य ? । **श्रीरामः** प्राह– त्वत्पुत्र्याः श्वशुरकुले प्रेषणायायाताः स्मः । तस्या हि वराक्यास्तथाविधा सन्धाऽऽस्ते । ततो हृष्टस्तज्जनकः अपवरकं गत्वा दुहितरमाह स्म– मुग्धिके ! तव प्रतिज्ञा पूर्णा । **श्रीराम**देवोऽप्यायातः सदेवीकः । एहि, वन्दस्व तं जगत्पतिम् । ततस्तुष्टा **रामा**न्तिकमागता । ववन्दे तम् । आलापिता प्रजातातेन– वत्से ! गच्छ श्वशुरमन्दिरम् । तया भाणितम्– आदेशः प्रमाणम् । ततो गता पतिगृहम् । **रामः** स्वस्थानमायासीत् । श्री**विक्रम** ! अस्या द्वितीया उपानत् तत्र पितृगृहे खन्यमाने लप्स्यते । स्वामिन् ! आयाहि तत् खान्यते । गतो राजा तत्र । खानितं तत् । लब्धा द्वितीयाऽप्युपानत् । दृष्टं हैमं गृहम् । एवमन्यान्यपि तेन विप्रेण [2]खानयितानि लातं तद्धेम । राज्ञा विप्रः पृष्टः– विप्र ! कथमीदृशं सम्यग् जानासि ? । विप्रेण गदितम्– पूर्वजपारम्पर्योपदेशाज्ज्ञातं तुभ्यमुक्तं च । परं गर्वं मा धाः । स **रामः** स एव । तस्य [3]ह्याज्ञया जलज्वलनौ स्तम्भेते स्म । पतन्त्यो भित्तयो दत्तायां तदाज्ञायां न पेतुः । ऊना द्विचत्वारिंशत् अन्धगडाः सप्तविंशतिः स्फोटिका अष्टोत्तरशतं विड्वराणि दोषाश्च सर्वे व्यनेशन् । या तु तद्देवी **सीता** ये त्रयस्तद्भ्रातरो ये तद्भृत्या **हनूमत्-सुग्रीवा**दयस्तेषां महिमानं वर्षशतेनापि वाक्पतिरपि वक्तुं न शक्तः । इति श्रुत्वा **विक्रमेण** गर्वो मुक्तः । बिरुदं निषिद्धम्– 'अभिनवराम' इति । पुन'रुज्जयिनी'मागात् । यथाशक्ति लोकमुदधरत् । तस्य हि अग्निवेताल-पुरुषकसिद्धिभ्यां सुवर्णसिद्ध्या

---

१ ख-'चर्मकारु०' । २ घ-'खानयित' । ३ क-'स्वाज्ञया' ।

चोपकारैश्वर्यं तदा निरुपममासीत्, ततो विक्रमो धन्य एव। ततोऽधिकास्तु परःकोटयोऽभूवन्। इत्याकर्ण्य **विक्रमसेनो** विवेकी अभूत् ॥

॥ इति विक्रमादित्यप्रबन्धः ॥ १७ ॥

[1]अथ विक्रमचरित्रम्।

जैनतत्त्वबाह्यमुग्धजनचित्रमात्रफलं **विक्रमादित्य**प्रबन्धमेकं ब्रूमः। 'उज्जयिन्यां' राज्यं शासति **विक्रमादित्ये** [2]आसन्ने ग्रामे विप्रेणैकेन हलं [3]खेडयता दिव्यं ज्योतिष्मद्रत्नमेकं भूमौ पतितं जगृहे। तन्मूल्यप्रश्नार्थं 'उज्जयिन्यां' रत्नपरीक्षिनैगमपार्श्वमागमत्। दर्शितं तद् रत्नम्। विस्मिता ते ऊचुः—न वयमस्य रत्नस्य मूल्यकरणे क्षमाः, ईदृशस्य पूर्वमदृष्टत्वात्, अलीकमूल्यकरणे तीव्रदोषाच्च, केवलं देवः श्री**विक्रमादित्यो** यदि वेत्ति मूल्यमस्य, स हि रेखाप्राप्तो रत्नमूल्यज्ञाने। विप्र उप**विक्रमं** जगाम। रत्नमदीदृशत्। **विक्रमेण** पृष्टम्—क लब्धमिदम्?। विप्रेणोक्तम्—देव! हलं खेटयता स्वक्षेत्रभूमौ लब्धम्। राज्ञा भणितम्—तर्हि दिनद्वयेन वक्ष्यामः। रत्नमस्मद्धस्त एवास्तु विप्र! मा भीः, न वयं परधनबद्धाभिलाषाः। धीरां दत्त्वा स्वसौधमध्य एव स्थापितः सः।

अथ रात्रौ **विक्रमेण** विमृष्टम्—रत्नपरीक्षकाः संसारे। **बलि**मनु स च पाताले। तत्रापि गन्तव्यम्। कुतूहली ह्यलसो न भवेत्। ततोऽग्निवेतालमारुह्याशु पातालं गतः **बलि**भुवनद्वारेऽस्थात्। तत्र **नारायणो** द्वास्थः प्रणतः। **नारायणेन** पृष्टम्—किं कार्यं तेऽत्रागमने?। **विक्रमेणोक्तम्**—उप**बलि** गतः विज्ञापय राजा कार्यगौरवादायातोऽस्ति। यथादेशः स्यात् तदा दर्शनं लभेत। गतः **कृष्णः**। उक्तं **बलये**—राजा समागतोऽस्ति द्वारे। **बलिना** निवेदितम्—राजा चेद् **युधिष्ठिरः**?। पृच्छेः **कृष्ण**!। गतः **कृष्णः** पप्रच्छ—

---

१ इदं चरितं नास्ति ग-पुस्तके। २ ख-'आसन्नग्रामे'। ३ 'खेडता' इति भाषायाम्।

किं **युधिष्ठिरो**ऽसि? । **विक्रमे**णोक्तम्— राजानं **युधिष्ठिरं** मन्यते **स**, तस्मादन्यद् वक्तव्यम् । गच्छ **कृष्ण !** मण्डलीक आगतोऽस्तीति वद । गतः सः । विज्ञप्तं तत् । **बलि**रूचे— मण्डलीकः किं **रावणः ?** । पुनरागतः **कृष्णः** । मण्डलीकश्चेत् किं **रावण** इति पृष्टोऽसि । **विक्रमे**णाभाणि— तर्हि गत्वा[1] वद कुमार आगतोऽस्ति । गत्वा तथोक्तम् । **बलि**राह—किं **कार्तिकेयः**? किंवा **लक्ष्मणः ?** किंवा पातालवासी नागपुत्रो **धवलचन्द्रः**? किं **वालि**पुत्रोऽ**ङ्गदो राम**दूत इति ख्यातः? । पुनरेहिरेयाहिरा **कृष्ण**स्य । **विक्रमे**ण पुनरभाणि—वदेस्त्वं वण्ठ आयातोऽस्ति । पुनर्गतः । **बलि**र्भणति— वण्ठश्चेत् किं **हनूमान्**? । पुनः **कृष्णो** वागरितः । भणितं **बलि**वचः । पुन**र्विक्रमः** प्रोचे—गत्वा वद तलारक्ष आगतोऽस्ति । उक्तं तेन तत् तथा तत् । **बलि**र्जगाद—किं **विक्रमकः**? । **कृष्णे**नैत्य पृष्टम्— किं **विक्रमादित्यः ?** । ओमित्युक्तम् । **बल्या**देशादुप**बलि** नीतः । पृष्टो **बलि**ना— रे **विक्रम !** रत्नमूल्यं प्रष्टुमागतोऽसि?। **विक्रमादित्यो** वदति—इत्थमेव[2] । दर्शितं रत्नम् । **बलि**र्बभाण–ईदृशानि अष्टाशीतिं सहस्राणि रत्नानि नित्यं **युधिष्ठिरो** निर्मूल्यानि अदत्त पात्रेभ्यः । तेषां मध्यादिदं अरु(ग?)लत् । विप्रेण लब्धम् । प्रायो भूमिं गतानि सर्वाणि रत्नानि, कालस्य बहुलत्वात् । ततो राजा **युधिष्ठिर** एव, त्वं कः? । **विक्रमे**णोक्तम्—देव ! सत्यमेतत् [3]तुष्ट इच्छामि ईदृक्सम्पत्ति**र्युधिष्ठिर**स्य कुतः? । **बलि**राह—दिग्जयधनानि तस्मै भ्रातृभिश्चतुर्भिराहृतानि । **पूर्वं** [4]**मरु(द)त्त**नामा कार्पटिको दारिद्र्यमग्नो **रुद्र**माराराध । तेन तुष्टेन तस्मै स्ववाञ्छया 'कैलासा'सन्ना आमूलचूलं हेमरत्नमयी पूर्निष्पाद्य दत्ता । सा तेन भुक्ता । तस्मिन् मृते **रुद्रेण** पांशुवृष्ट्या सा पिदधे । यदा **युधिष्ठिर**बान्धवः **सहदेव** उत्तरां दिशं साध-

---

१ घ-'गच्छ वद'। २ ख-'मेवेदं दर्शितं'। ३ घ-'सन्तुष्टस्सा (?)मि ईदृक्'। ४ घ-'चमत्कृतनामा'।

यितुमुपतस्थे तदा **रुद्र**स्तां पुरं स्वैर्गुणैरुद्‌घाट्य सर्वां तद्धेमादिविभूतिं **युधिष्ठिरगृह**प्रविष्टामचीकरत् । ततो **युधिष्ठिर**स्य दानेच्छासिद्धिः । ततः स राजा । मण्डलीकस्तु **रावण** इति लोके तादृग्बलविद्यादर्पायोगात् । कुमारस्तु **कार्तिकेयो** वक्तुं युक्तः ससाहवयाः सन् यस्**तारकं** जघान । **लक्ष्मणो**ऽपि कुमारः यो **मेघनादं** ममर्द । तथा **धवलचन्द्रो**ऽपि **पीहुलिपुत्रः** कुमारो यो विषेण जगद् हर्त्तुं(न्तुं ?) क्षमः । विषममपि विषमभृततां नेतुं समर्थः । **अङ्गदो**ऽपि समर्थः ।

सन्धौ वा विग्रहे वाऽपि, मयि दूते **दशानन**! ।
अक्षिता वा क्षिता वाऽपि, क्षितिपीठे लुठिष्यति ॥ १ ॥

इत्यादि ख्यातश्च वण्ठस्तु सत्यो **हनूमान्** यः स्वामिनं **रामं** प्रियावियोगज्वरजर्जराङ्गं सन्धीरयामास मध्येसभम् ।

देवाज्ञापय किं करोमि ? किमहं 'लङ्का'मिहैवानये ?
'जम्बू'द्वीपमितो नये ? किमथवा वारांनिधिं शोषये ? ।
हेलोत्पाटित'विन्ध्य'पर्वतहिमस्वर्णत्रिकूटाचल—
क्षेपक्षोभविवर्धमानसलिलं बध्नामि वा वारिधिम् ? ॥१॥[3]

इत्यादि चमत्कारिस्वामिकार्यसिद्धिसारतया वण्ठो **हनूमा**नेव । तलारक्षस्तु भवसि । गच्छ मूल्यं नास्ति रत्नस्येति द्विजाय वदेः । तदाकर्ण्य **विक्रमः** स्वपुरीं ययौ । रत्नं दत्त्वा ब्रल्युक्तमुक्त्वा स्वग्रामाय विप्रं विसृष्टवान् । चिरं राज्यं चक्रे ।

इति **विक्रमार्कः** ॥ ग्रंथ १४० ॥

---

१ **इन्द्रजितम्** । २ अनुष्टुप् । ३ शार्दूल० ।

[१८]

॥ अथ नागार्जुनप्रबन्धः ॥

'ढंङ्क'पर्वते 'सुराष्ट्रा(ष्ट्र)'भूषण'शत्रुञ्जय'गिरिशिखरैकदेशरूपे राजपुत्ररणसिंहस्य **भोपाल**नाम्नीं पुत्रीं रूपलावण्यसम्पूर्णां पश्यतो जातानुरागस्य सेवमानस्य **वासुकि**नागस्य पुत्रो **नागार्जुन**नामा जातः। स च जनकेन पुत्रस्नेहमोहितेन सर्वासां महौषधीनां फलानि मूलानि दलानि च भोजितः। तत्प्रभावेन स महासिद्धिभिरलङ्कृतः। सिद्धपुरुष इति विख्यातः। पृथ्वीं विचरन् 'पृथ्वीस्थान'पत्तने **सातवाहनस्य** राज्ञः कलागुरुर्जातः। स च गगनगामिनीविद्याध्ययनार्थं 'पालित्तानक'पुरे श्री**पादलिप्ता**चार्यान् सेवते। अन्यदा भोजनावसरे पादप्रलेपबलेन तान् गगने उत्पतितान् पश्यति। 'अष्टापदा'दितीर्थानि नमस्कृत्य स्वस्थानमुपागतानां तेषां पादौ प्रक्षाल्य सप्तोत्तरशतमहौषधीनां आस्वादेन वर्णगन्धादिभिर्नामानि निश्चित्य गुरूपदेशं विनाऽपि पादलेपं कृत्वा कुर्कुटपोत इवोत्पतन्नवटतटे निपतितः। व्रणजर्जरिताङ्गो गुरुभिः पृष्टः—किमेतदिति?। तेन यथास्थिते प्रोक्ते तस्य कौशल्येन चमत्कृतचित्ता आचार्यास्तस्य शिरसि पद्महस्तं दत्त्वा भणन्ति— षष्टिकतन्दुलोदकेन तान्यौषधानि वर्तयित्वा पादलेपं कृत्वा गगने गरुड इव स्वैरं व्रज। ततस्तां सिद्धिं प्राप्य परितुष्टोऽसौ ननर्त। पुनरपि कदाचिद् गुरुमुखादाकर्णयति यथा रससिद्धिं विना दानेच्छासिद्धिर्न भवति। ततो रसं परिकर्मयितुं प्रवृत्तः स्वेदन-मर्दन-जारण-मारणानि चक्रे। रसस्तु स्थैर्यं न बध्नाति। ततस्तु गुरून् पप्रच्छ—कथं रसं(सः) स्थैर्यमाबध्नाति?। गुरवः प्राहुः, यथा दुष्टदैवतनिर्दलनसमर्थायां श्रीपार्श्व-

---

१ ख-'ढुङ्क०'। २ घ-'गामिविद्या०'। ३ क-'भणितम्'। ४ ख-'पादप्रलेपं'। ५ क- 'व्रजेः'। ६ ख-'प्रतिष्टोऽसौ'।

नाथस्य दृशि साध्यमानः सर्वलक्षणोपलक्षितया महासत्या योषिता च मृद्यमानो रसः स्थिरीभूय कोटिवेधी भवति । तच्छ्रुत्वा स **पार्श्वनाथ**प्रतिमां समहिमामन्वेषयितुमारेभे ।[1] परं तादृशीं न क्वापि पश्यति ।

इतश्च **नागार्जुनेन** स्वपिता **वासुकि**र्ध्यात्वा प्रत्यक्षीकृतः, पृष्टश्च– श्री**पार्श्वनाथस्य** दिव्यकलानुभावां प्रतिमां कथय । तेनावोचि– 'द्वारवत्यां' **समुद्रविजय**दशार्हेण श्री**नेमिनाथ**मुखान्महातिशयसम्पन्ना ज्ञात्वा श्री**पार्श्व**स्य प्रतिमा प्रासादे स्थापयित्वा पूजिता । 'द्वारवत्या' दाहान्तरं समुद्रेण प्लाविता सा प्रतिमा तथैव समुद्रमध्ये स्थिता । कालेन 'कान्ती'वासिनो **धनपति**नामकस्य सांयात्रिकस्य यानपात्रं देवताऽतिशयात् स्खलितम् । अत्र जिनबिम्बं तिष्ठतीत्यदृष्टवाचा निश्चित्य नाविकांस्तत्र निक्षिप्य ससभिरामसूत्रतन्तुभिर्बद्ध्वोद्धृता प्रतिमा निजनगर्यां नीत्वा प्रासादे स्थापिता । चिन्तितातिरिक्तलाभप्रहृष्टेन पूज्यते स्म प्रतिदिनम् । ततः सर्वातिशायि तद् बिम्बं ज्ञात्वा **नागार्जुनो** रससिद्धिनिमित्तमपहृत्य 'सेढी'नद्यास्तटेऽतिष्ठिपत् । तस्य पुरतो रससाधनार्थं **सातवाहनस्य** राज्ञश्**चन्द्रलेखा**भिधां महासतीं देवीं [2]सिद्धव्यन्तरसान्निध्येनानाय्य प्रतिनिशं रसमर्दनं कारयति । एवं तत्र भूयो भूयो गतागतेन तया बान्धव इति प्रतिपेदेऽसौ । सा तेषामौषधानां मर्दनकारणं पृच्छति । स च कोटीवेधस्य रसस्य वृत्तान्तं सत्यं कथयति । अन्यदा द्वयोर्निजपुत्रयोस्तया निवेदितम्, यथा– 'सेढी'-नदीतटे **नागार्जुनस्य** रससिद्धिर्भविष्यति । तौ रसलुब्धौ निजराज्यं मुक्त्वा **नागार्जुना**न्तिकमागतौ । कैतवेन तं रसं जिघृक्षू प्रच्छन्नवेषौ यत्र **नागार्जुनो** जेमति तस्य **गृहस्य** परिसरे भ्रमतः ।

---

१ 'परं॰ पश्यति' इत्यधिको **ग**-पाठः । २ **घ**–'सव्यन्तर॰' ।

रन्धनी[1]मालपत:— त्वं **नागार्जुनाय** रसवतीं लवणबहुलां कुर्याः। यदा तां रसवतीं क्षारां कथयति तदाऽस्मभ्यं वदेः[2]। साऽप्योमिति प्रतिशुश्राव। अथ सा तज्ज्ञानार्थं तदर्थं सलवणां रसवतीं साधयति। षण्मास्यामतिक्रान्तायां रसवतीं तेन क्षारेति दूषिता। रन्धन्या च राजपुत्रयोरग्रे गादितम्— अद्य क्षारत्वं जज्ञे **नागार्जुनेन**। ताभ्यामपि तस्य रससिद्धिर्निश्चिक्ये। अथ तौ तस्य वधोपायं ध्यायतः पृच्छतश्च लोकं तज्ज्ञम्। पृच्छद्भ्यां ज्ञातम्, यथा— **वासुकिना** एवास्य दर्भाङ्कुरान्मृत्युः कथितोऽस्ति। **नागार्जुनेन** सिद्धस्य शुद्धस्य रसस्य कुतपौ द्वौ भृतौ 'ढङ्क'पर्वतस्य गुहायां क्षिप्तौ। पृष्ठचराभ्यां ताभ्यां ज्ञातौ। मुक्त्वा पलमानो **नागार्जुन**स्ताभ्यां सम्मुखस्थो दर्भाङ्कुरेण जघ्ने। मृतः सद्यः।

आलेख्ये चित्रपतिते, मृते च **मधुसूदन**!।
क्षत्रिये त्रिषु विश्वास-श्चतुर्थो नोपलभ्यते ॥१॥[3]

तौ कुतपौ देवतया सङ्गृहीतौ। राजपुत्रौ नरकपङ्क[4]गोचरतां गतौ। देवतया क्रुद्धया हतौ। न रसलाभो, न च धर्मस्तयोः। तावपि राजपुत्रौ मरणकाले पश्चात्तापेन दैग्धौ[5]— हा हा येन खटिकासिद्धिवशाद् दशार्हमण्डपादिकीर्तनानि 'रैवतो'पत्यकायां कृतानि येन रसो लोकोपकाराय साधितः तस्य प्राणद्रोहेणावाभ्यां किं साधितम्?। एकं तावत् कलापात्रद्रोहः, अपरं च मातुलद्रोहः। एवं दुःखार्तौ मृतौ। रसस्तम्भनात् 'स्तम्भनं' नाम तीर्थं तत् **पार्श्वदेवस्य**। कालान्तरे तद् बिम्बं ततः स्थानात् 'स्तम्भन'पुरे पूज्यतेऽधुना ॥

॥ इति नागार्जुनप्रबन्धः[6] ॥१८॥

---

१ 'रांधनारी' इति भाषायाम्। २ घ- 'तदा वदेः'। ३ अनुष्टुप्। ४ घ- 'पङ्कजगोचर०'। ५ ख-घ-'जग्धौ'। ६ 'समाप्तः' इत्यधिकः ख-घ-पाठः।

[१९]

॥ अथ वत्सराजोदयनप्रबन्धः ॥

पूर्वस्यां 'वत्सो' जनपदः । तत्र 'कौशाम्बी' पूः । श्री**ऋषभ**-वंश्यशान्तनु-विचित्रवीर्य-पाण्डु-अर्जुना-ऽभिमन्यु-परीक्षित्-**जनमेजय**कुले **सहस्रानीको** राजा । तत्पुत्रः **शतानीकः** । तस्य पत्नी महासती **चेटक**राजनन्द(न्दि)नी मृगाक्षी **मृगावती** नाम। तयोर्नन्दन **उदयनः** यः किल 'नादसमुद्रो' विख्यातः, यो गीतशक्त्या 'उज्जयिन्यां' '**अनलगिरी**'भं 'विन्ध्या'ऽभिमुखं गच्छन्तं पुनरालाने निवेश्य **चण्डप्रद्योत**राज्यमद्योतयत् । स सुखेन राज्यं शास्ति यौवनस्थो भोगी कलासक्तो धीरः ललितो नायकः ।

इतश्च पाताले 'क्रौञ्चहरणं' नाम पत्तनम् । तत्र **वासुकिः** सर्पराजः श्वेतो नीलसरोजलाञ्छितफणः । तस्य **नामल**देवी नाम दयिता। विपुलो देशः। **तक्षको** नाम तस्य प्रतीहारो **विषमा**देवी-प्रियः यस्य फणामण्डपे त्रयोदशभारकोटयो विषस्य वसन्तीति श्रुतिः । **वासुकेः** पुत्री दिव्यरूपा कनी[1] **वसुदत्ति**नामा । तस्याः सख्यश्चतुर्दश, तद्यथा— धारू(:) १ वारू(:) २ चम्पकसेना ३ वसन्तवल्ली ४ मोहमाया ५ मदनमूर्च्छा ६ रम्भा ७ विमलानना ८ तारा ९ सारा १० चन्दनवल्ली ११ लक्ष्मी(:) १२ लीलावती १३ कलावती[2] १४ । सा ताभिः सह वीणा-मृदङ्ग-वंश-सूक्तादिभिः क्रीडति ।

एकदा तासां मध्यादेकयोक्तम्— स्वामिनि ! **वसुदत्तिके** ! अहं सपरिच्छदा सध्रीची[3] नरलोके 'कौशाम्ब्यां' दिव्यरूपं महोद्यानं क्रीडितुमगाम्। दृष्टा तत्र बकुल-मिचकिल-दमनक-चम्पक-विरह-

---

१ पुत्री । २ ख–'कल्पवती' । ३ सखी ।

कादिद्रुमाणां सारणीनां द्रुमालवालानां वाटीकोट्ट(वाटिकोट ?)स्य श्रीः। यदि स्वामिनी तत्केलिं काम्यति तदा तत्र पादमवधारयतु। इदं श्रुत्वा सा **वसुदत्तिका** ताभिः सर्वाभिः १४ सहेच्छा[1]सिद्धया सहसा तद् वनं प्रा[2]प्ता। तत्र केलिं कुर्वन्ति ताः। कुसुमानि चिन्वन्ति। तैः करण्डान् पूरयन्ति। धम्मिल्लानुत्तङ्कयन्ति। हारान् सारान् रचयन्ति। एवं खेलन्तीनां तासां वने कोकिलकुलकलरवकलः कोलाहल उच्छलितः। तदाऽऽकर्णनादुद्यानपालक एत्य ता अद्राक्षीत्। अहो रूपमहो स्वरोऽहो प्रभेति विसिष्मिये। भक्त्या श्री**उदयनं** ताः समालोकितुमाह्वातुमगमत्। **उदयनो**ऽपि कुतूहलादल्पपरिच्छदो वनमगात्। **वसुदत्तिं** ससखीकामालोकिष्ट। अध्यासीच्च— [3]मनोजन्मनः महाव्याधेः परमरसायनमेतत्। अस्याः रूपसम्पत् जिह्वाभिः कोटिभिः ताभिर्वर्णयितुमशक्या।

[4]अस्याः [5]सर्गविधौ प्रजापतिरभूच्चन्द्रो नु कान्तिप्रदः
शृङ्गारैकरसः स्वयं नु मदनो मासो नु पुष्पाकरः।
वेदाभ्यासजडः कथं नु विषयव्यावृत्तकौतूहलो
निर्मातुं प्रभवेन्मनोहरमिदं रूपं [6]पुराणो मुनिः ? ॥१॥[7]

यत् पश्यन्ति झगित्यपाङ्गसरणिद्रोणीजुषा चक्षुषा
गच्छन्ति क्रम[8]लोलितोभयभुजं यन्नाम वामभ्रुवः।
भाषन्ते च यदुक्तिभिः सचकितं वैदग्ध्यमुद्रात्मभि-
स्तद् देवस्य रसायनं रसनिधेर्मन्ये मनोजन्मनः ॥२॥[9]

तं दृष्ट्वा सा पलायिष्ट। नृपोऽप्यन्वगाद् द्रुतं द्रुतम्। क्षणार्धेन सर्वाः सख्योऽदृश्याः समपत्सत। साऽपि पातालविवरप्राये गर्ते एकस्मिन् प्रविष्टा। राज्ञाऽपि ज्ञातम्– कामरूपिणी गमिष्यत्येव

---

१ घ–'सिद्धा'। २ घ–'अगमुषी'। ३ ग–पुस्तके 'मनोजन्मनः० अशक्या' एतदाधिक्यम्'। ४ विक्रमोर्वशीये (१-८)। ५ सर्जनकार्ये। ६ ब्रह्मा। ७ शार्दूल०। ८ ग–'कोलितो०'। ९ शार्दूल०।

इति तावत् करे धृत्वा तस्या वेणीदण्डो 'यमुना'जलप्रवाहप्रायः कृपाणिकयाच्छिन्नः। गता सा मृगशावलोचना। वेणी करेऽस्थात्। तां वेणीं पश्यंस्तां चमत्कृतचकोरचलाचलाक्षीं स मुहुरस्मार्षीत्।

नेत्रेन्दीवरिणी मुखाम्बुरुहिणी भ्रूवल्लिकल्लोलिनी
बाहुद्वन्द्वमृणालिनी यदि पुनर्वापी[1] भवेत् सा प्रिया।
तल्लावण्यजलावगाहनजडैरङ्गैरनङ्गानल–
ज्वालाज्वालमुचस्त्यजेयमसमाः प्राणच्छिदो वेदनाः ॥१॥[2]

ततो हत[3]प्रारम्भ उद्बाष्पः सखेदः पूःपरिसरमेत्यामात्यानाहूयावादीत्— मया एवं एवं बालिकायाः कस्याश्चिद् वेणी [4]छिन्ना। सा तु श्वभ्रमूलमगात्। अतो मम राज्येन न कार्यम्। इमामेव वेणीं राज्यं कारयत। तेऽपि तथेति प्रतिपद्य पूर्बहिर्मण्डपे सोत्सवं वेणीं राज्यं कारयन्ति **राम**पादुकावत्।

इतश्च सा **वसुदत्तिका** खिन्ना गत्वा स्वसौधेऽस्वाप्सीत्। तस्याः सद्यस्लूनकबरीं छिन्नामीक्षित्वा **नामल**देवीमाकार्याऽदीदृशत्। जागरितां पुत्रीं **नामल**देवी वत्से! किमेतत्? तवापि परिभवपदमित्यप्राक्षीत्। तनयाऽपि यथास्थितं मात्रे आख्यत्, साऽपि नागपतये स्वपतये। क्रुद्धः सद्योऽसौ **तक्षक**माकार्य कथामुक्त्वाऽऽदिक्षत्, यथा— गच्छ, सराष्ट्रं **उदयनं** भस्मीकुरु। सोऽपि तदादेशादचालीत्। 'कौशाम्बीं' प्रापत्। तत्परिसरे उत्सवान् दृष्ट्वा नररूपः [5]काञ्चित् पप्रच्छ— किमेतदुत्सवसाम्राज्यम्?। तत्रत्येन जनेनोक्तम्— एवं एवं राज्ञा दिव्यकन्यावेणी छिन्ना। उत्पन्नानुतापेन राज्यं तदायत्तं कृतम्। अतो वेणी राज्ञीह। राज्ञाऽत्रैव एकदेशे तपस्तप्यते। **तक्षके**णोत्सवो दृष्टः। मध्ये भ्रमता राजाऽप्या-

---

१ घ–'वापे'। २ शार्दूल०। ३ ग–'प्रारम्भोद्बाष्पः'। ४ ख-घ–'छिन्नाः'
५ क–घ–'किञ्चित्'।

लोकितः । कुशस्रस्तरगः पद्मासनी जपमालापाणिः तपःक्षामः जितप्राणायामः मौनी । पृष्टश्च **तक्षकेण** नृरूपेण— कस्त्वम्? किमर्थं तपश्चरसि? । तेनापि दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य गदितम्— भो पुरुषविप्र! किं पृच्छसि मां मन्दभाग्यम्? । दृष्टा मयैका पुण्यवती मृगदृक् । तामनुसर्पता मया पातकिना यान्त्यास्तस्याः कबरी कृपाणिकया निजपुण्यदशया[1] सह कृत्ता । सा मनीषितं स्थानं ससर्प । अहं तु **उदयनो** राजा राज्यं तत्सात्कृत्वा स्वयं तपः कुर्वाणोऽस्मि । एवं श्रुत्वा क्षणं स्थित्वा उपद्रवमकृत्वा पातालं यात्वा नागेन्द्रमालल्लाप— निष्पापप्रज्ञः देव ! दृष्टो मया **उदयनः** वेणीपुरश्च तथा राज्योत्सवः । स पुण्यात्मा मृदुमना बाढं परितप्यते । विनयी मानमर्हति । तच्छ्रवणादतुषदाशीविषेन्द्रः । तर्हि किं युक्तमिति **तक्षक**मूचे । **तक्षको** बभाषे— देव! स एव **वसुदत्ति**विवाहार्हः कुलेन शीलेन विद्यया वृत्तेन पराक्रमेण रूपेण च । किं वर्ण्यते सः? ।

*अमुमकृत यदङ्गनां न वेधाः, स खलु यशस्वितपस्विनां प्रभावः ।
त्रिजगति कथमन्यथा कथाऽपि, क्षत....तपसां पदं लभेत? ॥१॥[2]

विद्या-कन्या-लक्ष्म्यो हि कुस्थाने निवेशिता निवेशयितारं शपन्ति । **नामल**देवीमतं कनीमतं च लात्वा **तक्षकेणैव वत्सराज**माजूहवत् । प्रवेशमहमचीकरत् । विवाहः प्रारब्धः । प्रथमायां दक्षिणायां सवत्सा गौः कामधेनुर्लब्धा, द्वितीयस्यां विशिष्टा नागवल्ली, तृतीयस्यां सोपधाना खट्वा सतूलिका, चतुर्थ्यां रत्नोद्द्योतो दीपः । एवं रत्नचतुष्केण सत्कृत्य सजायं जामातरं 'कौशाम्बी'-पुरीं प्रति प्रेषयत् । गतः स्वपुरं तत्र ऋद्धं राज्यं भुनक्ति ।

*सुधाधौतं धाम व्ययभरसहश्चार्थनिवहः
सकामा वामाक्षी सुहृदपि निवेद्यात्महृदयः ।

---

१ ख–'दश्नाया (?)' । * एतच्चिह्नाङ्किते पद्ये ग–पुस्तके न वर्तेते ।
२ पुष्पिताग्रा ।

गुणानामन्वेष्टा प्रभुरपि च शास्त्रव्यसमिता(तः ?)
पुराऽऽचीर्णस्यैतत् फलमलघु तीव्रतपसः ॥१॥[1]
यदतत् स्वच्छन्दं विहरणमकार्पण्यमशनं
सदाऽऽर्यैः संवासः श्रुतमुपशमैकाश्रमफलम् ।
मनोमन्दस्पन्दं बहिरिति चिरस्यापि विरसन्
न जाने कस्यैषा परिणतिरुदारस्य तपसः ॥२॥[2]

क्रमेण स एव **वासवदत्तां चण्डप्रद्योत**पुत्रीं गुणकीर्तिं पर्यणैषीत् 'डहाल'देशाधिपपुत्रीं **पद्मावतीं** च । 'पञ्चाल'देशाधिपेनाक्रान्तं 'कौशाम्बी'राज्यं मन्त्रक्षात्राभ्यां पुनरग्रहीत् । इति [4]उदयनप्रबन्धः ।

इयं च कथा जैनानां न सम्मता, देवजातीयैर्नागैः सह मानवानां विवाहासम्भवतः । विनोदिसभाऽर्हेति नागमतादुद्धृत्यात्रोक्ता ।

॥ इति उदयनप्रबन्धः ॥ १९ ॥

१-२ शिखरिणी । ३ घ-'पुत्रीं **पद्मावतीं** च' । ४ घ-'उदयनवीरप्रबन्धः' ।

[२०]

॥ अथ लक्षणसेनस्य प्रबन्धः ॥

मन्त्रिणः **कुमारदेवस्य** च पूर्वस्यां 'लक्षणावती' पूः । तत्र **लक्षणसेनो** नाम प्रतापी न्यायी नृपः । तस्य द्वितीयमिव जीवितं प्रज्ञाविक्रमभाक्तिसारो मन्त्री **कुमारदेवः** । विपुलं राज्यम् । अपारं सैन्यम् । अत्रान्तरे 'वाराणस्यां' **गोविन्दचन्द्रा**ख्यनृपपुत्रो **जयन्तचन्द्रो** राजा । तस्य **विद्याधरो** मन्त्री । मह[1]च्छानां अन्न-दा[2]तॄणां सत्यवादिनां च प्रथमः ।

एकदा **जयन्तचन्द्र**सभायां वार्तेयमासीद् य'लक्षणावती'दुर्गं दुर्ग्रहम् । राजा महाचमूसमूहसम्पन्नः तां वार्तामवधार्य 'कासीपतिः प्रतिज्ञां सभासमक्ष[3]मग्रहीत्—इतश्चलित्वाऽस्माभिर्लक्षणावती'दुर्गं ग्रहीतव्यम्; अथ न गृह्णामि तदा यावन्ति दिनानि दुर्गतटे तिष्ठामि तावन्ति हेमलक्षाणि दण्डे गृह्णामि; अन्यथा न निवर्ते । इति सन्धां निर्माय प्रयाणढक्कामदापयत् । मिलितः समकालं राजलोकः । जाता गजमयीव सृष्टिः । भूपालमालामयीव भूमिः । अश्वमयमिव जगत् । निर्गतं सैन्यं बहिः । अखण्डितैः प्रयाणैर्भञ्जन् परबलान्, शोषयन् सरांसि, पङ्कयन् नदीः, समीकुर्वन् विषमाणि, चूर्णयन् शिखराणि, लेखयन् शासनानि, जीवयन् साधुलोकान्, 'लक्षणावतीं' प्राप्तः । दुर्गान्नातिदूरासन्ने भूभागे आवासान् दापयामास । **लक्षणसेनस्तु** द्वाराणि पिधाय पूर्मध्ये एव तस्थौ । क्षु(क्षो)भिता पुरी । सङ्कीर्णत्वमापन्नमन्न-पाथो-घृत-तैल-वसन-ताम्बूलादि[4]-वस्तूनाम् । स्थाने स्थाने वार्ता आर्ताः प्र[5]वर्तन्ते । 'कासीपतिस्तु [6]मुत्कलं परदेशं ग्रसते । सार्था एहिरेयाहिरां कुर्वन्ति सुभिक्षमक्षामम् ।

---

१ ख-'महेत्थानां' । २ ख-घ-'दात्रीणां' । ३ क-ख-'मग्राक्षीत्' । ४ ख-'ताम्बूल-दलीदलादिवस्तूनाम्' । ५ क-ख-'प्रावर्तन्ते' । ६ 'मोकळो' इति भाषायाम्

नव्यानि कूपादीनि खनितानि[1] । विचरन्ति स्वैरं सैनिकाः । वर्धन्ते व्यवसायाद्[2] रिद्धयः । लुट्यन्ते ग्रामाः । द्वयोर्नृपयोरूर्ध्वमुखैरधोमुखैः शरैर्युद्धानि । गतानि दिनान्यष्टादश । तस्मिन् दिने सायं **लक्षणसेनेन कुमारदेवो** मन्त्री न्यगादि–मन्त्रिन् ! इदमस्माभिरनुचितमाचरितं यदयं रिपुर्देशं प्रविशन्नेव न प्रतिस्खलितः । अधुना दुर्गरोधे लोको दुःखी, म्लानग्लानिर्नः; तस्मात् प्रातर्योद्धव्यम्, दण्डं न ददामि । आहूय सामन्ता-ऽमात्यादीन् । **कुमारदेवः** प्राह–देव ! युक्तमेवेदम् ।

मृगेन्द्रं वा मृगारिं वा , द्वयं व्याहरतां जनः ।
तस्य द्वयमपि व्रीडा , क्रीडादलितदन्तिनः ॥ १ ॥[3]

त्वयि धृतायुधे वज्रायुधोऽपि[4] कातर एव । तत्कालं मिलिताः प्रधानयोधाः[5] । उक्तो युद्धाभिप्रायः । प्रीतास्ते पीतामृता इव । ऊचुश्च—

मित्रस्नेहभरैर्दिग्धो, रूषितो[6] रणरेणुभिः ।
खड्गधाराजलैः स्नातो, धन्यस्यात्मा विशुध्यते ॥१॥[7]

उत्तम्भिता[8] नेत्रवैजयन्त्यः । निष्पन्ना वीरकरम्बकाः । सम्पन्नानि पत्न्यादिमुत्कलापनानि । एवं सति **कुमारदेवो** राजान्तिकाद् गृहं गत्वा मन्त्रयते स्म– अस्माकं प्रभुर्युद्धार्थी, **जयन्तचन्द्रस्तु** बली । 'अस्थाने[9] बलमारम्भो, निदानं क्षयसम्पदः'[10] । तस्मात् किं कर्तव्यम्? । आ[11] ज्ञातम्– **जयचन्द्रमन्त्री विद्याधरोऽ**नुसरणीयः । स हि प्रतिपन्नशूरः सकृपो निष्पापो दानी । इति विमृश्य पत्रीमेकां स्वलिखितां सहादाय प्राकारान्नगरस्रोतोद्वारेणैवैकाकी निर्गत्य मध्यरात्रे बहिः सैन्ये मन्त्रिगृहद्वारेऽस्थात् । तत्र द्वाःस्थैर्मध्ये मन्त्रिपं

१ ख–'खातानि' । २ ख–घ–'व्यवसयर्द्धयः' । ३ अनुष्टुप् । ४ क–'चक्रायुधोऽपि' । ५ ख–'प्रासन(?)योधाः' । ६ ख--'रूक्षितो०' । ७ अनुष्टुप् । ८ क–'तास्तत्र वैजयन्त्यः' । ९ क-ख-'अन्यथा' । १० घ–'अप्यधी(?) बलमरम्भो(?)' । ११ ग–'आः ! ज्ञातम्' ।

विद्याधरं आत्मानमायान्तमजिज्ञपत् । सद्य आहूतस्तेन । आसितः स्वसमीपे, पृष्टश्च– [1]के भवन्तः? । मन्त्रिणोक्तम्– अहं **लक्षणसेना**ऽमात्यः **कुमारदेव**स्त्वां द्रष्टुमायासिषम् । किञ्चिद् वक्तव्यमस्ति । तत् तु वक्तुं न शक्यते । पत्री तु लिखिता वक्ष्यति । इत्युक्त्वा **विद्याधर**हस्ते तामार्पिपत् । तत्र श्लोको दृष्टः—

उपकारसमर्थस्य, तिष्ठन् कार्यातुरः पुरः ।
मूर्त्या यामार्तिमाचष्टे, न तां कृपणया गिरा ॥१॥[2]

अस्य श्लोकस्यार्थं चिरं परिभाव्य **विद्याधरो**ऽचिन्तयत्– अयं महीयान् मदन्तिकमागतः । **जयन्तचन्द्रा**पसारणमीहते दण्डं च न दित्सते । म[3]य्येव भारमारोपयति । तस्मान्निस्तार्योऽसौ व्यसनसागरात् ।

स एव पुरुषो लोके, स एव श्लाघ्यतामिह ।
निर्भयं सर्वभूतानि, यस्मिन् विश्रम्य शेरते ॥१॥[4]

इति ध्यात्वा **कुमारदेवं** जगाद— मा भैषीः, दण्डं मा दाः, प्रातरत्रास्मत्सैन्यं न स्थास्यत्येव, गच्छ । इत्युक्त्वा **कुमारदेवं** सत्कृत्य व्यसाक्षीत् । गतः स स्वस्वामि**लक्षणसेन**सविधम् ।

इतश्च **विद्याधरो जयन्तचन्द्रा**न्तिकं गत्वा विज्ञप्तवान्— राजेन्द्र ! अद्य देवस्यात्रागतस्य दिनाष्टादशकं गतम् । **कुमारदेवेन** स्वयमेत्य ममाष्टादश हेमलक्षाणि प्रवेशितानि, [6]अतोऽभयं देहि, प्रसीद, स्वस्थानं गच्छ, 'कास्या'मपि मुक्तायां निर्वाहो नास्ति, दुर्ग्रहं च दुर्गम् । इति श्रुत्वा 'काशी'न्द्रः सद्यो रात्रावेव चलितः, दशक्रोशीं गत्वा स्थितः स्वनगर्यभिमुखीभिः पटकुटीभिः । 'लक्षणावती'लोको विस्मितो हृष्टश्च । **लक्षणसेनेन कुमारदेवः** पृष्टः– किमिति गतो **जयन्तचन्द्रः**? । मन्त्रिणोक्तम्– देव ! त्वां

---

१ ग–'किं' । २ अनुष्टुप् । ३ क–'ममाप्येवं सा(भा)र०' । ४ अनुष्टुप् । ५ क–**'स्वस्थाने'** । ६ ग-पुस्तके 'अतः' इत्यधिकः पाठः' ।

युद्धोद्यतं श्रुत्वा 'कासी'न्द्रः सुभीतः प्राणत्राणार्थं गतः । [1]अन्यैव तव पिण्डशक्तिः ।

> गतिरन्या गजेन्द्रस्य, गतिरन्या खरोष्ट्रयोः ।
> गतिरन्यैव सिंहस्य, लीलादलितदन्तिनः ॥१॥[2]

> कः सिंहस्य चपेटपाटिनमहामातङ्गकुम्भस्थल–
> स्थूलास्थिस्थपुटीभवत्परिसरां लीलागुहां गाहते? ।
> कः काकोदरभर्तुरुद्धतविषज्वालावलीढस्फुरत्–
> फूत्कारावलिघोरमास्य कुहरं साडम्बरश्चुम्बति? ॥२॥[3]

[4]अथ चापल्याड्ढौकते कश्चित् तयोः तथापि क्षेमः कुतः? । अतः स्वकीयमन्तुक्षमणोपायोऽयं तस्य । कास्यासन्नं गतः 'कास्या'ऽधिपोऽपि **विद्याधर**मादिशत्– 'लक्षणावती'शदण्डधनं चतुर्दिग्मिलितेभ्योऽर्थिभ्यो देहि येन यशांसि प्रैधन्ते । **विद्याधरो**ऽपि स्वामिनं [5]निगदति– देव! **कुमारदेवेन** मह्यं रत्नमेकं दण्डपदे [6]दत्तम् । तेन सद्यः कथं हेम निष्पद्यते? । राजोचे– तर्हि रत्नं दर्शय । अथ तेन पत्रीगतः श्लोकोऽदर्शि, **कुमारदेवा**गमनवृत्तान्तश्च प्रोक्तः । **विद्याधर**मुखाच्च तदवधार्य **जयन्तचन्द्रो** जजल्प अनल्पधीः– मन्त्रिन्! तदैव किं नेयं पत्री दर्शिता [7]येन तेभ्यो विशिष्टां कृपां कुर्मस्तदैव । त्वया स्वधनार्पणाङ्गीकारेणैव वयं तत उत्थापिताः । प्रापितो दण्डोऽस्मभ्यं किल तेन । अथ हेमाष्टादशलक्षाणि कोशादाकृष्यार्थिभ्यो देहि । अष्टादश हेमलक्षास्तु कृपाप्रसादपदे **लक्षणसेनाय**, अष्टौ हेमलक्षाः **कुमारदेवाय** प्रेषय । तथैव कृतं **विद्याधरेण**। प्रविष्टौ 'कासीं' तौ । स्फीतं राज्यं भुङ्क्तः। षड्विंशतिहेमलक्षेषु तत्र गतेषु **लक्षणसेनेन** **कुमारदेवः** पृष्टः—

---

१ 'अन्यैव' इत्यारभ्य 'क्षमणोपायोऽयं तस्य'पर्यन्तः पाठः **ग**–पुस्तके नास्ति । २ अनुष्टुप् । ३ शार्दूल० । ४ **घ**–'अपचापल्या०' । ५ **ग**–'स्माह' । ६ **क**–'दत्तमस्ति' । ७ **ख-घ**-'तेन' ।

किमिदम् ? । **कुमारः** स्मितपूर्वकमाचष्ट- त्वां विरोध्य कः सुखी तिष्ठेत् ? । ततोऽरिणा दण्डस्तेऽर्पितः । पिप्रिये पृथ्वीपतिः । मुमुदे प्रजाः । ववृते महोत्सवः । एवं मन्त्रिणः कालज्ञाः सुगूढाशयाः लोक-भूपयोः कार्यं कुर्युः[1] ॥

॥ इति लक्षणसेनकुमारदेवप्रबन्धः[2] ॥ २० ॥

१ क–'कुर्युरिति' । २ 'समाप्तः' इत्यधिको घ-पाठः ।

[२१]

॥ अथ मदनवर्मप्रबन्धः ॥

'चौलुक्य'वंश्ये मूलराज-चामुण्डराज-वल्लभराज-दुर्लभराज[1]-भीमान्वये कर्णदेवजन्मा मयणल्लदेविकुक्षिभू'र्द्वादशो रुद्र' इति विदितबिरुदः श्रीजयसिंहदेवनामाऽभून्महीपतिः[2]। सो'ऽणहिल्लपत्तना'न्निर्गत्यामितैः सैन्यै'र्मालव'देशराजधानीं 'धारां' द्वादशभिर्वर्षैर्जग्राह। प्रतोलीत्रयं स्फोटयित्वा यशःपटहकुञ्जरेण लौहीमर्गलामन्वभञ्जत्[3]। साऽद्यापि 'देवपत्तने' सोमनाथाग्रे दृश्यते। यशःपटहो मृत्वा व्यन्तरोऽभूत्। जयसिंहो मध्ये परपुरं प्रविष्टो मालवेन्द्रं जीवग्राहमग्रहीत्। द्वादश वर्षाणि जयसिंहस्य खड्गो निष्प्रत्याकारोऽस्थात्, नरचर्मघटितमेव प्रत्याकारं करोमीति प्रतिज्ञावशात्; अत एव हस्त्यारूढं नरवर्माणं भूमौ पातयामास। वितस्तिमात्रं चर्माहिंसत्कमुदतीतरत्। अत्रान्तरे प्रधानैर्विज्ञप्तम्—राजन्! राजाऽवध्य एव इति नीतिवचः। तस्मान्मोक्तुमर्होऽयम्। ततो मुक्तः सः। काष्ठपिञ्जरे क्षिप्तः। नरवर्मचर्माऽन्यचर्मभ्यां सिद्धराजेन निजकृपाणे प्रत्याकारः कारितः। ततः कवीश्वरैर्विविधं स्तूयते सः—

एक'धारा'पतिस्तेऽद्य, द्विधारेणासिना जितः।
किं चित्रं यदसौ जेतुं, शतधारमपि क्षमः ॥१॥[4]

[5]क्षुण्णाः क्षोणिभृतामनेन कटका भग्नाऽस्य 'धारा' ततः
कुण्ठः सिद्धपतेः कृपाण इति रे मा मंसत क्षत्रियाः।
आरूढप्रबलप्रतापदहनः सम्प्राप्तधारश्चिरात्
पीत्वा मालवयोषिदश्रुसलिलं हन्ता यमेधिष्यते ॥२॥[6]

---

१ ग–'राजदुर्लभराज०'। २ ग– 'नामा महीपतिरभूत्'। ३ लोहमयीम्।
४ अनुष्टुप्। ५ ग–पुस्तके इदं पद्यं नास्ति। ६ शार्दूल०।

ततो दक्षिणापथे 'महाराष्ट्र'-'तिलङ्ग'-'कर्णाट'-'पाण्ड्या'दि-राष्ट्राण्यसाधयत् । अनन्तं धनं सङ्घटितम् । ततो 'गूर्जर'-धरां प्रति व्याघुटत् । यावद् देशसीमसन्धौ सैन्यनिवेशं कृत्वा स्थित-स्तावत् सायं एकदा [1]महदूर्ध्या सभायामुपविष्टोऽस्ति प्रत्यक्ष इव [2]सुरपरिवृढः । तावत् कश्चिद् वैदेशिको [3]भट्ट एत्याशीर्वादं भणित्वा सभां दृष्ट्वाऽवादीदिदम्, यथा—अहो 'परमार'वंशधूमकेतोः श्रीसिद्ध-राजस्य सभा मदनवर्मण इव मनोविस्मयजननी । तदाकर्ण्य सिद्धेन्द्रस्तमेव [4]भट्टं पुर उपवेश्य पप्रच्छ—[5]भट्ट ! कोऽसौ मदनवर्मा ? क्व नगरे कं राज्यं करोति ? । [6]भट्टः प्राह—देव ! पूर्वस्यां 'महोबकं' नाम पत्तनं स्फारम् । तत्र मदनवर्मा नाम पृथ्वीपालः प्राज्ञस्त्यागी भोगी धर्मी नयी नल इव [7]पुरूरवा इव वत्सराज इव पुनरवतीर्णः [8]पृथ्व्याम् । तं राजानं तच्च पुरं यः खलु नित्यं पश्यति सोऽपि वर्ण-यितुं न पारयति, केवलं पश्यन्नन्तर्मनसं मूक इव स्वादं तद्गुणं जानाति । अस्माकं वचसि प्रायो लोकस्य विश्वासो नास्ति, वावदू-कत्वात्, परं प्रेषय [9]कञ्चित् परमाप्तं निजं मन्त्रिणं [10]ज्ञं येन स तामृद्धिं दृष्ट्वाऽत्रागत्य देवपादेभ्यो निवेदयति । एवं [11]भाट्टीं वाचमवधार्य सिद्धराजो मन्त्रिणमेकं कतिपयजन[11]युतं द्रष्टुं तत्र तेनैव [12]भट्टेन सह प्राहैषीत् । गतौ तौ भट्ट-मन्त्रिणौ । 'महोबक'पत्तनं दर्शितं भट्टेन मन्त्रिणा । दृष्ट्वा निर्विलम्बं उपराजमेत्य यथास्थितमभाणीत्—अवधारय स्वामिन् ! गतस्तत्राहम् । दर्शितं [13]भट्टेन तत् पत्तनम् । तदा [14]वसन्तोत्सवस्तत्र प्रवर्तते । गीयन्ते वसन्ताऽऽन्दोलकादि-रागैर्गीतानि । भ्रमन्ति दिव्यशृङ्गारा नार्यः । मकरध्वजलक्षभ्रान्ति-मुत्पादयन्तो विलसन्ति युवानः । क्रियन्ते प्रतिरथ्यं छण्टनानि

१ क-घ—'महर्द्धौ' । २ इन्द्रः । ३ ग—'भद्र' । ४ ग—'भद्रं'। ५ ग-'भद्र' । ६ ग-'भद्रः' । ७ ग-'पुरुषोत्तमे'। ८ ग—'पृथिव्याम्' । ९ घ—'किञ्चित्' । १० क—'भद्रोक्तां' । ११ क—'युक्तं' । १२ ग—'भद्रेण' । १३ क—घ—'भट्टेन प्राप्तः' । १४ क—'वसन्तमासोत्सवः' ।

यक्षकर्दमैः[1] । प्रासादे प्रासादे सङ्गीतकानि । देवे देवे महापूजा । भोजनवारासाराः प्रतिसदनम् । राजकीयसप्राकारे तु दालिकूरा-[2]वस्त्रावणानि मुत्कलानि न मुच्यन्ते, किन्तु गर्तायां नियन्त्र्यन्ते तदा सघण्टो हस्ती निमज्जति । राजाऽश्ववाराः परितः पुरं भ्रमन्तो बीटकानि ददते लोकाय । कर्पूरैर्धूलिपर्वोदयः । रात्रौ विपणीन् वणिजो न संवृणन्ति, उद्घाटान् विमुञ्चन्ति, प्रातरागत्योपविशन्ति । एवं नीतिः व्यवसायोऽप्याचारमात्रेणैव सिद्धार्थत्वात् । [3]तत्र देशे लोहखानिवत् सुवर्णरूप्यखानीर्वहन्ति तेन सर्वः कोऽपि । राजा तु कीदृगप्यास्ते मया स न दृष्टः । इदं तु श्रुतं स नारीकुञ्जरः सभायां कदापि नोपविशति । केवलं हसितललितानि तनोति प्रत्यक्ष इन्द्रः ।

एवं वचः श्रुत्वा **सिद्धराजो** सैन्यरक्षायां सैन्यं नियुज्य महता सैन्येन 'महोबकं प्रति प्रतस्थे । [4]तस्थौ तदासन्ने भूप्रदेशे क्रोशाष्टकेन । क्षु(क्षो?)भितो देशः । स्थानाच्चलितं 'महोबक'म् । प्रधानैर्मदनवर्मा दिव्योद्यानस्थः स्त्रीसहस्रसमावृत्त एत्योचे—स्वामिन् ! **सिद्धराजो** गौर्जर उपनगरमागतोऽस्ति, स कथं पश्चान्निवर्तनीयः? । **मदनवर्मणा** स्मित्वा भणितम्—**सिद्धराजः** सोऽयं 'धारा'यां[5] द्वादश वर्षाणि निग्रहाय अस्थात् । स 'कबाडी' राजा वाच्यो भवद्भिः—यदि नः पुरं भुवं च जिघृक्षति तर्हि युद्धं करिष्यामः । अथार्थेन तृप्यसि तदाऽर्थं गृहाणेति । ततो यद् याचते स वराकस्तद् देयं भवद्भिः, न वयं धने दत्ते त्रुट्यामः । सोऽपि जीवतु चिरं यो वित्तार्थं कृच्छ्राणि कर्माणि कुर्वाणोऽस्ति । राज्ञो वचोऽनुगृहीत्वा मन्त्रिणः [6]परचक्रमगुः । तावता **सिद्धसेनेन** कथापितम्—दण्डं

---

१ "कर्पूरा-ऽगुरु-कस्तूरीकक्कोलैर्यक्षकर्दमः" इत्यमरकोशे द्वितीये काण्डे षष्ठे श्लोके । २ ख—'वस्त्रावणानि' । ३ ग—पुस्तके 'तत्र॰ सर्वः कोऽपि' इत्यधिकः पाठः । ४ 'क्रमेण गच्छन्' इत्यधिको ग—पाठः । ५ ग—'सोऽयं यद्धारायां' । ६ ख—घ—'परमगुः' ।

दत्त्वा मन्त्रिभी राजवाक्यं दूतमुखेन भाणितम्— यदि अर्थमीहसे तदाऽर्थं लाहि; भूमिं चेत् तर्हि युद्ध्यामहे वयम् । **मदनवर्मदेवाय** ज्ञापितमत्र भवदागमनम् । तेन अस्मत्प्रभुणा उक्तम्— 'कबाडी' राजाऽर्थेन तर्पणीयः सः । **सिद्धराज**स्तल्लीलया विस्मितः षण्णवतिं कोटीः कनकस्यायाचीत् । दत्तास्ताः प्रधानैः । सद्यः देशः सुखं तस्थौ । [1]तथापि पश्चान्न याति । तदा प्रधानैर्भाणितम्—राजन् ! अर्थो लब्धस्त्वया, कथमथ न प्रतिगच्छसि ? । [2]**सिद्धेशेन** भणितं मन्त्रि-पुरः—तं लीलानिधिं भवत्प्रभुं [3]दिदृक्षे । तेऽप्येत्य **मदनवर्माण**-मभणत्— अर्थेन तोषितः स क्लेशी राजा, परं भणति राजेन्द्रं द्रष्टुमीहे । ततो **मदनवर्म**णा निगदितम्—तर्हि एतु सः । ततः सैन्यं तथास्थमेव मुक्त्वा मितसैन्यस्तत्रोद्याने आगतः **सिद्धराजः** यत्र महाप्राकारस्थे सौधे **मदनवर्मा**ऽस्ति । प्राकाराद् बहिर्योध-लक्षास्तिष्ठन्ति । प्रतोलीं यावदागँस्य मध्ये अचीकथत् द्वास्थैः-आगतमस्माभिः 'महोबक'प्रभुणा भणितम्-- जनचतुष्कोण सहागच्छत । आगतो मध्ये **सिद्धराजः** । यावत् पश्यति काञ्चन-तोरणानि सप्तप्रवेशद्वाराणि अग्रे ददर्श रजतमहारजतमयीर्वापीः, [4]नानादेशभाषाविचक्षणाः शशाङ्कमुखीर्विशालनितम्बस्थलास्तारुण्य-पुण्यावयवाः स्त्रीः [5]पणव-वेणु-वीणा-मृदङ्गादिकलासक्तं परिजन-जनम् । स्फीतानि गीतानि शुश्राव । 'नन्दनो'द्यानाधिकमुद्यानं, हिमगृहाणि, हंससारसादीन् खगान्, उपकरणानि हैमानि, कदलीदलकोमलानि वसनानि, जनितानङ्गरागान् उत्तुङ्गान् पुष्पकरण्डांश्चैषत । एवं पश्यन् पश्यन् पुरः पुरो गच्छन् साक्षा-दिव मदनं मधुरे वयसि वर्तमानं मितमुक्ताफलप्रायभूषणं सर्वाङ्ग-लक्षणं काञ्चनप्रभं मधुरस्वरं तामरसाक्षं [6]तुङ्गाघ्राणं उपचितगात्रं

---

१ 'तथापि॰ याति' इत्यधिको ग–पाठः । २ ख–घ– सिद्धसेनभाणितं मन्त्रिपुरुहूतास्तं(?) । ३ ग–'दर्शयथ' । ४ ख–घ–'नानादेशवेश(ष)भाषा॰' । ५ वादित्रविशेषः, नाम नगारुं । ६ घ–'तुङ्गघोणं' ।

मदनवर्माणमपश्यत् । **मदनवर्मा**ऽप्यभ्येत्याश्लिष्य हैमासनं दत्त्वा तमभाणीत्—**सिद्धेन्द्र** ! पुण्यमद्यास्माकं येन त्वमतिथिः सम्पन्नोऽसि । **सिद्धराजः** प्राह— राजन् ! आवर्जनावचनमिदं मिथ्या; यत् तु मन्त्रिणामग्रे 'कबाडी' इत्युक्तं तत् सत्यम् । **मदनवर्मा** जहास—**सिद्धेश** ! केन वा विज्ञप्तमिदम्? । **सिद्धेशः** प्राह— तैरेव मन्त्रिभिस्तावकैः । कोऽभिप्रायो मन्निन्दाभणने देवस्य ? । **मदनवर्मा** आह—देव ! कलिरयम्, अल्पं जीवितम्, मिता राज्यश्रीः, तुच्छं बलम्, तत्रापि पुण्यैः स्फीतं राज्यं लभ्यते, तदपि चेत् न भुज्यते, रुल्यते विदेशेषु, तत् कथं न कबाडिकस्त्वम् । **सिद्धेशे**नोक्तम्—सत्यं सत्यम्, एतादृशः कर्बाटिक एवाहम् । त्वमेवायं धन्यो यस्येत्थं शर्माणि । त्वयि दृष्टेऽस्माकं जीवितं सफलम् । चिरं राज्यं भुङ्क्ष्व । इत्युक्त्वा तस्थौ । **मदनवर्म**णोत्थाय निजं परिजनकोशदेवतावसरादि सर्वं दर्शितम् । प्रेमाऽवृधत् । विंशत्युत्तरं पात्रशतं स्वाङ्गसेवकं **सिद्धराजा**य व्यतरत् । तेन प्रीतो **जयसिंह**देवः सैन्यं गृहीत्वा 'धारां' जित्वा पत्तनं 'अणहिल्लपुरं' प्रविष्टः । तेषां १२० मध्यादर्धं पथि मृतं मार्दवात्, शेषं पत्तने प्रविष्टम् । पत्तनप्रवेशोत्सवे **श्रीपाल**कविना **सिद्धराजो**पश्लोकना—

काव्यम्—

हे विश्वत्रयसूत्रधार ! भगवन् ! कोऽयं प्रमादस्तव
 न्यस्यैकत्र निवेश यस्य परतस्तान्येव वस्तूनि यत् ।
पाणिः पश्य स एष यः किल बलेर्वाक् सैव थर्स्य या
 चारित्रं च तदत्र यद् **रघुपते**'श्चौलुक्य'चन्द्रे नृपे ॥१॥

पुनः—

मानं मुञ्च 'सरस्वति' ! त्रिपथगे ! सौभाग्यभङ्गीं त्यज
 रे 'कालिन्दि' ! तवाऽफला कुटिलता 'रेवे' ! रयस्त्यज्यताम् ।

---

१ विवेक (?) । २ घ–'कर्बाटिकस्त्वम्' । ३ 'सर्वं' इत्यधिको ग–पाठः । ४ ख–'धारामध्ये' । ५ ख–'राजा वर्णितः' । ६ शार्दूल० ।

श्रीसिद्धेशकृपाणपाटितरिपुस्कन्धोच्छलच्छोणित-
स्रोतोजातनदीनवीनवनितारक्तोऽम्बुधिर्वर्तते ॥ २ ॥[1]

एवमन्यैर[2]पि भणितानि ॥

॥ इति मदनवर्मप्रबन्धः ॥ २१ ॥

१ शार्दूल० । २ ग–'रपि कविभिर्भणितानि' ।

[२२]

॥ अथ रत्नश्रावकप्रबन्धः ॥

उत्तरस्यां दिशि 'काश्मीरेषु' देशेषु 'नवहुल्ल' नाम महर्द्धिमत् पत्तनम् । तत्र विक्रमाक्रान्तभूचक्रो **नवहंसो** नाम भूपालः । तस्य राज्ञी रूपश्रीहसितरम्भागर्वा **विजयादेवी**नाम्नी । तत्रैव पत्तने **पूर्णचन्द्रः** श्रेष्ठिराजोऽभूत् । तन्नन्दनास्त्रयः **रत्नः, मदनः, पूर्णसिंहश्च** । त्रयोऽपि जैनाः श्रीमन्तः प्रियंवदाः सात्त्विकाः प्राज्ञाः राजपूज्याः प्रारम्भसिद्धाः । **रत्नस्य** पत्नी **पउमिणि**रिति ख्याता । पुत्रस्तु **कोमल** इति नाम बालो वर्तते । तदा श्री**नेमिनाथ**निर्वाणादष्टसहस्री वर्षाणां व्यतीताऽस्ति । अस्मिन्नवसरेऽतिशयज्ञानी **पद्ममहादेव**नामा 'नवहुल्ल'पत्तनपरिसरे समवासार्षीत् । देवैर्भूमिः शोधिता । उदकैश्छोटिता । कनकपद्मं मण्डितम् । तत्र **पद्ममहादेव** उपविष्टः । मध्ये नगरस्य तदागमनं ज्ञापितमुद्यानपालेन लोकाय नृपाय च । प्रथममागतो नृपः सान्तःपुरपरिच्छदः **सरत्न-मदन-पूर्णसिंहः** । अपरोऽपि लोकस्तथैव । श्रेष्ठिनी **पउमिणि**रपि सपुत्रा तत्रागता । एवं सभायां देव-दानव मानव-विद्याधरादिवृन्दसुन्दरायां गुरुर्देशनां प्रारेभे—

यास्यामीति जिनालये स लभते ध्यायंश्चतुर्थं फलं
षष्ठं चोत्थितमुद्यतोऽष्टममथो गन्तुं प्रवृत्तोऽध्वनि ।
श्रद्धालुर्दशमं बहिर्जिनगृहात् प्राप्तस्ततो द्वादशं
मध्ये पाक्षिकमीक्षिते जिनपतौ मासोपवासं फलम् ॥१॥[४]

सयं पमज्जणे पुन्नं, सहस्सं च विलेवणे ।
सयसाहस्सिया माला, अणंतं गीयवाइअं ॥२॥[५]

---

१ घ-'कस्मीरेषु नव०' । २ क-ख-'महादेविनामा' ।

३ ख-घ-'तत्र सपुत्रा' । ४ शार्दूल० ।

५ छाया- शतं प्रमार्जने पुण्यं सहस्रं च विलेपने ।
शतसाहस्रिका मालाऽनन्तं गीतवादितम् ॥ ६ अनुष्टुप् ।

पूजाकोटिसमं स्तोत्रं, स्तोत्रकोटिसमो जपः ।
जपकोटिसमं ध्यानं, ध्यानकोटिसमो लयः ॥३॥[२]

इदं सामान्यतः सर्वजिनसेवाफलम् । 'शत्रुञ्जये' तु सविशेषं तदेव, असङ्ख्यानां यतीनां सिद्धत्वेन सिद्धक्षेत्रत्वात् ।

धूवे[३] पक्खोवासो, मासक्खवणं कपूरधूवंमि ।
कत्तिअमासक्खवणं, साहू पडिलाभिए लहइ ॥१॥[४]

इति वचनात् । 'शत्रुञ्जया'दपि 'रैवत'सेवा महाफला । 'रैवतो' हि 'शत्रुञ्जये'कदेशत्वात् 'शत्रुञ्जय' एव, श्री**नेमि**कल्याणकत्रयभावादतिशायितमप्रभावश्च । **नेमिनाथ**स्य माहात्म्यं मिथ्यादृशोऽपि **प्रभासपुराणे** एवं प्रवदन्तः श्रूयन्ते—

पद्मासनसमासीनः श्याममूर्तिर्दिगम्बरः ।
नेमिनाथः शिवेत्याख्यो, नाम चक्रेऽस्य **वामनः** ॥१॥[५]

वामनावतारे हि **वामने**न 'रैवते' **नेमिनाथा**ग्रे **बलि**बन्धसामर्थ्यार्थं तपस्तेपे इति तत्र कथा ।

कलिकाले महाघोरे, सर्वकल्मषनाशनः ।
दर्शनात् स्पर्शनाद् देवि !, कोटियज्ञफलप्रदः ॥२॥[६]

ईश्वरोक्तमिदं **प्रभासपुराणे** एवम्, तस्माद् येन **नेमिनाथो** वन्दितो '[७]रैवत'गिरिमारुह्य तेन किल परमपदं श्रद्धालुना गृहीतमेवेति तत्त्वम् । इत्येतां देशनां श्रुत्वा **रत्नः** श्रावक उत्थाय गुरोरग्रे प्रतिज्ञां चक्रे— मया ससङ्घेन यदा 'रैवते' **नेमिः** प्रणतो भविष्यति, तदा द्वितीया विकृतिर्ग्रहीतव्या । तदैव एकभक्तं भोक्तव्यम् । तावन्तं च कालं यावद् ध्रुवं भूमिशय्या-ब्रह्मचर्ये धार्ये । वरं प्राणांस्त्यजामि, परं **नेमिनाथं** नमाम्येवेति । ततः स्वगृहमायातो राजा

---

१ ख–'गुणो जपः' । २ अनुष्टुप् ।
३ छाया—धूपे पक्षोपवासो मासक्षपणं कर्पूरधूपे ।
कार्तिकमासक्षपणं साधुः प्रतिलाभितो लभते ॥ ४ आर्या ।
५-६ अनुष्टुप् । ७ क–'रैवतं' ।

लोकश्च । रत्नश्रावकोपरोधात् पद्ममहादेवस्तत्रास्थात् । रत्नस्तूपायनं दत्त्वा राजानमूचे—राजन् ! मां नेमियात्रायै 'रैवत'-गमनाय विसृज । राज्ञोक्तम्—स्वैरं धर्मः समाचर्यताम् । अस्माकं मतमेतत् । यद् विलोक्यते तद् गृहाण । रत्नो जहर्ष । सङ्घममेलयत् । गज-रथ-तुरग-पदातिरूपं महत्तमं सैन्यं नृपाल्लेभे । यस्य यन्न्यूनं तस्य तत् पूरयामास । अमारि-चैत्यपरिपाटि-शान्तिक-भोजनवार-प्रतिलाभना-बन्दिमोक्ष-लोकसत्कारांश्चकार । गणितं मुहूर्त्तम् । चलितो देवालयः । राजा महोत्सवकरः परमसखा । करभशतैर्धनानि चेलुः । श्रेष्ठिनी पउमिणिर्नृपपत्नीं विजयदेवीं बालवयस्यां भेटयितुं जग्मुषी, पादयोस्तस्याः पेतुषी आपृच्छे—स्वामिनि ! यात्रायै यान्त्यस्मि । भवद्वियोगदुःखं दिनकतिपयानि धर्मलोभतः सोढुमीहेऽहम् । राज्ञी अपि शास्तुमूचे—सखि ! तत्र गता धनकृशतया कार्पण्यं कृत्वा मां लज्जापात्रं मा कृथाः । स्वैरं ददीथाः । अमूनि धनानि भूषणानि वसनानि च गृहाण । इत्युक्त्वा भूरि ददे । पदानि कतिपयानि सम्प्रैषयत् । निवृत्ता राज्ञी । श्रेष्ठिनी सङ्घमध्यमध्यास्त । श्रीपद्ममहादेवो गुरुः सह व्यवहरत् । तेन सनाथः सङ्घः । नित्यं धनस्य स्वैरं व्ययः । कोटीश्वराः साधर्मिकाः परःसहस्राः । चन्द्रहासव्रणाङ्का भटाः शतसहस्राः । कं भीः ? । एवं पथि तीर्थानि वन्दमानो रत्नः सङ्घपतिर्बान्धवद्वययुतः सपुत्रः सपत्नीकस्तावद् ययौ यावद् 'रोला'-'तोला'ख्यौ द्वौ पर्वतौ स्तः । तत्र प्राप्तः । इह किल 'शत्रुञ्जय'मध्ये भूत्वा 'रैवतं' गच्छतां लोकानां 'रोला'-'तोलौ' गिरी न स्तः; परं 'भद्रेश्वर'पथे गच्छतां स्तः । तत्र 'रोला''तोल'-योरद्वयोर्मुखे मिलित्वा तोडकद्वयमिव जातमास्ते । तत्र परिसरे

---

१ सखीम् । २ क- 'साश्रुमूचे' । ३ ग-'धनकृच्छ्रतयां' । ४ घ- 'धनपतिधनानि' । ५ ग- 'यथेच्छं गृहाण' । ६ ग-'तेन वत्र' । ७ ग-पुस्तके 'परं' इत्यधिकः पाठः । ८ 'तोडो' इति भाषायाम् ।

सङ्घ आवासितः । दिनं सर्वं स्नात्र-चैत्यवन्दना-दान-पूजा-भोजनादीनि स्वैरं ववृतिरे । रात्रौ सुखं स्थितम् । प्रातः पुरो गमनाय संनह्याचलत् सङ्घः । यावदग्रयानं गिरिमुखसङ्कटपथेन चलितुं प्रवृत्तं तावता कश्चिदेको मषीश्यामो व्यात्तवक्त्रो नरसिंहवपुरट्टहासी बहुगव्यूतोच्चो दंष्ट्राकरालास्यो नखैर्लोकं दारयितुं प्रववृते । भक्षयामि भक्षयामि च ऊचे[1] । [2]तद् दृष्ट्वा भीतो लोकः पश्चान्निवृत्य गच्छति । तद् [3]राजपुत्रैर्ज्ञातम् । तैर्गत्वा स कालरूपः प्रबभाषे—कस्त्वम्? कथं जनमुपद्रवसि?। देवो वा दैत्यो वा राक्षसो वा येन [4]तन्नाम्ना पूजयामः । स कालमूर्तिर्वदति—किं रे बाढं वदथ?। यदि पुरः पदमेकं व्रजिष्यथ तदा सर्वान् एकैकशश्च[5]र्विष्याम्येव । इति गदति सति तस्मिन् सङ्घरक्षपालैर्भट्टै[6]र्व्याघुट्य रत्नो विज्ञप्तः—देव! एवमेवं वृत्तान्तः। पुरो गन्तुं न लभ्यते, अभाग्यात् । [7]एवं दंष्ट्राचर्विता लोकाः पुरः पतिताः [8]प्रेक्ष्यन्ताम् । तदाकर्ण्य कर्णकटुकं विषण्णो रत्नः। क उपायः?। का गतिः?। का मतिः? इति कलकलितः सङ्घः। विशेषतः स्त्रीजनः। स्थाने स्थाने वृन्दशो वार्ताः । केचिद् वदन्ति— पश्चान्निवृत्त्य गम्यते । अयं सर्वं भक्षयिष्यत्येव । जीवन्नरो भद्रशतानि पश्यतीति । अपरे त्वाहुः— म्रियते चेद् म्रियताम्, गम्यते पुरः, नेमिरेव शरणम् । केचिद् द्रुमलतान्तरितास्तस्थुः । अन्ये ज्योतिषमपश्यन् । इतरे सङ्घप्रस्थानमुहूर्तदातारमानिन्दिषुः । इत्येवं विषमे वर्तमाने सङ्घपतिरत्नेन भट्टाः प्रभाषिताः—गत्वा पृच्छत तं घोरं नरं त्वं कथं प्रसीदसि, येन तत् कुर्मः पुरो व्रजामः । गता भट्टाः । भाषितं रत्नवचनं तदग्रे । तेनोक्तम्—अहमेतस्या गिरिभुवोऽधिष्ठाता । एकं सङ्घप्रधानमानुषं भक्षयामि, ततस्तृप्यामि; अन्येषां नोपद्रवामि; प्रतिज्ञां

१ क– ख– 'उक्तं' । २ 'तद् दृष्ट्वा' इत्यधिको ग–पाठः । ३ 'रजपूत' इति भाषायाम् । ४ 'तन्नाम्ना' इत्यधिको ग–पाठः । ५ ग–'चर्वयिष्या०' । ६ ग–'भट्टै०' । ७ ग– 'एवं तद्दंष्ट्रा०' । ८ ग– 'प्रेक्ष०' ।

च न लब्धे । [1]तेन भट्टास्तत् सम्यग् निर्णीय तदाकार्य रत्नाय [2]ऊचुः । रत्नेनैकत्रोपवेशिताः सर्वे लोकास्तथा सन्नद्धा एव भणिताश्च ते लोकाः–पुण्यं मे महद् येनासौ कोऽपि घोरपुरुष एकं मानुषं जिघृक्षति । तद्भक्षणात् तृप्तश्चेच्छेषं न भक्षयति; तस्माद् यूयं यात। नेमिं वन्दध्वम् । मयाऽस्मै [3]स्वाङ्गं देयम् । अहो लाभोदयः !। इयत्कालं विविधयत्नपालितं देहं सङ्घार्थे उपकृतम् । एवमुक्त्वा तूष्णीके सङ्घेशे राजपुत्राः प्रभणन्ति– नररत्न ! रत्न ! त्वं चिरं जीव । अस्माकं मध्ये एकतरेण स भ्रायतु (?)। वयं हि सेवकाः । सेवकानां च धर्मोऽयं यन्मृत्वाऽपि प्रभुरुद्धरणीयः, अन्यथा धर्म-यशो-वृत्तिक्षयात् ।

[4]ते मुग्गडा हराविया ये (जे) परिविद्धा ताहं ।
अवरप्परजोयं [5]तह सामिउ गंजिउ जाहं ॥१॥

सङ्घप्रधानसाधर्मिका ऊचुः—हे रत्न ! त्वं चिरं जीव । युवाऽसि राजपूज्योऽसि, सहस्रलक्षजनपोषकोऽसि; वयं विनश्वरकलेवरव्ययेन स्थिरं धर्मं जिघृक्षामहे ।

[6]जेई [7]रखिज्जइ तो कुहइ, अह डज्झइ [8]तउ च्छारुं ।
एयह [9]दुट्ठकलेवरह जं वाहियह तं सारु ॥१॥

मदन-पूर्णसिंहभ्रातरौ जगदतुः —आवयोस्त्वं ज्येष्ठो भ्राता, ज्येष्ठो भ्राता पिता यथा । पितुरायत्तश्च पुत्रप्रायो लघुभ्राता । किं रामाग्रे युद्ध्वा लक्ष्मणेन न प्राणास्तृणीकृताः ? ।

---

१ ग–'ते भट्टा०' । २ क– 'प्रोचुः' । ३ ग– 'स्थानं' ।

४ छाया– ते मृद्गता हरापिता ये परिविद्धास्तेषाम् ।
अपरप्रयोगं तथा स्वामी गञ्जितो येषाम् ॥

५ घ– 'तय हंसामि' ।

६ छाया–यदि रक्ष्यते तर्हि कथ्यते अथ दह्यते तर्हि भस्म ।
एतस्य दुष्टकलेवरस्य यद् वाह्यते तत् सारम् ॥

७ घ–'जइ उद्वप्पइ तो कहइ' । ८ घ–' तउ बारु ' । ९ घ–' ददुट्ठकले० ' ।

स्नेहो न ज्ञायते देव !, प्रणामान्न मृदूक्तितः ।
ज्ञायते तु क्वचित् कार्ये, सद्यः प्राणप्रदानतः ॥१॥[1]

पउमिणिर्ब्रूते —कुलस्त्रियः पत्यधीनाः प्राणाः । पत्यौ लोकान्तरिते जीवन्त्यपि मृताः, शृङ्गाराद्यभावात् । यथा—

शशिना सह याति कौमुदी, सह मेघेन तडिद् विलीयते ।
प्रमदाः पतिवर्त्मगा इति, प्रतिपन्नं हि विचेतनैरपि ॥१॥[2]

भर्तरि मृते नार्याऽनुमर्तव्यम्—तावद् यदि मयि मृतायां त्वं जीवसि तदा किं न लब्धं मया ? । **कोमलः प्राह**—तात !

एकदेहविनिर्माणा—दधमर्णीकृतैः सुतैः ।
यशोधर्ममयं देह—द्वयं पित्रोर्विनिर्यतैम् ॥१॥[3][4]

इत्येवं वदतस्तान् सर्वान् युक्तिभिर्बाढं निषेध्य[5] स्वयं मर्तुं स्थिताः । सङ्घो वहन् कृतः । कालपुरुषेणोपद्रवो न कृतः । गते तु सङ्घे **रत्नः** श्री**नेमि**परायणः स्थिरः तस्थौ । **पउमिणि**र्नाम्ने गता । परत्र स्थित्वा कायोत्सर्गमधात्, **कोमलो**ऽपि तथैव[6] । कापुरुषेण **रत्नो** गिरिगुहायामेकस्यां क्षिप्तः । द्वारि शिलां दत्त्वा पुच्छं आच्छोटयति । सिंहनादैः खं बधिरयति । तथापि **रत्नो** न बिभेति । हृदि स्थिरो जिनरागः ।

अत्रान्तरे **कूष्माण्डीं** वन्दितुं 'रैवत'शिखरे क्षेत्रपतयः सप्त **कालमेघ** १ **मेघनाद** २ **गिरिविदारण** ३ **कपाट** ४ **सिंहनाद** ५ **खोटिक** ६ **रैवत** ७ नामानो मिलिताः । ते देवीं वन्दित्वा ऊचुः—देवि ! क्वापि पर्वतो धडधडायते । ईदृशं क्वापि पूर्वं न वृत्तं[7] यादृगधुना वर्तते । ततः पश्य किमिदम् ? । क्वापि पुरुषो महानेक उपद्रूयमाणोऽस्ति केनापि क्रूरेण । **अम्बया**

---

१ अनुष्टुप् । २ वियोगिनी वैतालीयसुन्दरीत्यपराह्वया । ३ क- 'विनिर्यतैः', ख- 'वितीर्यते', घ- 'वितीयते' । ४ अनुष्टुप् । ५ घ- 'युक्तिभिर्निषिध्य' । ६ घ- 'तथा' । ७ ग- 'जातं' ।

ज्ञातं ज्ञानेन । तैः सह तत्र गता । **पउमिणि-कोमलौ** दृष्टौ तथा कायोत्सर्गस्थौ । कृपाभक्ती जाते । गुहाद्वारं गत्वा स आक्षिप्तः क्रूरः । रे किमिदं करोषि ?। युध्यस्व चेत् समर्थोऽसि । **रत्नं** रक्षामो वयं क्षेत्रपालाः । अहं **अम्बा** जगदम्बा । तथोक्ते घुर्घुरितः सः । युद्धं ववृते । यावता सोऽम्बया पादे धृतः शिरः परितो भ्रामयित्वा स्फालयिष्यते ग्रावण्युग्रे तावत् प्रत्यक्षो दिव्यमूर्तिः पुरतो नरो ददृशे । **रत्न**श्च पुरः दिव्याभरणाङ्गरागी सप्रियः सपुत्रः सुखी। ऊचे च स दिव्याङ्गः—**अम्बे** ! क्षेत्रपाः ! श्री**रत्न** ! शृणुत । यदा 'रैवत'महिमानं गुरुर्जगौ तदाऽनेन **रत्नेन** प्रतिज्ञा कृता---मया प्राणव्ययेनापि **नेमि**र्वन्दनीय एवेति, तदाऽहं वैमानिकः सुरः[1] **शङ्करो** नाम तत्र उपगुरु विषण्ण आसम् । मया न सोढा साऽस्य सन्धा । [2]तेनात्रागत्य एवमुपद्रुतोऽयं **रत्नः** महासत्त्वः । धन्याऽस्य [3]जाया, पुण्यवानङ्गजः, श्लाघ्या यूयं सङ्घभक्ताः साहाय्यकराश्च । अहं यदि सत्येनैव युध्येयं तदा भवद्भिर्न जीयेय, परं क्रीडा-मात्रमेतदमलिनमनसा कृतमिति । रत्नैर्वृष्ट्वा **रत्न**मालिङ्ग्य सङ्घमध्ये मुक्त्वा स्वयं द्यां ययौ । **अम्बा**चा गिरिमगुः । सङ्घो 'रैवतक'-मारुरोह । **नेमिं** ननाम । लेप्यमूर्तौ **नेमौ** तथा स्नात्रं जलैस्तेने यथा बिम्बं घटीद्वयेन गलित्वा मृद्भूय भूम्या सह मिलितम् । विषण्णाः सर्वेऽपि । विशेषतस्तु **रत्नः** । अचिन्तयच्च धिग् मामाशातनाकारिणं येन एवंविध[4]तीर्थध्वंसद्वाजिनभाजनं जातोऽस्मि । [5]अथ तदा भोक्तव्यं यदा तीर्थं पुनः स्थापितं भविष्यति । इत्युक्त्वा बान्धवौ सङ्घरक्षायै नियुज्याऽ**म्बां** ध्यात्वा तपस्तेपे । षष्ठ्युपवासान्ते **अम्बा** प्रत्यक्षीभूय तं 'काञ्चनबलाना'ख्ये इन्द्रनिर्मिते निशि निनाय । तीर्थे तत्र द्वासप्ततिजिनबिम्बानि महाकायान्यदीदृशत् । तत्राष्टादश हैमानि, अष्टादश रत्नानि, अष्टादश राजतानि, अष्टा-

१ 'सुरः' इत्यधिको ग– पाठः । २ घ– 'अत्रागत्य' । ३ पत्नी । ४ ग– 'तीर्थविध्वंस०' । ५ ग– पुस्तके 'अथ' इत्यधिकः पाठः ।

दश शैलमयानि, एवं द्वासप्ततिः । तत्रैकस्मिन् रत्नमये बिम्बे **रत्नः** स्वनामसाम्यादिव तुष्टो विलग्नः । इदमर्पय मे स्वामिनि ! येन तत्र स्थाने रोपयामीत्य**म्बा**मूचे । **अम्बा**ऽप्याह स्म—वत्सक ! तीर्थमिदं महत् । आगमिष्यति शनैः शनैः कलिः । तत्र लोको हीनसत्त्वोऽर्थलुब्धः पापकारी सर्वधर्मबाह्यो भावी । तदग्रतो रत्नं बिम्बं न छुटिष्यति । महत्याशातना भाविनी, ततः तस्मादिदमाश्मनं गृहाण । **रत्नेन** तथेत्यूरीकृतम् । उदितं च— मातः ! कथमिदं महन्मयाऽऽनेयम् ? । देव्योक्तम्—आमसूत्रतन्तुभिरेभिर्वेष्टय । इतश्चलमाने यत्र तु पश्चाद् विलोकयिष्यसि तत्रैव स्थास्यति । इत्य**म्बिका**गिरा चलितो **रत्नो** बिम्बं गृहीत्वा यावत् कियतीमपि भुवं पुरो याति तावद् विस्मितः पश्चादालुलोके किम**म्बा**ऽऽगच्छति न वेति । तत्रैव तस्थौ बिम्बं उदुम्बरोपरि[1] । न चलति स्थानान्मनुष्यलक्षैरपि । ततः परावृत्त्य द्वारस्य प्रासादस्य रचना कृता । साऽद्यापि तथैव तत्रैवास्ते । एवं प्रतिज्ञां सम्पूर्य **रत्नः** ससङ्घो 'रैवता'द् व्याघुट्य 'शत्रुञ्जये' **ऋषभं** प्रणम्य अन्यान्यपि तीर्थानि वन्दित्वा 'नवहुल्ल'पत्तनं प्रविष्टः । राजा स्वयमभ्यागतः । गृहे गृहे मङ्गलानि, साधर्मिकवात्सल्यानि ऋद्धिवृद्धिः[2] । आचन्द्रार्कं स्थायि यशो लेभे । **रत्न**स्थापितं **नेमि**बिम्बमिदं यद् वन्द्यमानमास्तेऽधुना । तस्य तु स्तुतिरेवं प्राक् कविकृता—

न खानिमध्यादुदखानि सूत्रै–र्नासूत्रि टङ्कैरुदटङ्कि नैव ।
अधोति न धोतनकैर्नवाहै–रवाहि योऽमन्त्रि न सिद्धमन्त्रैः ॥१॥[3]
अनादिरव्यक्ततनूरमेधः, प्रभामयोऽनन्तबलः सुसिद्धः ।
तरीस्तरीतुं भविनां भवाब्धिं, स **नेमिनाथः** कृपयाऽऽविरासीत्॥२॥[4]

॥ इति रत्नश्रावकप्रबन्धः ॥ २२ ॥

१ 'उदम्बरोपरि' द्वारस्य' इत्यधिको ग-पाठः । २ ग-'च प्रवर्तितानि । ३ इन्द्रवंशा (?) । ४ उपेन्द्रवज्रा ।

[२३]

॥ अथ आभडप्रबन्धः ॥

'अणहिल्ल'पुरे 'श्रीमाल'वंश्यः श्रेष्ठी **नृपनागः** । तत्पत्नी **सुन्दरी** । तज्जः श्री**आभडः** । तस्मिन् दशवर्षदेश्ये मातापितरौ द्यां गतौ । श्रीर्नष्टा तथाऽप्या**भडः** सुजनाश्रितो व्यवसायज्ञ इति बबुधे । [1]पूर्वजकीर्त्या कन्या लब्धा । परिणीतः । वृत्त्यर्थं मणिकारकाराणां गृहे घुर्घुरान् घर्षयति । लोष्टिकान् पञ्चोपार्जति । [2]तेषां मध्ये लोष्टिकमेकं धर्मे व्ययति । द्वौ कुटुम्बवृत्तिकार्ये । द्वौ सञ्चये बिभृत्ते । चतुर्दशेऽब्दे पुत्रो जातः । तस्य स्तन्यप्राप्तिरल्पा । अतश्छागीगवेषणाय **आभडो** बहिर्ग्रामं गतः । तत्र आवाहे प्रातर्दन्तधावनं कुरुते । अत्रान्तरे आगतं अजायूथम् । ता आवाहे सर्वाः पयः पातुं लग्नाः । पयः कम्बुधवलमपि सहसा नागवल्लीदलच्छायं जातम् । विस्मित **आभडः** । छागीषु पयः पीत्वा निवृत्तासु यावद् गवेषयति तावदेकस्याः कण्ठे [3]टोकरकं तन्मरकतरत्नगर्भं ज्ञात्वा तेन सहसा [4]विक्रिये । बालोऽजीवत् । [5]रत्नं तु शिराणे उद्द्योतितं महातेजःपुञ्जमयम् । परीक्षकाणां दर्शितम् । तैरमूल्यं भणितम् । तदनु **जेसिङ्गदेव**नृपायार्पितम् । तुष्टेन राज्ञा एका स्वर्णकोटी दापिता । नखपृष्ठमात्रं हि तल्लक्षं लभते । **आभडो**ऽपि तेन महर्द्धिर्जातः । सुभिक्षं च तदा । व्यवहारी जातः । श्री**जयसिंह**राज्यं तदा ऋद्धम् । **आभडस्य** वहिकास्तिस्रः— एका रोक्यवही, अपरा विलम्बवही, तृतीया पारलौकिकवही । [6]को भावः ? । धरणबन्धनयातनाः कस्यापि न करोति कृपाम्भोधिः । ३६ वेलातटेषु धनार्द्धिः महालाभाः । पूगहट्टिका १ निजसदनं २ श्री**हेम**सूरिपौषध-

---

१ ग-- पुस्तके 'पूर्वजकीर्त्या' इत्यधिक पाठः । २ घ-'तत्र लोष्टिक०' । ३ घण्टिकाम्, 'टोकरी' इति भाषायाम् । ४ ग-'विक्रीता' । ५ 'रत्नं तु० स्वर्णकोटी दापिता' इत्यधिको ग-पाठः । ६ ग-'एतावता को भावः ?' ।

शाला २ माषपिष्टकेष्टकचिताऽकारि । अमारिकारकश्री**कुमारपाल**-देवसमये महाव्यापस्तस्य ।

एकदा श्री**हेम**सूरिभिः साधर्मिकवात्सल्यं महाफलमिति राज्ञे व्याख्यातम् । राज्ञा **आभड** उक्तः—त्रुटितधनं श्रावककुलं दीनारसहस्रं दत्त्वोद्धार्यम् । वर्षान्ते लेख्यकं वयमवधाराप्याः । **आभडेन** वर्षान्ते राज्ञे लेख्यकं दर्शितम् । एका कोटिरायाता । राजा यावद् दापयति ताव**दाभडेन** विज्ञप्तम्— देव ! भूभुजां कोशो द्विधा—स्थावरो जङ्गमश्च । तत्र स्थावरो हेमादिभाण्डागारः, जङ्गमो वणिग्जनः । वणिग्धनमपि स्वामिधनमेवेति । [1]राजोवाच—एवं मा वादीः । लोभपिशाचो मां छलयति । तावन्मात्रं तत्कालमेवानाय्य दापितम् । राजा तुष्टः । एवं व्रजति काले राजा **कुमारपालदेवः** श्री**हेम**श्च वृद्धौ जातौ । श्री**हेम**सूरिगच्छे विरोधः । **रामचन्द्र-गुणचन्द्रा**दिवृन्दमेकतः, एकतो **बालचन्द्रः** । तस्य च **बालचन्द्रस्य** राजभ्रातृजेन[2] **अजयपालेन** सह मैत्री । [3]एकदा प्रस्तावे राज्ञो गुरूणा**माभ**डस्य च रात्रौ मन्त्रारम्भः । राजा पृच्छति— भगवन्नहमपुत्रः । कं स्वपदे रोपयामि ? । गुरवो ब्रुवन्ति—**प्रतापमल्लं** दौहित्रं राजानं **कुरु** धर्मस्थैर्याय । **अजयपालात्** तु त्वत्स्थापितधर्मक्षयो भावी । अत्रान्तरे **आभडः** प्राह—भगवन् ! यादृशस्तादृशः [4]स्वकीय एवोपकारी । पुनः श्री**हेमः**—**अजयपालं** राजानं मा [5]कृथाः । एवं मन्त्रं कृत्वोत्थितास्त्रयः । स मन्त्रो **बालचन्द्रेण** श्रुतः । **अजयपालाय** च कथितः[6] । 'हैम'-गच्छीय**रामचन्द्रा**दिषु द्वेषः । **आभडे** तु प्रीतिः । श्री**हेम**सूरेः स्वर्गगमनम् । ततो दिनद्वात्रिंशता राजा **कुमारपालोऽजयपाल**-दत्तविषेण परलोकमगमत् । **अजयपालो** राज्ये निषण्णः । श्री-

---

१ 'राजोवाच' इत्यारभ्य 'दापितं'पर्यन्तः पाठोऽधिको ग-पुस्तकेऽस्ति । २ ग-'भ्रातृव्येन' । ३ 'एकदा प्रस्तावे' इत्यधिको ग-पाठः । ४ ग-'आत्मीयो भव्यः' । ५ 'सर्वथैव' इत्यधिको ग-पाठः । ६ ग-'कथितः ।अतो हेम०' ।

हेमद्वेषाद् **रामचन्द्रा**दिशिष्याणां तप्तलोहविष्टरासनयातनया मारणं कृतम्[1]। राजविहाराणां बहूनां पातनम्। लघुक्षुल्लकाना-हाय्य प्रातः प्रातर्मृगयां कर्तुं अभ्यासयति, पूर्वमेते चैत्यपरि-पाटीमकार्षुरित्युपहासात्। **बालचन्द्रो**ऽपि स्वगोत्रहत्याकारापक इति ब्रुवद्भिर्ब्राह्मणैर्नृपमनस उत्तारितः। लज्जितो 'मालवा'न् गत्वा मृतः। पापं पच्यते हि सद्यः। प्रासादपातनं दृष्ट्वा श्रावकलोकः खिद्यते। **आभडः** पूर्वप्रतिपन्नत्वान्मान्योऽपि वक्तुं न शक्नोति, उग्रत्वाद् राज्ञः। परं तेन[3] प्रपञ्चेन तु रक्षा कारिता[4]। कथम्? एकदा **आभडेन** नृपवल्लभः कौतुकी **सीलणो**[5] नाम भूरिहेम-दानेन प्रार्थितः—तथा कुरु यथा शेषप्रासादा उद्धरन्ति। तेनो-क्तम्—निश्चिन्तैः स्थेयम्, रक्षिष्याम्येव। **सीलणेन** साण्ठकसौ-[6]धमेकं कृतम्। धवलितं चित्रितं च। पुत्राः पञ्च कर्णे एवमेव-मुपराजं कर्तव्यं इति शिक्षिताः। गतो नृपान्तिकं **सीलणो** वदति—देव! जरा मे शिरसि स्थिता। पुत्रपौत्रवान् जातः। अधुना तीर्थयात्रायै विदेशान् यामि यद्यादेशः स्यात्। राज्ञोक्तम्—यथा रुचिः तथा चेष्टस्व। तदनु तत्सौधं पुत्रांश्चादाय महासभास्थे नृपे आगात्। पुत्रा भलापिताः क्षितिपतये। पुत्राश्च भाषिता राज्ञि पश्यति सति—एतन्मे सौधं यत्नतो रक्ष्यम्। मम यशः-शरीरमेतत्। यत्न[7]निष्पादितमिति। तैस्तथेति प्रतिपेदे। नृपादि[8] सर्वं आपृच्छ्य पुरस्तात् कियतीमपि भुवं यावत् **सीलणो** याति किल तावत् तैस्तत् सौधं लकुटैरास्फाल्य सद्यो भग्नम्। खटत्कारं श्रुत्वा **सीलणो** व्याघुटितो वदति—रे हताशाः! अस्मादपि कुनृ-पात् कुपुत्रा यूयम्। अनेनात्मीये पितरि मृते सति तद्धर्मस्थानानि

---

१ ग–पुस्तके 'जातं' इत्यधिकः पाठः। २ क–घ–'लघुतः'। ३ ग–पुस्तके 'परं तेन' इत्यधिकः पाठः। ४ क–'कारापिता, तदा हा कथम्?'। ५ ग–'सीलणो भूरि०'। ६ 'सांठानो' इति भाषायाम्। ७ ग–'बहुयत्न०'। ८ 'नृपादि सर्वं' इत्यधिको ग–पाठः।

पातितानि, भवद्भिः पुनरहं पदशतकमपि गच्छन् न प्रतीक्षितः । राजा ललज्जे । चैत्यानामपातनमादिशति स्म । तस्य कुत्सितस्य राज्ञो मातापुत्रयोर्बलाद् विप्लवं कारयितुं रुचिरुत्पन्ना । वण्ठांस्तथा कारयति । एकदा एकेन वण्ठेन छन्नधृतह्रस्वकङ्कलोह[1]कर्तृ(त्रि)कया जघ्ने । दिनकतिपयानि **कीर्तिपाल**नामा राजपुत्रो 'गूर्जर'[2]धराया लोकरक्षामकरोत् । छत्र-चामरादीनि न तस्य । तस्मिन् 'मालव'सैन्ये मृते 'गूर्जर'धरायां **भीमदेवो** राजाऽऽसीत् । स दीर्घजीवी, [3]परं विकलः पुण्याधिकः । तस्य **सोढू मोढू** द्वे गङ्करिके । ते द्वे स्नपयति । सर्वाङ्गावयवविभूषिते कारयति । सुखासने उपवेशयति । ग्रामेषु ससैन्यो भ्रमयति । ग्रामाः सैन्यकैर्भक्ष्यन्ते । एवं बहुकालो गतः ।

एकदा देशपालैः सम्भूय राजा विज्ञप्तः—देव ! निरर्थकं किमिति स्वदेशं भक्षापयसि ? । अन्न-घृत-वसनादिव्ययो वृथाऽयम् । तदा राजा आह—कथामेकां शृणुत ।

क्वचिद् वेलाकूले पूर्वं जलवेगाहतो मीनस्तटे लग्नः । तदा तत्र दुर्भिक्षं घोरम् । अन्नाभावे क्षुधार्तो लोकः । अतः सर्वोऽपि जनो कुठाराद्यैश्छेदं छेदं तं मीनं भक्षयितुं गृह्णाति, तथापि स न म्रियते, महाकायत्वात् । अत्रावसरे क्षुधितः पत्नीप्रेरितः कोऽपि विप्रस्तन्मीनमांसं ग्रहीतुमगमत् । तं अपरलोकैश्छिद्यमानं पश्यतस्तस्य स्वभावदयालोर्विप्रस्य दयाऽऽसीत्—[4]न छिनद्मि । तदा व्यन्तरानुप्रवेशात् स मत्स्यो विप्रमाह—भो छिन्द्धि माम् । अन्येऽपि खादन्तः सन्ति । तवोपकृतो भव्यः । विप्रः प्रोचे—दया मे, न छिनद्मि । मीनो वदति—तर्हि शृणु, अयं पापी लोको मां म्रियमाणं मारयति । अहं तु मृत्वाऽत्र तटे राजा भविष्यामि **पुरन्दरो** नाम । राजकुलेऽवतरिष्यामि । त्वं ममोपाध्यायो भविष्यसि । अहं प्राग्

---

१ क–'कर्तिकया' । २ क–'गुर्जरधरायां' । ३ 'परं' इत्यधिको ग–पाठः । ४ ग–'तेन न छिनद्मि' ।

वैरादमुं लोकं नवनवभङ्गीभिः कदर्थयिष्यामि । त्वया कस्याप्यग्रे विज्ञप्तिर्नैव करणीया । त्वां तु सत्पुरुषं अहं गुरुबुद्ध्या पूजयिष्यामि । इति जल्पन् मृतः स मीनः यथोक्तो राजा **पुरन्दरो** नाम समभूत् । विप्रस्तु गुरुः । तं लोकं कृतपरमागसं स राजाऽपीपिडत् । विप्रस्तु तदुक्तं स्मरन् न ऊचे किञ्चित् । तस्माद् भो ग्रामण्योऽहमपि तद्विधः कोऽप्यत्रतीर्णोऽस्मि । क्रीडया पीडयामि लोकम्, तस्माद् भवद्भिर्न वाच्यम् । वक्ष्यथ चेद् तदा रसनां छेत्स्यामि । एवं श्रुत्वा स्थितस्तूष्णीं लोकः । देशोऽप्यर्चीयते ।

एवं राज्ये **आभड**स्तथैव ऋद्धिमान् । **आभड**स्य च [1]**चाम्पला**नाम्नी बालविधवा वाग्मिनी उचितज्ञा सर्वशास्त्रविदुरा तनया गृहव्यापारान् करोति कारयति । एकदा लोभात् किञ्चिच्चोरयन् भाण्डागारिको रुष्टेना**भडे**न निष्कासितः । स कोपादुप**भीम**भूपं गत ऊचे च—राजन् ! **आभड**स्य अनन्ता ऋद्धिः ; एवमेवं तां गृहाण । राजाऽऽह—[2]कोऽप्यस्याप्यन्यायोऽस्ति ? । भाण्डागारिक ऊचे-नास्ति । तर्हि परधनं कथं वृथा गृह्यते ? । भाण्डागारिकः प्राह— छलं किमपि क्रियते । राजाऽऽह—तथाऽहं करिष्यामि । [3]इति विचार्य भाण्डागारिकं स्वसौध एव स्थापयित्वा छगीमांसं दासीशिरसि स्थालस्थं कृत्वा प्राहैषीत् । आगता सा दासी मध्याह्ने **आभड**सदनद्वारम् । तदा **आभडो** ध्यानेन जिनमर्चयति । [4]**चाम्पल**या स्वयं द्वारमुद्घाटि । दासी मध्यमागता । स्थालं दर्शितम् । [5]**चाम्पल**या मांसं दृष्ट्वा तदैव भाण्डागारिकविक्रियेयमित्यूहाञ्चक्रे । मध्ये आनीता सगौरवं सा पृष्टा—किमेतत् ? । दास्याह—[6]राज्ञा उत्सवे गौरवाय वः प्रस्थापितमदः । एतन्मांसं **चाम्पल**या स्थालान्तरे लातम् । सपादलक्षमूल्यहारो राज्ञेऽर्पितः ।

---

१ ग-'चाम्पलदेनाम्नी' । २ क-'न कोपि०' । ३ 'इति विचार्य' इत्यधिको ग-पाठः । ४-५ ग- 'चाम्पलदेव्या' । ६ ग-'राज्ञा महिणीमोत्सवे' ।

दास्यै कण्ठाभरणम् । स्थालं मौक्तिकैर्वर्द्धापितम् । दासी हृष्टा उपराजं वव्राज । भोजनादनु **आभडः** पुत्र्या जगदे—तात ! निष्कासितभाण्डागारिकप्रेरितनृपकर्तव्यमेतत् । मया दास्यै रीढा न कृता । यास्यति श्रीः, परं उपायं कुरु । सर्वं स्वधनं टिप्पयित्वा राज्ञे दर्शय कथय च—गृहाण स्वामिन् ! यदि ते रुचिरस्ति । तथैव चक्रे सः । नृपो विस्मितो लज्जितो हृष्टश्च । भाण्डागारिकं तटे धृत्वा राजोचे—रे मूढ ! यस्मै विधिर्द्रव्यं दत्ते तस्मै तद्रक्षोपायबुद्धिमपि दत्ते । ततो माऽत्र वृथा मत्सरी स्याः । पुनरेव **आभड**पादयोर्लगितः सः । तृणमपि तत्सत्कं राज्ञा न गृहीतमेव । एवं धनी अखण्डभाग्यः चिरायुः नीरुक् **आभडः** मरणावसरे पुत्रोपकाराय स्वसदने चतुष्कोण्यां निधिचतुष्कं न्यास्थत् । मृतः स्वयं समाधिना । **चाम्पला**[1]ऽपि द्यां गता । पुत्रैर्बाह्ये धने गते सति ते निधयः सम्भालिताः, परं न लभ्यन्ते । अञ्जनं च दापितम् । **अञ्जनी** भणति—केऽपि श्यामाङ्गा मुद्गरपाणयोऽधोऽधो वनं नयन्ति । किं मुधा क्लिश्यध्वे ? । जाता निराशाः सामान्यवणिजोऽभवन् । तस्मात् पुरुषाणां पुण्योदय एव धनवृद्धिनिबन्धनं, न कुलम् ।

॥ इत्याभडप्रबन्धः ॥ २३ ॥

१ ग–'चाम्पलदेव्यपि' ।

[२४]

॥ श्रीवस्तुपालप्रबन्धः[1] ॥

श्री**वस्तुपाल-तेजः-पालौ** मन्त्रीश्वरावुभावास्ताम् ।
यौ भ्रातरौ प्रसिद्धौ, कीर्तनसङ्ख्यां तयोर्ब्रूमः ॥१॥[2]

[3]पूर्वं गूर्जरधरित्रीमण्डनायां 'मण्डली'महानगर्यां श्री**वस्तुपाल-तेजःपालाद्या** वसन्ति स्म। [4]अन्यदा श्रीमत्'पत्तन'वास्तव्य'प्राग्वाट'ऽन्वयठक्कुरश्री**चण्डपा**[5]त्मजठक्कुरश्री**चण्डप्रसादा**[6]ङ्गजमन्त्रि[7]श्री**सोम**कुलावतंसठक्कुरश्री**आसरा**जनन्दनौ **कुमार**देवीकुक्षिसरोवरराजहंसौ श्री**वस्तुपाल-तेजःपालौ** श्री'शत्रुञ्जय'-'गिरिनारा'दितीर्थयात्रायै प्रस्थितौ । 'हडालक'ग्रामं गत्वा यावत् स्वां भूतिं चिन्तयन्तस्तावल्लक्षत्रयं जातं सर्वस्वम्[8] । ततः 'सुराष्ट्रा'त् स्वं सौस्थ्यमाकलय्य लक्षमेकमवन्यां निधातुं निशीथे महाश्वत्थतलं खानयामासतुः । तयोः खानयतोः कस्यापि प्राक्तनः कनकपूर्णः शैल्वः[9] कलशो निरगात् । तमादाय श्री**वस्तुपालः तेजःपाल**जायां **अनुपमादेवीं** मान्यतया अपृच्छत्— क्व एतन्निधीयते ? । तयोक्तम्— गिरिशिखरे एवैतदुच्चैः स्थाप्यते यथा प्रस्तुतनिधिवन्नान्यसाद्भवति । तत् श्रुत्वा श्री**वस्तुपालः** तद्द्रव्यं श्री'शत्रुञ्जये'-'उज्जयन्ता'दौ [10]अव्ययत् । कृतयात्रो व्यावृत्तो 'धवलक्क'पुरमगात् ।

अत्रान्तरे [11]**मह्णदेवी** नाम कन्यकुब्जेश्वरसुता जनकात् प्रसन्नाद् 'गूर्जर'धरां कञ्चुलिकापदे लब्धां सुचिरं भुक्त्वा कालेन मृत्वा तस्यैव 'गूर्जर'देशस्य अधिष्ठात्री महर्द्धिर्व्यन्तरी जाता । सा

१ अस्य सारांशः श्री**वस्तुपालचरित्ररूपकीर्तिकौमुदी**प्रस्तावनायामाङ्ग्लभाषाया निबद्धोऽस्ति । २ आर्या । ३ ख–'पूर्वं' । ४ ग–'एकदा' । ५ ग–'**चण्डपस्तदात्मज०**' ६ ग–'**प्रसादस्तदङ्गज०**' । ७ ग–'**श्रीसोमस्तत्कुलावतंसमन्त्रिश्रीआसराजः** तन्नन्दनौ **कुमरादेवी०**' । ८ ग–'सर्वं स्वं' । ९ ताम्रमयः । १० ग–'अव्ययत्' । ११ ग–'महणलदेवी' ।

'धवलक्कके' शय्यायां सुखविश्रान्तं राणकश्रीवीरधवलं प्रत्यक्षीभूय जगाद—राणक ! इयं 'गूर्जर'धरा **वनराज**प्रभृतिभिर्नरेन्द्रैः सप्तभि-'श्चापोत्कट'वंश्यैः षण्णवत्यधिकं शतं वर्षाणां भुक्ता, तदनु **मूलराज-चामुण्डराज-वल्लभराज-दुर्लभराज-भीम-कर्ण-जयसिंहदेव-कुमारपालदेव-अजयपालदेव-लघुभीम-अर्णोराजै**[1]श्चौलुक्यैः सनाथीकृता । सम्प्रति युवां पिता-पुत्रौ **लवणप्रसाद-वीरधवलौ** स्तः । इयं 'गूर्जर'धरा कालवशादन्यायपरैः पापैः स्वाम्यभावात् 'मात्स्य'न्यायेन कदर्थ्यमानाऽऽस्ते म्लेच्छैरिव गौः । यदि युवां **वस्तुपाल-तेजःपालौ** मन्त्रिणौ कुर्वीथे[2] तदा राज्यप्रतापधर्मवृद्धिर्भवति । अहं **महणदे**वी सर्वव्यापिभिर्भवत्पुण्यैराकृष्टा वदन्त्यस्मि । इति वदन्त्येव विद्युदिव सहसाऽदृश्या बभूव । राणकश्री**वीरधवलः** पद्मासनस्थस्तल्पोपविष्टश्चिन्तयति— अहो देव्युपदेशः साक्षात् ! । कर्तव्यमेव तन्मन्त्रिद्वयं यद् देव्योक्तम् । यतः—

दृप्यद्भुजाः क्षितिभुजः श्रियमर्जयन्ति
नीत्या समुन्नयति मन्त्रिजनः पुनस्ताम् ।
रत्नावलीं जलधयो जनयन्ति किन्तु
संस्कारमत्र मणिकारगणः करोति ॥१॥[3]

इत्यादि चिन्तयन् प्रातरुत्थितः । पूर्वोक्तमेवोपदेशं **महणदे**वी श्री**लवणप्रसादा**याप्यदत्त । कृतप्रातःकृत्यौ मिलितौ पिता-पुत्रावेकत्र । कथितं रात्रिवृत्तमन्योन्यम् । तुष्टौ द्वावपि । तदैव च तेषां कुलगुरुः पुरुषसरस्वती **सोमेश्वर**[4]देवो द्विजः स्वस्त्ययनयोगात् । ज्ञापितोऽसौ तद् वृत्तान्तं ताभ्याम् । सोऽप्युवाच—देवौ ! युवयोः प्राचीनपुण्यप्रेरिता देवता अपि साक्षात्, तस्मात् तदुक्तमाचरताम् । मन्त्रिबलं विना न किञ्चिद् राज्यपरिकर्मणम्[5] । मन्त्रिणौ च यौ भवतोरग्रे प्रतिपादितौ देव्या तावत्रागतौ स्तः । मम मिलितौ राजसेवार्थिनौ

१ ग—'राज एवं चौलुक्यैः' । २ ख—'कुर्वाथे' । ३ वसन्त० । ४ ख—'श्वरद्विजः' । ५ घ—'क्रमणम्' ।

द्वासप्ततिकलाविदुरौ न्यायनिष्ठौ जैनधर्मज्ञौ स्तः । यथादेशः स्यात् तदाऽऽनीयते । राणकादेशात् पुरोहितेन हि तेन सह आनीतौ नमस्कारितौ आसनादिप्रतिपत्त्या गौरवितौ । उक्तौ च-- श्रीलवणप्रसादादेशाद् वीरधवलेन स्वयम्—

आकृतिर्गुणसमृद्धिशंसिनी, नम्रता कुलविशुद्धिसूचिका ।
वाक्क्रमः कथितशास्त्रसङ्क्रमः, संयमश्च युवयोर्वयोऽधिकः ॥
श्लाघ्यतां कुलमुपैति पैतृकं, स्यान्मनोरथतरुः फलेग्रहिः ।
उन्नमन्ति यशसा सह श्रियः, स्वामिनां च पुरुषैर्भवादृशैः ॥२॥
यौवनेऽपि मदनान्न विक्रिया, नो धनेऽपि विनयव्यतिक्रमः ।
दुर्जनेऽपि न मनागनार्जवं, केन वामिति नवाकृतिः कृता ? ॥३॥
आवयोश्च पितृ-पुत्रयोर्महा--नाहितः क्षितिभरः परद्रुहा ।
तद् युवां सचिवपुङ्गवावहं, योक्तुमत्र युगपत् समुत्सहे ॥४॥
येन केन न च धर्मकर्मणा, भूतलेऽत्र सुलभा विभूतयः ।
दुर्लभानि सुकृतानि तानि यै--र्लभ्यते पुरुषरत्नमुत्तमम् ॥५॥

अथ वस्तुपालः प्राह—

देव ! सेवकजनः स गण्यते, पुण्यवत्सु गुणवत्सु चाग्रणीः ।
यः प्रसन्नवदनाम्बुजन्मना, स्वामिना मधुरमेवमुच्यते ॥६॥
नास्ति तीर्थमिह पार्थिवात् परं, यन्मुखाम्बुजविलोकनादपि ।
नश्यति द्रुतमपायपातकं, सम्पदेति च समीहिता सताम् ॥७॥
सप्रसादवदनस्य भूपते--र्यत्र यत्र विलसन्ति दृष्टयः ।
तत्र तत्र शुचिता कुलीनता, दक्षता सुभगता च गच्छति ॥८॥
किन्तु विज्ञपयिताऽस्मि किञ्चन, स्वामिना तदवधार्यतां हृदि ।
न्यायनिष्ठुरतरा गिरः सतां, श्रोतुमप्यधिकृतिस्तवैव यत् ॥९॥
सा गता शुभमयी युगत्रयी, देव ! सम्प्रति युगं कलिः पुनः ।
सेवकेषु न कृतं कृतज्ञता, नापि भूपतिषु यत्र दृश्यते ॥१०॥

---

१ अतः परं दशमपर्यन्तानां पद्यानां छन्दो रथोद्धता । २ क-ख-'स्वामिनं' । ३ घ-'पुरद्रुदात्' । ४ ख-घ-'हृदा' ।

दृष्टिर्नष्टा भूपतीनां तमोभि–स्ते लोभान्धान् साम्प्रतं कुर्वतेऽग्रे ।
तैर्नीयन्ते वर्त्मना तेन यत्र, भ्रामन्त्याशु व्याकुलास्तेऽपि तेऽपि॥११॥[1]
[2]न सर्वथा कश्चन लोभवर्जितः, करोति सेवामनुवासरं विभोः ।
तथापि कार्यः स तथा मनीषिभिः, परत्र बाधा न यथाऽत्र बाध्यता ॥
॥१२॥[3]

पुरस्कृत्य न्यायं खलजनमनादृत्य सहजा-
नरीन् निर्जित्य श्रीपतिचरितमादृत्य च यदि ।
समुद्धर्तुं धात्रीमभिलषसि तत् सैष शिरसा
धृतो देवादेशः स्फुटमपरथा स्वस्ति भवते ॥ १३ ॥[4]

किञ्च सम्प्रति आवां 'मण्डली'नगरात् सेवार्थिनौ वः समीपमागतौ स्तः सकुटुम्बौ । लक्षत्रयी द्रव्यस्य नो गृहेऽस्ति । यदा देवौ पिशुनवचने लगतः तदा एतन्मात्रस्वापतेयसहितौ दिव्यं कारयित्वा आवां मोक्तव्याविति । अत्र काहलिकं मर्यादीकृत्य परिग्रहस्य धीरा देवयोश्च सवतु इति राणकाभ्यां धीरां दत्त्वा दापयित्वा प्रधानमुद्रानिवेशस्तेजःपालस्य करे कृतः । 'स्तम्भ'तीर्थ-'धवलक'योस्त्वाधिपत्यं **वस्तुपालस्य** निवेशितम् । एवं श्रीकरणमुद्रायां लब्धायां अन्यैव तयोः स्फूर्तिरुदलासीत्, देवतासान्निध्यात् सहजबुद्धिबलोदयाच्च । स्वगृहमायातो **वस्तुपालः** श्रीजिनराजं पूजयामास । अथ तत्त्वं क्षणमचिन्तयत्—

उच्चैर्गर्वं समारोप्य, नरं श्रीराशु नश्यति ।
दैन्यदत्तावलम्बोऽथ, स तस्मादवरोहति ॥१॥[5]
अन्धा एव धनान्धाः स्यु–रिति सत्यं तथा हि ते ।
अन्योक्तेनाध्वना गच्छ–न्त्यन्ये हस्तावलम्बिनः ॥२॥
धनी धनात्यये जाते, दूरं दुःखेन दूयते ।
[6]दीपहस्ता प्रदीपेऽस्ते, तमसा बाध्यतेऽधिकम् ॥३॥

---

१ शालिनी । २ ग–पुस्तके पद्यमिदं नास्ति । ३ वंशस्थविलम् । ४ शिखरिणी ।
५ अतः परं दशमपर्यन्तानां पद्यानां छन्दो'ऽनुष्टुप्' । ६ ख–'दीपहस्तप्रदीपस्ते' ।

[1]छत्रच्छायाछलेनामी, धात्रा चक्रे निवेशिताः ।
भ्रमन्तोऽपि स्वमात्मानं, मन्यन्ते स्थिरमीश्वराः ॥४॥
कालेन सौनिकेनेव, नीयमानो जनः पशुः ।
क्षिपत्येष धिगासन्ने, मुखं विषयशाड्वले ॥५॥
कायः कर्मचरोऽयं तन्–मात्रकार्योऽतिलालना ।
भृतिमात्रोचितो ह्येष, प्रपुष्टो विचिकीर्षति ॥६॥
प्रयोजकान्यकार्येषु, नश्यन्त्याशु महापदि ।
दुर्मित्राणीव खान्येषु, बन्धुबुद्धिरधीमताम् ॥७॥
विषयामिषमुत्सृज्य, दण्डमादाय ये स्थिताः ।
संसारसारमेयोऽसौ, बिभ्यत् तेभ्यः पलायते ॥८॥
दुःखाग्निर्वा स्मराग्निर्वा, क्रोधाग्निर्वा हृदि ज्वलन् ।
न हन्त शान्तिमायान्ति, देहिनामविवेकिनाम् ॥९॥
विधौ विध्यति सक्रोधे, [2]वर्म धर्मः शरीरिणाम् ।
स एव केवलं तस्मा–दस्माकं जायतां गतिः ॥१०॥

इत्यादि ध्यात्वा वस्त्राणि परावृत्य श्री**वस्तुपालः** सपरिजनो बुभुजे । गृहीतताम्बूलो राजकुलमगमत् । एवं दिनसप्तके गते प्रथमं तद्राज्यजीर्णाधिकारी एक एकविंशतिलक्षाणि बृहद्द्रम्माणां दाण्डितः । पूर्वमविनीतोऽभूत् । तदनु विनयं ग्राहितः । तैर्द्रव्यैः कियदपि हयपत्तिलक्षणं सारं सैन्यं कृतं **तेजःपालेन** । पश्चात् सैन्यबलेन 'धवलक'प्रतिबद्धग्रामपञ्चशतीग्रामण्यश्चिरं सञ्चितं धनं हक्कयैव दण्डिताः । जीर्णव्यापारिणो [3]निश्चोतिताः । एवं मिलितं प्रभूतं स्वम् । ततः सबलसैन्यसङ्ग्रहपटुतेजसं श्री**वीरधवलं** सहैवादाय सर्वत्र देशमध्येऽभ्रमन् मन्त्री । अदण्डयत् सर्वम् । ततोऽद्भुतऋद्धि**र्वीरधवलः** । **तेजःपालेन** जगदे–देव ! 'सुराष्ट्र'राष्ट्रेऽत्यन्तधनिन-

१ ख–'यत्रच्छाया०' । २ ख–'धर्मवर्मशरी०', घ–'वर्मधर्मशरी०' । ३ 'नीचोवाया' इति भाषायाम् ।

ठकुरास्ते दण्डयन्ते । ततोऽचलदयम् । 'लब्धास्वादः पुमान् यत्र, तत्रासक्तिं न मुञ्चति' ।

अथ 'वर्धमान'पुर'गोहिल'वाट्यादिप्रभून् दण्डयन्तौ प्रभु-मन्त्रिणौ 'वामनस्थलीं' आगाताम्। तटे चतुरकान् दत्त्वा स्थितो **वीरधवलः**। 'वामनस्थल्यां' तदानीं यौ प्रभुसहोदरौ तौ **साङ्गण-चामुण्डराज**नामानौ उद्दामस्थामानौ राणश्री**वीरधवल**स्य ईयालकौ[1] । इति सौजन्यमर्यादां पालयंस्तद्भगिनीं निजजायां नाम्ना **जयतलदे**वीं बहुपरिजनपरिवृतां मध्ये प्राहैषीत्[2]। सा गत्वा सहोदरौ अभाषिष्ट—भ्रातरौ ! भवतां भगिनीपतिरदण्डदण्डनः अभङ्गभञ्जनः 'गूर्जर'-धरायां प्रतिग्रामं प्रतिपुरं दण्डयन् भवतोर्दण्डनायात्रागतोऽस्ति । दीयतां धना-ऽश्वादि सारम् । एतद् भगिनीवचः श्रुत्वा मदोद्ध्मातौ तौ प्रोचतुः—मन्ये स्वसस्त्वं ततः समायाता सन्ध्यर्थम् ; यतो माऽस्मद्बान्धवयोः समरारूढयोरहं निर्धवाऽभूवम् । एतां मा स्म चिन्तां कृथाः । अमुं त्वत्पतिं हत्वाऽपि ते चारु गृहान्तरं करिष्यावः । न च निषिद्धोऽसौ विधिः, राजपुत्रकुलेषु दृश्यमानत्वात् । ततो **जयतलदे**व्याह—समानोदर्यौ ! नाहं पतिवधभीता वः समीपमागाम् ; किन्तु निष्पितृगृहत्वभीता । स[3] हि नास्ति वो मध्ये यस्तं जगदेकवीरं '**उ**'-**परवटा**'ख्यहयारूढं नाराचान् क्षिपन्तं कुन्तं वेल्लयन्तं खड्गं खेलयन्तं वा द्रष्टुमीशिष्यते । कालः साक्षादरीणां सः अदृष्टपरशक्तिः[3] सर्वोऽपि भवति बलवान् । इत्येवं वदन्त्येव ततो निर्गत्य सा सती पतिसविधं गत्वा तां वार्तामुच्चैरकथयत् । तन्निशम्य **वीरधवलः** क्रोधकरालाक्षो भृकुटीभङ्गभीषणभालानुकृत**भीमः** सन् सङ्ग्रामममण्डयत् । तौ द्वावपि वीराधिवीरौ ससैन्यौ आगतौ । सङ्घटितो रणः । पतितानि योधसहस्राणि पक्षद्वयेऽपि । रजसाऽऽच्छादितं गगनम्[4] ।

---

१ 'साळा' इति भाषायाम् । २ ख-घ- 'देवीं० मध्ये प्राहैषीत् बहुपरिजनपरिवृताम्' । ३ क-'सा' । ३ ग-'अपर०' । ४ घ-'शस्यं' ।

गतः स्वपरविभागः । **वीरधवलो** हत इति सैन्यद्वये [1]व्याचक्षे । क्षणार्धेन **वीरधवलो** दिव्याश्वा[2]धिरूढः सारसुभटयुक् **साङ्गण-चामुण्डराज**योर्मेलापके गत्वा प्रसृतः । ऊचे च– रे सौराष्ट्रौ ! [3]गृह्णीतं करे शस्त्रं यद्यस्ति तेजः । इत्युक्त्वा तच्चक्रे यद् देवैर्दिवि शिरो धूनितं कुर्वद्भिर्ददृशे । हतौ **साङ्गण-चामुण्डराजौ** । असि-मुखैः [4]शोधितं रणक्षेत्रम् । पालिताः स्वे परे च पालनार्हाः । प्रविष्टो **वीरधवलो** 'वामनस्थली'मध्यम् । गृहीतं श्यालकयोः कोटिसङ्ख्यं पूर्वजशतसञ्चितं कनकम्, चतुर्दश शतानि दिव्यतुरङ्गमाणाम्, पञ्च सहस्राणि तेजस्वितुरङ्गमाणाम्, अन्यदपि मणिमुक्ताफलादि । जितं जितमित्युद्घोषः समुच्छलितः । स्थितस्तत्र मासमेकम् । ततो [5]बाजामा-नगजेन्द्र-चूडासमा-वालाकादिस्वामिनः प्रत्येकं गृहीतधनाः कृताः । द्वीपवेलापत्तनेषु प्रत्येकं बभ्राम । धनमकुशं मिलितम् । एवं 'सौराष्ट्र'जयं कृत्वा समन्त्री राणो 'धवलक्क' प्राविक्षत् । उत्सवा उत्सवोपर्यपुस्फुरन् । तत्र प्रस्तावे चारणेन दोधकपादद्वयं पठितम्—

[6]जीतउं छहिं जणेहिं, सांभलि समहरि [7]वाजियइ ।

एतावदेव पुनः पुनरपाठीत्, नोत्तरार्धम् । गतश्चारणः स्वस्थानम् । तत्र राजवंश्याः षण्णां जनानां मध्ये आत्मीयं नाम न्यासयितुं रात्रौ तस्मै प्रत्येकं लक्षामदुः । सोऽपि समग्रहीत् । एवं ग्राहं ग्राहं परिपारिते एकदा प्रातः सभायां बहुजनाकीर्णायां [8]राणकाग्रे उत्त-रार्धमप्यपाठीत्—

[9]बिहुं भुजि वीरतणेहिं चहुं पगि **ऊपरवट** तणे ॥ १ ॥

---

१ ख–घ–'व्याचक्रे' । २ घ–'आरूढः' । ३ ख–'गृह्णीत' । ४ ग–'योधितं' ।
५ ख–वाढाकादि०' ।
६. छाया—जितं षड्भिर्जनैः श्रुत्वा समरे गर्जति (?) ।
७ ग'वाजतइ' । ८ ख–'राणाग्रे' ।
९ छाया—द्वाभ्यां भुजाभ्यां वीरस्य चतुर्भिः पादैः ऊपरवडस्य ।

[1]इति श्रुत्वा सर्वेऽपि चमत्कृता राजन्यकाः । अहो प्रपञ्चेनानेनास्मान् वञ्चयित्वा निर्यासे तत्त्वमेवोक्तम् । पुनः सविशेषं ददुः, [2]स्वामिभक्तत्वात् । तदा 'भद्रेश्वर'वेलाकूले **भीमसिंहो** नाम प्रतीहारस्तिष्ठति । स आत्मबली कस्याप्याज्ञां न मन्यते धनी च । तस्मै **वीरधवलो** राजा आदेशमदीदपत्—सेवको भव । सोऽपि [3]प्रत्यदीदपत्—सेवको भव । यद् दीयते तल्लभ्यते इति न्यायः । **वीरधवल**स्तद्विग्रहाय 'गूर्जर'धराराजपुत्रानमेलयत् बहुसैन्यं च । **भीमसिंहो**ऽपि बलेन प्रबलः । उभयपक्षेऽपि बलवत्ता ।

अत्रान्तरे 'जावालि'पुरे 'चाहमान'कुलतिलकः श्री**अश्वराज**शाखीयः **केतु**पुत्र**समरसिंह**नन्दनः श्री**उदयसिंहो** नाम राजकुलो राज्यं भुनक्ति । तस्य दायादास्त्रयः सहोदराः **सामन्तपाला**ऽ**नन्तपाल-त्रिलोकसिंह**नामानो दातारः शूराः तद्दत्तग्रासेन तृप्तिमदधतो 'धवलक्क'मागत्य श्री**वीरधवलं** द्वास्थेनाबभाणन्—देव ! वयं अमुकवंश्यास्त्रयः क्षत्रियाः सेवार्थिनरा आगताः स्मः । यद्यादेशः स्यात् तदा आगच्छामः । राणकेनाहूतास्ते । तेज-आकृति-श्रमादिभिः शोभनाः । रुचितास्ते तस्य । परं पृष्टाः—को ग्रासो नः कल्पते ? । ते प्रोचुः—देव ! प्रतिपुरुषं 'द्रूणसा'-पुरीयद्रम्मायां लक्षं लक्षं ग्रासः । राणकेनोक्तम्— इयता धनेन शतानि भटानां सञ्जच्छन्ते । किमधिकं यूयं करिष्यथ ? । न दास्यामीयत् । इति कथयित्वा ते बीटकदानपूर्वं विसृष्टाः । तदा **मन्त्रिवस्तुपाल-तेजःपाला**भ्यां विज्ञप्तम्—स्वामिन् ! न एते [4]विमुच्यन्ते । पुरुषसङ्ग्रहाद् धनं न बहु मन्तव्यम् ।

वाजि-वारण-लोहानां, काष्ठ-पाषाण-वाससाम् ।
नारी-पुरुष-तोयानां, अन्तरं महदन्तरम् ॥ १ ॥[5]

एवं विज्ञप्तमपि राणकेन नावधारितम् । मुक्ता एव ते गताः प्रति-

---

१ 'इति श्रुत्वा' इत्यधिको ग-पाठः । २ 'स्वामिभक्तत्वात्' इत्यधिको ग-पाठः । ३ घ-'प्रत्यादीदपत्' । ४ ग-'मुच्यन्ते' । ५ अनुष्टुप् ।

भ[1]टतटम् । श्रीभीमसिंह[2]प्रतीहारेण भेटितास्ते । उक्तो वीरधवलकृतः कार्पण्यव्यवहारः । तुष्टो भीमसिंहः । कृतं तदिष्टवृत्तिद्वैगुण्यम् । तैश्चोक्तम्—देव ! शीघ्रमेव कथापय वीरधवलाय अस्मद्बलेन, यथा—यदि क्षत्रियोऽसि तदा शीघ्रं युद्धाया[3]गच्छेः; अन्यथा अस्मदीयो भूत्वा जीवेः । प्रेषितो भीमसिंहेन भट्टः । उक्तः समेत्य वीरधवलस्तत् । [4]एवं श्रुत्वा वीरधवलः ससैन्यश्चालितः । भट्टं पुरः प्राहैषीत् । 'पञ्चग्रामा'[5]ग्रे युद्धमावयोः । तत्र क्षेत्रं कारयन्नस्मि । शीघ्रमागच्छेरित्याद्याख्यापयत् । सोऽपि तत्र ग्रामे समेतः सैन्येन सबलः । सङ्घटिते सैन्यद्वयम् । वर्तन्ते भटानां सिंहनादाः । नृत्यन्ति पात्राणि । दीयन्ते धनानि । [6]पूज्यन्ते शस्त्राणि । बध्यन्ते महावीराणां टोडराणि । त्रिदिनान्ते युद्धं प्रतिष्ठितम् । उत्कण्ठिता [7]योधाः । 'नेदीयानिह बाहुना—माहवो हि महामहः' । सङ्ग्रामदिनादर्वाग् मन्त्रिवस्तुपाल-तेजःपालाभ्यां स्वामी विज्ञप्तः—देव ! त्रयो [8]भारवाः सुभटास्त्वया न सङ्गृहीतास्ते परबले मिलिताः । तद्बलेन भीमसिंहो निर्भीर्गर्जति । इति अवधार्यम् । चरैरपि निवेदितमेतन्नौ । राणकेनोक्तम्— यदस्ति तदस्तु, किं भयम् ? । 'जयो वा मृत्युर्वा युधि भुजभृतां कः परिभवः ?' । मन्त्रिणा ज्यायसोक्तम्— स्वामिन् ! कार्मुककरे देवे के परे परोलक्षा अपि ? । यदुक्तम्—

काल: केलिमलङ्करोतु करिणः क्रीडन्तु कान्तासखाः
[9]कासारे बत कासराः सरभसं गर्जन्त्विह स्वेच्छया ।
अभ्यस्यन्तु भयोज्झिताश्च हरिणा भूयोऽपि झम्पागतिं
कान्तारान्तरसञ्चरव्यसनवान् यावन्न कण्ठीरवः ॥ १ ॥[10]

---

१ घ-'भटम्' । २ घ-'प्रतीहारः भेटितः स उक्तो' । ३ घ-'पतेः । ४ 'एवं श्रुत्वा' इत्यधिको ग-पाठः । ५ घ-'ग्रामाग्रामे' । ६ 'पूज्यन्ते० टोडराणि' इत्यधिकः पाठो ग-पुस्तके वर्तते । ७ ग-'योद्धाः । ८ मरुभूमिजाताः । ९ ख-'साका(कासा)रे कनकासराः' । १० शार्दूल० ।

कण्ठीरवे तु दृष्टे कुण्डाः सर्वे वन्याः। अन्यच्च–प्रभो! अस्मदीय-सैन्ये 'डोडीया'वंशीयो **जेहुलः** 'चौलुक्यः' **सोमवर्मा** 'गुलकुल्यः' **क्षेत्रवर्मा**ऽस्ति। देवस्तु किं वर्ण्यते कल्यर्जुनः?। एवं वार्तासु वर्तमानासु द्वाःस्थ एत्य व्यजिज्ञपद् राणकम्– देव! पुरुष एको द्वारि वोऽस्ति, कस्तस्यादेशः?। भ्रूसंज्ञया राणकस्तममोचयत्। मध्यममागत्य स उवाच—देव! **सामन्तपाला-ऽनन्तपाल-त्रि-लोकसिंहै**स्त्यक्तै**र्भीमसिंह**माश्रितैः कथापितमस्ति—देव! त्रि-भिर्लक्षैर्ये भटास्त्वया स्थापिता भवन्ति तैरात्मानं सम्यग् रक्षेः। प्रातः कुमार्यां आरेण्यां (?) त्वामेव प्रथमतममेष्यामः। इति श्रुत्वा हृष्टेन राणेन ससत्कारं स प्रैषि। कथापितं च—एते वयमागता एव प्रातर्भवद्भिरपि ढौक्यम्। सर्वेषामपि तत्रैव ज्ञास्यते भुजसौष्ठवम्। गतः स तत्र। प्रातर्मिलितं च बलद्वयम्। वादितानि रणतूर्याणि। अङ्गेषु भटानां वर्माणि न ममुः। दत्तानि दानानि। तैस्तु त्रिभिर्मारवैरात्मीयं वर्षलभ्यं द्रव्यलक्षत्रयं **भीमसिंहा**त् सद्यो लात्वाऽर्थिभ्यो ददे। स्वयमश्वेष्वारूढाः। प्रवर्तन्ते प्रहाराः। उत्थितमान्ध्यं शस्त्रैः। पतन्ति शराः कृतान्तदूताभाः। आरूढं प्रहरमात्रमहः। सावधानो **वीरधवलः**। दत्तावधाना मन्त्र्यादय-स्तद्रक्षकाः। अत्रान्तरे आगतास्ते त्रयो मरुवीराः। भाषितः स्वमुखेन तै**र्वीरधवलः**–अयं देवः इमे वयम्; सावधानीभूय रक्षात्मानम्, स्वयोधा अपि त्वां रक्षन्तु। **वीरधवले**नाप्युक्तम्–किमत्र विकत्थ-ध्वे? क्रिययैव दोःस्थाम प्रकाश्यताम्। एवमुक्तिप्रत्युक्तौ लग्नं युद्धम्। यत्नपरेषु तटस्थेषु रक्षत्स्वपि तैर्भल्लत्रयं **वीरधवल**स्य भाले लगितम्[1]। एवं त्वां हन्मः, परं एकं तव बीटकं तदा भक्षितमस्मा-भिरिति वदद्भिस्तैरेव श्री**वीरधवल**स्य तटस्थाः प्रहरणैः पातिताः। तेऽपि त्रयो मारवाः व्रणशतजर्जराङ्गाः[2] सञ्जाताः। राज**वीरधवलः**

---

१ ग–'लिङ्गितम्'। २ क–ख–'व्रातजर्जराङ्गाः'।

ऊपरवटाऽश्वात् पातितः । **ऊपरवट**स्तैर्मारवैः स्त्रोत्तारके बन्धितः प्रच्छन्नः । रजसाऽन्धं जगत् । तदा राजश्री**वीरधवलो** भुवि पातितो भट्टैरुत्पाट्य ललै । तावता पतिता सन्ध्या । निवृत्तं सैन्यद्वयम् । रात्रौ **भीमसिंही**याः सुभटाः सर्वेऽपि वदन्ति । अस्माभि**र्वीरधवलः** पातितः पातितः । ततो मारवैरभिहितम्—युष्माभिः पातित इति किमत्राभिज्ञानम् ? । तैरुक्तम्—किं भवद्भिः पातितः ? । मारवैरभिदधे—अस्माभिरेव पातितः । **ऊपरवटो** वदिष्यति । उत्तरकादानीय **ऊपरवटो** दर्शितः । तुष्टो **भीमसिंहः** । उक्तवांश्च '[1]शुद्धराजपुत्रेभ्यो दत्तं धनं शतधा फलति; इदमेव प्रमाणम् । रिपुहयहरणं क्षत्रियाणां महान् शृङ्गारः । एवं वार्ताः कुर्वतां भटानां रात्रिर्गता । प्रात**र्वीरधवलो** व्रणजर्जरोऽपि पट्टभूयाक्षान् [2]दीवितुं प्रवृत्तः । **भीमसिंह**[3]सैन्यैर्हेरिकैर्गत्वा तज्ज्ञात्वा तत्रोक्तम्—**वीरधवलः** कुशली गर्जति । [4]एवं सति यज्जानीथ तत् कुरुथ । अथ **भीमसिंहाय** तन्मन्त्रिभिर्विज्ञप्तम्- **देव** ! अयं बद्धमूलो वैरेशः । अनेन विरोधो दुरायतिः, तस्मात् सन्धिः श्रेष्ठः । **भीम**-[5]**सिंहेन** मानितं तद्वचनम्, परं सङ्ग्रामडम्बरः कृतः । अन्योन्यमपि यावद् मिलितौ द्वौ । तावद् भट्टैरन्तरा प्रविश्य मेलः कृतः । **ऊपरवटाश्वो** राणाय दापितः । **भीमसिंहेन** 'भद्रेश्वर'मात्रेण धृतिर्धरणीया । बिरुदानि न पाठनीयानि । इति व्यवस्थाऽऽसीत् । एवं कृत्वा श्री**वीरधवलो** दानं तन्वन् 'धवलक्कक'मागात् । शनैः शनैः प्राप्तपरमप्राणो **भीमसिंह**मपराध्यं तं मूलादुच्छेद्य एकवीरां धरित्रीमकरोत् । एवं 'धवलक्कके' कुर्वतस्तस्य क्षुभितैः प्रभूतैः परराष्ट्रनृपतिभिः स्वं दत्तम् । तेन स्वेन सैन्यमेव मिलितम् । चतुर्दश शतानि महाकुलानि राजवंश्यानां राजपुत्राणां मेलितानि ।

---

१ ख-'सिद्धराज॰' । २ क-'देवितुं', ख-'सेदितुं', ग-'कोडितुम्' । ३ घ-'सैन्यकैर्हेरिकै॰' । ४ 'एवं सति' इति ग-पुस्तकेऽधिकः पाठः । ५ क-ख-घ-सेनेन मतं' ।

तानि समभोजन-वसन-भोग-वाहनानि श्री**तेजःपाल**स्य सहचारिणी-छायावत् समजीवितमरणत्वेन स्थितानि । तद्बलेन सैन्यबलेन स्वभुजाबलेन च सर्वं जीयते ।

इतश्च 'महीतटा'ख्यदेशे 'गोध्रा(धरा?)'नाम नगरं वर्तते यत्र तत्तत्कार्येषु सङ्ग्रामे मृतानां राजपुत्राणां एकोत्तरशतसङ्ख्यानि स्वयं तु लिङ्गानि उदभूवन् । तत्र **घूघुलो** नाम मण्डलीकः । स 'गूर्जर'धरासमागन्तुकसार्थान् गृह्णाति । राणश्री**वीरधवल**स्याज्ञां न मन्यते । तस्मै मन्त्रिभ्यां **वस्तुपाल-तेजःपालाभ्यां** भट्टः प्रेषितः । अस्मत्प्रभोराज्ञां मन्यस्व, अन्यथा **साङ्गण-चामुण्डराजा**दीनां मध्ये मिल, इति कथापितम् । तच्छ्रवणात् क्रुद्धेन तेन तेनैव भट्टेन सह स्वभट्टः प्रस्थापितः । तेनागत्य राजश्री**वीरधवलाय** कज्जलगृहं शाटिका चेति द्वयं दत्तम् । उक्तं च--समान्तःपुरं सर्वोऽपि राजलोक इति नः प्रभुणा ख्यापितमस्ति । राणेन स भट्टः सत्कृत्य प्रहितः गतः स्वस्थानम् । राणेन भाषिताः सर्वे निजभटाः । उक्तं च--**घूघुल**निग्रहाय बीटकं को ग्रहीष्यति ? । कोऽपि नाद्रियते । तदा **तेजःपाले**न गृहीतम् । चलितः प्रौढसैन्यपरिच्छदः । गतस्तद्देशा-दर्वाग्भागे । कियत्यामपि भुवि स्थित्वा सैन्यं कियदपि स्वल्पमग्रे प्रास्थापयत् । स्वयं महति मेलापके गुप्तस्तस्थौ । अल्पेन सैन्येनाग्रे गत्वा 'गोध्रा'गोकुलानि वालितानि । गोपालाः शरैस्ताडिताः । तैरन्त'गोध्रकं' पूत्कृतम्--गावो ह्रियन्ते कैश्चित् । क्षात्रं धर्मं पुरस्कृत्य ततो धावत धावत । इति शब्दे श्रुते **घूघुलो** विचिन्तयति--नवीनमिदम् । केनास्मत्पद्रमागत्य गावो ह्रियन्ते ? ।

वृत्तिच्छेदविधौ द्विजातिमरणे स्वामिग्रहे गोग्रहे
सम्प्राप्ते शरणे कलत्रहरणे मित्रापदां वारणे ।

---

१ ग--'गोधिरा'। २ 'यत्र' इत्यारभ्य 'उद्भूवन्'पर्यन्तः पाठो नास्ति ग-पुस्तके । ३ ख-घ-'स्वे सर्वे । **घूघूल**०' । ४ ख-'गोकुलानि' । ५ ग--'व्यचिन्तयत्' । ६ 'पादर' इति भाषायाम् ।

आर्तत्राणपरायणैकमनसां येषां न शस्त्रग्रह–
स्तानालोक्य विलोकितुं मृगयते सूर्योऽपि सूर्यान्तरम् ॥१॥

इति वदन्नेव ससेनस्तुरङ्गमारूढो [2]गतोऽनुपदं गोहर्तॄणाम् । गोहर्तारोऽपि घूघुलाय दर्शनं ददते शरान् सन्दधते । न च स्थित्वा युध्यन्ते । इत्येवं खेदयाद्भिस्तैस्तावन्नीतो घूघुलः यावन्मन्त्रिणो महति वृन्दे प्रविष्टः । ततो ज्ञातमीदृशं छद्मेदं मन्त्रिणः । भवतु तावत्, घूघुलोऽस्मि । निजाः सुभटाः समराय प्रेरिताः । स्वयं सविशेषमभियोगं दधौ । ततो लग्नः संहर्तुम् । [3]मन्त्रिपृतनाऽपि ढुढौके । चिरं रणरसभरोऽभूत् । भग्नं घूघुलेन मन्त्रिकटकं कान्दिशीकं [4]दिशो दिशं गच्छति । तदा मन्त्रितेजःपालेन स्थिरं अश्वस्थितेन तटस्थाः सप्तकुलीनाः शुद्धराजपुत्रा भाषिताः– अरिस्तावद् बली । आत्मीयं तु भग्नं सकलं बलम् । नष्टानामस्माकं का गतिः ?। किं यशः ? । यशो विना जीवितव्यमपि नास्त्येव । तस्मात् कुर्मः समुचितम् । तैरपि सप्तभिस्तद्वचोऽभिमतम् । व्याघुटिताऽष्टौ घ्नन्ति नाराचादिभिः परसेनाम् । तावन्मात्रं स्ववृन्दं सङ्घटितं दृष्ट्वा अपरेऽपि सत्त्वं धृत्वा वलिताः । तदा तेजःपाल एकत्र निजांसेऽम्बिकादेवीं अपरत्र कपर्दियक्षं पश्यति । अतो जयं निश्चित्य [6]प्रहरंस्तावद् ययौ यावद् घूघुलः । गत्वा भाषितः–मण्डलिक ! येनास्मन्नाथाय कज्जलगृहादि प्रहीयते तद् भुजबलं दर्शय । घूघुलोऽपि प्रत्याह– इदं तद्भुजबलं पश्य । इत्युक्त्वा निबिडं युयुधे । द्वन्द्वयुद्धं मन्त्रिमण्डलीकयोः सञ्जातम् । अथ मन्त्री सहसा दैवतबलभुजाबलाभ्यां तमश्वादपीपतत् । जीवन्तं बद्ध्वा काष्ठपञ्जरेऽचिक्षिपत् । [7]स्वसेनान्तर्निनाय । स्वयं बहुपरिच्छदो 'गोध्रा'नगरं प्रविवेश । अष्टादश कोटीर्हेम्नां कोशं, अश्वसहस्राणि चत्वारि, मूटकं शुद्धमुक्ताफलानां,

---

१ शार्दूल० । २ ख-घ-'जातोऽनुपदी गो०' । ३ ग-'मन्त्रिकटकेनापि' । ४ ग-'दिशोदिशं' । ५ 'बलं' इत्यधिको ग-पाठः । ६ ख-घ-'प्रसरं०' । ७ घ-'स्वसैन्यान्त०' ।

दिव्यास्त्राणि, दिव्यवस्त्राणि इत्यादि सर्वं जग्राह । घूघुलस्थाने आत्मीयं सेवकं न्यास्थत् । वलितो मन्त्री गतो 'धवलक्कक'म् । दर्शिता **घूघूल**श्रीः श्री**वीरधवलाय**। तत्कज्जलगृहं तद्गले बद्धं शाटिका च कण्ठेः परिधापिता । तदा **घूघूलः** स्वजिह्वां दन्तैः खण्डयित्वा मृतः । जातं वर्द्धापनं 'धवलक्कके' । श्री**वीरधवले**न महत्यां सभायामाकार्य श्री**तेजःपालः** परिधापितः । प्रसादपदे[1] स्वर्णं भूरि ददे । तदवसरे कवीश्वर**सोमेश्वरे** च दृक् सञ्चारिता श्री**वीरधवलेन** । ततः **सोमेश्वरदेवः** प्राह—

मार्गे कर्दमदुस्तरे जलभृते गर्ताशतैराकुले
खिन्ने[3] शाकटिके भरेऽतिविषमे[2] दूरं गते रोधसि ।
शब्देनैतदहं ब्रवीमि महता कृत्वोच्छ्रितां तर्जनीमीदृक्षे गहने विहाय **धवलं** वोढुं भरं कः क्षमः ? ॥१॥[4]

विसृष्टा सभा । मिलितौ **वस्तुपाल-तेजःपालावे**कत्र । कृताः कथाश्चिरम् । तुष्टौ द्वौ [5]मन्त्रयेते स्म--धर्मे एव धनमिदं पुण्यलब्धं व्ययनीयम् । ततः सविशेषं तथैव कुरुतः । ततः कविना केनाप्युक्तम्—

पन्थानमेको न कदापि गच्छे--दिति स्मृतिप्रोक्तमिव स्मरन्तौ ।
तौ भ्रातरौ संसृतिमोहचौरे, सम्भूय धर्मेऽध्वनि सम्प्रवृत्तौ ॥१॥[6]

अथ श्री**वस्तुपालः** शुभे मुहूर्ते 'स्तम्भ'तीर्थे गतः । तत्र मिलितं चातुर्वर्ण्यम् । दानेन तोषितं सर्वम् । तत्र च [7]**सदीक**नामा [8]नौवित्तिको वसति । स च सर्ववेलाकूलेषु प्रसरमाणविभवो महाधनाढ्यः बद्धमूलः अधिकारिणं नन्तुं नायाति । प्रत्युत तत्पार्श्वेऽधिकारिणा गन्तव्यम् । एवं बहुः कालो गतः । पूर्वं मन्त्रीन्द्रस्तं भट्ट-

१ घ–'भूरि २ बहुसुवर्णं ददे' । २ घ–'दुस्तरेऽतिविषमे' । ३ शाकटके[न] भरे च विषमे' । ४ शार्दूल० । ५ ख–'मन्त्रयेतां तस्माद् धर्मे' । ६ उपजातिः । ७ ग–'सेदूनामा'। ८ घ– 'वहाणवटी' इति भाषायाम् । ९ क-ख-'रत्न' ।

नोवाच—अस्मान् नन्तुं किमिति नागच्छसि ?। स[1] प्रतिवक्ति—तव नवेयं रीतिः। प्रागपि नागच्छामि। यत् तु स्यान्न्यूनं तव तदा[2] तत् पूरयामि स्थानस्थः। तच्छ्रुत्वा मन्त्री रुष्टः कथापयामास—पुरुषो भूत्वा तिष्ठेः। शास्मि त्वां दुर्विनीतम्। ततस्तेन 'वड्ड'आढ्यवेलाकूलस्वामी राजपुत्रः पञ्चाशद्दंशमध्यस्थखादिरमुशलस्य एकखड्ग[3]-प्रहारेण छेदने प्रभुः प्रभूतसैन्यत्वात् 'साहणसमुद्र' इति ख्यातः शङ्खाख्य उत्थापितः। तेन [4]भाणितं मन्त्रिणे—मन्त्रिन्! मदीयमेकं नौवित्तकं न सहसे ?। मदीयं [5]मित्रमसौ। तस्माद् वचनात् क्रुद्धो मन्त्री तं [6]प्रत्यवोचत्—श्मशानवासी भूतेभ्यो न बिभेति। त्वमेव प्रगुणो भूत्वा युधि [7]तिष्ठेः। इति श्रुत्वा सन्नद्धबद्धो भूत्वा सोऽप्यागतः। [8]मन्त्रिवस्तुपालोऽपि 'धवलक्कका'द् भूरि सैन्यमानाय्याभ्यषेणयत्। रणक्षेत्रे मिलितौ द्वौ। प्रारब्धं रणम्। शङ्खेन निर्दलितं मन्त्रिसैन्यं पलायिष्ट दिशो दिशि। तदा श्रीवस्तुपालेन स्वस्य राजपुत्रो माहेचकनामा भाषितः—इदं अस्मन्मूल[9]घट्टं वर्तते त्वं च वर्तसे। तत् कुरु येन श्रीवीरधवलो न लज्जते। ततोऽसौ राजपुत्रः स्वैरेव कतिपयैर्मित्रराजपुत्रैः सह तमभिगम्योवाच—शङ्ख! नेयं 'वड्ड'आख्या तव [10]ग्रामटिका क्रीडा, क्षत्रियाणां स ग्रामोऽयम्। शङ्खोऽप्याह—सुष्ठु वक्तुं वेत्सि। नायं तव प्रभोः पट्टः, किल परिपन्थिनः प्रदेशः। किं नु सुभटस्य क्रीडाक्षेत्रमिदम् ?। इत्येवं वादे जाते द्वन्द्वरणे माहेचकेन मन्त्रिणि पश्यति मन्त्रिप्रतापाच्छङ्खः पातितः। समरे जातो जयजयकारः। मन्त्रिणा तद्राज्यं गृहीतम्। 'वेला'[11]कूलर्द्धीनां क्व सङ्ख्याः ?। ततः 'स्तम्भ'तीर्थ-

---

१ ख–घ–'स वक्ति–न न चेयं रीतिः'। २ ग–पुस्तके 'तदा' इत्यधिकः पाठः। ३ ख–घ–'खड्गेन छेदने'। ४ क·ख–'भणितं'। ५ 'ज्ञेयः' इत्यधिको ग–पाठः। ६ घ–'प्रत्यवोचत्'। ७ घ–'तिष्ठेथाः। सन्नद्ध॰ सः। मन्त्रि०'। ८ ग–'मन्त्रिणा वस्तुपालेनापि'। ९ ग–घट्टं त्वमेव वर्तसे। अथ तत्'। १० ग–'ग्रामसीम आखेटकक्रीडा, किन्तु'। ११ ख–'कूलनृपकर्द्धीनां'।

मुक्तोरणमुत्पताकमविशत् । ततो मन्त्री प्रविष्टः [1]सदीकसदनम् । तस्य भट्टान् सप्तद्विगुणितशतानि सन्नद्धान् हत्वा तं जीवग्राहं जग्राह । विब्रुवाणं तं कृपाणेन जघान । ततो गृहं तदीयमामूलचूलं [2]खानितं पातितं च । हेमेष्टिकानां सङ्ख्या न । तथा मणिमुक्ताफलपदकानां प्रमाणं केनापि न ज्ञातम् । केचिद् वृद्धा वदन्ति—तत्र तेजनतूरिकायाः करण्डश्चटितः श्रीमन्त्रीश्वरस्य । आयातो मन्त्री स्वधवलगृहम् । तोषितः स्वस्वामी वीरः परिग्रह[3]लोकश्च । ततः कवीश्वराणां स्तुतिः—

श्रीवस्तुपाल ! प्रतिपक्षकाल !, त्वया प्रपेदे पुरुषोत्तमत्वम् ।
तीरेऽपि वार्धेरकृतेऽपि मात्स्ये, रूपे पराजीयत येन शङ्खः ॥१॥[4]

तावल्लीलाकवलितसरित् तावदभ्रंलिहोर्मि-
स्तावत् तीव्रध्वानितमुखरस्तावदज्ञातसीमा ।
तावत् प्रेङ्खत्कमठमकरव्यूहबन्धुः ससिन्धु-
र्लोपामुद्रासहचरकरक्रोडवर्ती न यावत् ॥१॥[6]

ततश्चोक्षवाटि-नौवित्तिकवाटयोः पार्थक्यं कृतम् । मन्त्रिणा आ महाराष्ट्रेभ्यः साधिता भूः । 'वेला'कूलीयनरेन्द्राणां नरेन्द्रान्तराक्रम्यमाणानां मन्त्री प्रतिग्रहप्रेषणेन सान्निध्यं कृत्वा जयश्रियं अर्पयति । इति कारणात् ते तुष्टाः [7]बोहित्थानि सारवस्तुपूर्णानि प्राभृते प्रहिण्वन्ति । **अम्बिका-कपर्दिनौ** निधानभुवं रात्रौ समागत्य कथयतः । ते निधयो मन्त्रिणा खातं खातं गृह्यन्ते । तद्भाग्यात् दुर्भिक्षस्य नामापि नाभूत् । विड्वराणि दूरे नष्टानि । मुद्गलबलानि वारंवारमागच्छन्ति जघ्निरे एकदा, पुनर्नाययुः । पल्लीवनेषु दुकूलानि नागोदराणि च बद्धानि । ग्रहीता कोऽपि न । ग्रामे ग्रामे

---

१ ग–सैदसदनम्' । २ ख–घ-'खातं' । ३ घ–'लोकश्च दर्शनभट्टविप्रलोकश्च । ततः स्तुतिः' । ४ उपजातिः । ५ ख–'वक्त्री' । ६ मन्दाक्रान्ता । ७ नावः ।

मण्डितानि सत्राणि । सत्रे सत्रे मिष्टान्नानि । उपरि ताम्बूलानि च । तत्र ग्लानार्थं वैद्या विविधाः प्रस्थापिताः । मन्त्रिव्यवस्थया दर्शनद्वेषो न । वर्णद्वेषो न । प्रतिवर्षं स्वदेशे सर्वनगरेषु वारतिस्रस्तिस्रः श्वेताम्बरेभ्यः प्रतिलाभना शेषदर्शनानामप्यर्चा । मन्त्रि**श्रीवस्तुपाल**स्य पत्न्यौ द्वे **ललितादेवि(वी)-सोखू**नाम्न्यौ कल्पवल्लिकामधेनू इव । **ललितादेव्याः** सुतो मन्त्रि**जयन्तसिंहः सूहवदेवि(वी)**जानिः प्रत्यक्षचिन्तामणिः । **तेजःपाल**दयिताऽ**नुपमा**ऽनुपमैव । पठितं च कविना—

लक्ष्मीश्चला शिवा चण्डी, शची सापत्न्यदूषिता ।
गङ्गा न्यग्गामिनी वाणी, वाक्साराऽ**नुपमा** ततः ॥१॥

श्री'शत्रुञ्जया'दिषु 'नन्दीश्वरे'न्द्रमण्डपप्रभृतिकर्मस्थायाः प्रारम्भिषत । आरासणादिदलिकानि स्थलपथेन जलपथेन च तत्र तत्र प्राप्यन्ते । तपसामुद्यापनानां च प्रकाशः ।

एकदा तौ भ्रातरौ द्वावपि मन्त्रिपुरन्दरौ महर्द्धिसङ्घोपेतौ **श्रीपार्श्वं** नन्तुं 'स्तम्भनक'पुरमीयतुः । प्रथमदिने ससङ्घौ तौ **श्रीपार्श्वस्य** पुरः श्रावकश्रेणिपुरःसरौ स्थितौ । तदा गीतगानरासादिमहारसः प्रवर्तते । तदवसरे तत्रस्थसङ्घोपरोधात् तत्रत्याध्यक्षाः सूरयो **मल्लवादिनः** समाकारिताः । ते यावद् देवगृहं प्रविशन्ति तावत् पठन्ति—

अस्मिन्नसारे संसारे सारं सारङ्गलोचनाः ।

मन्त्रिभ्यां श्रुतं चिन्तितं च—अहो मठपतिगृहवद् देवगृहेऽपि शृङ्गाराङ्गारगर्भं पदद्वयं कथयन्नस्तीति । देवनमस्कारादिकमुचितमिह तन्नाधीते; तस्मादद्रष्टव्योऽसौ । उपविष्टः सूरिः सः । अन्येऽपि सूरयः शतशः पङ्क्तौ निषण्णाः । मङ्गलदीपान्तेऽपरसूरिभिर्**मल्लवादिन** एवाऽऽशीर्वादाय प्रेरिताः । मन्त्री पुरस्तिष्ठति । 'अस्मिन्नसारे संसारे सारं' इत्यादि पादद्वयं भणितं तैः व्याख्यातं च तदेव ।

१ घ-'ताम्बूलानि वैद्याः दर्शन॰' । २ घ-'सची' । ३ क-'गतः' । ४ अनुष्टुप् । ५ ग-'तैरेव पठितम्' । ६ ख-'पद्यं प्रस्तौति' । ७ ग-'तत् किं ना॰' ।

मन्त्री हस्तेन वन्दित्वा विरक्तो गतः स्वोत्तारकम् । एवं दिनाः[1] पश्चार्धपीठश्च । मन्त्र्यवज्ञा चारोहत् प्रकर्षे । अष्टम्यां रात्रौ मन्त्री मुत्कलापनिकां कर्तुं देवरङ्गमण्डपे निविष्टः । पुरो धनबदरकाणां राशयः । कोऽपि कविराह—

श्रीवस्तुपाल ! तव भालतले जिनाज्ञा
वाणी मुखे हृदि कृपा करपल्लवे श्रीः ।
देहे द्युतिर्विलसतीति रुषेव कीर्तिः
पैतामहं सपदि धाम जगाम नाम ॥१॥[2]

अपरस्तु—

अनिस्सरन्तीमपि गेहगर्भात्, कीर्तिं परेषामसतीं वदन्ति ।
स्वैरं भ्रमन्तीमपि वस्तुपाल !, त्वत्कीर्तिमाहुः कवयः सतीं तु ।२।[3]

इतरस्तु—

सेयं समुद्रवसना तव दानकीर्तिः
पूरोत्तरीयपिहितावयवा समन्तात् ।
अद्यापि कर्णविकलेति न लक्ष्यते यत्
तन्नाद्भुतं सचिवपुङ्गव ! वस्तुपाल ! ॥ ३ ॥[4]

[5]कश्चित् तु—

क्रमेण मन्दीकृतकर्णशक्तिः, प्रकाशयन्ती च बलिस्वभावम् ।
कैर्नानुभूता सशिरःप्रकम्पं,जरेव दत्तिस्तव वस्तुपाल ! ॥४॥[6]

तेभ्यः कविभ्यः सहस्रलक्षाणि ददिरे । एवं गायनभट्टादिभ्योऽपि । यावज्जातं प्रातरेव तदा मल्लवादिभिः स्वसेवकाश्चैत्यद्वारद्वयेऽपि नियुक्ताः । एकं द्वारं अन्यदिशि एकं च मठदिशि । उक्तं च[7] तेभ्यः- मन्त्री चैत्यान्निःसरन् ज्ञापनीयः । क्षणेन वस्तुपालो मठद्वारान्निर्गच्छति यावत् तावता सेवकज्ञापिताः सूरयः समागत्य सम्मुखाः

---

१ ग–'पाठश्चक्रे नवनवभङ्गया व्याख्यातः । अष्ट०' । २ वसन्त० । ३ उपजातिः । ४ वसन्त० । ५ ग–'पुनः कश्चिदूचुः' । ६ उपजातिः । ७ ग–'चास्ति तेभ्यः' ।

स्थिताः। मन्त्रिणा रीढ्या भ्रू[1]प्रणाम इव कृतः। आचार्यैरभिहितम्—

दूरे कर्णरसायनं निकटतस्तृष्णाऽपि नो शाम्यति।

विजीयताम्। तीर्थानि पूज्यन्ताम्। मन्त्री कौतुकात् तथैव तस्थौ, किंपर्यवसानेयं प्रस्तावनेति ध्यानात्। ऊचे च—न विद्मः परमार्थं किमेतदभिधद्ध्वे। आचार्यैरुक्तम्—पुरो गम्यतां गम्यताम्। भवतां कार्याणि भूयांसि। मन्त्री सविशेषं पृच्छति। सूरयो वदन्ति—सचिवेन्द्र! श्रूयताम्—

'मरु'ग्रामे क्वचित् ग्रामाराः स्थूलबहुला लोमशाः पशवो वसन्ति। पर्षदि निषीदन्ति। कपोलझ[2]ल्लरीं वादयन्ति। तत्रैकदा 'वेला'कूलीयचरः पान्थ आगमत्। नवीन इति कृत्वा ग्राम्यैराहूतः। पृष्टः—त्वं कः? क्वत्यः?। तेनोक्तम्—अहं समुद्रतटेऽवात्सम्। पान्थः पुरो यामि। तैः पृष्टम्—समुद्रः केन खानितः?। तेनोचे—स्वयम्भूः। पुनस्तैः पृष्टम्—कियान् सः?। पान्थेनोक्तम्—अलब्धपारः। किं तत्रा[3]स्ति इति पृष्टे पुनस्तेनाचख्ये—

ग्रावाणो मणयो हरिर्जलचरो लक्ष्मीः पयोमानुषी
मुक्तौघाः सिकताः प्रवाललतिकाः सेवालमम्भः सुधा।
तीरे कल्पमहीरुहाः किमपरं नाम्नाऽपि रत्नाकरः[4]

इति पादत्रयं पठित्वा व्याख्याय पुरो गतः पान्थः। तेषु ग्राम्येष्वेकः सकौतुकः पृच्छं पृच्छं समुद्रतटमगात्। दृष्टः कल्लोलमालाचुम्बितगगनाग्रः समुद्रः। तुष्टः सः। अचिन्तयच्च—इतो ऋद्धयः सर्वा लप्स्यन्ते। प्रथमं तृषितः सलिलं पिबामि। इति गत्वा पीतं तत्। दग्धः कोष्ठः। ततः पठति इति—

दूरे कर्णरसायनं निकटतस्तृष्णाऽपि नो शाम्यति।

---

१ ग—'प्रभुप्रणाम'। २ ग—'झल्लरीं (?)'। ३ क—'तत्रास्ते'। ४ शार्दूल०। ५ ग—'तेन'।

वरि वियरा(रया ?) जहिं जणु पियइ घुट्टु घुट्टु चुलुएहिं ।
सायरि अत्थि बहुतुं जल्लु छइ खारुं किं तेण ? ॥१॥[1]

तैरेव पदैर्नष्टः स्वास्पदं गतः । तथा वयमपि स्मः । मन्त्रिणोक्तम्—कथं तथा यूयं यथा स ग्राम्यः ? । सूरयस्तारमूचुः—महामात्य ! वयमत्र श्रीपार्श्वनाथसेवकाः त्रैविद्यविदः सर्वर्धयः अत्रस्थाः[2] शृणुमः, यथा—'धवलक्कके' श्रीवस्तुपालो मन्त्री सरस्वतीकण्ठाभरणो भारतीप्रतिपन्नपुत्रो विद्वज्जनमधुकरसहकारः सारासारविचारवेधास्ते । इति तदुत्कण्ठितास्तत्रागन्तुम् । ईश्वरत्वाच्च न गच्छामः क्वापि । पुनश्चिन्तितं च कदाचिदत्र तीर्थनत्यै एताऽत्र मन्त्री । तस्य पुरो वक्ष्यामः स्वैरं सूक्तानि । इति ध्यायतामस्माकं मन्त्रिमिश्रा अत्रागताः[3] । यावत् पठ्यते किमपि तावदसत्सम्भावनयाऽवज्ञापरा यूयं स्थिताः । ततः किं पठ्यते ? । गच्छत गच्छत; उत्सूरं भवति । मन्त्री प्राह— मम[4] मन्तुः क्षम्यतां, किमेतत् पठितुमारेभे भवद्भिः ? । आचार्या जगदुः—देव ! यदा युवां बान्धवौ श्रावकश्रेण्यग्रे राजराजेश्वरौ दिव्यभूषणौ श्रावकाश्च धनाढ्या दृष्टाः गीताद्युच्छ्रयश्च तदा एतन्नश्चित्ते बभूव—जगति स्त्रीजातिरेव धन्या यद्गर्भे जिनचक्रयर्धचक्रिनल-कर्ण-युधिष्ठिर-विक्रम-सातवाहनादयो जाताः । सम्प्रत्यपि ईदृशाः सन्ति । तस्मात् श्रीसाम्ब-श्रीशान्ति-ब्रह्मनाग-आमदत्त-नागडवंश्यश्रीआभूनन्दिनी कुमारा देवी श्लाघ्या यया एतौ कलियुगमहान्धकारमज्जज्जिनधर्मप्रकाशनप्रदीपौ[5] ईदृशौ नन्दनौ जातौ । इत्येवं चिन्तयतामस्माकं पद्यपादद्वयं वदनादुद्गतम् । जिननमस्कारादि विस्मृतम् । पश्चार्द्धं तु शृणुत ।

यत्कुक्षिप्रभवा एते, वस्तुपाल ! भवादृशाः ॥ १ ॥[6]

---

१ छाया-वरं लघुजलप्रवाहः(?) यत्र जनः पिबति घुट्टु घुट्टु (सहर्षं) चुलुकैः ।
सागरेऽस्ति बहु जलमस्ति क्षारं किं तेन ? ॥

२ ग-पुस्तके 'अत्रस्थाः' इत्यधिकः पाठः। ३ घ-'अप्यागताः' । ४ ग-'ममापराधः' ।
५ क-'प्रकाशप्रदीपौ' । ६ अनुष्टुप् ।

सविस्तरतरं व्याख्यानं कृतम् । लज्जितः सचिवेन्द्रः । पादोऽलगित्वा सूरीन् क्षमयित्वा [1]चलितः । क्रोशान्ते ग्राम एक आगात् । तत्र स्नातभुक्तविलिप्तः । तदनु स्वभृत्यं सचिवमेकमाकार्य आदिक्षत् । इयं वाहिनी हेमसहस्रदशबदरकयुक् सूरिभ्यो मठे देया । गतो मन्त्रिसेवकस्तत्र । भाषिताः सूरयः । मन्त्रिदत्तमिदमवधार्यताम् । आचार्यैर्दृष्टम् । अश्वमारुह्य भटशतोल्लालितकृपाणजलप्लावितरवास्तत्र गताः यत्र श्रीवस्तुपालः । उदितश्च तैः—मन्त्रिन् ! किमहमुचितभाषी ? किं चारणः ? किं वा बन्दी ? किं नु सर्वसिद्धान्तपारगः सम्यग् जैनसूरिः ? । मया मनःप्रमोदेन यद् [2]व उपश्लोकनमुक्तं तन्मूल्यभूतामिमां वो दत्तिं कथं गृह्णामि ? । न मयेदं वित्तायाभिहितम् । किन्त्विदं अन्तर्मनसं ध्यात्वा भणितं यथाऽद्यापि जयति जिनपतिमतम् । मन्त्री प्राह—भवन्तो निःस्पृहत्वान्न गृह्णन्ति । वयं तु दत्तत्वान्न प्रतिगृह्णीमः । तर्हि कथमनेन हेम्ना भवितव्यमिति शिक्षां दत्त । ततः सूरिभिर्जगदे जगदेकदानी मन्त्री—स्वगृहाय सम्प्रति गंस्यते भवद्भिस्तीर्थाय कस्मैचिद् वा ? । मन्त्री आह—प्रभो ! 'भृगुपुरं' श्रीसुव्रततीर्थवन्दनार्थं गच्छन्तः स्मः । आचार्याः प्राहुः—तर्हि लब्ध इदंहेमव्ययोपायः । तत्र लेप्यमयी प्रतिमाऽऽस्ते । तत्र स्नात्रसुखासिका न पूर्यते श्रावकाणाम् । तस्मादनेन हेममयीं स्नात्रप्रतिमां निर्मापयत । मन्त्रिणो ध्वनितं मनः । तत् तथैव च कृतम् । ततः समायातः स्वसदनं 'गूर्जर'मन्त्री ।

अन्येद्युरादर्शे प्रातर्वदनं पश्यता सचिवेन पलितमेकमालोकि अपाठि च ।

अधीता न कला काचित्, न च किञ्चित् कृतं तपः ।

१ 'चलितः' इत्यधिको ग-पाठः । २ युष्माकम् । ३ 'तीर्थकृद्वारकसदृशं एवंविधः पुरुषरत्नैः धनं' इत्यधिको ग-पाठः । ४ ग-'दानवीर ! मन्त्रिन् !' । ५ घ-'निपूर्यते' । ६ ख-घ-'गूर्जरेन्द्रमन्त्री' ।

दत्तं न किञ्चित् पात्रेभ्यो, गतं च मधुरं वयः ॥१॥[1]
आयुर्यौवनवित्तेषु, स्मृतिशेषेषु या मतिः ।
सैव चेज्जायते पूर्वं, न दूरे परमं पदम् ॥२॥[2]
आरोहन्ती शिरःस्वान्ता–दौन्नत्यं तनुते जरा ।
शिरसः स्वान्तमायान्ती, दिशते नीचतां पुनः ॥३॥[3]
लोकः पृच्छति मे वार्ता, शरीरे कुशलं तव ।
कुतः कुशलमस्माक–मायुर्याति दिने दिने ॥४॥[4]

ततोऽधिकं जिनधर्मे रेमे ।

अथैकदा द्वावपि भ्रातरौ राणश्री**वीरधवलं** व्यजिज्ञपताम्— देव ! देवपादैरियं 'गूर्जर'धरा साधिता, राष्ट्रान्तराणि करदानि कृतानि; यद्यादेशः स्यात् तदा राज्याभिषेकोत्सवः क्रियते । राणकेनोक्तम्—मन्त्रिणौ ! ऋजू भक्तिजडौ युवाम् ।

अजित्वा सार्णवामुर्वी–मनिष्ट्वा विविधैर्मखैः ।
अदत्त्वा चार्थमर्थिभ्यो, भवेयं पार्थिवः कथम् ? ॥१॥[5]

ततो राणकमात्रत्वमेवास्तु । इत्युक्त्वा व्यसृजत् तौ ।

एकदा मन्त्रिभ्यां श्री**सोमेश्वरा**दिकविभ्यो विपुला वृत्तिः कृता भूम्यादिदानैः । ततः पठितं **सोमेश्वरेण**—

सूत्रे वृत्तिः कृता पूर्वं, **दुर्गसिंहेन** धीमता ।
विसूत्रे तु कृताऽस्माकं, **वस्तुपालेन** मन्त्रिणा ॥१॥[6]

श्री**वीरधवलो**ऽपि सेवकान् सुष्ठु पदवीमारोपयन् जगत्प्रियोऽभूत् । किमुच्यते तस्य ? । पश्यत पश्यत श्री**वीरधवलो** ग्रीष्मे चन्द्रशालायां सुप्तोऽस्ति । वण्ठश्चरणौ चम्पयत्येकः । राणकः पटीपिहितवदनो जाग्रदपि वण्ठेन सुप्तो मेने । ततश्च रणाङ्गुलिस्था रत्नाङ्का मुद्रा जगृहे । मुखे च चिक्षिपे । [7]राणेन किमपि नोक्तम् । उत्थितो राणः । भाण्डागारिकपार्श्वाद् गृहीत्वाऽन्या मुद्रा

१–६ अनुष्टुप् । ७ ग-'राणकेन' ।

तादृगेव पादाङ्गुलौ स्थापिता । द्वितीयदिने पुनः राणस्तत्रैव चन्द्रशालायां प्रसुप्तः । वण्ठश्चरणौ चम्पयति । राणकस्तथैव पटीस्थगितवदनोऽस्ति । वण्ठः पुनः पुनः मुद्रामालोकते । अहो प्राकृतनी चेयम् । ततो राणेन्द्रः प्राह—भो वण्ठ ! इमां तु मुद्रां मा ग्रहीः; या कल्ये गृहीता सा गृहीता । एतद्वचनाकर्णन एव वण्ठो भीत्या वज्राहत इवास्थात् । यतः—

हसन्नपि नृपो हन्ति, मानयन्नपि दुर्जनः ।
स्पृशन्नपि गजो हन्ति, जिघ्रन्नपि भुजङ्गमः ॥ १ ॥[2]

तां तस्य दीनतां दृष्ट्वा [3]राणेन भणितम्—वत्स ! मा भैषीः । अस्माकमेवायं कार्पण्यजो दोषो येन तेऽल्पा वृत्तिः । इच्छा न पूर्यते । ततो बह्वपाये चौर्ये बुद्धिः । अतः परं हय आरोहाय दीयमानोऽस्ति, लक्षार्धं वृत्तौ । इत्याश्वासितः सः ।

अतो **वीरधवलः** क्षमापरत्वाज्जगद्वल्लभः सेवकसदाफलत्वेन पप्रथे । स सहजदयार्द्र इति कारणान्मन्त्रिभ्यां रहः कथान्तरे 'शान्ति'-पर्वणि **द्वैपायनोक्तभीष्मयुधिष्ठिरो**पदेशद्वारायातं **द्वैपायनोक्त**-द्वात्रिंशदधिकारमयेतिहासशास्त्रीयाष्टाविंशाधिकारस्थं **शिवपुराण**-मध्यगतं च मांसपरिहारं व्याख्याय व्याख्याय प्रायो मांस-मद्य-मृगयाविमुखकृतः । पुन'र्मलधारि'श्री**देवप्रभ**सूरिसविधे व्याख्यां श्रावं श्रावं सविशेषं तेन तत्त्वपरिमलितमतिर्विरचितः ।

अन्येद्युर्**वस्तुपालो** ब्राह्मे मुहूर्ते विमृशति—यद्यर्हद्यात्रा विस्तरेण क्रियते तदा श्रीः फलवती भवेत् ।

वञ्चयित्वा जनानेतान्, सुकृतं गृह्यते श्रिया ।
तत्त्वतो गृह्यते येन, स तु धूर्तधुरन्धरः ॥ १ ॥[4]

---

१ ग– पुस्तके ' स एव ' इत्यधिकम् ।　२ अनुष्टुप् ।　३ ग– ' राणकेन ' ।
४ ग–पुस्तके तु पद्यमिदम् –

'श्रीणां स्त्रीणां च ये वश्या–स्तेऽवश्यं पुरुषाधमाः ।
श्रियः श्रियश्च यद्वश्या–स्तेऽवश्यं पुरुषोत्तमाः ॥१॥' ५ अनुष्टुप् ।

नृपव्यापारपापेभ्यः, सुकृतं स्वीकृतं न यैः ।
तान् धूलिधावकेभ्योऽपि, मन्ये मूढतरान् नरान् ॥ २ ॥[1]

इत्यादि विमृश्य **तेजःपालेन** नित्यभक्तेन साम्मत्यं कृत्वा 'मलधारि' श्री**नरचन्द्र**सूरिपादानपृच्छत्—भगवन् ! या मे चिन्ताऽधुना सा निष्प्रत्यूहं सेत्स्यति ? । प्रभुभिः शास्त्रज्ञकिरीटैरुक्तम्—जिनयात्राचिन्ता वर्तते, सा सेत्स्यति । **वस्तुपालेन** गदितम्—तर्हि देवालये [2]वासनिक्षेपः क्रियताम् । श्री**नरचन्द्र**सूरयः प्राहुः—मन्त्रीश ! वयं ते मातृपक्षे गुरवः, न पितृपक्षे । पितृपक्षे तु 'नागेन्द्र'गच्छीयाः श्री**अमरचन्द्र**सूरिश्री**माहेन्द्र**सूरिपदे श्री**विजयसेन**सूरय **उदयप्रभ**सूरिसञ्ज्ञकशिष्ययुजो विशालगच्छाः 'पीलूआई'देशे वर्तन्ते ते वासनिक्षेपं कुर्वन्तु, परं न वयम् । यदुक्तम्—

[3]जा जस्स ठिई जा जस्स संतई पुव्वपुरिसकयमेरा ।
कंठट्ठिए वि जीए सा तेण न लंघियव्व त्ति ॥१॥[4]

अथ मन्त्र्याह—अस्माभिर्भवदन्तिके त्रैविद्यषडावश्यक-**कर्मप्रकृत्या**द्यधीतम् । यूयमेव गुरवः । प्रभुभिरुक्तम्—नैवं वाच्यम्, लोभपिशाचप्रवेशप्रसङ्गात् । ततो मन्त्रिभ्यां 'मरु'देशाद् गुरवः शीघ्रमानायिताः । मुहूर्तप्रतिष्ठादेवालयप्रस्थापनं वासनिक्षेपणं कुलगुरुभिः कृतम् । साधर्मिकवात्सल्यं शान्तिकं मारिवारणं स्वामिपूजनं लोकरञ्जनं चैत्यपरिपाटीपर्यटनं च विहितम् । अथ प्रतिलाभना । तत्र मिलिताः कवीश्वराः नरेश्वराः सङ्घेश्वराः । दत्तानि [5]कौशेय-कटक-कुण्डल-हारादीनि लोकेभ्यः । यतिपतिभ्यस्तु तदुचितानि वस्त्र-कम्बल-भोज्यादीनि । तदा श्री**नरचन्द्र**सूरिभिः सङ्घानुज्ञातैर्व्याख्या कृता ।

---

१ अनुष्टुप् । २ ग—'वासक्षेपः' ।

३ छाया—या यस्य स्थितिर्या यस्य सन्ततिः पूर्वपुरुषकृता मर्यादा ।
कण्ठस्थितेऽपि जीवे सा तेन न लङ्घितव्येति ॥ ४ आर्या ।

५ ग—'कौशवकटक०' ।

चौलुक्यः परमार्हतो नृपशतस्वामी जिनेन्द्राज्ञया
निर्ग्रन्थाय जनाय दानमनघं न प्राप जानन्नपि ।
स प्राप्तस्त्रिदिवं स्वचारुचरितैः सत्पात्रदानेच्छया
त्वद्रूपोऽवततार 'गूर्जर'भुवि श्रीवस्तुपालो ध्रुवम् ॥१॥[1]

ध्वनितः सङ्घः । अथ चलितः सुशकुनैः ससङ्घो मन्त्री । मार्गे सप्तक्षेत्राण्युद्धरन् श्री'वर्धमान'पुरासन्नमावासितः । 'वर्धमान'पुरमध्ये तदा बहुजनमान्यः श्रीमान् रत्ननामा श्रावको वसति । तद्गृहे दक्षिणावर्तः शङ्खः पूज्यते । स रात्रौ करण्डान्निर्गत्य स्निग्ध-गम्भीरं धुमघुमायते नृत्यति च । तत्प्रभावात् तस्य गृहे चतुरङ्गा लक्ष्मीः । शङ्खेन रात्रौ रत्न आलेपे–तव गृहेऽहं चिरमस्थाम् । इदानीं तव पुण्यमल्पम् । मां श्रीवस्तुपालपुरुषोत्तमकरपङ्कजप्रण-यिनं कुरु । सत्पात्रे मद्दानात् त्वमपीह परत्र च सुखी भवेः । व्यक्तं तज्ज्ञात्वा रत्नो विपुलसामग्र्याऽभिमुखो गत्वा मन्त्रीशं ससङ्घं निमन्त्र्य स्वगृहे बहुपरिकरं भोजयित्वा परिधाप्योचे– एवमेवं शङ्खादेशो मे । गृहाणेमम् । मन्त्र्याह–न वयं परधनार्थिनः । पिशुनाच्छङ्खसत्तां ज्ञात्वा तं ग्रहीष्यति स्वयं मन्त्री, तस्मात् स्वय-मेव ददामीत्यपि मा शङ्किष्ठाः, निर्लोभत्वादस्माकमस्मत्प्रभूणां च । इत्युक्त्वा विरते मन्त्रिणि रत्नेन गदितम्–देव ! मद्गृहावस्था-नमस्मै न रोचते । ततः किं क्रियते ?, गृहाणैव । ततो गृहीतो मन्त्रिणा शङ्खः । तत्प्रभावोऽनन्तः । शनैः शनैः सङ्घः श्री'श-त्रुञ्जय'तलहट्टिकामाट । तत्र ललितासरःप्रासादादिकीर्तनानि पश्यन् प्रमुदितः ससङ्घः सचिवः । आरूढः 'शत्रुञ्जया'द्रिं विवेकं च भावं च । तत्र मन्त्री प्रथमं ऋषभं वन्दते । तदा काव्यपाठः—

---

१ शार्दूल० । २ ग–'गेहं' । ३ ख–'घुमुघुमा०', घ–'घुलघुमा०' । ४ ग–'अथ तस्याभिप्रायं व्यक्तं' । ५ 'तळेटी' इति भाषायाम् । ६ ग–'हट्टिका प्राप्तः' ।

आस्यं कस्य न वीक्षितं ? क न कृता सेवा ? न के वा स्तुताः ?
तृष्णापूरपराहतेन विहिता केषां च नाभ्यर्थना ? ।
तद् त्रात 'विमला'द्रिनन्दनवना कल्यैककल्पद्रुम ।
त्वामासाद्य कदा कदर्थनमिदं भूयोऽपि नाहं सहे ॥ १ ॥[1]

अथावारितसत्रमेरुध्वजारोपणेन्द्रपदार्थिरञ्जनादीनि कर्तव्यानि विहितानि । देवेभ्यो हैमानि आरात्रिक-तिलकादीनि दत्तानि । कुङ्कुम-कर्पूरा-ऽगुरु-मृगमद-चन्दन-कुसुम-परिमैलमिलदलिकुलझङ्कारभारपूरितमिव गगनमभवत् । गीतरासध्वनिभिर्दिक्कुहराणि अभ्रियन्त । पूर्वं मन्त्रिश्री**उदयन**दत्ता देवदायाः सर्वेऽपि सविशेषाः कृताः । देवद्रव्यनाशनिषेधार्थं चत्वारि श्रावककुलानि अद्री मुक्तानि । **अनुपमा** दानाधिकारिणी[5] । तस्याः साधुभ्यो दानानि ददत्याः किल महति वृन्दे पतता घृतकडहट्टेकेन क्षौमाण्यभ्युक्तानि । तदा याष्टिकेन कडहट्टभृते साधवे यष्टिप्रहारलेशो दत्तः । मन्त्रिण्या देशनिर्वासनं समादिष्टम् । भणितं च–रे न वेत्सि यद्यहं तैलिकपत्नी कान्दविकपत्नी वाऽभविष्यं तदा प्रतिपदं तैलघृताभिष्वङ्गान्मलिनान्येव वासांस्यभविष्यन् । एवं तु वस्त्राभ्यङ्गो भाग्यलभ्यः दर्शनप्रसादादेव स्यात् । य इदं न मन्यते तेन नः कार्यमेव न । इत्युक्तं च । अहो दर्शनभक्तिरिति ध्वनितं सर्वम् ।

एकदा मन्त्रीश्वरो **नाभेय**पुर आरात्रिके स्थितोऽस्ति दिव्यधवलवासाश्चान्दनतिलको दिव्यपदकहारभूषितोरस्थलः । सूरीणां कवीनां श्रावकश्राविकाणां च नतिः । तिलकं तिलकोपरि । पुष्पस्रक् पुष्पस्रगुपरि । तदा सूत्रधारेणैकेन दारवी **कुमारदे**व्या मातुर्मूर्त्तिर्महन्त(?)कायनवीनघटिता दृष्टौ कृता । उक्तं च तेन–मातुर्मूर्त्तिरियम् । तदा मन्त्रीश्वरेणाशिखानखं दृष्टा मूर्तिः । दृष्ट्वा च

---

१ ग-'द्रुम–', घ–'द्रुमः' । २ शार्दूल० । ३ ग–'आभरणानि तिलका०' । ४ ग–घ–'मलदलि०' । ५ 'कृताऽस्ति' इत्यधिको ग–पाठः । ६ घ–'कान्दविकी वा' । ७ घ–'मतः' । ८ काष्ठमयी ।

रुदितं प्रथममश्रुमात्रं, ततोऽव्यक्त इतरो ध्वनिः, ततो व्यक्ततरः। सर्वे तटस्थाः पृच्छन्ति–देव! किं कारणं रुद्यते?। हर्षस्थाने को विषादः?। **श्रुतशील** इव **नलस्य**, **उद्धव** इव **विष्णोः**, **अभय** इव **श्रेणिकस्य**, **कल्पक**[1] इव **नन्दस्य**, **जाम्बक** इव **वनराजस्य**, **विद्याधर** इव **जयन्तराजस्य**, **आलिग** इव **सिद्धराजस्य**, **उदयन** इव **कुमारपालस्य** त्वं मन्त्री **वीरधवलस्य**। विपद्भीताः पर्वता इव सागरं त्वामाश्रयन्ति भूपाः। ताक्ष्येणेव पन्नगास्त्वया हताः सपत्नाः पृथिवीपालाः। चन्द्राय इव चकोरास्तुभ्यं स्पृहयन्ति स्वजनाः। हिमवत इव गङ्गा त्वत्प्रभवति राजनीतिः। भानोरिव पद्मास्तवोदयमीहन्ते सूरयः। विष्णाविव त्वयि रमते श्रीः। तन्नास्ति यन्नास्ति ते। एवं सति किमर्थं दुःखं म्रियते?[2]। ततो मन्त्रिणोक्तम्–इदं दुःखं यन्मे भाग्यं सङ्घाधिपत्यादिविभूतिर्मातृमरणादनन्तरं सम्पन्ना, यदि तु सा मे माता इदानीं स्यात् तदा स्वहस्तेन मङ्गलानि कुर्वत्यास्तस्या मम च मङ्गलानि कारयतः पश्यतश्च लोकस्य कियत् सुखं भवेत्!। परं किं कुर्मः?। धात्रा हताः स्मः, एकैकन्यूनीकरणेन। ततः **श्रीनरचन्द्र**सूरिभि'र्मलधारि'भिरभिहतम्–मन्त्रीश्वर! यथा त्वं सचिवेषु तथाऽत्र देशे प्रधानराजसु **सिद्धराजो**[3] व्यजीयत। स मालवेन्द्रं जित्वा 'पत्तन'मागतो मङ्गलेषु क्रियमाणेष्वपाठीद्, यथा–

माऽस्म सीमन्तिनी कापि, जनयेत् सुतमीदृशम्।
बृहद्भाग्यफलं यस्य, मृतमातुरनन्तरम् ॥१॥[4]

तस्मात् हृदयं अधःकृत्वा स्थीयते विवेकिभिः। न सर्वेऽपि नृणां मनोरथाः प्रपूर्यन्ते। इत्याद्युक्त्वा मन्त्री बलादारात्रिकमङ्गलदीपादिः कारितः। ततो चैत्यवन्दना गुरुवन्दनं च। तदा **श्रीनरचन्द्र**सूरिभिराशीर्दत्ता–

---

१ घ–'कल्यक'। २ 'एवं० म्रियते' इति ग–पाठः। ३ घ–'व्यजयत'। ४ अनुष्टुप्।

तवोपकुर्वतो धर्मं, तस्य त्वामुपकुर्वतः ।
वस्तुपाल! द्वयोरस्तु, युक्त एव समागमः ॥१॥[2]

इत्यादि । अथ रात्रौ तन्मयतया **नाभेय**पूजाध्यानदानपूजाः । तदा कवयः पठन्ति । एकः कश्चित्—

ये पापप्रवणाः स्वभावकृपणाः स्वामिप्रसादोल्बणा-
स्तेऽपि द्रव्यकणाय मर्त्यभषणा जिह्वे भवत्या स्तुताः ।
तस्मात् त्वं तदघापघातविधये बद्धादरा सम्प्रति
श्रेयःस्थानविधानधिक्कृतकलिं श्री**वस्तुपालं** स्तुहि ॥१॥[3]

अपरस्तु—

[4]सूरो रणेषु [5]चरणप्रणतेषु सोमो
[6]वक्रोऽतिवक्रचरितेषु बुधोऽर्थबोधे ।
नीतौ गुरुः कविजने [7]कविरक्रियासु ।
[8]मन्दोऽपि च ग्रहमयो न हि **वस्तुपालः** ॥२॥[9]

अन्यस्तु—

श्री**भोज**वदनाम्बोज-वियोगविधुरं मनः ।
श्री**वस्तुपाल**वक्त्रेन्दौ, विनोदयति भारती ॥३॥[10]

इतरस्तु—

श्रीवासाम्बुजमाननं परिणतं पञ्चाङ्गुलिच्छद्मतो
जग्मुर्दक्षिणपञ्चशाखमयतां [11]पञ्चापि देवद्रुमाः ।
वाञ्छापूरणकारणं प्रणयिनां जिह्वैव चिन्तामणि-
र्जाता यस्य किमस्य शस्यमपरं श्री**वस्तुपाल**स्य तत् ॥ ४ ॥

सर्वत्र लक्षदानम् । अष्टाह्निकायां गतायां **ऋषभदेवं** गद्गदोक्त्या मन्त्री आपृच्छत—

त्वत्प्रसादकृते नीडे, वसन् शृण्वन् गुणांस्तव ।

---

१ ग–'कुर्वते' । २ अनुष्टुप् । ३ शार्दूल० । ४ सूर्यः । ५ ख–'चरणे प्रणतेषु' । ६ मङ्गलः । ७ शुक्रः । ८ शनिः । ९ वसन्त० । १० अनुष्टुप् । ११ मन्दार पारिजातक-सन्तान-कल्प-हरिचन्दनेति ।

सङ्घदर्शनतुष्टात्मा, भूयांसं विहगोऽप्यहम् ॥५॥
यद् दाये द्यूतकारस्य, यत् प्रियायां वियोगिनः ।
यद् राधावेधिनो लक्षे, तद् ध्यानं मेऽस्तु ते मते ॥६॥[२]

इत्याद्यकथयत् । एवं सङ्घोऽपि चलितः । ससङ्घः सचिवः मरुदेवा-शिखरादग्रे यावत् कियदपि याति तावत् श्रमवशाविगलत्स्वेदक्लिन्न-गात्रवसनान् कत्यपि मालिकान् पुष्पकरण्डकभारितशिरसो-ऽपश्यत् । पृष्टास्ते—कथमुत्सुका इव यूयम् ? । तैर्विज्ञप्तम्—देव ! वयं दूरात् पुष्पाण्याहार्ष्म । सङ्घः किल 'शत्रुञ्जय'शिखरेऽस्ति । प्रकृष्टं मूल्यं लप्स्यामहे । तत् पुनरन्यथा [३]वृत्तम् । सङ्घश्चलितः । तस्माद-भाग्या वयमिति । तेषां दैन्यं दृष्ट्वा मन्त्रिणाऽभाणि—अत्रैव स्थीय-तामूर्ध्वैः क्षणम् । तावता पाश्चात्यं सर्वमायातम् । श्रीवस्तुपालेन स्वकुटुम्बं सङ्घश्चाभाण्यताम्, यथा—भो धन्याः ! सर्वेषां पूर्णस्तीर्थ-वन्दनपूजाभिलाषः ? । लोकेनोक्तम्—भवत्प्रसादात् पूर्णः । मन्त्र्याह—किमपि तीर्थमपूजितं स्थितमस्ति ? । लोकः प्राह—प्रत्येकं सर्वाणि तीर्थानि पूजितानि ध्यातानि । मन्त्रिमहेन्द्रः प्राह—यद् विस्मृतं तन्न जानीथ यूयम्; वयं स्मारयामः । सङ्घो वदति—किं विस्मृतम् ? । मन्त्री [४]गदति—भो लोकाः ! पूर्वं तीर्थमयं पर्वतः यत्र स्वयमृषभदेवः समवासार्षीत् । ततो नेमिवर्जिता द्वाविंशतिर्जिनाः समवासार्षुः । असङ्ख्याः सिद्धाश्च यत्र सोऽद्रिः कथं न तीर्थम् ? । लोकोऽप्याह—सत्यं तीर्थमयं पर्वतः । तर्हि पूज्यताम् । पुष्पादीनि क्वेति चेदकथयिष्यन् तदा इमे मालिका इमानि पुष्पाणि वः पुण्यैरुपास्थिषतेति । ततः सङ्घेन तानि पुष्पाणि गृहीत्वाऽद्रिपूजा कृता । द्रम्मेण पुष्पं जातम् । नालिकेरास्फालनवस्त्रदानादिनेत्यश्च । तुष्टा मालिकाः । एवं पराशाभङ्गपराङ्मुख आसराजभूः । ततः शनैः शनैः पशुतुरङ्गशि[६]श्वाद्यपीडया सङ्घो 'रैवतक'मारुरोह च । नेमिनि

१–२ अनुष्टुप् । ३ ग–'जातम्' । ४ ग–'वदति' । ५ क–'त्रयोविंशति०' ।
६ 'द्रम्मे० जातम्' इत्यधिको ग–पाठः । ७ बालकप्रमुख० ।
चतुर्विंशति २०

दृष्टे मन्त्री ननर्त । पपाठ च आनन्दाश्रुनिर्झरिताक्षः—

कल्पद्रुमतरुरसौ तरवस्तथाऽन्ये
चिन्तामणिर्मणिरसौ मणयस्तथाऽन्ये ।
धिग् जातिमेव ददृशे बत यत्र नेमिः
श्री'रैवते' स दिवसो दिवसास्तथाऽन्ये ॥१॥[1]

अभङ्गवैराग्यतरङ्गरङ्गे, चित्ते त्वदीये 'यदु'वंशरत्न ! ।
कथं कृशाङ्गयोऽपि हि मान्तु हन्त, यस्मादनङ्गोऽपि पदं न लेभे ॥२॥[3]

तत्राऽप्यष्टाह्निकादिविधिः प्रागिव । **नाभेयभवन-कल्याणत्रय-गजेन्द्रपदकुण्डा-ऽन्तिकप्रासाद-अम्बिका-शाम्ब-प्रद्युम्न**शिखरतोरणादिकीर्तनदर्शनैर्मन्त्री सङ्घस्य नयनयोः स्वादुफलमार्पिपताम् (?)। आरात्रिकेऽर्थिनां ससम्भ्रमं मन्त्रिमध्ये झम्पापनं दृष्ट्वा **श्रीसोमेश्वर**कविः [5]कवित्वं चकार—

इच्छासिद्धिसमुन्नते सुरगणे कल्पद्रुमैः स्थीयते
पाताले पवमानभोजनजने कष्टं प्रनष्टो **बलिः** ।
नीरागानगमन् मुनीन् सुरभयश्चिन्तामणिः क्वाप्यगात्
तस्मादर्थिकदर्थनां विषहतां **श्रीवस्तुपालः** क्षितौ ! ॥१॥[6]

[7]लक्षः सपादोऽस्य दत्तौ मन्त्रिणः । दानमण्डपिकायां निषण्णो निरर्गलं ददत् एवं स्तुतः केनापि कविना—

पीयूषादपि पेशलाः शशधरज्योत्स्नाकलापादपि
स्वस्था नूतनचूतमञ्जरिभरादप्युल्लसत्सौरभाः ।
वाग्देवीमुखसामसूक्तविशदोद्गारादपि प्राञ्जलाः
केषां न प्रथयन्ति चेतसि मुदं **श्रीवस्तुपालो**क्तयः ! ॥१॥[8]

वस्तुपाल ! तव पर्वशर्वरी—गर्वितेन्दुकरजित्वरं यशः ।
क्षीरनीरनिधिवाससः क्षिते—रुत्तरीयतुलनां विगाहते ॥२॥

---

१ वसन्त० । २ ग्र–' पूर्णे '। ३ उपजातिः । ४ क- ख- 'ह्निकादि०' । ५ ग–'माह' । ६ शार्दूल० । ७ ख–घ–'लक्षास०' । ८ शार्दूल० । ९ रथोद्धता ।

एवं भावं सम्पूर्य देवोत्तमं श्रीनेमिमापृच्छ्य सर्वास्तीर्थचिन्ताः कृताः। निर्माल्यपदं दत्त्वा पर्वतादुदतारीत्, न सतां हृदयात्, नापि महत्त्वात्। अथ खङ्गारदुर्गाद्रि-देवपत्तनादिषु देवान् ववन्दे। तेजःपालं 'खङ्गारदुर्गे' स्थापयित्वा स्वयं ससङ्घो **वस्तुपालः** श्री'धवलक्कके' श्रीवीरधवलमगमत्। स्वागतप्रश्नः स्वामिना कृतः। आरम्भसिद्धिप्रश्नश्च। ततो मन्त्र्याह—

कामं स्वामिप्रसादेन, प्रेष्याः कर्मसु कर्मठाः।
तद् वैभवं बृहद्भानोः, कचिदूष्मा जलेऽपि यत् ॥१॥[3]

राणकेन ससङ्घः सचिवः स्वसदने भोजितः परिधापितः स्तुतश्च। तेजःपालस्तु 'खङ्गारदुर्ग'स्थो भूमिं विलोक्य 'तेजलपुर'ममण्डयत्, सत्रा-ऽऽराम-पुर-प्रपा-जिनगृहादिरम्यम्। प्राकारश्च 'तेजलपुरं' परितः कारितः। पाषाणबद्धस्तुङ्गः।

अथ **वस्तुपालः** श्रीवीरधवलपार्श्वे सेवां विधत्ते। देशः सुस्थः। धर्मो वर्तते। एवं सत्येकदा 'ढिल्ली'नगरादेत्य चरपुरुषैः श्रीवस्तुपालो विज्ञप्तः— देव! 'ढिल्ली'तः श्रीमोजदीन-सुरत्राणस्य सैन्यं पश्चिमां दिशमुद्दिश्य चलितम्। चत्वारि प्रयाणानि व्यूढम्, तस्मात् सावधानैः स्थेयम्। मन्ये 'अर्बुद'-मध्ये भूत्वा 'गूर्जर'धरां प्रवेष्टा। मन्त्रिणा सत्कृत्य ते चरा राणपार्श्वे नीताः। कथापितः स प्रबन्धः। ततो राणकेनाभाणि— **वस्तुपाल**! म्लेच्छैर्गर्दभिल्लो 'गर्दभी'विद्यासिद्धोऽप्यभिभूतः। नित्यं सूर्यबिम्बनिर्यत्तुरङ्गमकृतराजपाटीकः **शिलादित्योऽपि** पीडितः। सप्तशतयोजनभूनाथो **जयन्तचन्द्रोऽपि** क्षयं नीतः। विंशतिवारबद्धसहावदीनसुरत्राणमोक्ता **पृथ्वीराजोऽपि** बद्धः। तस्माद् दुर्जया अमी। किं कर्ताऽसि? । **वस्तुपाल** उवाच— स्वामिन्! प्रेषय मां यदुचितं तत् करिष्यामि। ततः साराश्व-

---

१ ग-'सर्वासां तीर्थचिन्ताकृता'। २ अग्नेः। ३ अनुष्टुप्। ४ ग-'पालोऽपि'। ५ क-ख-घ-'अर्बुददिशा गूर्जर०'।

लक्षेण सह चलितो मन्त्री । तृतीयप्रयाणे [1]**महणलदे**वीं कर्पूरादि-महापूजापूर्वं सस्मार । सा तद्भाग्यात् प्रत्यक्षीभूयोवाच—वत्सक ! मा भैषीः । 'अर्बुद'दिशा यवनाः प्रवेक्ष्यन्ति । तव देशं यदाऽमी प्रविशन्ति तदैतल्लङ्घिता घण्टिकाः स्वराजन्यै रोधयेथाः । तेऽथ यत्रावासान् गृह्णन्ति तत्र स्थिरचित्तः ससैन्यो युद्धाय सरभसं ढौकेथाः । जयश्रीस्तव करपङ्कजे एव । इदं श्रुत्वा **धारावर्षा**य'ऽर्बुद'गिरिनायकाय स्वसेवकाय नरान् प्रैषयत् अकथापयच्च— म्लेच्छसैन्य'मर्बुद'मध्ये भूत्वा आजिगमिषदास्ते; [2]त्वमेतानागच्छतो मुक्त्वा पश्चाद् घण्टिका रुन्ध्याः । तेन तथैव कृतम् । प्रविष्टा यवनाः । यावदावासान् ग्रहीष्यन्ति तावत् पतितो **वस्तुपालः** कालः । हन्यन्ते यवनाः । उच्छलितो बुम्बारवः । केचिद् [3]दन्तान्तरं(रे) अङ्गुलीं गृह्णन्ति । अपरे तोबां कुर्वन्ति । तथापि [4]न च्छुटन्ति । एवं तान् हत्वा तच्छीर्षलक्षैः शकटानि भृत्वा 'धवलक'मेत्य मन्त्री [5]स्वस्वामिनं प्रत्यदर्शयत् । श्लाघितश्च तेनायम्—

न ध्वानं तनुषे न यासि विकटं नोच्चैर्वहस्याननं
दर्पान्नोल्लिखसि क्षितिं खरपुटैर्नावज्ञया वीक्ष्यसे ।
किन्तु त्वं वसुधातलैकधवलस्कन्धाधिरूढे भरे
[6]तीर्थान्युच्चतटीविटङ्कविषमाण्युल्लङ्घयन् लक्ष्यसे ॥१॥[7]

ततः परिधापितः । विसृष्टः स्वगृहाय । तत्र मङ्गलकरणाय लोकागमः । द्रम्मेण पुष्पं लभ्यते[8] । एवं पुष्पक्रयविक्रयौ लोकैः कृतः ।

इतश्च 'नागपुरे' साधुदेल्हासुतः सा०**पूनडः श्रीमोजदीन**-सुरत्राण[9]पत्नीबीबीप्रतिपन्नबान्धवः अश्वपति-गजपति-नरपतिमान्यो विजयते । तेन प्रथमं 'शत्रुञ्जये' यात्रा त्रिसप्तत्यधिकद्वादशशत-

---

१ घ–'**महणक**देवीं'। २ ग–'त्वयैताना०' । ३ ख–घ–'दन्ताङ्गुलीं'। ४ घ–'न तु छुटन्ति'। ५ ख–घ–'स्वामिनमद०' । ६ घ–'तीर्थान्यद्रितटी०' । ७ शार्दूल० । ८ 'तदवसरेऽपि' इत्यधिको ग–पाठः । ९ ग–'पत्नीबीबीप्रेमकमलाप्रति०' ।

[1]वर्षे **विक्रमात्** १२७३ वर्षे [2]'बब्बेर'पुरात् कृता। द्वितीया सुरत्राणादेशात् षडशीत्यधिके द्वादशशतसङ्ख्ये १२८६ वर्षे 'नागपुरा'त् कर्तुमारब्धा। तत्सङ्घेऽष्टादश शतानि शकटानि। बहवो [3]महाधराः। [4]कुमारः तेन सहितो 'माण्डल्य'पुरं यावदायातः ततः सङ्घसम्मुखमागत्य [5]**तेजःपालेन** 'धवलक्क'मानीतः। श्री**वस्तुपालः** सम्मुखमागात्। सङ्घस्य धूळी पवनानुकूल्याद् यां यां दिशमनुधावति तत्र तत्र स गच्छति। तटस्थैर्नरैर्भणितम्—मन्त्रीश! इतो रजः। इतः पादोऽवधार्यताम्। ततः सचिवेन बभणे—इदं रजः स्प्रष्टुं पुण्यैर्लभ्यते। अनेन रजसा स्पृष्टेन पापरजांसि दूरे नश्यन्ति। यतः—

श्रीनाथपान्थरजसा विरजा भवन्ति
तीर्थेषु बम्भ्रमणतो न भवे भ्रमन्ति।
द्रव्यव्ययादिह नरा स्थिरसम्पदः स्युः
पूज्या भवन्ति जगदीशमथार्चयन्तः॥ १ ॥[6]

ततः सङ्घपति**पूनड**-मन्त्रिणो[7]र्गाढालिङ्गन-प्रियालापौ संवृत्तौ। सरस्तीरे स्थितः सङ्घः। **पूनडः** कुलगुरुमलधारिश्री**नरचन्द्र**सूरिपादान् ववन्दे। रात्रौ श्री**वस्तुपालेन** कथापितं **पूनडाय** पुण्यात्मने—प्रातः सर्वसङ्घे[8]नास्मदवसथातिथिना युष्मता च भवितव्यम्, धूमो न कार्यः। **पूनडेन** तथेति प्रतिपन्नम्। रात्रौ मण्डपो द्विद्वारो रसवतीप्रकारश्च। सर्वं निष्पन्नम्। प्रातरायान्ति नागपुरीयाः। सर्वेषां चरणक्षालनं तिलकरचनां च श्री**वस्तुपालः** स्वहस्तेन करोति। एवं लग्ना द्विप्रहरी। मन्त्री तु तथैव निर्विण्णः। तदा **तेजः**-

---

१ ख–'वर्षे वत्सरे पुराद् विहिता। द्वितीया'। २ ग–'बिम्बेर०'। ३ ख–'महामधराः'। ४ ग–'तदनुसारेण शेषः परिवारः। माण्डलिग्रामासन्नो यावदायातः स सङ्घः तावत् सन्मुख०'। ५ घ–'महन्तकतेजःपालेन'। ६ वसन्त०। ७ ग–'गाढमालिङ्गन०'। ८ ग–'नास्मदावासे भोक्तव्यम्, धूमो'। ९ घ–'आदृष्टम्'।

पालेन विज्ञप्तम्–[1]अन्यैरपि देव ! वयं सङ्घपदक्षालनादि करिष्यामः, यूयं भुङ्ध्वम् , तापो भावी । [2]मन्त्री भणति– मैवं [3]वादीः । पुण्यै-रयमवसरो लभ्यते । गुरुभिरपि कथापितम्—

यस्मिन् कुले यः पुरुषः प्रधानः, स एव यत्नेन हि रक्षणीयः ।
तस्मिन् विनष्टे हि कुलं विनष्टं, न नाभिभङ्गे त्वरका वदन्ति ॥१॥[4]

तस्माद् भोक्तव्यं भवद्भिः । तापो मा भूत् । [5]मन्त्रिणा गुरून् प्रति पुनरिदं काव्यं प्रहितम्–

अद्य मे फलवती पितुराशा, मातुराशिषि शिखाङ्कुरिताऽद्य ।
यद् युगादिजिनयात्रिकलोकं, पूजयाम्यहमशेषमखिन्नः ॥२॥[6]

भोजयता मन्त्रिणा नागपुरीयाणामेकपङ्क्तिस्थं[7] दृष्ट्वा शिरो धूनितम् । अहो क्षुद्रा लोका एते ! । एवं भोजयित्वा परिधाप्य च रक्षितो 'नागपुर'सङ्घः । गतौ **वस्तुपाल-पुनडौ** श्री'**शत्रुञ्जयं**' **ससङ्घौ** । वन्दितः श्री**ऋषभः** । एकदा स्नात्रे सति देवार्चको देवस्य नासां पिधत्ते पुष्पैः किल कलसेन नासां मा पीडीदित्याशयतः । तदा मन्त्रिणा चिन्तितम्–कदाचिद् दैवाद् देवाधिदेवस्य कलसादिना परचक्रेण वाऽवक्तव्यमङ्गलं भवेत् तदा का गतिः **सङ्घस्य** इति चिन्तयित्वा **पूनड** आलेपे—भ्रातः ! सङ्कल्पोऽयमेव मे संवृत्तः— यदि बिम्बान्तरमेतस्मिन्मम्माणीमयं क्रियते तदा [8]सुन्दरतरम् । तत् तु सुरत्राण**मोजदीन**मित्रे त्वयि यतमाने स्यान्नान्यथा । **पूनडे**नोक्तम्— [9]तत्र गतैश्चिन्तयिष्यतेऽदः । इत्यादि वदन्तौ '**रैवता**'दितीर्थान् वन्दित्वा व्यावृत्तौ तौ । गतः **पूनडो** 'नागपुर'म् । मन्त्री धवलक्के राज्यं शास्ति ।

एवं स्थितेऽन्येद्युः सुरत्राण**मोजदीन**माता वृद्धा हजयात्रार्थिनी

---

१ ग–'देव ! अन्यैरपि सङ्घभक्तिः कारयिष्यते' । २ घ–'मन्त्रिनरेन्द्रेण उक्तम्–मैवं वदत । पुण्यं०' । ३ ख–'वदत' । ४ उपजातिः । ५ ख–घ–'मंत्रिणा पत्री गुरुभिः प्रेषि । तत्र काव्यम्' । ६ स्वागता । ७ क–'मस्थ' । ८ ग–'सुन्दरम्' । ९ ग–'ततः' । १० ग–'स्तम्भतीर्थे' ।

'स्तम्भपुर'मागता । नौवित्तगृहेऽतिथित्वेनास्थात् । सा समागता सचिवेन चरेभ्यो ज्ञाता । चराः प्रोक्ताः श्रीमन्त्रिणा– रे यदा इयं जलपथेन याति तदा मे ज्ञाप्या । गच्छन्ती ज्ञापिता तैः । मन्त्रिणा निजकोलिकान् प्रेष्य तस्याः सर्वं कोटीम्बकस्थं वस्तु ग्राहितम् । सुष्ठु रक्षापितं च क्वचित् । तदा नौवित्तैः पूत्कृतमुप-मन्त्रि– देव ! जरत्येकाऽस्मद्यूथ्या हजयात्रायै गच्छन्ती त्वत्पद्रे तस्करैर्लुण्ठिता । मन्त्रिणा पृष्टम्– का सा जरती ? । तैरुक्तम्– देव ! किं पृच्छसि ? । सा **मोजदीन**सुरत्राणमाता पूज्या । मन्त्रिणा भणितं मायया–अरे वस्तु विलोकयत विलोकयत । दिनद्वयं विलम्ब्यानीयार्पितं सर्वम् । जरती तु स्वगृहे आनिन्ये । विविधा भक्तिः क्रियते । पृष्टा च किं हजयात्रेच्छा वः ? । तयोक्तम्– ओमिति । तर्हि दिनकतिपयान् प्रतीक्षध्वम् । प्रतीक्षाञ्चक्रे सा । तावताऽऽरासणाऽऽश्मीयं तोरणं घटापितम् । आनायितं च । मेलयित्वा विलोकितं च । पुनर्विघटितम् । रूतेन बद्धम् । सूत्रधाराः सह प्रगुणिताः । मन्त्रिणश्च मार्गश्चान्तरे त्रिविधोऽस्ति–एको जलमार्गः, अपरः करभगम्यः, इतरस्तु अश्वलङ्घ्यः । यत्र ये राजानोऽयोध्या(?) यथोल्लङ्घ्यन्ते तथा सूत्रं कृतम् । राज्ञां उपदायै द्रव्याणि प्रगुणीकृतानि । एवं सामग्र्या सा प्रहिता तत्र । रचितं तोरणं 'मसीति'-द्वारे । तत्र दीपतैलादिपूजाचिन्ता तद्राजपार्श्वाद् शाश्वती कारिता । दत्तं भूरि भूरि तत्र । उदभूद् भूरि यशः । व्यावृत्तां जरती । आनीता 'स्तम्भपुर'म् । प्रवेशमहः कारितः । स्वयं तदंह्रिक्षालनं चक्रे । एवं भक्त्या दिनदशकं स्थापिता स्वगृहे । तावता धवलकिशोरशतपञ्चकं अन्यदपि दुकूलगन्धराजकर्पूरादि गृहीतम् । वृद्धा प्रोक्ता–मातश्चलसि ? । यथादिशसि तत्र मानं च दापयसि तदाऽहमप्यागच्छामि । तया भणितम्– तत्राहमेव प्रभुः । स्वैरमेहि । पूजा

१ ख–'काटीबकस्थं'। २ 'स्वयं सह भूत्वा' इत्यधिको ग–पाठः। ३ घ–'मसीति'• । ४ 'मसीद' इति भाषायाम् । ५ घ–'दाप्ससि' ।

ते तत्र बहुतरी । श्रीवीरधवलानुमत्या चलितो मन्त्रिमहेन्द्रः । गतो 'ढिल्ली'तटं, राजमातृवचनात् । [1]कोशद्वयेऽर्वाग् तस्थौ । सुरत्राणः सम्मुखमागान्मातुः । माता प्रणता पृष्टा च सुखयात्राम् । जरत्या प्रोक्तम्—कथं न मे भद्रं यस्या 'ढिल्ल्यां' त्वं पुत्रः, 'गूर्जर'धरायां तु वस्तुपालः ? । राज्ञा पृष्टम्—कोऽसौ ? । जरत्या वृत्तान्तः प्रोक्तः तद्विनयख्यातिगर्भः । राजाऽऽह—स किमिति नात्रानीतः ? । वृद्धाऽऽह—आनीतोऽस्ति । [2]दृश्यतां तर्हि । [3]अश्ववारान् प्रहित्य आनाय्य दर्शितो **वस्तुपालः** । दत्तोपदा मन्त्रिणा । आलापितश्च राज्ञा—मात्रा मदधिकस्त्वं पुत्रो मतः, तेन मम बान्धवस्त्वम् । अस्मन्माता त्वां स्तौति । [4]एवं सुखवार्तां कृत्वा महतोत्सवेन स्वमातुरग्रेसरः कृत्वा श्री**वस्तुपालो** 'ढिल्ली'पुरं नीतः आवासितश्च साधु**पूनड**स्यावासे । स्वमुखेन सुरत्राणेन निमन्त्र्य साधु**पूनड**सदने भोजयित्वा निजधवलगृहे आकारितः सचिवेन्द्रः । सविनयं सत्कृत्य परिधापितः । सुवर्णकोटिमेकां प्रसादपदे दत्त्वा उक्तश्चेति किञ्चिद् याचस्व । **वस्तुपाले**नाभिहितम्—देव ! 'गूर्जर'धरया सह देवस्य यावज्जीवं सन्धिः स्तात् । उपलपञ्चकं 'मम्माणी'खनीतो दापय । राज्ञा मतं तत् । दत्ता धीरा । तत्फलहीपञ्चकं [5]नृपादेशात् **पूनडेन** प्रेषितं '[6]शत्रुञ्जया'दौ । तत्रैका **ऋषभ**फलही, द्वितीया **पुण्डरीक**फलही, तृतीया **कपर्दिनः**, चतुर्थी **चक्रेश्वर्याः**, पञ्चमी 'तेजलपुरे' श्री**पार्श्व**फलही । वलितः पश्चान्मन्त्रीश्वरः स्वपुरं गतः । प्रणतः स्वस्वामी तेन चिरदर्शनोत्कण्ठाविह्वलेन । पूर्वमपि कर्णाकर्णिकया श्रुतं 'ढिल्ली'गमनवृत्तान्तम् । पुनः सविशेषं मन्त्रिणं पप्रच्छ । सोऽपि निरवशेषमगर्वपरः [7]प्रैचख्यौ । तुष्टो **वीरधवलः** । दत्ता दश-

---

१ ख–'द्वयेन' । २ घ–'दर्शितां' । ३ घ–'वारं' । ४ 'एवं० उक्तश्चेति' इति पाठो घ–प्रतौ न वर्तते । ५ घ–'तु पूनडेन प्रेषि' । ६ ग–'शत्रुञ्जयादौ' । ७ ग–ख–'प्राचख्यौ' ।

लक्षी हेम्नां प्रसादपदे[1] सा तु गृहादर्वागेव दत्ता बहुमिलितयाचकेभ्यः । मिलितो मन्त्रिगृहे सर्वोऽपि लोकः । स सत्कृत्य प्रेषितः । कवयस्तु पठन्ति—

श्रीमन्ति दृष्ट्वा द्विजराजमेकं, पद्मानि सङ्कोचमहो भजन्ति ।
समागतेऽपि द्विजराजलक्षे, सदा विकासी तव पाणिपद्मः ॥१॥[2]

उच्चाटने विद्विषतां रमाणा–माकर्षणे स्वामिहृदश्च वश्ये ।
एकोऽपि मन्त्रीश्वर ! **वस्तुपाल** !, सिद्धस्तव स्फूर्तिमियर्ति मन्त्रः ।२।[3]

एवं स्तूयमान उत्तमत्वाल्लज्जमानो **वस्तुपालो**ऽधो विलोकयामास । ततो 'महानगर'वासिना **नानक**कविना भणितम्—

एकस्त्वं भुवनोपकारक इति श्रुत्वा सतां जल्पितं
लज्जानम्रशिराः स्थिरातलमिदं यद् वीक्षसे वेद्मि तत् ।
वाग्देवीवदनारविन्दतिलक ! श्री**वस्तुपाल** ! ध्रुवं
पातालाद् बलिमुद्दिधीर्षुरसकृन्मार्गं भवान् मार्गति ॥३॥[4]

तदैव 'कृष्ण'नगरीयकवि**कमलादित्ये**न भङ्ग्यन्तरमुक्तम्—

लक्ष्मीं चलां त्यागफलां चकार यां
साऽर्थिश्रिता कीर्तिमसूत नन्दिनीम्[6]
साऽपीच्छया[7] क्रीडति विश्वपाप्रत-
स्तद्वार्त्तयाऽसौ त्रपते यतो महान् ॥४॥[8]

तेषां कवीनां भूरि दानं दत्तम् ।

अथ कदाचन मन्त्रिणा श्रुतम्, यथा—'रैवतका'सन्नं गच्छतां लोकानां पार्श्वतो भरटकाः पूर्वनरेन्द्रदत्तं करमुद्ग्राहयन्ति । पोट्टलिकेभ्यः कणमाणकमेकं १ कूपकात् कर्ष एकः, एवं उपद्रूयते लोकः । तत आयतिदर्शिना सचिवेन ते भरटकाः 'कुहाडी' नामानं ग्रामं दत्त्वा तं करमुद्ग्राहयन्तो निषिद्धाः । 'अङ्कवालिया'ख्यो ग्रामस्तु **ऋषभनेमि**यात्रिकाणां क्षीणधनानां स्वगृहाप्तियोग्यपाथेय-

---

१ ख-घ-'प्रसादेन' । २ उपजातिः । ३ इन्द्रवज्रा । ४ पृथ्वीतलम् । ५ शार्दूल० । ६ घ-'नन्दमीम्' । ७ ख–'सा पीच्छया' । ८ इन्द्रवंशा ।

द्रम्मपदे दत्तः । 'शत्रुञ्जय'-'रैवतक'तलहट्टिकानगरयोः सुखासनानि कृत्वा मुक्तानि अन्धज्वरितादीनां यात्रिकाणां तीर्थारोहणार्थम् । तदुत्पाटकनराणां तु ग्रासपदे शालिक्षेत्राणि प्रतिष्ठितानि । तीर्थेषु सर्वेषु देवेभ्यो रत्नखचितानि हैमभूषणानि कारितानि । विदेशायातसूरिशुश्रूषार्थं सर्वदेशग्रामण्यो नियुक्ताः । कृतं लौकिकतीर्थकरणमपि स्वस्वामिरञ्जनार्थम्, न भक्त्या स्वयं तु सम्यग्दृष्टित्वात् । एवं तस्योपकाराः कियन्त्युच्यन्ते विवेकशिरोमणेः ? ।

एकदा 'स्तम्भ'पुरं गतो मन्त्री 'धवलका'त् । तत्र समुद्रतीरे यानपात्रात् तुरङ्गा उत्तरन्तः सन्ति । तदा सोमेश्वरः कवीन्द्र आसन्नवर्ती । मन्त्रिणा समस्या पृष्टा—

प्रावृट्काले पयोराशि—रासीद् गर्जितवर्जितः ।

सोमेश्वरः पूरयति स्म—

अन्तःसुप्तजगन्नाथ—निद्राभङ्गभयादिव ॥१॥

तुरङ्गमषोडशकमुचितदानेऽत्र दत्तम् । पुनः कदाचिन्मन्त्रिणोक्तम्—काकः किं वा क्रमेलकः ? । **सोमेश्वरेण** पूरितं पद्यम्—

येनागच्छन्ममाख्यातो, येनानीतश्च मत्पतिः ।

प्रथमं सखि ! कः पूज्यः, काकः किं वा क्रमेलकः ? ॥२॥

अत्रापि षोडशसहस्रा द्रम्माणां दत्तिः ।

एवं लीला तस्य ।

एकदा वृद्धेभ्यः श्रुतमेवंविधम्, यथा—

'प्राग्वाट'वंशे श्रीविमलोदण्डनायकोऽभवत् । नेढ-वाहिलयोर्भ्राताऽभवत् । स चिरं'मर्बुदा'धिपत्यमभुनक्, गूर्जरेश्वरप्रसत्तेः । तस्य विमलस्य विमलमतेर्वाञ्छाद्वयमभूत्—पुत्रवाञ्छा, प्रासादवाञ्छा च । तत्सिद्ध्यै स्वगोत्रदेव्यां अम्बिकामुपवासत्रयेणाराध । प्रत्यक्षीभूय सा प्राह—वत्स ! वाञ्छां ब्रूहि । **विमलो** जगौ—पुत्रेच्छा

१ ख–'धर्म्मपदे' । २ क–घ–'रैवतोपत्यकानगरयोः' । ३ घ–'तद्रुम्य(?)नरा०' । ४ ख–'तस्य स्वामि०' । ५ ग–'स्तम्भतीर्थपुरं' । ६ ग–'राशिः कस्माद् गर्जित०' । ७–८ अनुष्टुप् । ९ ख–'तत्सिद्ध्यैऽम्बामुप०' ।

प्रासादनिष्पत्तीच्छा चा'ऽर्बुदशृङ्गे मे वर्तते । अम्बया प्रोक्तम्— द्वे प्राप्ती न स्तः । एकां ब्रूहि । ततो[1] **विमलेन** संसारवृद्धिमात्रफलामसारां पुत्रेच्छां मुक्त्वा प्रासादेच्छैव सफलीकर्तुमिष्टा । **अम्बयो**क्तम्— सेत्स्यति तवेयम्, परं क्षणं प्रतीक्षस्व यावताऽहं गिरिवरा'ऽर्बुदा'-धिष्ठात्र्याः सख्याः **श्रीमातु**र्मतं गृह्णामि । इत्युक्त्वा गता देवी । तावद् **विमलो** ध्यानेन तस्थौ । **श्रीमातृ**मतं लात्वा देव्यायाता अभाणीच्च—

> पुष्पस्रक्दामरुचिरं, दृष्ट्वा गोमयगोमुखम् ।
> प्रासादार्हं भुवं [2]विद्याः, **श्रीमातु**र्भवनान्तिके ॥१॥[3]

तत् तथैव दृष्ट्वा चम्पकद्रुमसन्निधौ तीर्थमस्थापयत् । पैत्तल-प्रतिमा तत्र महती **विक्रमादित्या**त् सहस्रोपरि वर्षाणामष्टाशीतौ गतायां चतुर्भिः सूरिभि**रादिनाथं** प्रत्यतिष्ठिपत् । 'विमलवसतिः' इति प्रासादस्य नाम दत्तम् । तस्मिन् दृष्टे [4]जन्मफलं लभ्यते ।

एतत्कथाश्रवणान्मन्त्री दध्यौ—वयं चत्वारो भ्रातरोऽभूम । तन्मध्ये द्वौ स्तः । द्वौ तु **मालदेव-लूणिगा**वल्पवयसौ दिवमगाताम् । **मालदेव**नाम्ना कीर्तनानि प्रागपि अकारिषत । किंयन्त्यपि **लूणिग**-श्रेयसे तु 'लूणिगवसति''रर्बुदे' कारापया । एतत् **तेजःपालाय** प्रकाशितम् । तेन विनीतेन सुतरां मेने । अथ **तेजःपालो** 'धवल-कका'द'ऽर्बुद'गिरिभूषणं 'चन्द्रावतीं' पुरीं गत्वा **धारावर्षराणक**-गृहमगात् । तेनात्यर्थं पूजितः । किं कार्यं आदिश्यतामित्युक्तं च । मन्त्रिणोक्तम्—'अर्बुद'शिखराग्रे प्रासादं कारयामहे यदि यूयं साहाय्याः स्यात । **धारावर्षेण** भणितम्—तव सेवकोऽस्मि । अहं सर्वकार्येषु धुरि योज्यः । ततो राष्ट्रिक[5]गौगलिकादयो महादानै-र्वशीकृतास्तथा, यथा [6]निष्पत्स्यमानं चैत्यं करैर्न भारयन्ति, 'दानेन भूतानि वशीभवन्ति' इति वचनात् । तत'श्चन्द्रावती'महा-

---

१ 'भार्याश्रीदेव्या वचसा' इत्यधिको ग-पाठः । २ ग–'विन्द्याः'। ३ अनुष्टुप् । ४ ग–'जन्म सफलं कथ्यते' । ५ घ–'गौग्गलिका०' । ६ ग–'निष्पद्यमानचैत्योपरि प्रद्वेषं न भजन्ते दानेन' ।

जनमुख्यं श्रावकं **चाम्पल**नामानं गृहे गत्वाऽऽललाप । वयं चैत्य-'मर्बुदे' कारयामहे यदि पूजासान्निध्यं कुरुध्वे । **चाम्पले**नापि स्वस्य कुटुम्बान्तराणामपि देवपूजार्थं नित्यधनचिन्ता कृता । ततो मन्त्री 'आरासणं' गत्वा चैत्यनिष्पत्तियोग्यं दलपाटकं निरकाशयत् । तद्युग्यैरहकलै(?)श्चार्बुदोपत्यकमानीनयत् । अर्धक्रोशार्धक्रोशान्तरे हट्टानि मण्डापितानि । तत्र सर्वं लभ्यते, पशूनां नराणां क्षुधादि कृच्छ्रं मा भूदिति । 'उम्बरिणी'पथेन प्रासादनिष्पत्तियोग्यं दलं द्विगुणमुपरि गिरेः प्रवेशयामास । पुनस्तां पद्यां विषमां चकार यथा परचक्रप्रवेशो नो भवेत् । एवं सिद्धे पूर्वकर्मणि **शोभनदेवं** सूत्रधारमाहूय कर्मस्थाये न्ययुङ्क्त । **ऊदला**ख्यं शालं उपरिस्थायिनमकरोत् । अर्थव्यये स्वैरितां च समादिशत् । एवं सूत्रं कृत्वा **तेजःपालो** 'धवलक्कक'मागमत् । निष्पद्यते प्रासादः । श्री**नेमि**बिम्बं कषोपलमयं सज्जीकृतं विद्यते । सूत्रधाराणां सप्तशती घटयति घाटम् । ते तु दुःशीलाः पुरः पुरोऽर्थं गृह्णन्ति । कार्यकाले पुनः पुनर्याचन्ते । तत **ऊदलो** मन्त्रि**तेजःपाला**य लिखति–देव ! द्रम्मा विनश्यन्ति । सूत्रधाराः कर्मस्थायात् प्रथमं प्रथमं गृह्णन्ति । तत**स्तेजःपालेन** कथापितम्–द्रम्मा विनष्टा इति किं ब्रूषे ? । विनष्टा किं कुथिताः ? । न तावत् कुथिताः, किन्तु मनुष्याणामुपकृताः । उपकृताश्चेद् विनष्टाः कथं कथ्यन्ते ? । माता मे वन्ध्येति वाक्यवत् परस्परं विरुद्धं ब्रूषे । तस्मात् तत्त्वमिदम्– सूत्रधाराणामिच्छाच्छेदो न कार्यः, देयमेवेति । ततो दत्ते **ऊदलः** । तावन्निष्पन्नं यावद् गर्भगृहं मध्ये श्री**नेमि**नाथबिम्बं स्थापितम् । एतच्च कृतं श्री**तेजःपालाय** विज्ञप्तम् । तुष्टौ द्वौ मन्त्रिणौ । श्री**वस्तुपाला**देशात् **तेजःपालोऽनुपम**या सहानल्पपरिच्छदो'ऽर्बुद'गिरिं प्राप्तः । प्रासादं निष्पन्नप्रायं ददर्श तुतोष (च) । स्नात्वा सद्वस्त्रप्रावरणः सपत्नीको

१ ग–'निरवकाशयति' । २ ख–'उबरणी०', घ–'डम्बरणी०' । ३ ग–'आत्मशालकं' ।

मन्त्री **नेमिं** पूजयति स्म । अथ कायोत्सर्गे ध्यानेनोर्ध्वस्तस्थौ चिरम् । क्षणार्धेनाऽ**नुपमा** पतिं तथास्थं मुक्त्वा प्रासादनिष्पत्तिकुतूहलेन बहिरागात् । तत्र सूत्रधारः **शोभनदेवो** मण्डपचतुःस्तम्भीं ऊर्ध्वयितुं उपक्रमते । तदा मन्त्रिण्या उक्तम्— सूत्रधार ! मम पश्यन्त्याश्चिरं बभूव । अद्यापि स्तम्भा नोत्तम्भ्यन्ते । **शोभनदेवे**नोक्तम्— स्वामिनि ! गिरिपरिसरोऽयम्, शीतं स्फीतम्, प्रातर्घटनं विषमम् । मध्याह्नोद्देशे तु गृहाय गम्यते । स्नायते, पच्यते, भुज्यते । एवं विलम्बः स्यात् । अथ विलम्बात् किं भयम् ?, श्रीमन्त्रिपादाश्चिरं राज्यमुपभुञ्जानाः सन्तीह तावत् । ततोऽ**नुपम**या जगदे— सूत्रधार ! चाटुमात्रमेतत् । कोऽपि क्षणः कीदृक् भवेत् को वेत्ति ? । सूत्रधारो मौनं कृत्वा स्थितः । पत्नीवचनमाकर्ण्य सचिवेन्द्रो बहिर्निःसृत्य सूत्रधारमवोचत्— **अनुपमा** किं वावदीति ? । सूत्रधारो व्याहार्षीत्— यद् देवेन अवधारितम् । मन्त्री दयितामाह— किं त्वयोक्तम् ? । **अनुपमा**ऽऽह— देव ! वदन्त्यस्मि–कालस्य को विश्वासः ? । काऽपि कालवेला कीदृशी भवति ? । न सर्वदाऽपि पुरुषाणां तेजस्तथा । यथा—

श्रियोर्वा स्वस्य वा नाशो, येनावश्यं विनश्यति ।
श्रीसम्बन्धे बुधाः स्थैर्य–बुद्धिं बध्नन्ति तत्र किम् ? ॥१॥[2]
वृद्धानाराधयन्तोऽपि, तपयन्तोऽपि पूर्वजान् ।
पश्यन्तोऽपि गतश्रीकान्, अहो मुह्यन्ति जन्तवः ॥ २ ॥[3]
भूपभ्रपल्लवप्रान्ते, निरालम्बाऽविलम्बनीम् ।
स्थेयसीं बत मन्यन्ते, सेवकाः स्वामपि श्रियम् ॥३ ॥[5]
इति विपदितो मृत्यु–रितो व्याधिरितो जरा ।
जन्तवो हन्त पीड्यन्ते, चतुर्भिरपि सन्ततम् ॥४॥[6]

---

१ ख–'मौनेनातिष्ठत्' । २-३ अनुष्टुप् । ४ ग–'स्वल्पावस्थायिनीं लक्ष्मीं, मन्यन्ते मन्त्रिणो बुधाः' । ५–६ अनुष्टुप् ।

एतत् तत्त्ववचः श्रुत्वा मन्त्रिवरः प्राह—अपि कमलदलदीर्घलोचने ! त्वां विना कोऽन्यः एवं वक्तुं जानाति ? ।

'ताम्रपर्णी'तटोत्पन्नै—मौक्तिकैरिक्षुकुक्षिजैः
बद्धस्पर्धभरा[1] वर्णाः, प्रसन्नाः स्वादवस्तव ॥५॥[2]

गृहचिन्ताभरहरणं, मतिवितरणमखिलपात्रसत्करणम् ।
किं किं न फलति कृतिनां गृहिणी गृहकल्पवल्लीव ? ॥६॥[3]

राज्यस्वामिनि ! वद केनोपायेन शीघ्रं प्रासादा निष्पत्स्यन्ते ? । देव्याह——नाथ ! रात्रीयसूत्रधाराः पृथक् दिनीयसूत्रधाराः पृथग् व्यवस्थाप्यन्ते । कटाहिश्चटाप्यते । अमृतानि भोज्यन्ते । सूत्रधाराणां च विश्रामलाभाद् रोगो न प्रभवति । एवं चैत्यसिद्धिः शीघ्रा । आयुर्यात्येव, श्रीरस्थिरैव । यतः——

गृहीत इव केशेषु, मृत्युना धर्ममाचरेत् ।
अजरामरवत् प्राज्ञो, विद्यामर्थं च चिन्तयेत् ॥१॥[4]

इत्यादि सरस्वतीवीणाक्वणितकोमलया गिरोक्त्वा निवृत्ता सुलक्षणा सा । मन्त्रिणा सर्वदेशकर्मस्थायेषु सैव रीतिः प्रारब्धा । निष्पन्नं च सर्वं स्तोकैरेव दिनैः । गतो मन्त्री 'धवलक्क'म् । दिनैः कतिपयैर्वर्धापनिकानर आयातः—देव ! 'अर्बुदा'द्रौ नेमिचैत्यं निष्पन्नम् । हृष्टौ द्वौ बान्धवौ । पुनः प्रासादप्रतिष्ठार्थं गतौ ससङ्घौ तत्र । तत्र च 'जाबालि'पुरात्[5] श्रीयशोवीरो नाम भाण्डागारिकः सरस्वतीकण्ठाभरणत्वेन[6] ख्यातः स आहूत आगात् । मिलिता **वस्तुपाल-तेजःपाल-यशोवीरा** एकत्र न्याय-विक्रम-विनया इव साक्षात् । चतुरशीती राणाः । द्वादश मण्डलीकाः । चत्वारो महीधराः। चतुरशीतिर्महाजनाः । एवं सभा । तदा **वस्तुपाले**न **यशोवीरः** प्रोचे— भाण्डागारिक ! त्वं नृप**उदयसिंह**स्य मन्त्री **यौगन्धरायण** इव **वत्सराज**स्य । तव स्तुतीः स्वस्थानस्थाः शृणुमः, यथा——

---

१ ग–'बधस्पर्ध०' । २ अनुष्टुप् । ३ आर्या । ४ अनुष्टुप् । ५ ग–'जालहुरपुरात्' । ६ घ–'कण्ठभूषणत्वेन' ।

बिन्दवः श्री**यशोवीर** !, मध्यशून्या निरर्थकाः ।
सङ्ख्यावन्तो विधीयन्ते, त्वयैकेन पुरस्कृता ॥१॥[1]

यशोवीर ! लिखत्याख्यां, [2]यावच्चन्द्रविधिस्तव ।
न भाति भुवने ताव–दाद्यमध्यक्षरद्वयम् ॥२॥[3]

अत एव नः सदा भवद्दर्शनरणरणकाक्रान्तमेव स्वान्तमासीत् । इदानीं चारुसम्पन्नं भवदीयसाङ्गत्यम्, तदपि विशेषतः [4]श्रीमन्‌नेमिदृष्टौ । ततो **यशोवीरो** व्याहरति—

श्रीमत्कर्णपरम्परागतभवत्कल्याणकीर्तिश्रुतेः
प्रीतानां भवदीयदर्शनविधावस्माकमुत्कं मनः ।
श्रुत्वा प्रत्ययिनी सदा ऋजुतया स्वालोकविस्रम्भणी
दाक्षिण्यैकनिधानकेवलमियं दृष्टिः समुत्कण्ठते ॥१॥[6]

इत्याद्याः सङ्कथाः पप्रथिरे । प्रासादबिम्बप्रतिष्ठोत्सवाः संवृत्ताः ।

श्री**वस्तुपालेन** एकदा चैत्यस्य दूषणभूषणानि पृष्टो **यशोवीरः** प्रोचे–देव ! **शोभनदेवः** सूत्रधारः शोभनः, [7]ततो युक्तं एतदम्बा कीर्तिस्तम्भोपरिस्थिता एकामङ्गुलीमूर्ध्वीकृत्य वर्तमाना घटिता । [8]स तु कर्मकर एव द्रव्यलोलुपः । अत्र तव मातुर्मूर्तीर्विलोक्यते येन दाता दुर्लभः ।

शतेषु जायते शूरः, सहस्रेषु च पण्डितः
वक्ता शतसहस्रेषु, दाता भवति वा न वा ॥१॥[9]

इत्यादि किमुच्यते ? । प्रासादः परमतमः । परं दोषा अपि सन्ति । प्रासादापेक्षया सोपानानि ह्रस्वानि १ स्तम्भे बिम्बान्याशातनाभाजनं स्युः २ द्वार[10]प्रवेशे व्याघ्ररूपाणि पूजाऽल्पत्वाय स्युः ३ जिनपृष्ठे पूर्वजारोपणात् पाश्चात्यानामृद्धि[11]र्नाशो भविता

---

१ अनुष्टुप् । २ घ 'यावच्चिन्द्रे विधि०' । ३ अनुष्टुप् । ४ घ–'श्रीनेमि०' । ५ ख–'विधौ नास्माकमुत्कं मनः' । ६ शार्दूल० । ७ ख– 'ततोऽपि न युक्तं' । ८ ग–पुस्तके 'स तु' एतदारभ्य 'किमुच्यते' इति पाठाधिक्यम् । ९ अनुष्टुप् । १० ख–'प्रदेशे' । ११ ख–'नाशिनी' ।

४ आकाशे जैनमुनिमूर्तिरोपणात् त्वत्परं दर्शनपूजाऽल्पत्वाय ५ [1]गृहलीकृष्णा न मङ्गलाय ६ भारपदाः द्वादशहस्तप्रलम्बाः कालेन स कोऽप्येवंविधो न भविष्यति यः विनाशे ईदृशः प्रक्षेपयिष्यति ७ । इत्यादि श्रुत्वा सत्यं मत्वा न चुकोप कोऽपि । भाविनव्यतां चाप्रतिकारां निश्चिक्ये । विविधदानै**र्विक्रमादित्य** इव प्रकाश्य महिमानं विसृज्य स्वस्थाने लोकं सपरिजनो **'धवलक्कं'** गत्वा प्रभुं नत्वा सुखं तस्थौ ।

इतश्च श्री**वीरधवल**स्य द्वौ पुत्रौ स्तः । एको **वीरमः**, अपरो **वीसलः** । तत्र **वीरमो** यौवनस्थः सूरेषु [2]रेखां प्राप्तः यो वर्षाकालेऽकस्मादुपरि पतन्त्या विद्युत उद्देशेन कृपाणीमाकृषत् । स एकदा कचिदेकादशीपर्वणि 'धवलक्क'मध्ये तरुतलमगमत् । तत्र पर्वण्यसौ रीतिः—— वैष्णवैः सर्वैरष्टोत्तरशतं बदराणां वा आमलकानां द्रम्माणां वा मोक्तव्यं तरोरधः । **वीरमे**नाऽष्टोत्तरं शतं द्रम्मा मुक्ताः । एकेन तु वणिजा [3]तस्यामेव सभायां स्थितेनाष्टोत्तरशतं आबूनां मुक्तम् । **वीरमेण** तस्योपरि कृपाणिका कृष्टा । रे असमः किमधिकं करोषीति वदन्नसौ वणिजं हन्तुमन्वधावत् । वणिग् नष्ट्वा **वीरधवला**ध्यासितां सभामाविशत् । जातः कलकलः । ज्ञातं पारम्पर्यं **वीरधवलेन** । वणिजि पश्यति **वीरम** आकार्य हक्कितः—— का ते चर्चा यदयं त्वदधिकं करोति ? । अस्माकं न्यायं न वेत्सि ? । दूरे भव, पुनर्मद्दृष्टौ नागन्तव्यम् । वणिजो मम जङ्गमः कोशः । मयि जीवति सति केनाभिभूयन्ते ? । इत्युक्त्वा तं 'वीरमग्रामा'ख्ये आसन्नग्रामेऽतिष्ठिपत् । स तु **कोणिक**कुमारवत् **कंस**वत् पितरि द्विष्टो जीवन्मृतमन्योऽस्थात् । **वीसलस्तु** राणश्री**वीरधवल**स्य वल्लभः श्री**वस्तुपाल**स्य च ।

१ ग–पुस्तके 'गृहलीकृष्णा' एतदारभ्य 'प्रक्षेपयिष्यति' एतावत् पाठाधिक्यम् ।
२ क–'रेखाः' । ३ ग–'तत्र स्थितेनाष्टोत्तरशतं दुष्कता मुक्ता' ।

अत्रान्तरे श्री**वीरधवलो**ऽचिकित्स्येन व्याधिना जग्रसे । तदा **वीरमः** स्वसहायैर्बलवान् भूत्वा राज्यार्थं राणकमिलनमिषेण 'धवलक्क'मागात् । तदैव श्री**वस्तुपालेन** तं दुराशयं ज्ञात्वा प्रत्युत्पन्नमतित्वादश्व-गज-हेमादिषु परमात्ममानुषैः परमो यत्नः कृतः । **वीरमः** प्रभवितुं न शशाक । 'धवलक्क' एव स्वसौधे विपुलेऽवतस्थौ । दिनैस्त्रिभि**र्वीरधवलो** दिवं गतः । लोकः शोकसमुद्रे पतितः । बहुभिश्चितारोहणं कृतम् । मन्त्री तु सपरिजनः काष्ठानि भक्षयन्परापरैर्मन्त्रिभिर्निषिद्धः । उक्तं च–देव ! त्वयि सति राणपादाः स्वयं जीवन्तीव लक्ष्यन्ते । त्वयि तु लोकान्तरिते परिपूर्णाः पिशुनानां मनोरथाः । गता 'गूर्जर'धरा इति ज्ञेयम् । ततो न मृतो मन्त्री । उत्पापनदिने मन्त्री श्री**वस्तुपालः** सभासमक्षं पठति–

आयान्ति यान्ति च परे ऋतवः क्रमेण
सञ्जातमेतदृतुयुग्ममगत्वरं तु ।
वीरेण **वीरधवलेन** विना जनानां
वर्षा विलोचनयुगे हृदये निदाघः ॥ १ ॥[1]

अतीव निःश्वस्य गताः सर्वेऽपि स्वस्थानम् । ततश्च मृते **वीरधवले** तद्राज्यलिप्सुर्**वीरमः** सन्नह्य गृहान्निर्गमिष्यति यावता तावता श्री**वस्तुपालेन वीसलः** कुमारो राज्ये विनिवेशितः । **वीसलदेव** इति नाम प्रख्यापितम् । सर्वराजयाङ्क्ष्वासनरैः रक्षा कारिता । स्वयं **वीसलं** गृहीत्वा साराऽश्वखुरपुटक्षुण्णक्षमापीठोच्छलद्रजःपुञ्जस्थगितव्योमा राजन्यकक्रूरकरवालशल्लभल्लकिरणद्विगुणद्योतितरविकिरणो **वीरमसम्मुखं** ययौ । दारुणः समरो जज्ञे । **वीरमः** स्वस्य तेजसोऽनवकाशं मन्यमानो नष्ट्वा श्वशुरेण राजकुलेन **उदयसिंहे**नाधिष्ठितं 'जाबालि'पुरं[3] प्रत्यचालीत् । मन्त्री तस्याशयं दक्षतया ज्ञात्वा षोडशयोजनिकान् नरानु**दयसिंहा**न्तिके प्रैषीत् आदयापयत्, यथा-

१ ग–'चिन्तारोपणं कृतम्' । २ वसन्त० । ३ ख–'जालहुरपुरं ।

—अमुं राजद्विष्टकारकं जामातृसम्बन्धेन यदि सान्तिके स्थापयिष्यसि तदा ते न राज्यं, न जीवितव्यं च । हन्याश्चैवैनम् । ततो यदा **वीरमो** 'जाबालिपुरो'द्यानं प्राप्तस्तदा विश्राम्यन्नङ्गरक्षिकामुत्तारयन्नलसायमान **उदयसिंह**नियुक्तैर्धनुर्धरैः शरैः शतमितैर्जर्जरश्चालनीयप्रायकायः कृतः मृतस्तत्र । तस्य शिरो **वीसलदेवाय** प्रहितं **उदयसिंहेन** । ततो जातं निष्कण्टकं **वीसलदेव**राज्यम् । यावन्मात्रं **वीरधवलेन** साधितं तावन्मात्रान्न किमपि न्यूनमासीत् । केवलं लब्धप्रसरेण **वीसलेन** श्री**वस्तुपालो** लघुतया दृष्टः ।

पुरुषः सम्पदामग्र–मारोहति यथा यथा ।
गुरूनपि लघुत्वेन, स पश्यति तथा तथा ॥१॥[३]

राज्ञा **नागड**नामा विप्रः प्रधानीकृतः । मन्त्रिणोः पुनर्लघुश्रीकरणमात्रं दत्तम् । एकश्च **समराक**नामा प्रतीहारो राज्ञोऽस्ति । स प्रकृत्या नीचः । पूर्वमन्यायं कुर्वाणो मन्त्रिश्री**वस्तुपालेन** पीडितोऽभूत् । स लब्धावकाश उपराजं ब्रूते—देव ! अनयोः पार्श्वेऽनन्तं धनमास्ते तद् याच्यताम् । राजाऽपि तावाहूयावादीत्–अर्थो दीयताम् । ताभ्यामुक्तम्—अर्थः 'शत्रुञ्जया'दिषु व्ययितत्वान्नास्ति नः पार्श्वे । राज्ञोक्तम्-तर्हि दिव्यं दीयताम् । मन्त्रिभ्यामभिहितम्—यद्दिव्यं भवद्भ्यो रोचते तदादिश्यताम् । राज्ञा घटसर्पः पुरस्कृतः । **लवणप्रसादो** तदा जीवन्नभूत् । स निषेधयति तदकृत्यम्, न तु तद्वचनं राजा शृणोति, अभिनवदर्पवशात् । तदा **सोमेश्वरे**णोक्तं काव्यमेकं **वीसलं** प्रति—

मासान्मांसलपाटलापरिमलव्यालोलरोलम्बतः
प्राप्य प्रौढिमिमां समीर ! महतीं हन्त त्वया किं कृतम् ? ।

---

१ घ–'ज्ञातेयेन' । २ ग–'तदनु जातं' । ३ अनुष्टुप् । ४ 'वृद्धनगरीय' इत्यधिको ग–पाठः । ५ ग–'अस्मिन् प्रस्तावे एकः समराक०' । ६ ग–'कृतक्षणेन राज्ञाऽपि'।

सूर्याचन्द्रमसौ निरस्ततमसौ दूरं तिरस्कृत्य यत्
पादस्पर्शसहं सिंहायसि रजः स्थाने तयोः स्थापितम् ॥१॥[1]

निवर्तितं दिव्यं राज्ञा ।

अथ कदाचिद् 'धवलक्कके' मन्त्रिणि वसति सति पौषधशाला एका आस्ते । तस्या उपरितनं पुञ्जकं क्षुल्लकोऽधः क्षिपन्नासीत् । तस्याज्ञानात् स पुञ्जको वीसलदेवमातुलस्य सिंहनाम्नो यानाधिरूढस्याधो रथ्यायां गच्छतः शिरसि पतितः । क्रुद्धः सः । मध्ये आगत्य क्षुल्लकं दीर्घया तर्जनकेन पृष्ठे दृढमाहत्य रे मां 'जेठुआकं' [2]सिंहनामानं राजमातुलं न जानासीति वदन् स्वगृहं गतः । तं वृत्तान्तं मध्याह्ने मन्त्रिवस्तुपालं भोजनारम्भे उत्क्षिप्तप्रथमकवलं आगत्य रुदन्नुद्घाटितपृष्ठोऽभिजिज्ञपत् क्षुल्लकः । मन्त्रिणाऽभुक्तेनैव उत्थाय क्षुल्लकः सन्धार्य प्रस्थापितः, शालायां प्रेषितश्च । तदनु स्वयं स्वकीयः परिग्रहो भाषितः—भो क्षत्रियाः ! स कोऽप्यस्ति युष्मासु मध्ये यो मम मनोदाहमुपशमयति ? । तन्मध्ये एकेन राजपुत्रेण भूणपालाख्येनोक्तम्—देव ! ममादेशं देहि; प्राणदानेऽपि तव प्रसादानां नानृणीभवामः । स एकान्ते नीत्वा मन्त्रिणा छन्नं कर्णे प्रविश्य समादिष्टम्—याहि, 'जेठुआ'वंशस्य राजमातुलस्य सिंहस्य दक्षिणं पाणिं छित्त्वा मे ढौकय । स राजपुत्रस्तथेत्युक्त्वा एकाकी मध्याह्नोद्देशे सिंहावासद्वारे तस्थौ । तावता राजकुलात् सिंह आगात् । राजपुत्रेणाग्रे भूत्वा प्रणिपत्य सिंहाय उक्तम्—मन्त्रिणा श्रीवस्तुपालदेवेनाहं वः समीपं केनापि गूढेन कार्येण[3] प्रेषितोऽस्मि । तेन इतो भूत्वा प्रसद्याऽवधार्यताम् । इत्युक्तः स किञ्चिद् गत्वा पराङ्मुखो[4] भूत्वा यावद् वार्तां श्रोतुं यतते तावन्मन्त्रिभृत्येन सिंहस्य करः स्वकरे कृतः सहसा छुर्याच्छिन्नश्च[5] । छिन्नं तं करं गृहीत्वा रे वस्तुपालस्य भृत्योऽस्मि, पुनः श्वेताम्बरं परिभवेरिति वदंश्चरणबलेन पलाय्य

१ शार्दूल० । २ घ-'सिंहं राज०' । ३ ग- 'गूढकार्येण' । ४ घ-'परागभूत्वा' ।
५ ग-'सहसा कङ्कलोहच्छुर्या' ।

भूणपालो मन्त्र्यन्तिकमगमत्, करमदीदृशत् । मन्त्रिणा शब्दापितोऽसौ । स करः स्वसौधाग्रे बद्धः । स्वमानुषाणि परमासनरगृहे मुक्तानि । आत्मीयपरिग्रहो भाषितः—यस्य जीविताशा स स्वगृहं यातु, जीवतु चिरम् । अस्माभिर्बलवता सह वैरमुपार्जितम् । मरणं करस्थमेव, जीविते सन्देहः । तैः सर्वैरप्युक्तम्—देवेन सह मरणं जीवितं च । स्थिताः स्मो वयं । एतदर्थे निश्चयो ज्ञातव्यः । ततो गोपुराणि दत्त्वा गृहं नरैः स्रावृत्तं कृत्वा स्वयं स्वसौधोपरि सज्जीभूय तस्थौ निषङ्गी कवची धनुष्मान् । ततः **सिंह**स्यापि परिच्छदो मिलितो बान्धवादिर्भूयान् । तैः सर्वैरमाणि—गत्वा श्री**वस्तुपालं** सपुत्रपशुबान्धवं हनिष्याम इति प्रतिज्ञा जज्ञे । चलितं '[1]जेठुआक'सैन्यम् । यावद् राजमन्दिराग्रे आयातं कलकलायमानं तत् तावदेकेन ज्यायसोक्तम्—एवंविधं व्यतिकरं यदि राजा विज्ञप्यते तदा वरम्; माऽस्मत्सहसाकारित्वे तस्य कोपोऽभूत् । ततो विज्ञप्तं राज्ञे । राज्ञा वार्तां ज्ञात्वा विमृश्य भणितम्—अनपराद्धे[2] **वस्तुपालो** न पीडयति किञ्चित् । युष्माभिरन्यायं कृतं भाति । तैरुक्तम्—मन्त्रिणो गुरुः पीडितः । राजा प्राह—यदीत्थं कृतं तस्मात् तिष्ठतात्रैव । वयं स्वयं करिष्यामो यदुचितम् । ततः **सोमेश्वर**देवः पृष्टः—गुरो ! किमत्र युक्तं स्यात् ? । गुरुणोक्तम्—मां तत्पार्श्वे प्रहिणुत । आयतिपथ्यं करिष्ये । प्रहितः सः । प्राप्तो मन्त्रिसौधद्वारम् । प्राप्तो मन्त्र्यनुज्ञया मन्त्रिपार्श्वे पुरोहित आह—मन्त्रिन् ! किमेतदल्पे कार्ये कियत् कृतं भवद्भिः ? । 'जेठुयका'[3] मिलिताः सन्ति । राजाऽपि तद्भागिनेयः[4] । क्रोध[5] वः शम्यतां येन सन्धिं कारयामि । अथ मन्त्रीशः प्राह—मरणात् किं भयम् ? ।

> [6]जिते च लभ्यते लक्ष्मी– मृते चापि सुराङ्गना ।
> क्षणविध्वंसिनी काया, का चिन्ता मरणे रणे ! ॥१॥[7]

१ घ–'जेठुयकं' । २ ग–'अनपराधे' । ३ ग–'जेठअक्का' । ४ घ–'तद्भागिनेयः' ।
५ ग–'तेन क्रोधः' । ६ इदं पद्यं नास्ति ख-घ-प्रत्योः । ७ अनुष्टुप् ।

परं गुरुपरिभवो दुःसहः । अथ किं व्यापृतं जग्धं पीतं दत्तं गृहीतं विलसितं यदा तदा यथा तथा मर्तव्यमेव । इदमेव मरणमित्थं भवतु ।

> जीवितैकफलमुद्यमार्जितं, लुण्ठितं पुरत एव यद् यशः ।
> ते शरीरकपलालपालनं, कुर्वते बत कथं मनस्विनः ! ॥१॥[1]

इत्यादिगीर्भिर्मृतिकृतनिश्चयं मन्त्रिणं ज्ञात्वा गुरुर्गत्वा राजानमूचे—राजेन्द्र ! म्रियत एवात्र [2]झगटके मन्त्री । सः अग्रेऽपि युद्धशूरः तेषु तेषु स्थानेषु जयश्रीवरो जातः । तत्र वक्तुं न पार्यते । अपि च 'तृणं शूरस्य जीवितम्' इति वचनात् ईदृशो योधः कश्चिद् विषमे कार्येऽग्रे धृत्वा वास्यते, नैवं वृथा । बहुधा भवतामुपकारी । अन्यच्च स किं प्रभुर्यो जीर्णभृत्यानां द्वित्रानपराधान् न सहते ? । अस्मदादीनामपि मनसि देवस्य कीदृशी आशा भाविनी ! । इत्यादि दृढं मृदुसारं निगद्य हस्ते कृतो राजा । यदुक्तम्—

> [3]वल्ली नरिंदचित्तं, वक्खाणं पाणियं च महिलाओ ।
> तत्थ य वच्चंति सया, जत्थ य धुत्तेहिं निज्जंति ॥१॥[4]

राजा प्रोवाच-मन्त्री धीरां दत्त्वा सम्मान्य समानीयताम् । गतो गुरुस्तत्र । राज्ञोक्तमुक्त्वा नीतो मन्त्री । परं सन्नद्धबद्ध एव मिलितः । राज्ञा विविधतदुपकृतिस्मृत्या आर्द्रनयनमनसा पितृवदुपशमितो मन्त्री । मातुलः [5]पादयोर्लगापिताः । स मन्त्रिच्छेदितः सिंहहस्तो लोके दर्शितः । बहुराजलोकसमक्षं शब्दः प्रज्ञापितः—यो मन्त्रिदेवगुरुहन्ता तस्य प्राणान् [6]हनिष्यामः । इत्युक्त्वा जिनमतस्य मन्त्रिणश्च गौरवमवीवृधद् वीसलदेवः ।

---

१ स्वागता । २ ख–'झघट्टके'(?) ।

३ ग–पुस्तके एवेदं पद्यं दृश्यते । अस्य छाया चैवम्—

> वल्ली नरेन्द्रचित्तं व्याख्यानं पानीयं च महिलाः ।
> तत्र च व्रजन्ते सदा यत्र च धूर्तैर्नीयन्ते ॥

४ आर्या । ५ घ–'पदयोर्लगिताः' । ६ घ–'हरिष्यामः' ।

[1]अथ **विक्रमादित्यात्** १२९८ वर्षे प्राप्तम्। **श्रीवस्तुपालो** ज्वररुक्क्लेशेन पीडितः तदा **तेजःपालं** सपुत्रपौत्रं स्वपुत्रं च **जयन्तसिंह**मभाषत–वत्साः! श्री**नरचन्द्र**सूरिभिर्मलधारिभिः संवत्-[2]१२८७ वर्षे भाद्रपदवदि १० दिने तेषां देवगमनसमये [3]वचमुक्ताः–मन्त्रिन्! भवतां १२९८ वर्षे स्वर्गारोहो भविष्यति। तेषां वचांसि च न चलन्ति, गीःसिद्धिसम्पन्नत्वात्। ततो वयं श्री'शत्रुञ्जयं' गमिष्याम एव।

गुरुर्भिषग् युगादीश–प्रणिधानं रसायनम्।
सर्वभूतदयापथ्यं, सन्तु मे भवरुग्भिदे ॥१॥[4]
लब्धाः श्रियः सुखं स्पृष्टं, मुखं दृष्टं तनूरुहाम्।
पूजितं दर्शनं जैनं, न मृत्योर्भयमस्ति मे ॥२॥[5]

कुटुम्बेन [6]तन्मतम्। 'शत्रुञ्जय'गमनसामग्री निष्पन्ना। **वीसलदेवो** मन्त्रिणा साश्रुलोचनः समापृष्टः मुत्कलापितश्च कतिपयपदानि सम्प्रेषणायायातः। ततो **नागड**प्रधानगृहं मन्त्री स्वयमगात्। तेनासनादिभिः सत्कृत्य पृष्टः कार्यविशेषं मन्त्री बभाषे—वयं भवान्तरशुद्धाय 'विमल'गिरिं प्रति प्रतिष्ठामहे। भवद्भिर्जैनमुनयोऽमी ऋजवः सम्यग् रक्षणीयाः, क्लिष्टलोकात्। यतः—

[7]गौर्जराणामिदं राज्यं, **वनराजात्** प्रभृत्यपि।
स्थापितं जैनमन्त्रौघै–[8]स्तद्द्वेषी नैव नन्दति ॥१॥[9]

इति ज्ञातव्यम्। मन्त्रि**नागडे**नोक्तम्–श्वेताम्बरान् भक्त्या गौरवयिष्यामि। चिन्ता न कार्या। स्वस्त्यस्तु वः। इति तद्वचसा समतुषत्। अथ चचाल **वस्तुपालः**। 'अङ्केवालिआ'ग्रामं यावत् प्राप तत्र शरीरं बाढमसहं दृष्ट्वा तस्थौ। तत्र सहायाताः सूरयो

---

१ ग–'एवं काले गच्छति'। २ क–'१२२८ वर्षे'। ३ ग–'वधमेवमुक्ताः'। ४–५ अनुष्टुप्। ६ ग–'तन्मानितम्'। ७ 'गौर्जरात्रमिदं'। ८ ग–'मन्त्रैस्तु'। ९ अनुष्टुप्।

निर्यामणां कुर्वन्ति । मन्त्रीश्वरोऽपि समाधिना सर्वं शृणोति, श्रद्धाति च । अनशनं प्रतिपद्य यामे गते[1] स्वयं भणति–

न कृतं सुकृतं किञ्चित्, सतां संस्मरणोचितम् ।
मनोरथैकसाराणा–[2]मेकमेव गतं वयः ॥१॥[3]
यन्मयोपार्जितं पुण्यं, जिनशासनसेवया ।
जिनशासनसेवैव, तेन मेऽस्तु भवे भवे ॥२॥[4]
या रागिणि विरागिण्यः, स्त्रियस्ताः कामयेत् कः ? ।
तामहं कामये मुक्तिं, या विरागिणि रागिणी ॥३॥[5]
शास्त्राभ्यासो जिनपतिनुतिः सङ्गतिः सर्वदाऽऽर्यैः
सद्वृत्तानां गुणगणकथा दोषवादे च मौनम् ।
सर्वस्यापि प्रियहितवचो भावना चात्मतत्त्वे
सम्पद्यन्तां मम भवभवे यावदाप्तोपवर्गः ॥४॥[7]

इति भणन्नेवास्तमितो जैनशासनगगनमण्डनमृगाङ्कः श्रीवस्तुपालः । तदा निर्ग्रन्थैरपि तारपूत्कारमरोदि । का कथा सोदरादीनाम् ? । [8]मन्त्रिणि दिवं गते श्रीवर्धमानसूरयो वैराग्यादाम्बिलवर्धमानतपः कर्तुं प्रारेभुः । मृत्वा शङ्खेश्वराधिष्ठायकतया जाताः । तैर्मन्त्रिणो गतिर्विलोकिता, परं न ज्ञाता । ततो 'महाविदेहे' गत्वा श्रीसीमन्धरो नत्वा पृष्टः । स्वाम्याह–अत्रैव 'विदेहे' 'पुष्कलावत्यां' 'पुण्डरीकिण्यां' पुरि कुरुचन्द्रराजा सञ्जातः । स तृतीये भवे सेत्स्यति । अनुपमदेजीवस्तु अत्रैव श्रेष्ठिसुताऽष्टवार्षिकी मया दीक्षिता पूर्वकोट्यायुः । प्रान्ते केवलं मोक्षश्च । सा एषा साध्वी व्यन्तरस्य दर्शिता । तदनु तेन व्यन्तरेणात्रागत्य तयोर्गतिः प्रकटिता । तत्र तेजःपालो विलपति—

आह्लादं कुमुदाकरस्य जलधेर्वृद्धिः सुधास्यन्दिभिः
प्रद्योतैर्नितरां चकोरवनितानेत्राम्बुजप्रीणनम् ।

---

१ ग–'मते' । २ घ–'मेवमेव' ।३–५ अनुष्टुप् । ६ घ–'पदनतिः' । ७ मन्दाक्रान्ता ।
८ 'मन्त्रिणि' इत्यारभ्य 'प्रकटिता' प्रान्तः पाठः क–प्रतौ नास्ति ।

एतत् सर्वमनादरादहृदयोऽनादृत्य राहुर्हहा
कण्ठे चन्द्रमसं ललाटतिलकं त्रैलोक्यलक्ष्म्याः पपौ ॥१॥[1]

जयन्तसिंहो वदति–

खद्योतमात्रतरला गगनान्तराल-
मुद्भावयन्ति कति न दन्तुरयन्ति ताराः ? ।
एकेन तेन रजनीपतिना बिनाऽद्य
सर्वाः दिशो मलिनमाननमुद्वहन्ति ॥२॥[2]

कवयः प्राहुः–

मन्ये मन्दधियां विधे ! त्वमवधिर्वैराय सेवार्थिनां
यद् **वैरोचन-सातवाहन-बलि-श्वेता-ऽब्ज-भोजादयः** ।[3]
कल्पान्तं चिरजीविनो न विहितास्ते विश्वजीवातवो
मार्कण्ड-ध्रुव-लोमशाश्च मुनयः कृ॑साः प्रभूतायुषः ॥३॥[4][5]

लोकास्तु वदन्ति–

किं कुर्मः ? कमुपालभेमहि ? किमु ध्यायाम ? कं वा स्तुमः ?
कस्याग्रे स्वमुखं स्वदुःखमलिनं सन्दर्शयामोऽधुना ? ।
शुष्कः कल्पतरुर्यदङ्गणगतश्चिन्तामणिश्चाजरत्
क्षीणा कामगवी च कामकलशो भग्नो हहा दैवतः ॥ ४ ॥[6]

ततस्**तेजःपाल-जयन्तसिंहा**भ्यां मन्त्रिदेहस्य 'शत्रुञ्जयैकदेशे संस्कारः कृतः। संस्कारभूम्यासन्नः 'स्वर्गारोहण'नामा प्रासादो **नमि-विनमियुतऋषभ**सनाथः कारितः । मन्त्रिण्यौ **ललिता**देवी-**सोखू**[7][8] अनशनेन ममृतुः। श्री**तेजःपाल**स्त्व**ऽनुपमा**सहितो मध्यमव्यापार-भोगभाग् लेशतोऽपि तथैव दानं तन्वानः १३०८वर्षे द्यामगमत्[9] । [10]शनैः शनैः श्री**जयन्तसिंहो**ऽपि परलोकमभजत् । श्री**अनुपमा**ऽपि तपसा स्वर्गमसाधयदिति भद्रम् ।

---

१ शार्दूल० । २ वसन्त० । ३ घ–'श्वेताभभोजा०' । ४ कृशाः' । ५–६ शार्दूल० । ७ घ–'ललतादेवी सोष्वौ' । ८ क–'सौष्वौ', ख–'सोष्टौ' । ९ ख-घ–'तग्मत्' । १० ग–'ततः श्री०' ।

एतयोश्च श्रीवस्तुपाल-तेजःपालयोर्धर्मस्थानसङ्ख्यां कर्तुं क ईश्वरः !। परं गुरुमुखश्रुतं किञ्चिल्लिख्यते—लक्षमेकं सपादं जिनबिम्बानां विधापितम् । अष्टादश कोट्यः षण्णवतिर्लक्षाः श्री'शत्रुञ्जय'-तीर्थे द्रविणं [1]व्ययितम् । द्वादश कोट्योऽशीतिलक्षाः श्री'उज्जयन्ते' । द्वादशकोट्यस्त्रिपञ्चाशल्लक्षा 'अर्बुद'गिरिशिखरे 'लूणिग'वसत्याम् । नव शतानि चतुरशीतिश्च पौषधशालाः कारिताः । पञ्च शतानि दन्तमयसिंहासनानां कारापणम्, सूरीणां प्रत्येकमुपवेशनार्थमर्पणम् । पञ्च शतानि पञ्चोत्तराणि समवसरणानां जादरमयानां कारणं श्रीकल्पवाचनाक्षणे मण्डनार्थम् । ब्रह्मशालाः सप्त शतानि । सप्त शतानि सत्रागाराणाम् । सप्तशती तपस्वि-कापालिकमठानाम् । सर्वेषां भोजननिर्वापादि दानं कृतम् । [3]त्रिंशच्छतानि द्व्युत्तराणि महेश्वरायतनानाम् । त्रयोदश शतानि चतुरुत्तराणि शिखरबद्धजैनप्रासादानाम् । त्रयोविंशतिः जीर्णचैत्योद्धाराणां, अष्टादशकोटिव्ययेन सरस्वती-भाण्डागाराणां त्रयाणां स्थानत्रये करणं 'धवलक्क'-'स्तम्भतीर्थ'-'पत्तना'दौ । पञ्चशती ब्राह्मणानां नित्यं वेदपाठं [4]कारयति स्म । तेषां गृहमानुषाणां निर्वाहकरणम् । वर्षमध्ये सङ्घपूजात्रितयम्[5] । पञ्चदशशती श्रमणानां नित्यं गृहे [6]विहरति स्म । [7]तटिक-कार्पटिकानां सहस्रं समधिकं प्रत्यहमभुक्त । त्रयोदश यात्राः सङ्घपतीभूय कारिता लोकानाम् । तत्र प्रथमयात्रायां चत्वारि सहस्राणि पञ्च शतानि शकटानां सशय्यापालकानाम्, सप्तशती सुखासनानाम्, अष्टादशशती वाहिनीनाम्, एकोनविंशतिशतानि श्रीकरीणाम्, एकविंशतिः शतानि श्वेताम्बराणाम्, एकादशती दिगम्बराणाम्, चत्वारि शतानि सार्धानि जैनगायनानाम्, त्रयस्त्रिंशच्छती बन्दिजनानाम्, चतुःसहस्रतुरगाः, द्विसहस्रोष्ट्राः चतु-

---

१ घ–'व्ययकृतम्' । २ ख–'मथानां' । ३ ग-'पञ्चविंशतिशतानि हरिहरब्रह्मादि-महे०' । ४ ख–'कुर्वन्ति स्म', घ-'करोति स्म' । ५ 'सर्वदर्शनिनां' इत्यधिको ग-पाठः । ६ ख–'विरमति स्म' । ७ ग–'माङ्ककटिक-कार्प०' ।

श्चत्वारिंशदधिकशतं देवार्याः, सप्तलक्षमनुष्याः, इदं प्रथमयात्राप्रमाणम् । अग्रेतना तदधिका ज्ञेया । यथा चतुरशीतिस्तडागाः सुबद्धाः । चतुःशती चतुःषष्ट्यधिका वापीनाम् । पाषाणमयानि द्वात्रिंशद् दुर्गाणि । चतुःषष्टिर्मशीतयः । एवं लौकिकमपि कृतं मनो विनाऽपि । तथा दन्तमयजैनरथानां चतुर्विंशतिः । विंशतिशतं शाकघटितानाम् । एकविंशत्याचार्यपदानि कारितानि । सरस्वतीकण्ठाभरणादीनि चतुर्विंशतिबिरुदानि भाषितानि कविजनैः । श्रीवस्तुपालस्य दक्षिणस्यां दिशि 'श्री'पर्वतं यावत् पश्चिमायां 'प्रभासं' यावत् उत्तरस्यां 'केदार'पर्वतं यावत्, पूर्वस्यां 'वाराणसीं' यावत्, तयोः कीर्तनानि श्रूयन्ते । सर्वाग्रेण त्रीणि कोटिशतानि चतुर्दश लक्षा अष्टादश सहस्राणि अष्ट शतानि द्रव्यव्ययः पुण्यस्थाने । त्रिषष्टिवारान् सङ्ग्रामे जैत्रपदं गृहीतम् । अष्टादश वर्षाणि तयोर्व्यावृतिः ।

[2]बिरुदानि २४ वस्तुपालस्य, तद्यथा— प्राग्वाटज्ञात्यलङ्करण १ सरस्वतीकण्ठाभरण २ सचिवचूडामणि ३ कूर्चाकसरस्वती ४ सरस्वतीधर्मपुत्र ५ लघुभोजराज ६ षण्डेरातु ७ दातारचक्रवर्ति ८ बुद्धि अभयकुमारु ९ रूपि कंदर्पु १० चतुरिमा चाणाक्यु ११ ज्ञाति वाराहु १२ ज्ञाति गोपालु १३ सैदवंशाक्षयकालु १४ सांखुलारायमादमर्दनु १५ मज्जाजैन १६ गम्भीरु १७ धीरु १८ उदार १९ निर्विकारु २० उत्तमजनमाननीयु २१ सर्वजनमाननीयु २२ शान्तु २३ ऋषिपुत्रु २४ ॥

॥ इति [3]श्रीवस्तुपालप्रबन्धः ॥ २४ ॥

श्री'प्रश्नवाहन'कुले 'कोटिक'नामनि गणे जगद्विदिते ।
श्री'मध्यम'शाखायां 'हर्षपुरीया'ऽभिधे गच्छे ॥१॥

---

१ ग–'पद्मनदे' । २ 'बिरुदानि० ऋषिपुत्रु २४' इति पाठाधिकता घ–प्रतावेव ।
३ ख–'पालतेजःपालयोः प्रबन्धः' ।

'मलधारि'बिरुदविदितश्रीअभयोपपदसूरिसन्ताने[1]
श्रीतिलकसूरिशिष्यः सूरिः श्री**राजशेखरो** जयति ॥ २ ॥[2]
तेनायं मृदुगद्यैर्मुग्धो मुग्धावबोधकामेन ।
रचितः **प्रबन्धकोशो** जयताज्जिनपतिमतं यावत् ॥ ३ ॥[3]

तथा—

'कड्ढारवीरदुस्साध'वंशमुकुटो नृपौघगीतगुणः ।
बंब्बूलीपुरकारितजिनपतिसदनोच्छलत्कीर्तिः ॥ ४ ॥[4]
बप्पकसाधोस्तनयो **गणदेवो**ऽजनि 'सपादलक्ष'भुवि ।
तद्भूर्**नूलक**नामा तत्पुत्रः **साढको** दृढधीः ॥ ५ ॥
तत्सूनुः सामन्तस्तत्कुलतिलकोऽभवज्**जगसिंहः** ।
दुर्भिक्षदुःखदलनः श्री**महमदसाहि**गौरवितः ॥ ६ ॥
तज्जो जयति **सिरि**भवः षड्दर्शनपोषणो **महणसिंहः** ।
'ढिल्लयां' स्वदत्तवसतौ ग्रन्थमिमं कारयामास ॥ ७ ॥
शरगगनमनु(१४०५)मिताब्दे ज्येष्ठामूलीयधवलसप्तम्याम् ।
निष्पन्नमिदं शास्त्रं श्रोत्रध्येत्रोः सुखं तन्यात् ॥ ८ ॥[5]

इति चतुर्विंशतिप्रबन्धाः सम्पूर्णाः ॥

---

१ घ–'श्रीमलधारिगच्छे श्रीअभयसूरिसन्ताने' । २ घ– 'राजशेखरसूरीन्द्र-वादीन्द्रकृतिरियम्' । ३ अतः परं सप्तमपर्यन्तानि पद्यानामभावो घ–प्रतौ । ४ ख–'बब्बलीपूर०' । ५ घ–'श्रीः ॥ संवत् १५२० वर्षे वैशाखवदि त्रयोदश्यां भृगुवारे ॥ श्री'तपा'गच्छे श्री ४ सोमसुन्दरसूरिश्रीमुनिसुन्दरसूरिश्रीजयचन्द्रसूरिशिष्यः चतुर्विंशतिप्रबन्धानां प्रतिमेतामलीलिखत् ॥ लेखकवाचकयोः शुभं कल्याणं भूयात् भवतु इत्यादि पण्डितमेरुरत्नगणिना लिखापिता ॥ छ ॥ श्रीः ॥'

क–परिशिष्टम् ।

॥ [1]सपादलक्षीयचाहमानवंशः ॥

[2]श्रीर्भवतु । सपादलक्षीयचाहमानवंशो लिख्यते—

सं० ६०८ राजा **वासुदेवः** १ **सामन्तराजः** २ **नरदेवः** ३ **अजयराजः** 'अजयमेरु'दुर्गकारापकः ४ **विग्रहराजः** ५ **विजयराजः** ६ **चन्द्रराजः** ७ **गोविन्दराजः** ८ सुरत्राणस्य **बेगवरिस**नाम्नो जेता ९ **दुर्लभराजः** १० **वत्सराजः** ११ **सिंहराजः** सुरत्राणस्य **हेजवदीन**नाम्ना जेठाणाकजेता १२ **दुर्योजनो निसरदीन**सुरत्राणजेता १३ **विजयराजः** १४ **बप्पयिराजः** 'शाकम्भर्यां' देवताप्रासादाद् हेमादिखानिसम्पन्नः १५ **दुर्लभराजः** १६ **गंडू महमद**सुरत्राणजेता १७ **बालपदेवः** १८ **विजयराजः** १९ **चामुण्डराजः** सुरत्राणभङ्क्ता २० **दूसलदेवः** तेन 'गूर्जरत्रा'ऽधिपतिर्बद्ध्वाऽऽनीतः 'अजयमेरु'मध्ये तक्रविक्रयं कारापितः २१ **वीसलदेवः** स च स्त्रीलम्पटः महासत्यां ब्राह्मण्यां विलग्नो बलात् तच्छापाद् दुष्टव्रणसङ्क्रमे मृतः २२ **बृहत्पृथिवीराजः वगुलीसाह**सुरत्राणभुजमर्दी २३ **आल्हणदेवः सहावदीन**सुरत्राणजितः २४ **अनलदेवः** २५ **जगद्देवः** २६ **वीसलदेवः** २७ 'तुरुष्क'जित् **अमरगाङ्गेयः** २८ **पान्थडदेवः** २९ **सोमेश्वरदेवः** ३० **पृथ्वीराजः** ३१ सं० १२३६ राज्यं चीरः १२४८ मृतः **हरिराजदेवः** ३२ **राजदेवः** ३३ **बालणदेवः** ३४ 'बावरीयाल'-

---

१ **ग**–पुस्तकेऽस्याभावो वर्तते, अन्यत्र तु सद्भावः। एवं सत्यपि न चास्य **श्रीचतुर्विंशतिप्रबन्धेन** सहाङ्गाङ्गिभावोऽवगम्यते । अतः परिशिष्टरूपेणात्रास्य निर्देशः क्रियते मया। २ एतत्सम्बन्धार्थं विलोक्यतां १०३तमं पृष्ठम् । ३ **ग**–'श्रीमत्तपागच्छे पं० **सागरधर्म**गणयः तच्छिष्यपं० **कुलसार**गणयस्तेनैषा प्रतिः सम्पूर्णीकृता स्वपरोपकारार्थं ॥ मण्डूंग्रामे लिखिता, एषा प्रतिर्वाच्यमानाऽविचलकालं नन्दतात्' ।

बिरुदं तस्य **वीरनारायणः** तुरुष्कसमसदीनयुद्धे मृतः ३५ **वाहडदेवो** 'मालव'जेता ३५ **जैत्रसिंहदेवः** ३६ श्री**हम्मीरदेवः** ३७ सं० १३४२ राज्यं १३५८ युद्धे मृतः; हस्ती ४ हस्तिनी ४ अश्वसहस्र ३० दुर्ग १० एवं प्रभुः सत्त्ववान् । शुभं भवतु ॥ संवत् [1] १५२७ कार्तिकमासे शुक्लपक्षे पञ्चम्यां तिथौ सोमे लिखितं॥

ख–परिशिष्टम् ।

श्रीआर्यनन्दिलसूरिसन्दब्धो

॥ [2] वैरोट्यास्तवः ॥

नमिऊण **पासनाहं** असुरिंदसुरिंदवंदिअदेवं ।
वइरुट्टाए थुत्तं अहयं समरामि भत्तीए ॥ १ ॥
जा **धरणो**रगदइआ देवी **पउमावई** य **वइरुट्टा** ।
सप्पसहस्सेहि जुआ देवा किर किंकरा जाया ॥ २ ॥
नागिणि नागारूढा नागकरा नागभूसियसरीरा ।
नागेहिं सिरमाला नागमुद्दा सा जए जयउ ॥ ३ ॥
धरणिंदपढमपत्ती **वइरुट्टा** नाम नागिणी विज्झा ।
सप्पकरंडगहत्था सप्पाभरणा य जा निच्चं ॥ ४ ॥
वासुगि१ **अणंत**२ **तक्खग**३ **कंकोलयं**४ नाम **पउम** ५**महपउमा**६ ।
संखकुली७ **ससि**नामा ८अट्ठ कुलाई च धारेइ ॥५॥
विंछिअ-कन्न-सिआली-कंकाही-गोरसप्पसप्पे अ ।

---

१ ख– '१५१३ वर्षे आषाढ वदि ८ शुक्रे श्री'उन्नतदुर्गे' ओ०**शाङ्करलिखितम्** ॥ श्री'तपा'पक्षपं०चारित्रहंसगणीनां पुस्तिका । मङ्गलमस्तु । श्रीरस्तु । शिवमस्तु । **नेमिनाथमस्तु** ॥ श्रीः । छ । छ । जैनमस्तु ॥ छ ॥ श्रीः ॥ छ ।' २ प्रेक्ष्यतां द्वादशं पृष्ठम् ।

गोहे उंदुर चित्ती किकिंडुअ हिंडु अ वसे अ ॥ ६ ॥
वंतरगोणसजाई सत्तवडा अहिवडा य परडा य ।
भमरसिराहिधिरोलियघिरोलियाणं च नासेइ ॥ ७ ॥
हुंकारंतं च विसं अविसट्टविसट्टपल्लवे चरइ ।
पारस्सनाम श्राँ ह्राँ पउमावइधरणराएणं ॥ ८ ॥
सप्प ! विसप्प ! सरीसव ! धराणि गच्छाहि जाहि रे तुरिअं ।
जंभिणि थंभिणि बंधणि मोहणि हुं फुट्टकारेणं ॥ ९ ॥
जो पढइ जो अ निसुणइ वइरुट्टामंतसंथवं पुरिसो ।
तस्सासेसविसाइं कायं न फुसंति भत्तिजुत्तस्स ॥ १० ॥
घयगुलखीरविमिस्सं महुरं पउरं च जो बलिं दइ ।
साहूण भत्तपाणं वइरुट्टा तं परिक्खेइ ॥ ११ ॥
इअ धरणोरगदइआ अन्नेहि वि निअकुलेहिं विउलेहिं ।
देवी करेउ रक्खं वइरुट्टा भविअलोअस्स ॥ १२ ॥
नागिणि नागलोइ वइरुट्ट सरावी
जो तसु नाम लेइ तसु असुहनिवारी ।
अज्ञाणंदिलेण संदिट्ठं एहिं थंढिलिमाहिवसेव ॥ १३ ॥
अहववसेवं नाहिडसेवं जाहि जाहि आसीविसमंडल ! ।
नागिणिपुत्तह एह कहिज्जउ एह आण म न लंघिज्जउ ॥ १४ ॥
जीवउ नागिणि नागलोउ अहव अलंजरवाउ ।
जिणि अणाह सणाह किउ नेउरि छुटउ पाउ ॥ १५ ॥
दिसि बंधउ अह दिसि बंधउ बंधउ नइ ळळ्ळु ।
अम्हि अरिहंत दिकरा घोलउ खंधिहि ळळ्ळु ॥ १६ ॥
देवदेवस्स जं छत्तं तस्स छत्तस्स जो भओ ।
तेण छाएमि अप्पाणं मा मे हिंसंतु पन्नगा ॥ १७ ॥
ॐ ठः ठः ठः स्वाहा । एवं
दवदेवस्स जं छत्तं तस्स छत्तस्स जो भओ ।
तेण छाएमि अप्पाणं मा मे हिंसंतु भूअगा ॥ १८ ॥

देवदेवस्स जं छत्तं तस्स छत्तस्स जो झओ ।
तेण छाएमि अप्पाणं मा मे हिंसंतु रक्खगा ॥ १९ ॥
देवदेवस्स जं छत्तं तस्स छत्तस्स जो झओ ।
तेण छाएमि अप्पाणं मा मे हिंसंतु जोइणी ॥ २० ॥
देवदेवस्स जं छत्तं तस्स छत्तस्स जो झओ ।
तेण छाएमि अप्पाणं मा मे हिंसंतु साइणी ॥ २१ ॥
देव०,, ,, ,, मा मे हिंसंतु डाइणी ॥ २२ ॥
,, ,, ,, ,, मा मे हिंसंतु चोरगा ॥ २३ ॥
,, ,, ,, ,, मा मे हिंसंतु वालगा ॥ २४ ॥
,, ,, ,, ,, मा मे हिंसंतु हिंसगा ॥ २५ ॥
,, ,, ,, ,, मा मे हिंसंतु मूसगा ॥ २६ ॥
,, ,, ,, ,, मा मे हिंसंतु मुग्गला ॥ २७ ॥
,, ,, ,, ,, मा मे हिंसंतु गुज्झगा ॥ २८ ॥
पाससामि जो नमइ तिसंझं हलिसहि जम्म वि जाइ अवंझं ।
कमठमहासुरकयउवसग्गं आढिअकोवं वंझं हसं ॥ २९ ॥
मुहि चंदप्पह हियइ जिणु मत्थइ **पारिस**नत्थ ।
इणि मुज्झिहिं मुज्झिउ को फेडणाइ समत्थ ? ॥ ३० ॥
उरि मुद्दि सिरिमुद्द पायमुद्द ।
इणि मुद्दि मुद्दिउ हिंडइ चारि समुद्द ॥ ३१ ॥
संखिहि तुरिहि आहविअ सामिअ ! दिन्निअमुद्द ।
एअ दुलंघी कोइ न लंघइ **पारसनत्थि** अमुद्द ॥ ३२ ॥

ग--परिशिष्टम् ।

॥ 'उवसग्गहरं स्तोत्रम् ॥[1]

उवसग्गहरंपासं, पासं वंदामि कम्मघणमुक्कं ।
विसहरविसनिन्नासं मंगलकल्लाणआवासं ॥ १ ॥
[उपसर्गहरपार्श्वं, पार्श्वं वन्दे कर्मघनमुक्तम् ।
विषधरविषनिर्णाशं मङ्गलकल्याणावासम् ॥ १ ॥]
विसहरफुलिंगमंतं, कंठे धारेइ जो सया मणुओ ।
तस्स गहरोगमारी--दुट्ठजरा जंति उवसामं ॥ २ ॥
[विषहरस्फुलिङ्गमन्त्रं कण्ठे धारयति यः सदा मनुजः ।
तस्य ग्रहरोगमारिदुष्टज्वरा यान्त्युपशमम् ॥ २ ॥]
चिट्ठउ दूरे मंतो, तुज्झ पणामो वि बहुफलो होइ ।
नरतिरिएसु वि जीवा, पावंति न दुक्खदोगच्चं ॥ ३ ॥
[तिष्ठतु दूरे मन्त्रस्तव प्रणामोऽपि बहुफलो भवति ।
नरतिर्यक्ष्वपि जीवाः प्राप्नुवन्ति न दुःखदौर्गत्यम् ॥ ३ ॥]
तुह संमत्ते लद्धे, चिंतामणिकप्पपायवब्भहिए ।
पावंति अविग्घेणं, जीवा अयरामरं ठाणं ॥ ४ ॥
[तव सम्यक्त्वे लब्धे, चिन्तामणिकल्पपादपाभ्यधिके ।
प्राप्नुवन्त्यविघ्नेन जीवा अजरामरं स्थानम् ॥ ४ ॥]
इअ संथुओ महायस !, भत्तिब्भरनिब्भरेण हियएण ।
ता देव ! दिज्ज बोहिं, भवे भवे पासजिणचंद ! ॥ ५ ॥
[इति संस्तुतो महायशो, भक्तिभरनिर्भरेण हृदयेन ।
तद् देव ! देहि बोधिं भवे भवे पार्श्वजिनचन्द्र ! ॥ ५ ॥]

---

१ दृश्यतां सप्तमं पृष्ठम् । २ इदं स्तोत्रमनुज्ञातश्रीपार्श्वनाथसन्निधिभिः श्रीपार्श्व-यक्ष-पद्मावती-धरणेन्द्रैरधिष्ठितमतस्तत्पक्षानुसारिण्यपि व्याख्या वर्तते । एत-ज्जिज्ञासुभिरवलोक्यतामस्य श्रीजिनप्रभसूरिकृता वृत्तिर्या मया सम्पादिता श्रीदेवचन्द्र-लालभाईजैनपुस्तकोद्धारग्रन्थमालायां 'सप्तस्मरणानि' इति सञ्ज्ञके ग्रन्थे प्रसिध्य-मानेऽस्ति ।

घ–परिशिष्टम् ।

॥ [1]श्रीपादलिप्तसूरिकृता वीरस्तुतिः ॥[2]

गाहाजुअलेण जिणं मयमोहविवज्जिअं जिअकसायं ।
थोसामि तिसंझाए तं निस्संगं **महावीरम्** ॥ १ ॥
[गाथायुगलेन जिनं मदमोहविवर्जितं जितकषायम् ।
स्तोष्ये त्रिसन्ध्यं तं निःसङ्गं **महावीरम्** ॥ १ ॥]
सुकुमालधीरसोमा रत्तकसिणपंडुरा सिरिनिकेया ।
सीयंकुसगहभीरू जलथलनहमंडणा तिन्नि ॥ २ ॥
न चयंति **वीर**लीलं हाउं जे सुरहिमत्तपडिपुन्ना ।
पंकयगयंदचंदा लोअणचंकमियमुहाणं ॥ ३ ॥
[सुकुमारधीरसौम्या रक्तकृष्णपाण्डुराः श्रीनिकेताः ।
शीताङ्कुशग्रहभीरवो जलस्थलनभोमण्डनास्त्रयः ॥ २ ॥
न च्यवन्ते **वीर**लीलां हातुं ये सुरभिमत्तप्रतिपूर्णाः ।
पङ्कजगजेन्द्रचन्द्रा लोचनचङ्क्रमितमुखानाम् ॥ ३ ॥]
एवं **वीर**जिणिंदो अच्छरगणसंघसंथुओ भयवं ।
पालित्तयमयमहिओ दिसउ खयं सव्वदुरिआणं ॥ ४ ॥
[एवं **वीर**जिनेन्द्रोऽप्सरोगणसङ्घसंस्तुतो भगवान् ।
पादलिप्तयमकमहितो दिशतु क्षयं सर्वदुरितानाम् ॥ ४ ॥]

एतत् पद्यचतुष्टयं निम्नलिखितपद्ययमलपूर्वकं तृतीयस्मरणरूपेण स्मर्यतेऽञ्चलगच्छानुयायिभिः—

जयइ नवनलिणकुवलयविअसियसयवत्तपत्तलदलच्छो ।
वीरो गयंदमयगलसुललिअगइविक्कमो भयवं ॥ १ ॥
[जयति नवनलिनकुवलयविकसितशतपत्रपेलवदलाक्षः ।
वीरो गजेन्द्रमदकलसुललितगतिविक्रमो भगवान् ॥ १ ॥]

---

१ प्रेक्ष्यतां सप्तविंशं पृष्ठम् । २ अस्याः सुवर्णसिद्धिप्रतिपादनव्याख्यापुरस्सरा टीका समस्ति, परन्तु सा नाद्यापि प्रकाश्यं नीता केनापि ।

अज्ज वि वहइ सुतित्थं अखंडियं जस्स 'भरह' वासंमि ।
सो **वद्धमाण**सामी तिअलुक्कदिवायरो जयउ ॥ २ ॥
[अद्यापि वहति सुतीर्थमखण्डितं यस्य 'भरत'वर्षे ।
स **वर्द्धमान**स्वामी त्रैलोक्यदिवाकरो जयतु ॥ २ ॥]

ङ—परिशिष्टम् ।

॥ 'शान्तो वेषः'स्तवनम् ॥

शान्तो वेषः शमसुखफलाः श्रोतृरम्या गिरस्ते
कान्तं रूपं व्यसनिषु दया साधुषु प्रेम शुभ्रम् ।
इत्थम्भूते हितकृतपरेस्त्वय्यसद्भाविबोधे
प्रेमस्थाने किमिति कृपणा द्वेषमुत्पादयन्ति ? ॥ १ ॥[१]

अतिशयवती सर्वा चेष्टा वचो हृदयङ्गमं
शमसुखफलः प्राप्तो धर्मः स्फुटः शुभसंश्रयः ।
मनसि करुणा स्फीता रूपं परं नयनामृतं
किमिति सुमते ! त्वय्यन्यत् स्यात् प्रसादकरं सताम् ? ॥२॥[२]

निरस्तदोषेऽपि तरीव वत्सले
कृपात्मनि त्रातरि सौम्यदर्शने ।
हितोन्मुखे त्वय्यपि ये पराङ्मुखाः
पराङ्मुखास्ते ननु सर्वसम्पदाम् ॥ ३ ॥[३]

सर्वसत्त्वहितकारिणि नाथे, न प्रसीदति मनस्त्वयि यस्य ।
मानुषाकृतितिरस्कृतमूर्त्ते–रन्तरं किमिह तस्य पशोर्वा ? ॥४॥[४]

त्वयि कारुणिके न यस्य भक्ति–र्जगदभ्युद्धरणोद्यतस्वभावे ।
न हि तेन समोऽधमः पृथिव्या–मथवा नाथ ! न भाजनं गुणानाम्॥५॥[५]

---

१ विलोक्यतां षट्सप्ततितमं पृष्ठम् । २ मन्दाक्रान्ता । ३ हरिणी । ४ वंशस्थविलम् । ५ शालिनी । ६ मालभारिणी, "साऽयगाः स्मर्था मालभारिणीत्यस्या लक्षणं छन्दोऽनुशासने ।

एवंविधे शास्तरि वीतदोषे, महाकृपालौ परमार्थवैद्ये ।
मध्यस्थभावोऽपि हि शोच्य एव, प्रद्वेषदग्धेषु क एष वादः ? ॥६॥[1]

न तानि चक्षूंषि न यैर्निरीक्ष्यसे
न तानि चेतांसि न यैर्विचिन्त्यसे ।
न ता गिरो या न वदन्ति ते गुणान्
न ते गुणा ये न भवन्तमाश्रिताः ॥७॥[2]

तच्चक्षुर्दृश्यसे येन, तन्मनो येन चिन्त्यसे ।
सज्जनानन्दजननी, सा वाणी स्तूयसे यया ॥८॥[3]

न तव यान्ति जिनेन्द्र ! गुणा मितिं
मम तु शक्तिरुपैति परिक्षयम् ।
निगदितैर्बहुभिः किमिहापरै-
रपरिमाणगुणोऽसि नमोऽस्तु ते ॥९॥[4]

च- परिशिष्टम् ।

॥ [5]श्रीवस्तुपालकृतपुण्यकृत्यस्तुतिः ॥

सपञ्चशतमानकं निजपदोत्थधूलीकण-
प्रणुन्नजनतैनसं जलधिसङ्ख्यसाहस्रकम् (४५००) ।
सुखासन-सुवाहिनीप्रमुखरूपसच्छ्रीकरी-
शताष्टदश(१८००)सङ्ख्यया समजनि मानमेषां क्रमात् ।१।[6]

करणपक्षशर(५२५)प्रमितो युतो, विविधदन्तविनिर्मितयुक्तिभिः ।
सह बभूव सुकर्मपथे रवि-गेण इवामरयानचयः क्षितौ ॥२॥[8]

---

१ उपजातिः । २ उपेन्द्रवज्रा । ३ अनुष्टुप् । ४ द्रुतविलम्बितम् । ५ सन्तुल्यतां यत् प्रोक्तं २५७तमे पृष्ठे । ६ पृथ्वी, चतुर्थे चरणे त्वष्टादशाक्षराणि । ७ देवालयसमूहः। ८ तविलम्बितम् ।

विश्वाग्निविश्वोन्मित(३३३)सूरिवर्ग-
श्चतुःसहस्री द्विशती (४२००) युता च ।
सङ्ख्या मुनीनां च दिगम्बराणा-
मेकादशानीह शतानि (११००) सङ्घे ॥३॥[1]

त्रयः सहस्रास्त्रिशती (३३००) च भट्टाः
शतं च सार्द्धं (१५०) वरनर्तकीनाम् ।
अश्वास्तु वेदाङ्कसहस्र(४०००)सङ्ख्याः
साशीति चत्वारि शतानि(४८०) तुरुष्यः ॥४॥[2]

विक्रमार्कसमये सुरगर्षि—ब्रम(१२६१)वत्सरकृतादिमयात्रः ।
इत्थमद्भुतसमृद्धिसुकीर्ति—र्वस्तुपालसचिवः स मुदेऽस्तु ॥५॥[3]

कोटीनां त्रिशतानि सप्ततिरहो कोटयस्त्रिभिः साधिका
लक्षाः सप्ततिरद्भुतैकसुकृतेष्वासन् व्ययैः सर्वतः ।
मात्रा द्वादश यस्य सार्द्धसहिताः पूर्वोक्तसामग्रिका
इत्थं कल्पतरुः श्रितार्तिहरणे श्रीवस्तुपालः कलौ ॥६॥[4]

जैनागारसहस्रपञ्चकमिति स्फारं च पादाधिकं
लक्षं श्रीजिनमूर्तयः सुविहिताः प्रोत्तुङ्गमाहेश्वराः ।
प्रासादाः पृथिवीतले ध्वजयुताः सार्द्धं सहस्रद्वयं
प्राकाराः परिकल्पिता निजधनैर्द्वात्रिंशदत्र ध्रुवम् ॥७॥[5]

सत्रागारशतानि सप्त विमला वाप्यश्चतुःषष्ट्यः
प्रोच्चैः पौषधमन्दिराणि सुमहज्जैनाश्च शैवा मठाः ।
विद्यायाश्च तथैव पञ्चशतिकाः प्रत्येकतः प्रत्यहं
पञ्चत्रिंशशतानि जैनमुनयो गृह्णन्ति भोज्यादिकम् ॥८॥[6]

१–२ उपजातिः । ३ स्वागता । ४–६ शार्दूल०

शतत्रयं षष्टियुतं प्रपाणां
सरोवराणां हि शतद्वयं च ।
स्नानार्थकुम्भाक्षतपट्टसूरि—
सिंहासनानां न हि काऽपि सङ्ख्या ॥९॥[१]
दत्ताश्चतुर्विंशतिवास्तुकुम्भा, हैमारविन्दोज्ज्वलजादराणाम् ।
वर्षाशनानां हि सहस्रमेकं, तपस्विनां वेदमिताः सहस्राः ॥१०॥[२]
इत्थं कृतज्ञेन कृतः कुकर्म—मर्मप्रहाराय महोत्सवेन ।
धर्मव्ययो धर्मधुरन्धरेण, श्रीवस्तुपालेन जिनप्रसादात् ॥११॥[३]

छ—परिशिष्टम् ।

॥ श्रीचतुर्विंशतिप्रबन्धगतपद्यानामकाराद्यनुक्रमः ॥

अ	
अग्घायंति महुयरा	६६
[४]अग्रे गीतं सरसकवयः	३
अच्छाच्छाभ्यधिका०	१२९
अजित्वा सार्णवामुर्वी—	२२६
अज्ज वि सा परितप्पइ	६१, ७०
अज्ज वि सा सुमरिज्जइ	६७
अणफूल्लिय फुल्ल	३६
अदृष्टे दर्शनोत्कण्ठा	६३
अद्य मे फलवती	२३८
अद्य मे सफला प्रीति—	६७
अधीता न कला काचित्	२२५
अध्यापितोऽसि पदवी०	७०
अनादिरव्यक्त०	१९८
अनिःसरन्तीमपि	२२२
अनेकयोनिसम्पाता—	६०
अन्धा एव धनान्धाः स्यु—	२०८
अपूर्वेयं धनुर्विद्या	४१
अभङ्गवैराग्य०	२३८
अमुमकृत यदङ्गनां	१७८
अंबं तंबच्छीए	२४
अयसाभिओगसंदू—	२६
अये भेक ! च्छेको	१०५
अर्थेन प्रथमं कृतार्थ०	१
अर्हतस्त्रिजगद्वन्द्यान्	९३
अवधारणशक्तयां तं	४६

१—३ उपजातिः । ४ अत्र चरणादीनामपि समावेशः क्रियते । ५ श्रीभर्तृहरि-कृते वैराग्यशतके (श्लो. ६६) ।

अष्टवर्षं निजं बाल- ४५
¹अष्टौ हाटककोटय० ३१
अस्थाने बद्धमारम्भो १८१
अस्मात् विचित्रवपुष० ६२
अस्माभिर्यदि वः कार्यं ६५
अस्माभिश्चतुरम्बु० ९
अस्मिन्नसारे संसारे २२१
अस्याः सर्गविधौ प्रजा० १७६
अहयो बहवः सन्ति ३९

आ

आकृतिर्गुणसमृद्धि० २०७
आकृष्टस्तेन मन्त्रेण ४३
आगतस्य निजगेहमध्यरे १२३
आगत्य बलभीवक्त्रं ४३
आपाण्डुगण्डफलकां ४३
आयान्ति यान्ति च परे २४९
आयुर्यौवनवित्तेषु २२६
आरम्भगुर्वी क्षयिणी ५९
आरुक्षाम नृप० १२५
आरोहन्ती शिरःस्थान्ता- २२६
आलब्धा कामधेनुः ९०
आलेख्ये चित्रपतिते १७४
आलोकवन्तः सन्त्येव ८४
आवयोश्च पितृपुत्र० २०७
आसन्नग्रामभैक्षेण ४६
आस्यं कस्य न वीक्षितं २३०
आः सामर्थ्य न सहे १२५
आह्लादं कुमुदाकरस्य २५५

इ

इक्केण कुच्छहेणं ६६
इच्छासिद्धिसमुन्नते २३४
इतश्च सा शिलादित्य- ४५
इति दुःखौघसंघट्टाद् ४७
इति विपद्वितो मृत्यु- २४५
इति श्रुत्वाऽकुपद् बाल- ४५
इत्थं वदन् महीपाल- ४४
इत्युक्तोऽपि विषण्णात्मा ४३
इत्युक्त्वा कर्करं सूक्ष्म- ४४
इत्युक्त्वाऽम्बां समापृच्छ्य ४६
इह लोए च्चिय कोवो ९

उ

उत्तश्च रे कथ हंसि ४४
उच्चाटने विद्विषतां २४१
उच्चगेव समारोप्य २०८
³उज्जितसेलसिहरे ८९
उत्तरओ हिमवंतो १४९
उत्तिष्ठन्त्या रतान्ते ८२
उपकारसमर्थस्य १८२
उपद्रवस्तु क्षुद्रेषु १८
उवयारह उवयारस्स १५

ए

एकदा मातरं साध्वीं ४५
एकदेहविनिर्माणा १९६
एकधारापतितस्तेऽस्य १८५
एकं ध्याननिमीलना० ८२
एकादशाधिके तत्र ६०
एकस्त्वं भुवनो० २४१
एतच्च प्रथमं ज्ञात्वा ४८

क

⁵कः कण्ठीरवकण्ठ० २२

१ इद पद्यं भोजप्रबन्धे (पृ. ५१) शार्ङ्गधरपद्धत्यां च दृश्यते। २ विक्रमोर्वशीये (१-८)। ३ सिद्धस्तवसूत्रे (श्लो. ४)। ४ वेणीसंहारनाटके प्रथमेऽङ्के (श्लो. ३)। ५ मुद्रितकुमुदचन्द्रनाटके (अ. १, श्लो. २२)।

कथासु ये लब्धरसाः ६५
कदाचिदागतास्तत्र ४४
कलयसि किमिह कृपाणं १२९
कालिकाले महाघोरे १९२
कल्पद्रुमतरसौ २३४
कवाटमासाद्य यः० ८५
कः सिंहस्य चपेट० १८३
कामं स्वामिप्रसादेन २३५
कायः कर्मचरोऽयं तन्- २०९
कालउ कंबलु अन्नुमी ३२
कालः केलिमलङ्करोतु २१३
कालान्तरेण तत्र पुरे ४६
कालेन तत्र साऽसूत ४३
कालेन सौनिकेनेव २०९
किं कुर्मः कमुपालभेमहि २५६
किन्तु त्रिशपचिताऽस्मि २०७
कियती पञ्चसहस्री ७७
कीर्तिः कैः कति १३१
कीर्तिस्ते जातजाड्येव ५१
कुमारपाल ! मन १०६
कुमारपाल रणहडि १०८
कैषा भूषा शिरोऽर्णां १२७
क्रमेण मन्दीकृत० २२२
क्रमेण वर्द्धमाते तौ ४३
क यातु कायातु १२५
क्षारोऽब्धिः शिखिनो १३०
क्षिप्त्वा वारिनिधि० ९९
क्षुण्णाः क्षोणिभृता० १८५

ख

खद्योतमात्रतरला २५६
खवर्त्मना गतान्यह्निद् ४८
खेटामिथं महास्थान- ४३

ग

गङ्गाऽन्तर्मागधे तीर्थे ८७
गतिरन्या गजेन्द्रस्य १८३
[1]गुणसेण अग्गिसमा ५१
[2]गुणसेणवाणमंतर ५१
गुरुर्भिषग् युगादीश- २५४
गुलसिउं चावइं तिल० ३२
गृहचिन्तामर० २४६
गृहीत इव केशेषु २४६
गोविन्दनन्दनतया ११३
गौरवाय गुणा एव ४
गौर्जराणामिदं राज्यं २५४
ग्रावाणो मणयो हरि० २२३

च

[3]चक्किदुगं हरिपणगं ४९
चतुर्दश तु वैकुण्ठाः १२१
चाटुकारगिरा गुम्फैः ३५
चित्रस्था अपि चेतांसि १३३
चिन्ताचक्रहते चित्ते ४७
चेतः सार्द्रतरं वचः २५
चौलुक्यः परमार्हतो २२९

छ

छत्रच्छायाछलेनामी २०९
छायाकारणि सिरि ६५

ज

जइ रक्खिज्जइ १९५
जं दिट्ठी करुणातरंगियपुडा ५०; ८३
जन्मस्थानं न खलु ७९
[4]जयविजया य सहोयर ५१
जयो वा मृत्युर्वा २१३
जलधेरपि कल्लोला- ६२
जइ जलइ जलउ लोए ५२

१-२ समरादित्यकथाया भूमिकायां (पृ. १०)। ३ आवश्यकनिर्युक्तौ !
४ समरादित्यकथाया भूमिकायां (पृ. १०)।

[1]जह जह पएसिणि २५
जा जस्स ठिई जा २२८
जितश्चेत् पुरुषो लक्ष्म्या १४९
जिते च लभ्यते लक्ष्मी– २५२
जीतउं कहिं जणेहिं २११
जीयं जलबिंदुसमं ८०
जीवितैकफलमुद्यमार्जितं २५३
जे के वि पहू ६७

त

तं लब्ध्वा पुस्तकं मक्षु– ४६
तइया मह निग्गमणे ६४
तइ वि वरनिग्गयदलो ७२
तटविपिनविहारो० १२८
ततोऽथाकृष्य वणिजा ४८
तत्तीसीयली मेलावा ६८
तद् गत्वा तत्र तैरुक्तं ४७
तद्गिरा खिद्यमानोऽर्भे ४४
तर्कोऽप्रतिष्ठः श्रुतयो १२४
तवोपकुर्वतो धर्म २३२
तादृक्प्रभावनावीर– ४५
तां न दत्ते पुना रङ्को ४८
ताम्रपर्णीतटोत्पन्नै– २४६
तावन्निपिच्छमधोषणां १८
तावदध्यापकस्यान्तं ४३
तावल्लीलाकवलित० २२०
तीर्थं शत्रुञ्जयाह्वं यद् ४५
तृणं शूरस्य जीवितम् २५३
[2]तेजसां न हि वयः ५५
तेन कर्करशस्त्रेण ४४
ते मुग्गडा हराविया १९५
त्वत्कृपाणविनिर्माण– १२९
त्वत्प्रसादकृते नीडे २३२
त्वत्प्रारब्धप्रपण्च० १२८

द

दसपाणं पुप्फफलं ३५
दत्तानि दश लक्षाणि ४१
ददाति लोभ एवैको १०५
[3]दधिमथनविलोल० १२६
दानेन भूतानि २४३
दिज्जइ वंकग्गीवा– ७३
दिदृक्षुर्मिक्षुरायातो ४१
दुःखाग्निर्वा स्मराग्निर्वा २०९
दृप्यद्भुजाः क्षितिभुजः २०६
दृष्टस्तेन शरान् ११९
दृष्टिर्मिष्टा भूपतीनां २०८
देयात्सुवाङ्मयं मे १
देव ! त्वद्भुजदण्ड० १३१
देव ! त्वं मलया० १३०
देव ! सेवकजनः स २०७
देव ! स्वर्नाथ ! कष्टं १२२
देवाज्ञापय किं करोमि १७१
[4]देवी पवित्रितचतु० ११४
दैवयोगाज्जितं बौद्धैः ४५
दो वि गिहि(ह)त्था ८४
द्वादशार्का वसवोऽष्टौ १२०

ध

धनी धनात्यये जाते २०८
धन्यास्त एव धवलायत० ७२
धन्यास्ते ये न पश्यन्ति ४६
धर्मलाभ इति प्रोक्ते ३४
धिग् वृत्तनृत्तमुचितां ५९
धूवे पक्खोवासो १९२

न

न कृतं सुकृतं किञ्चित् २५५

१ निशीथभाष्ये। २ रघुवंशे (स. ११, श्लो. १)। ३ बालभारते (स. ११, श्लो. ६)। ४ नैषधीयचरिते (स. ११, श्लो. ६४)।

न खानिमध्यादुद० १९८
न गङ्गां गाङ्गेयं ३४
न ध्यानं तनुषे २१६
न नाम्ना नो वृत्त्या ३९
नमोऽस्तु हरिभद्राय ५४
नयचक्रस्य तर्कस्य ४६
[1]नवसयतेणउएहिं १५२
नवि मारियइ नवि ३२
न सर्वथा कश्चन २०८
नव्योद्वाहविधौ १०१
नागेन्द्रगच्छसत्केषु ४८
नास्ति तीर्थमिह २०७
निजां स्वसारं स ददौ ४४
[2]निपीय यस्य क्षिति० १२४
निरर्थकं जन्म गतं १३२
[3]निवपुच्छिएण गुरुणा २६
नृपव्यापारपापेभ्यः २२८
नेत्रेन्दीवरिणी १७०
नेदीयानिह बाहुना २१३
नोद्घाटयन्ति तच्छिष्या ४७
नोन्मूलयामि चेद् बौद्धान् ४५
न्युञ्छने यामि वाक्यानां ७२

प

पई मुक्काण वि तरुवर! ६७
पत्तमवलंबिय ३१
पदं सपदि कस्य न ३९
पद्मासनसमासीनः १९२
पन्थानमेको न कदापि २१८
परिच्छेदातीतः १३४
परिसेसियहंसउलं ६६
पसु जेम पुलिंदउ ६६
पालित्तय! कहसु फुडं २६
पारेतजनपदान्त– १५१
पीलुवृक्षमहाजाख्यां ५७
पीयूषादपि पेशलाः २३४
पुण्यलक्ष्म्याश्च कीर्तेश्च ९०
पुन्ने वाससहस्से ३४
पुरस्कृत्य न्यायं २०८
पुरुषः सम्पदामग्र– २५०
पुष्पस्रग्दामरुचिरं २४१
पूजाकोटिसमं स्तोत्रं १९२
पूर्वाह्ने प्रतिबोध्य ९०
प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य १५९
प्रभुप्रसादस्तारुण्यं ६
प्रयोजकान्यकार्येषु २०९
प्रावृट्काले पयोराशि० २४२
प्रियं वा विप्रियं वाऽपि १२४
प्रियादर्शनमेवास्तु ७१; १३४

ब

बाला चंकमंती पए पए ६२
बालो मे वृषभो १०१
बिन्दव: श्रीयशोवीर! २४७
बुभुक्षित: किं न करोति ११०
बौद्धैर्मुधा जगज्जग्धं ४६

भ

भग्ना पूर्वलभी तेन ४८
भजते विदेशमधिकेन १२१
भवस्याभूद् भाले १२८

१ पाठभेदपूर्विका गाथेयं दृश्यते **श्रीधर्मघोषसूरिकृतकालसप्ततिकाया**मेकचत्वारिंशत्तमगाथारूपेण। **सन्देहविषौषध्यां** श्रीजिनप्रभसूरिभिः प्रोक्तं यदस्या मूलस्थानं **तित्थोगालीपइन्नय**सञ्ज्ञको ग्रन्थः। **प्रथमानुयोगसारोद्धार**द्वितीयोदये गाथेयं समस्तीति श्रीमेरुतुङ्गसूरयः। २ **नैषधीयचरित्रे** (स. १, श्लो. १)। ३ **विशेषावश्यकभाष्ये** (गा. ९३४)।

भक्ता कावन भूरि० ८०
भिक्खयरो पिच्छइ ८५
भुंजइ आहाकम्मं १४
भूत्वा व्योमनि साऽवादीत् ४६
भूपभूपल्लवप्रान्ते २४५
भूमौ मुमोच तं तर्क- ४६
[1]भोगा भङ्गुरवृत्तयो ३
[2]भोगे रोगभयं सुखे ३०

म

मग्नैः कुटुम्बजम्बाले ८७
[3]मदेन मानेन मनोभवेन ८३
मङ्गोशृङ्गं शक्रयष्टि० ३१
मनसा मानसं कर्म ८१
मन्ये मन्दधियां विधे ! २५६
मयनाहिसुरहिए– ८४
मर्दय मानमतङ्गज० ६१
मलओ सचंदणु च्चिय ६६
मलमूत्रादिपात्रेषु ७१
मल्लवादिनमाचार्य ४७
मल्लवादिनि जल्पाके ४६
महाजनाचारपर० ५७
महाव्रतानि पञ्चैव ९३
माणसरहिएहिं ६६
माता जगाद नो वेद्मि ४४
मानं मुञ्च सरस्वति ! १८९
मार्गे कर्दमदुस्तरे २१८
मा स्म सीमन्तिनी काऽपि २३१
मासान्मांसलपाटला० २५०
मिता भूः पत्याऽपां स ३१
मित्रस्नेहभरैर्दिग्धो १८१
मुधा मधु मुधा सीधु १२०
मृगेन्द्रं वा मृगारिं वा १८१
मृत्वाऽपि पञ्चमो गेयः २९

य

[4]यच्चिन्त्यते परस्य १७
यद्गङ्गो दृषदो १९
यत् पश्यन्ति क्षणि० १७६
यथा यूनस्तद्वत्परम० ११६
यथा नदी विनाऽम्भोदात् १२
यदीदृशेषु कार्येषु १२४
यदेतत् स्वच्छन्दं १७९
यद् दाये द्यूतकारस्य २३३
यद् दूरं यद् दुराराध्यं २४
यन्मयोपार्जितं पुण्यं २५५
यस्मिन् कुले यः २३८
यस्मै स्वयंवरगत० १
यशोवीर ! लिखत्याख्यां २४७
याचको वञ्चको व्याधिः ११४
यामः स्वस्ति तवास्तु ६२
या रागिणि विरागिण्यः २५५
यास्यामीति जिनालये १९१
युष्मादृशाः कृपणकाः ६
येनागच्छन्ममाख्यातो २४२
येन केन न च २०७
येनेदं भक्षितं भक्ष्यं १०
ये पापप्रवणाः स्व० २३२
योग्यं सुतं च शिष्यं च ६०
यौवनेऽपि मदनाग्न २०७

र

रवेरेवोदयः श्लाघ्यः ७६
रसावेशे हि कालो जै- १२९
रसेन तेन स्पृष्टस्य ४७

१-२ वैराग्यशतके (श्लो. २९, ३१)। ३ अयोगव्यवच्छेदिकाद्वात्रिंशिकायां (श्लो. २५)। ४ अयं पद्यांशो न वेति शङ्का समस्ति।

राजर्षिः पूज्यते यस्य	५
राज्याभिषेके कनका०	१
[1]राज्ये सारं वसुधा	७१
रामो नाम बभूव	८२
रुष्टा शासनदेव्यूचे	४६
रूढिः किलैवं वृषभः	१०१
रूपं रहो धनं तेजः	८
ल	
लक्ष्मीं चलां त्याग०	२४१
लक्ष्मीश्चला शिवा चण्डी	२२१
लज्जिज्जइ जेण जणे	८१
लब्धाः श्रियं सुखं स्पृष्टं	२५४
लब्ध्वाऽऽस्वादं पुमान् यत्र	२१०
लावण्यामृतसार०	८७
लोकः पूजितपूजकः	१०
लोकः पृच्छति मे वार्तां	२२६
व	
वक्त्रं पूर्णशशी सुधा०	७९
वञ्चयित्वा कार्पटिकं	४८
वञ्चयित्वा जनानेतान्	२२७
वपुरेव तवाचष्टे	४९
वरं सा निर्गुणाऽवस्था	११६
वरं प्रज्वलिते वह्नौ।	११६
वरि वियरा(रया?) जहिं	२२४
वलभीपुरभूपेन	४४
वल्ली नरिंदचित्तं	२५३
वस्तुपाल! तव पर्व०	२३४
वाजिवारणलोहानां	२१२
वादे जयन्ति यद्यस्मा-	४५
विक्रमाक्रान्तविश्वोऽपि	१४६
[2]विकारहेतौ सति	६०
विक्रमादित्यभूपालात्	४८
विंझेण विणा वि गया	१५
विदेशवासिनः श्वेता-	४५
विद्वान् सर्वत्र पूज्यते	७७
विधौ विध्यति सक्रोधे	२०९
विरमत बुधा! योषित्०	११८
विवेकमुख्यैस्तर०	१
विषयामिषमुत्सृज्य	२०९
वीक्ष्यैतद्भुजविक्रम०	१२७
वृत्तिच्छेदविधौ	२१६
वृद्धानाराधयन्तोऽपि	२४५
वेश्यानामिव विद्यानां	६४
वैक्रियेभ्यः सुराङ्गेभ्यो	४३
श	
शताष्टके वत्सराणां	५९
शतेषु जायते शूरः	२४७
शत्रुञ्जये गिरौ चैत्यो-	४४
शत्रुञ्जये जिनाधीशं	४७
शम्भुर्मानससन्निधौ	११९
[3]शशिना सह याति	११६
शस्त्रं शास्त्रं कृषिर्विद्या	६३
शाणोत्तीर्णमिवोज्ज्वल०	२८
शास्त्रज्ञाः सुवचस्विनो	९३
शास्त्राभ्यासो जिनपति०	२५५
शिलादित्य इति ख्यातः	४४
शिलादित्यनृपोपान्ते	४६
शिलादित्यनृपो बौद्धान्	४५
शूराः सन्ति सहस्रशः	९९
शौर्यं नाम गुणस्तवैव	८०
श्रियो वा स्वस्य वा नाशो	२४५
श्रीइन्द्रभूतिमानम्य	४३
श्रीचौलुक्य! स दक्षिण०	१०१
श्रीनाथपान्थरजसा	२३७

१ रुद्रटालङ्कारे। २ कुमारसम्भवे (स. १, श्लो. ५९)। ३ कुमारसम्भवे (स. ४, श्लो. ३३)।

श्रीमत्कर्णपरम्परा० २४७
श्रीभोजवदनाम्भोज– २३२
श्रीमन्ति दृष्ट्वा द्विज० २४१
श्रीमल्लवादिचरितं जिन० ४८
श्रीरियं प्रायशः पुसां ६०
श्रीवस्तुपाल ! तव २२२
श्रीवस्तुपालतेजःपालौ २०५
श्रीवस्तुपाल ! प्रतिपक्ष० २२०
श्रीवासाम्बुजमाननं २३२
श्रीवीरे परमेश्वरेऽपि १००
श्रुत्वा ध्वनेर्मधुरतां १२८
श्रूयते यच्च शास्त्रेषु १०४
श्वेताम्बरस्फुलिङ्गस्य ४७
श्लाघ्यतां कुलमुपैति २०७

ष

षट्त्रिंशदधिके माहा– १२०
षण्मासान्तनिशायां स ४७
षण्मास्यन्ते पुनः सोचे ४६

स

स एव पुरुषो लोके १८२
सच्चं भण गोदावरि ! १४८
सद्वृत्तसद्गुणमहार्ह० ८०
सन्दष्टाधरपल्लवा १३५
[1]सन्ध्यां यत् प्रणिपत्य ८२
सन्धौ वा विग्रहे वाऽपि १७१
सप्रसादवदनस्य २०७
समणाणं सउणाणं १५४
संपइ पहुणो पहुणो ६७
सयं पमज्जणे पुन्नं १९१
सरस्वती स्थिता वक्त्रे ४१
सर्वदा सर्वदोऽसीति ४१
सर्वस्य गात्रस्य १६५
सव्वो पुव्वकयाणं ८
साक्षादागत्य तं मातु– ४४
[2]साङ्ख्या निरीश्वराः केचित् ८३
सा गता शुभमयी २०७
साऽप्युदश्रुरभाषिष्ट ४५
सा प्राह स्म पितर्नैवं ४३
सा बुद्धिर्विलयं प्रयातु ५६
साहसजुत्तइ हल १०६
साहित्ये सुकुमार० ११३
सिद्धंततत्तपारं ७१
सीसं कह वि न फुट्टं २९
सुअइ गुरु निच्चिंतो ३५
सुधाधौतं धाम १७८
सुभगाख्या सुता तस्य ४३
सुभ्रु ! त्वं कुपिते० १३३
सूत्रे वृत्तिः कृता पूर्वं २२६
सूरो रणेषु चरण० २३१
सेयं समुद्रवसना २२२
स्नेहो न ज्ञायते देव ! १९६
स्फुरन्ति वादिखद्योताः ४२
स्वयं गत्वा शिलादित्य– ४७
[3]स्वयम्भुवं भूतसहस्र० ३७

ह

हंसा जहिं गया तहिं ६६
हसन्नपि नृपो हन्ति २२७
हिंसाः सन्ति सहस्र० ११३
हित्वा जीर्णमयं देहं ९३
हे विश्वत्रयसूत्रधार ! १८९
हैमीं कङ्कतिकामेकां ४८

१ उपदेशरत्नाकरस्य १५३तमपृष्ठानुसारेण इदं पद्यं वर्ततेऽलङ्कारचूडामणौ। २ श्रीहरिभद्रसूरिकृते षड्दर्शनसमुच्चये (श्लो. ३४)। ३ द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिकायाम्।

छ—परिशिष्टम् ।

विशिष्टग्रन्थनगरादिनाम्नामकारादिक्रमेण सूचिः ।

अ

अग्गिसम ५१, ५२
अग्नि १६३, १६८
अङ्केवालिआग्राम २५४
अङ्केवालिय २४१
अङ्गद १७०, १७१
अच्युत १५९
अजयपाल २००, २०६
अजनी २०४
अणहिल्लपत्तन ११६, १२६, १८५
अणहिल्लपुर ८६, १८९, १९९
अनन्तपाल २१२, २१४
अनलगिरि १७५
अनुपमदे २५५
अनुपमा २०५, २२१, २३०, २४४, २४५, २५६
अनेकान्तजयपताका ५२
अन्न १०३
अब्ज २५६
अभय १००, २३१, २५९
अभिनवराम १६६, १६८
अभिमन्यु १७५
अमर(चन्द्र) २, १२६–१३०, २२८
अम्बड १००
अम्बा ८९, १९६–१९८, २४२
अम्बिका ८८, ८९, २१७, २२०, २३४, २४२
अयोध्या १६६
अरिष्टनेमि ८९
अरिसिंह १२६, १२९, १३०
अर्जुन १७५
अर्णोराज २०६
अर्बुद १५३, २३५, २३६, २४२, २४४, २४६, २५७
अलिञ्जर ९, १०, ११
अवन्ती ३१,३३,३८,४१,१२७–१३९, १५९, १६०, १६१, १९५
अवन्तीसुकुमाल ३८
अश्वराज २१२
अष्टक ५२
अष्टापद १००, १५३, १७२

आ

आचार (अङ्ग) ३
आणंद ५१
आदिनाथ २४३
आम्राक १०३–१०८
आम्रभट २, १००, १९९–२०१, २०३, २०४
आभू २२४
आम ५७–६१, ६३, ६५, ६७–७८, ८१–९०, ९४
आमदत्त २२४
आरासण २४४
आलिग २३१
आवश्यक ३, ५०
आसराज २०५, २३३

इ
इन्द्रभूति ४३
ई
ईशान २९, ९३
उ
उग्रसेन २७
उज्जयन्त २४, ८७, ८८, १००, २०५, २५७
उज्जयन्ती १२२
उज्जयिनी १५, ३७, १३१, १३४, १५८, १६८, १६९, १७५
उत्तराध्ययन ३
उदयन २, ९९, १००, १७५-१७९, २३०, २३१
उदयप्रभ २२८
उदयसिंह २१२, २४६, २४९, २५०
उपमितिभवप्रपञ्चा ५४
उम्बरिणी २४४
उरङ्गल(पुर) ११०, १११
ऊ
ऊदल २४४
ऊपरवट २१०, २११, २१४
ऋ
ऋषभ(देव) २, ४५, १००, १०२, १७५, १९८, २३०, २३२, २३३, २३८, २४०, २४१ २५६
ऋषिभाषित ३
ओ
ओङ्कारनगर ४०, ४२
ओदर ११०, १११
क
कंस २४८
कण्टिका ९१, ९२, ९४
कण्टेश्वरी ९८
कन्थारकुब्ज ३८
कन्यकुब्ज ३६, ४०, ५७, ६५, ७२ २०५
कपर्दिन् १००-१०२, २१७, २२० २४०
कपाट १९६
कबाडी १८७-१८९
कमलादित्य १२८, २४१
कर्ण ७५, ९०, २०६, २२४
कर्णदेव १८५
कर्णमेरु(प्रासाद) १०४, १०५
कर्णाट १३१, १८६
कर्मप्रकृति २२८
कलहपञ्चानन १०६, १०७
कलाकलाप १२६
कलाकेलि ९१
कलाभारती ११६
कलावती १७५
कलिकालसर्वज्ञ ५०
कल्पक २३१
कल्प(सूत्र ?) ३
कल्यर्जुन २१४
कल्याणमन्दिरस्तव ३८
कविशिक्षा १२६
काञ्चनबल ११७
कात्यायन ३१
कान्ती(पुरी) २७, १७३
काबे(वे ?)री १२३
कामरूप १५९
कामसेना १६२
कार्तिकेय १७०, १७१
कालय १५२

कालमेघ १९६
कालिक(सूरि) २३, १५२
कालिका १५१
कालिञ्जर(गिरि) ८४
कालिन्दी ७८, १८९
काव्यकल्पलता १२६
काश्मीर ११४, १९१
काशी ११३, ११६, ११७, १२५, १६१
१८०, १८२, १८३
कीर्तिपाल २०२
कुक्कुड ६६
कुन्तिभोज १३१
कुमर ३४
कुमार(देव) १८०–१८४
कुमारदेवी २०५, २२४, २३०
कुमार(पाल) ९७, ९८, १००, १०३,
१०६, १०७, १०९, १११,
११६, २००, २०६, २३१
कुमुदचन्द्र ३३
कुबचन्द्र २५५
कुहाडी २४१
कूर्चालसरस्वती १००
कूर्मारपुर ३५
कूष्माण्डी ८८, १९६
कृष्ण(नगर) १२८, २४१
कृष्ण १४८, १६९, १७०
केतु २१२
केदार २५८
केल्हण १०५
कैलास १७०
कोणिक २४८
कोमल १९१, १९५, १९७
कोल्लापुर १४४
कोल्लासुर १४५
कोशल (?) ३०
कोशला १६६
कौशाम्बी १७५, १७७–१७९
क्रौञ्चहरण १७५
क्षेत्रवर्मन् २१४

ख

खगमनविद्या २७
खङ्गारदुर्ग २३५
खपट(आर्य) २, १८–२२, २७
खरमुख १४८, १४९
खर्प्पर १६०
खून्दला १४०, १४३
खेटा (?) ४३
खोटिक १९६

ग

गगनगामिनी विद्या १७२
गङ्गा २५, २६, ६४, ६७, ८७, ८९,
९५, ११२, ११७, ११८, १६३,
१६४, २२१, २३१
गणदेव २५९
गन्धवत् १६०
गर्दभिल्ल २३५
गर्दभीविद्या २३५
गिरिनार २०५
गिरिविदारण १९६
गिरिसेण ५१
गडशत्रुपुर ९९
गुणचन्द्र २००
गुणसेण ५१, ५२
गुणसेनसूरि ९७
गुलकुल्य २१४

गूर्जर १२, १५, १६, ४३, ५५, ७७, ८९, ९७, १०३, १०४, ११९, १२७, १८६, २०२, २०५, २०६, २१०, २१२, २१६, २२५ २२६, २२९, २३५, २४०, २४२, २४९.
गोदा ६७
गोदावरी २८, ६७, १३६, १३९, १४१, १४८—१५०
गोध्रक २१६
गोध्रा २१६, २१७
गोपगिरि ६०, ६१, ६९, ७६, ७८, ८४, ८६, ८९ ९०, ९५
गोपगिरीय ६३
गोपालगिरि ५७, ५९, ७०
गोमती ११२
गोविन्द(सूरि) ७०, ७७, ७९ ९२, ९५
गोविन्द ८७, ११३
गोविन्दचन्द्र ११२, १८०
गोहिल २१०
गौड ३०, ३२—६४, ११९
गौडवध(महाकाव्य) ७७
गौरी ८२
गौर्जर १८७

घ

घण्टामाघ १२६
घण्टावलम्बिन् १४१, १४६
घूघुल २१६—२१८

च

चक्रेश्वरी(विद्या) १३, २४०
चण्डप २०५
चण्डप्रद्योत १७५, १७९
चण्डप्रसाद २०५
चन्दनबाली १७५
चन्द्रप्रभ ८९, १०१, १०२
चन्द्रलेखा १४७, १४८, १७३
चन्द्रावती २४३
चम्पकसेना १७५
चर्मण्वती १५३, १५५, १५७
चाङ्गदेव ९७
चाचिग ९७
चापोत्कट २०६
चामुण्डराज १८५, २०६, २१०, २११, २१६
चाम्पल १००, २४४
चाम्पला २०३, २०४
चाहड १०७
चाहमान १०३, २१२
चित्रकूट ३४, ३५, ४२, ४९, ५१, ५२
चिन्तामणिमन्त्र ११२
चिन्तामणिविनायक ११७
चेटक १७५
चेल्लण १५७
चेल्लणपार्श्व १५८
चौलुकीय १०७
चौलुक्य १००, १०१, १०३—१०८, १२०, १८५, २०३, २१४, २२९

छ

छन्दोरत्नावली १२६
छाडाक १००

ज

जगड १०२
जगत्सिंह २५९
जज्ञडक १०३, १०५
जनक १५२
जनमेजय १६५
जम्बूद्वीप १७१

जम्बूस्वामिन् १०९
जय ५१
जयतलदेवी २१०
जयताक १०९-११९
जयद्रथ १२०
जयन्तचन्द्र ११२, ११३, ११५, ११६, १८०-१८३, २३१
जयन्तराज २३१
जयन्तसिंह २२१, २५४, २५६
जयसिंह(देव) १०७, ११०, १८५, १८९, १९९
जाम्बक २३१
जालिणि ५१
जाबालिपुर २१२, २४६, २४९, २५०
जाह्नवी ११८
जितशत्रु ५५
जिनदत्त(सूरि) १३, १२६
जिनदास १५९
जिनभद्र(सूरि) ५०
जीवदेव(सूरि) २, १३, १४, १५, १६, १७, १२६
जेठुआ(क) २५१, २५२
जेठुयक २५२
जेसिङ्गदेव १९९
जेहुल २१४

ठ

ठक्कुर ९७, १२७
ठाणांग ९७

ड

डहाल १७९
डिण्डुआणक(पुर) ९६
डुम्बाउधी ५५, ५६
डोडीया १२२, २१४

ढ

ढङ्क २७, १७२, १७४
ढि(ढी)म्पुरी १५३, १५८, १५९
ढिल्ली २३५, २४०, २५९

त

तक्षक १७५, १७७, १७८
तक्षशिला ११७
तरङ्गलोला १८, २९
तापी १४०
ताम्रपर्णी २४६
तारक १७१
तारा १७५
तालारस ३३
तिलङ्ग ११०, १११, १८६
तिलोत्तमा ६८
तिहुअणपाल १०८, १११
तेजःपाल २०५, २०६, २०८, २०९, २१२, २१३, २१६-२१८, २२१, २२८, २३५, २३७, २४३, २४४, २४६, २५४, २५६, २५७
तेजलपुर २३५, २४०
तोला १९३
त्रिकूट(गिरि) १७१
त्रिपथगा १८९
त्रिपुरा ११२
त्रिलोकसिंह २१२, २१४
त्रैलोक्यजयिनी विद्या १५

द

दत्त(सूरि) ९६
दशकन्धर १४९
दशवदन १४६
दशवैकालिक ३
दशाननी १७१

दशाश्रुतस्कन्ध ३
दाशरथि ९०
दाहड २१
दीपिकाकालिदास १२६
दुन्दुक ८६, ८९-९४
दुर्गसिंह २२६
दुर्लभराज १८५, २०६
देल्हा २३६
देवचन्द्रसूरि ९७
देवदत्त १५८
देवपत्तन १०१, १२५, १८५, २३५
देवपाल ३५
देवप्रभ २२७
देवबोधि ९७
देवर्षि ३१
देवसिका ३१
देवसूरि १००
देवादित्य ४३
देवीहरसिद्धि १६०
द्रोणपर्वन् ७४
द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका ३७
द्वादशचक्र १८५
द्वारवती १७२
द्वारिका ८७
द्वैपायन २२७

ध

धण ५१
धणसिरि ५१
धनपति २७, १७३
धन्धुकपुर १७
धरण ५१
धरण (इन्द्र) १२
धर्म ६३, ६८, ६७-६९, ७३-७७, १००
धर्मऋषि १५५
धर्मदत्त १५५
धर्मदेव १३
धवल २१८
धवलक(क) ११९, १२५, १२७, २०५, २०६, २०८, २०९, २११, २१२, २१५, २१८, २१९, २२४
धवलचन्द्र १७०, १७१, २३५,-२३८, २४२-२४४, २४६, २४८, २४९, २५१, २५७
धारा १८५, १८७, १८९
धारावर्ष २३६, २४३
धारु १०२
धारू १७५
धिन्धिणि ३२
धूलीसमुद्र १६२
ध्रुव २५६

न

नगरपुर १००
नकुलीय १०५
नन्द २३१
नन्दन १२२, १८८
नन्दिल (आर्य) २, ८, ११, १२
नन्दीश्वर २२१
नन्न(सूरि) ७०, ७७-७९, ९२-९५
नमि २५६
नयचक्र ४६
नरचन्द्र २२८, २३१, २३७, २५४
नरभारती ११७
नरवर्मन् १८५
नल ९०, १८६, २२४, २३१
नलिनीगुल्म ३८, ३९
नवहंस १९१

नवहुल्ल १९१, १९८
नागड २२४, २५०, २५४
नागदत्त ११
नागपुर २३६-२३८
नागपुरीय २३८
नागहस्ती २३
नागार्जुन २, २७, २८, १७२-१७४
नागेन्द्र २३, २४
नागेन्द्र (गच्छ) ४८, २२९
नाणायत्तक ५२
नादसमुद्र १७५
नानक २४१
नानाक १२८
नाभि १०१
नाभेय ३२, २३०, २३२, २३४
नामल १७५, १७७, १७८
नारायण ११५, १६९
निम्ब १५
निर्वाणकलिका २८
नूनक २५९
नृपनाग १००, १९९
नेढ २४२
नेमि(नाथ) १, ८७-८९, ९७, १०१, १०२, १७३, १९१-१९८, २३३-२३५, २४१, २४४-२४७
नेमिनाग ९७
नेमिन् २३३
नैगम १५५, १५६
नैषध ११४, ११६, १२४
न्यायावतार ५२

प

पउमिणि १९१, १९३, १९६, १९७
पक्कुल ११२
पञ्चग्राम २१२
पञ्चलिङ्गी ५२
पञ्चवस्तुक ५२
पञ्चसूत्रक ५२
पञ्चाल ५५, १७९
पञ्चाशत् ५२
पञ्चासर(पुरी) ४८
पट्टमहादेव १९१, १९३
पत्तन १०८, ११२, २०५, २३५, २५७
पद्म ८, १२६, १३०
पद्मदत्त ८, ११, १२
पद्मप्रभ ८
पद्मयशस् ८, ९, १२
पद्मा ९१, ९४
पद्माकर ११६
पद्मानन्द ११०
पद्मावती ८, १७९
पद्मिनीखण्डपत्तन ८
परकायप्रवेशविद्या १६१
परपुरप्रवेशविद्या १२६
परमहंस ५०, ५१, ५३
परमार ७४, १००, १०९, १८६
परीक्षित् १७५
पल्ली १०९
पल्लीकोट १०८
पाटलिपुत्र २६, २७
पाटलीपुर ९४
पाडलीपुत्र ९१, ९२
पाडलीपुर ५५
पाण्डव १४८
पाण्डु ४६, १७५
पाण्ड्य ३१, १८६
पाताल १३६, १६९, १७०, १७६, १७८, २३४, २४१

पादलिप्त(क) २, २३–२५; ११, २८, ३०, १७२
पादलिप्तकपुर २७
पादलेपविद्या २४
पारेत १५३
पार्थ ७५
पार्वती ८२
पार्श्व(नाथ) २७, २८, ३८, ३९, ८३, १०८, १५६, १५७, १७२–१७४, २२१, २२४, २४०
पार्श्वनाथद्वात्रिंशिका ३८
पालित्तअ(य) २५, २६, २९
पालित्तानकपुर १७२
पिप्पलानक १६
पीढजा १५१
पीलुआई २२८
पीहुलि १७१
पुण्डरीक ९, २४०
पुण्डरीकिणी २५५
पुरन्दर २०२, २०३
पुरूरवस् १८६
पुष्कलावती २५५
पुष्पचूल १५३
पुष्पचूला १५३, १५४
पूनड़ २३६–२३८, २४०
पूर्णचन्द्र ११९
पूर्णतल्ल ९६
पूर्णसिंह ११९, १९५
पृथ्वीपाल २३५
पृथ्वीस्थान(पुर) ४२, १७२
प्रतापमल्ल १००, २००
प्रतिमाणा २२
प्रतिष्ठान(पुर) २, ४, २८, १३६–१४०, १४६, १५२
प्रद्युम्न २३४
प्रद्युम्नसूरि ९७
प्रबन्धकोश २५९
प्रबन्धचिन्तामणि ९८
प्रभास ८९, २५८
प्रभासपुराण १९२
प्रश्नप्रकाश २८
प्रह्लादन १००
प्रह्लादनपुर १००
प्राग्वाट २०५, २४२
प्रेमपञ्जूषा १४८

फ

फुड़ ९१

ब

बप्प ५५, ५६
बप्पक २५९
बप्पभट्टि २, ५५–६०, ६३, ६४, ६९, ७०, ७४, ७५, ७७, ७९–८५, ८८, ८९, ९२, ९३, ९५
बब्बेर २३७
बलमित्र १८
बलि १६९–१७१, १९२, २३४, २४१, २५६
बापभा १४०
बालचन्द्र २०[illegible], २०१
बाहुबलिन् ७८
बिभीषण ८६
बुद्ध २१, ५०
ब्रह्मनाग २२४
ब्रह्मशान्ति ७०
ब्राह्मी ३१, १४९, १५०

भ

भगदत्त १०७

भट्टि ५५, ५६
भद्रबाहु २, ३, ५, ६, ७
भद्रा ३८
भद्रेश्वर १९३, २१२, २१५
भरत(क्षेत्र) १, ३
भरत ६७, ७८, ९९, १००, १०९
भाद्रबाहवी (संहिता) ३
भारत १३६, १५३
भारती ७४, ७५, ७९, ८४, ९३, ९५, १००, ११३-११५, १२०, १२२, १२३, १२६, १४७, २२४, २३२
भार्गव ११९
भीम १८५, २०३, २०६, २१०
भीमदेव १२२, २०२
भीमसिंह २१२, २१५
भीमसिंहीय २१५
भीष्म २२७
भुवन १८, १९, २२
भूणपाल २५१, २५२
भृगुकच्छ १८, २२
भृगुपुर १९, २०, २१, २७, ३०-३३, ३४, २२५
भोज(देव) ८६, ८७, ९१-९५, १२०, १२२, १५२, २३२, २५६
भोपाल १७२
भोपाल (राज्ञी) १००

म

मणहासिंह २५९
मण्डन २३
मण्डली २०५, २०८
मथुरा ८१, ८२, ८४, ८६, ९५, १४८
मदन १९१, १९५
मदनकीर्ति २, १३१, १३५
मदनमञ्जरी १३२
मदनमूर्च्छा १७५
मदनवर्मन् २, १८६-१९०
मधुसूदन १७४
मम्माणी २४०
मयणल्ल १८५
मरु २१४, २२३, २२८
मरु(द)त्त १७०
मरुदेवा १०१, २३३
मलअ ६६
मलधारिन् २२७, २२८, २३१, २३७, २५४, २०९
मलय १३०
मल्ल ४६, ४७
मल्लवादिन् २, ४३, ४६-४८, २२१, २२२
महण २०५, २०६
महणलदेवी २३६
महणीक १६
महमदसाहि २५९
महाकाल ३७, ३९
महानगर २४१
महाप्रामाणिकचूडामणि १३१
महामहत्रिजय(काव्य) ७७
महाराष्ट्र ८९, १२५, १२७, १३१, १३६, १३७, १८६, २२०
महालक्ष्मी १४४, १४५, १५०, १५१
महाविदेह २५५
महावीर १५, ५५, ७६, १११, १५५, १५७, १५८
महीतट २१६
महीधर १३

महीपाल १३
महूमक १०२
महेन्द्र २१, २२, २७
महोबक १८६–१८८
माक १००
मागध ८७, ८९
माणस ६६
माण्डव्य २३७
मातुलिङ्गविद्या ९४
माधवदेव ११५
मायासुर १४२, १४३, १४५, १४६
मारव २१३–२१५
मार्कण्ड २५६
मालदेव २४३
मालव ४०, १०९, ११०, १३८, १३९, १८५, २०१, २०२, २३१
मालवीय १०७, १०८, १२२
माहेचक २१९
माहेन्द्र २२८
मुकुन्द ३०
मुरुण्ड २४, २५
मूलराज १११, १८५, २०६
मृगावती १७५
मेघचन्द्र ११२, ११७
मेघनाद १७१, १९६
मेकतक १०८
मेदपाट १०९
मेदामेक्षण(?) १५७
मेरु १, १०२ (?)
मोजदीन २२५, २३६, २३८, २३९
मोढ ९७
मोढू २०२
मोढेर(क) ५६, ६०, ७७–७९, ९३–९५
मोढेरपुर ५५, ७९
मोढेरवसहिका ८६
मोहमाया १७५
मौर्य ३८

य

यदु २३४
यमुना ११२, १७७
यशःपटह १८५
यशोधर्म ५७, ५९, ७७
यशोभद्र २, ३, ९६, ९७, ११०
यशोवीर २४६, २४७
याकिनी ४९, ५२
युधिष्ठिर ७४, ९०, १६९–१७१, २२४, २२७
यौगन्धरायण २४६

र

रक्षित (आर्य) २, ८
रघु ११९
रङ्क ४७, ४८
रणसिंह १७२
रत्न २, १९१–१९८, २२९
रन्ति १५५
रम्भा ६८, १७५
राजगिरि ८६
राजगृह(पुर) १३
राजशेखर २५९
राजीमती १०१
राम ५७, ७६, ८२, १६६–१६८, १७०–१७१, १७७, १७५
रामचन्द्र २००, २०१
रामसैन्य ५७
रामायण १६६
रावण ८२, १७०, १७१

राशिल्ल(सूरि) ११
रुद्र ११५, १७०, १७१
रेवा १८९
रैवत(क) ८७–८९, ९७, १००, १०१, १७४, १९२, १९३, १९६–१९८, २३३, २३४, २३८, २४१, २४२
रैवतिक ८७
रोला १९३
रोहण(गिरि) ६२, ९९

ल

लक्ष्मणसेन २, १८०–१८३
लक्ष्मणावती(पुरी) ६२, ६४, ६९, ७५, ७७, १८०, १८२, १८३
लक्ष्मण १६७, १६८, १७०, १७१, १२५
लक्ष्मी ८२, १४५, १७५, २२१
लघुभीम २०६
लघुयुधिष्ठिर ११७
लङ्का १७१
लच्छी ५१
ललितविस्तरा ५३, ५४
ललिता २२१, २२९, २४६
लल्ल १५, १६, १७
लवण १६२
लवणप्रसाद २०६, २०७, २५०
लाट २६
लीला १६२
लीलावती १७५
लील्लू १००
लूणसापुरी २१२
लूणिग २४३
लूणिगवसति २४३, २५७
लोमश २५६

व

वइजल १२७
वङ्कचूल २, १५३–१५९
वज्रकुमार ९०
वज्रस्वामि (आर्य) १०९
वटपद्र(पुर) ९६
वड्डू २१९
वत्स १७५
वत्सराज १७८, १८६, २४६
वनराज २०६, २३१
वरदत्ता ८
वराह २, ३, ५–७
वराहमिहिर ४, ५, ७
वर्धनकुञ्जर ७३, ७४, ७७
वर्धमान २, ६१, २५५
वर्धमानपुर २१०, २२९
वलभी(पुरी) ४३, ४४, ४६
वल्लभराज १८५, २०६
वसन्तवल्ली १७५
वसुदत्ति(का) १७५–१७८
वस्तुपाल २, ११९ १२२–१२५, २०५–२०९, २१२, २१३, २१६, २१८––२२२, २२४––२२९, २३२––२३८, २४०, २४१, २४४, २४६––२५२, २५४, २५५, २५७, २५८
वाक्पति ६३, ७४, ७५, ७७, ८१–८४
वागड ९६
वाग्भट १००, १०२
वाचक ३३
वात्स्यायन ७८, ७९
वादिकुञ्जरकेसरिन् ७५
वामन १२८, १९२
वामनस्थली २१०, २११
वामा १

वायट १३, १५, १२६
वायु १३
वाराणसी ११२, १८०, २५८
वाराहसंहिता ४
वारू १७५
वालि १७०
वासवदत्ता १७९
वासुकि २७, १७२–१७५
वाहिल २४२
विक्रम ३४
विक्रम १५, ३४, ४१, ४२, ५६, ६०, ८९, १३९, १६०, १६१, १६७–१७१, २२४, २३६
विक्रमक १७०
विक्रमसेन १६०, १६६, १६९
विक्रमादित्य २, १४, १५, ३१, ३३, ३७, ३८, ४१, ४८, ९०, ९३, १३७, १६०, १६३, १६५, १६६, १६९, १७०, २४३, २४८, २५४
विक्रमार्क १५२, १६१, १६२
विचित्रवीर्य १७५
विजय ५१
विजयपुर १३१
विजयवर्मन् २३
विजयसेन २२८
विजया (देवी) १९१, १९२
विञ्झ ६५
विदेह २५५
विद्याधर २२, २३ ११७, १८०–१८३, २३१
विद्याधरेन्द्र ३०
विनमि २५६
विन्ध्य १७१, १७५
विमल २४२, २४३
विमल (गिरि) ८८, २३०
विमलयशस् १५३
विमलवसति २४३
विमलाचल १०१
विमलानना १७५
विवाहवाटिका १५१
विशालकीर्ति १३१, १३४
विषमा १७५
विष्णु ११४, ११५, १३१, २३१
विसेण ५१
वीर १, ७०, ७६, १००, १०९, १५२, १५६, १५७
वीरद्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका ३७
वीरधवल ११९, १२४, १२५, २०६, २०७, २०९–२१६, २१८, २२६, २२७, २३१, २३५, २४०, २४८, २४९–२५१
वीरनारायण १२२
वीरम २४८–२५०
वीरमग्राम २४८
वीसल (देव) १२७, १२९ १३०, २४८–२५१, २५३, २५४
वीसल(नगरी) १२८
वृद्धकर १९
वृद्धवादिन् २, ३०–३३, ३६, ३७
वृन्दावन १४८
वृषभ १०१, १०२
वृषभध्वज ८८
वृषभध्वजचरित्र ७८
वेणीकृपाण १२६
वेणीपुर १७८
वेलाकूल २१९
वेलाकूलीय २२०, २२३
वैरोचन २५६

वैरोट्या ८, १०-१२, २३
वैरोट्यास्तव १२
व्याघ्रराज १०३-१०५

श

शक्तिकुमार १५१
शङ्कर १९७
शङ्ख २१९, २२०
शङ्खेश्वर २५५
शची २२१
शतक ५२
शतानीक १७५
शत्रुजित् ४
शत्रुञ्जय २४, २९, ४४, ४५, ४७, ९५, १००, १०१, १७२, १९२, १९३, १९८, २०५, २२१, २२९, २३३, २३६, २३८, २४०, २४२, २५०, २५४, २५६, २५७
शम्भु ८२, ११९
शराविका १५५
शाकम्भरी १०३, १०५, १०८
शातवाहन ९०
शान्तनु १७५
शान्ति २२४
शान्तिनाथचरित ९७
शान्तिपर्वन् २२७
शाम्ब २३४
शाल ८४
शालिभद्र ३८
शिलादित्य ४४-४८, २३५
शिव ४०, ४२, १९२
शिवपुराण २२७
शिवा ८७, २२१
शीलवती १३
शूद्रक १४०-१४७, १५१
शेफालिका ३७
शेष ३९, १३६, १३९
शोभनदेव २४४, २४५, २४७
शौरिन् ८२
श्यामल १०६, १०७
श्रावकप्रज्ञप्ति ५२
श्री १४४
श्रीतिलक १, २५९
श्रीपत्तन १०३
श्रीपर्वत २५८
श्रीपाल ९९, १००, १८९
श्रीमातृ २४३
श्रीमाल ११९
श्रीमालपुर ५२, १००
श्रीहर्ष २, ११२-११७, ११९, १२४
श्रुतकीर्ति १२
श्रुतशील २३१
श्रेणिक ४४, ९०, १००, २३१
श्वेत २५६

ष

षण्डेर ११०
षोडशक ५२

स

सतारकाक्षपुर ८६
सदीक २१८, २१९
सपादकोटीकाञ्चनवर्ष १२५
सपादलक्ष १०५, १०८, २५९
सपादलक्षीय १०७
समरसिंह २१२
समराइच्च ५१
समरार्क २५०
समरादित्यचरित्र ५२

समुद्रविजय ८७, १७३
समुद्रसेन ८६
सम्प्रति ३८, ९०
सम्भूतिविजय ३
सरस्वती ५४, १०९, ११४, १८९, २४६
सरस्वतीकण्ठाभरण १२२, २२४, २४६
सर्वज्ञपुत्रक ३१, ८५
सर्षपविद्या ३८
सहदेव १७०
सहस्रानीक १७५
सहावदीन २३५
साङ्गण २१०, २११, २१६
सादक २५९
सातवाहन २, २८, १३६–१४२, १४४–१४८, १५०–१५२, १७२, १७३, २२४, २५६
सामन्तपाल २१२, २१४
साम्ब २२४
सारस्वतमन्त्र १२३
सारस्वत(व्याकरण) १४७
सारा १७५
सालाहण १४८
सालिवाहण १४९
साहणसमुद्र २१९
सिंह २५१-२५३
सिंहगुहा १५३, १५८
सिंहनाद ११६
सिद्ध ५२
सिद्धपाल ९९, १००
सिद्धपुर १०९
सिद्धराज ९७, १११, १८५–१८९, २३१
सिद्धसारस्वत ४२, ६३, ११९, १२६
सिद्धसेन २, ३०-३८, ४०, ४२, ५५, ५६, ६०, ७०, १११, १८७
सिद्धसेनदिवाकर ११
सिद्धेन्द्र १८६, १८९
सिद्धेश १८८–१९०
सिद्दि ५१
सीता ८२, १४६, १६७, १६८
सीमन्धर २५५
सीलण २०१
सीसुला १४२
सीह ५१
सुग्रीव ७६, १६८
सुधर्मा १२०
सुन्दर ४०
सुन्दरी ११९
सुभगा ४३
सुभद्रा १२०
सुमङ्गला १५३
सुयशस् ५७
सुराष्ट्र २०५, २०९
सुराष्ट्रा ४४, ४६, ८९, ९७, १७२
सुवर्णकीर्ति ११
सुवर्णाचल ९९
सुव्रत २२५
सुस्थित(सूरि) ४५ १५३
सुहस्ति (आर्य) ३८
सूक्तावली १२६
सूत्रकृत ३
सूरपाल ५५, ५६
सूरिमन्त्र १४
सूर्यप्रज्ञप्ति ३
सूहवदेवि(वी) ११७–११८, २२१

सेढी २८, १७१
सेण ५१
सोढू २०२
सोपारक १००
सोम १०५
सोमदत्त १६१
सोमनाथ ११६, १८५
सोमवर्मन् २१४
सोमादित्य १२८
सोमेश्वर(देव) ११९, १२० १२२–१२५, १२७, २०६, २१८, २२६, २३४, २४२, २५०, २५२
सोषु २२१, २५६
सौधर्म १५९
सौराष्ट्र २११
स्कन्दिल(सूरि) ३०, ३१
स्तम्भन(क) २८, ४८, ८८, १०४, २०८, २१८, २१९, २२१, २५७
स्तम्भन(पुर) २८, १०८, २४२
स्तम्भपुर २२९
स्थिरदेवी १११
स्थूलभद्र ७, १०९
स्पर्शपाषाण ११७, ११८
स्वर्गारोहण २५६
स्वर्णकीर्ति १३, १४
स्वर्ण(गिरि) १७१
स्वामिन् ३३

ह

हंस ५०, ५१, ५३, १०२
हडालक २०५
हनूमत् २०, १६८, १७०, १७१
हर ८२
हरिभद्र २, ४९, ५१, ५३, ५४
हरिहर २, ११९, १२२–१२५
हारिभद्र ५२
हारिहर १२०
हाल १४७, १४८, १५०
हिम(पर्वत) ९५, १७१
हिमवत् २३१
हीर ११२–११४
हेम(चन्द्र) २, ९७–१००, १०२, १०८, ११९, २०१
हेमविद्या ३४
हेमसिद्धिविद्या २७
हैम २००

झ—परिशिष्टम् ।

प्रकीर्णकटिप्पनकानि ।

१—२
२३२,१८ एतस्यामवसर्पिण्यां चतुर्विंशतिरर्हन्तः—तीर्थङ्कराः- जिनेन्द्राः सञ्जाताः । तन्नामानि यथा—(१) ऋषभः, (२) अजितः, (३) सम्भवः, (४) अभिनन्दनः, (५) सुमतिः, (६) पद्मप्रभः, (७) सुपार्श्वः, (८) चन्द्रप्रभः, (९) सुविधिः, (१०) शीतलः, (११) श्रेयांसः, (१२) वासुपूज्यः, (१३) विमलः, (१४) अनन्तः, (१५) धर्मः, (१६) शान्तिः, (१७) कुन्थुः, (१८) अरः, (१९) मल्लिः, (२०) मुनिसुव्रतः, (२१) नमिः, (२२) नेमिः, (२३) पार्श्वः, (२४) वीरः । अतः प्रथमजिनेन्द्रेण को ज्ञेयो नेमिवर्जिता द्वाविंशतिर्जिनाः के इत्यपि स्फुटीभवति । एतच्चरित्रजिज्ञासुभिर्विलोक्यतां **पद्मानन्दमहाकाव्यम् ।**

१,४ परं ज्ञानम् = केवलज्ञानम् ; उत्तमं पदम् = मोक्षम् ।

१,५ जीवा-ऽजीवा-ऽऽस्रव-बन्ध-संवर-निर्जरा-मोक्षेति तत्त्वसप्तकम् । विशेषार्थिनाऽवलोक्यतां **तत्त्वार्थाधिगमसूत्र**(अ. १, सू. ४)-भाष्यानुसारिणी टीका (पृ. ४१—४३) ।

१, ८ वामाऽङ्गभूः = वामानन्दनः = अश्वसेनपत्नीवामापुत्रः = श्रीपार्श्वनाथः = त्रयोविंशतितमस्तीर्थङ्करः ।

१,११ आगमबीजम् = त्रिपदी = उपज्जेइ वा विगमेइ वा धुवेइ वा ।

२, १ जैनदर्शने मति-श्रुता-ऽवधि-मनःपर्याय-केवलेति पञ्चविधानि ज्ञानानि । एतत्स्वरूपार्थं प्रेक्ष्यतां **तत्त्वार्थाधिगम**(अ. १, सू. ९-३३)टीका ।

२, २ भव्यजीवः = अवश्यं मोक्षगामी जीवः ।

२, ५ कायिक-वाचिक-मानसिकक्रियानिग्रहो गुप्तिः । एतत्स्वरूपार्थिना प्रेक्ष्यतां **तत्त्वार्थ**(अ.९ सू. ४)टीका (पृ. १८३–१८६) ।

२, ६ चक्री = चक्रवर्ती ।

२, ६ चरमतीर्थङ्करस्य विविधानि नामानि । तानि चैवम्—वर्धमानः, वीरः, महावीरः, ज्ञातनन्दनः, देवार्यः, सन्मतिः ।

३, १ चतुर्दशपूर्वी । श्रुतज्ञानं द्विविधम्—अङ्गबाह्यमङ्गप्रविष्टं च । प्रथममनेकविधम्, द्वितीयं तु द्वादशभेदम्, तद् यथा—आचारः, सूत्रकृतः, स्थानम्, समवायः, व्याख्याप्रज्ञप्तिः, ज्ञातधर्मकथाः, उपासकाध्ययनदशाः, अन्तकृद्दशाः, अनुत्तरोपपातिकदशाः, प्रश्नव्याकरणम्, विपाकसूत्रम्, दृष्टिपातो दृष्टिवादो वा । अन्तिमस्य परिकर्मसूत्र-पूर्वानुयोग-पूर्वगत-चूलिकेति पञ्च प्रकाराः । तत्र पूर्वगतस्य चतुर्दश प्रकारा ये पूर्वेति प्रसिद्धाः । एतेषां संस्कृतप्रायाणां समस्तानां ज्ञाता चतुर्दशपूर्वी-चतुर्दश-पूर्वधरः कथ्यते । पूर्वस्वरूपजिज्ञासुभिः दृश्यतां **नन्दीसूत्रं** (सू. ५७) **प्रवचनसारोद्धारो** (गा. ७११-७१८) वा ।

३, १३ पञ्चेन्द्रियसंवरः, नवविधं ब्रह्मचर्यम्, चतुर्विधकषायमुक्तता, महाव्रतपञ्चकम्, पञ्चविधाचारपालनसमर्थता, पञ्च समितयः, तिस्रो गुप्तय इति षट्त्रिंशद् गुणाः सूरेः—आचार्यस्य ।

३, १६ निर्युक्तिः=जिनप्रवचनस्य पद्यात्मिका प्राकृतभाषानिबद्धा व्याख्या ।

९, १३ "सप्त वर्षाणि वर्षं वा, पूर्णिमायां यथाबलम् ।
तपः प्रकुर्वतां 'पुण्ड—रीका'ख्यं तप उच्यते ॥"

इति **तपोरत्नमहोदधौ** ६६तमे पत्रे ।

९, १५
९९,१८ } साधर्मिकवात्सल्यम् = समानधर्मिणः प्रति प्रीतिः। एतत्स्वरूपं
२००,३ समस्ति **उपदेशतरङ्गिण्यां** (पृ. १६०–१६१) ।

११, ९ अवधिना = तृतीयेन प्रकारेण ज्ञानेन ।

१२, ९ धरणेन्द्रः = नागकुमाराणामिन्द्रः। प्रेक्ष्यतां **तत्त्वार्थ**(अ. ४, सू. ७)भाष्यं (पृ. २७७) **स्थानाङ्गसूत्रं** वा।

१३,१० चक्रेश्वरी विद्या। अस्या विस्तृतं स्वरूपं नाद्यावधि मे दृष्टिपथमागतम्।

१३,१०
१२६,४
१६१,१६ परकायप्रवेशविद्यास्वरूपं दरीदृश्यते **योगशास्त्रे** (प्र. ५, श्लो. २६४–२७२) तद्विवरणे च। परकायप्रवेशविधिर्वेधाविधिरित्युच्यते।

१४,५ "आधाय विकल्प्य यतिं मनसि कृत्वा सचित्तस्याचित्तीकरणमचित्तस्य वा पाको निरुक्तादाधाकर्म" इति **योगशास्त्र**(प्र.१, श्लो. ३८)विवरणे।

१४,१४-१५ त्रैलोक्यजयिनी विद्या किंस्वरूपेति न स्पष्टं ज्ञायते।

१४,१५ द्वात्रिंशत् लक्षणानि कानीति जिज्ञासुभिर्दृश्यतां **चतुर्विंशतिका**या मदीयं स्पष्टीकरणं (पृ. ५८–५९)।

१४, १९
५३, ६ "पाठमात्रप्रसिद्धः पुरुषाधिष्ठानो वा मन्त्रः" इति **योगशास्त्र**(प्र. १, श्लो. ३८)विवरणे। जैनमन्त्रेष्वतिप्राचीनः सूरिमन्त्रः। एतस्य जापो निर्जराफलकः। एतदधिकारिण आचार्याः सन्ति। एतस्य कल्पोऽपि वर्तते।

१८, ३ नानालब्धिस्वरूपं वर्णितं श्री**जिनभद्र**गणिक्षमाश्रमणसन्दृब्ध**विशेषावश्यक**(गा. ७९९–८०१)टीकायां मलधारिश्री**हेमचन्द्र**सूरिभिः।

१९,१३ अनशनं = तपोविशेषः। जिज्ञासुभिः प्रेक्ष्यतां **तत्त्वार्थ**(अ. ९, सू. १९)टीका (पृ. २३६–२३७)

२४, ८ "मन्त्रजपहोमादिसाध्या स्त्रीदेवताधिष्ठाना वा विद्या" इति **योगशास्त्र**(प्र. १, श्लो. ३८)विवरणे। पादलेपविद्या कथं सिध्यत इति न स्पष्टं ज्ञायते।

२७, १३ ｝ हेमसिद्धिविद्याऽवतारिता पउमाभ वासुपूज्जेति गाथायामपि ।
३४, १३ ｝ एतज्जिज्ञासुभिर्विलोक्यताम**नेकार्थरत्नमञ्जूषा** नाम म-
१६८,२५ ｝ दीयाऽऽवृत्तिः ।

२९,१४-१५ ईशानेन्द्रसामायिकविषयस्वरूपार्थिना विलोक्यतां **तत्त्वार्थ-**
(अ. ४, सू. ४, ६)टीका ।

३०,१४ ｝ नमो अरिहंताणमित्यादि नमस्कारसूत्रम् । एतदर्थं विलोक्य-
८४, ६ ｝ ता**मनेकार्थरत्नमञ्जूषा** । अर्हत्-सिद्धा-ऽऽचार्यो-पाध्याय-
साध्विति पञ्च परमेष्ठिनः ।

३३, १२ दिवाकरसञ्ज्ञा **पञ्चवस्तु**नामके ग्रन्थे (गा. १०४८) दृश्यते ।

३४, १३ सर्षपविद्याया विशिष्टं स्वरूपं न कुत्रापि मे दृष्टिपथमागतम् ।

३७, ७ अर्धमागधीं भाषामाश्रित्य न्या. व्या.तीर्थपं. **हरगोविन्ददास-**
प्रणीतः 'पाइअ-सद्द-महण्णव'नाम्नः कोशस्योपोद्घातो (पृ.
१६-३१) द्रष्टव्यः

३७, १० पाराञ्चिकं दशमं प्रायश्चितं समस्ति । प्रायश्चित्तदशकस्य
स्वरूपं वर्णितं **जीतकल्पे** (गा. ९४-१०२)**तत्त्वार्थ**(अ. ९,
सू. २२) च टीकायां (पृ. २५३) ।

३८, १ पार्श्वनाथद्वात्रिंशिका न मे नयनगोचरतां गता ।

३८, १५ नलिनीगुल्मविमानमष्टमदेवस्थान इति निर्देशः **समवायाङ्गे**
समस्ति ।

३८, २३ सामायिकं नाम प्रथमं शिक्षाव्रतम् । एतदुद्दिश्य प्रोक्तं **योग-
शास्त्रे** (प्र. ३)—

"त्यक्तार्तरौद्रध्यानस्य, त्यक्तसावद्यकर्मणः ।
मुहूर्तं समता या तां, विदुः 'सामायिक'व्रतम् ॥८२॥"

विशेषार्थिनाऽवलोक्यतामेतस्य विवरणम् ।

३८,२३,२४ ｝ **आवश्यक**चूर्णौ श्री**हेमचन्द्र**सूरिकृते च **परिशिष्टपर्वणि**
३९, १ ｝ (स. ११, श्लो. १५१-१७१) श्री**अवन्तीसुकुमाल-**
स्य मृत्युः 'कन्थारिकाकुडङ्गे' जातः, तत्र तस्य पुत्रेण
महाकालाभिधं जिनभवनं श्री**पार्श्व**प्रतिमापरिष्कृतं

कारितमित्याद्युल्लेखो वर्तते। जैनपरम्परानुसारेणैतस्योत्पत्तिः **विक्रम**संवत्सराद् द्विशताब्दीपूर्विका, यतोऽ**वन्तीसुकुमालः** श्रीआर्य**सुहस्तिसूरेः** शिष्यः। एतत् स्थानं **सिप्रा**नदीसमीपेऽस्तीति निर्देशः प्राचीनग्रन्थेषु। "कुडङ्गको वृक्षलतागहनं" इत्य**मर**कोशे तृतीये काण्डे (श्लो. १७)। अनेनानुमीयते यदुतैतद् वृक्षलतामयं सम्भवति।

अधुना महाकालेति प्रसिद्धं स्थानं **सिप्राः पूर्वे** तटे पिशाचमुक्तेश्वरेऽस्ति। प्राचीनसमयान्**महाकाल**स्य महिमा वर्तते, यतः **स्कन्द-मत्स्य-नारसिंह**पुराणेषु **रघुवंशे** (स. ६, श्लो. ३४) **मेघदूते** (श्लो. ३४) चैतस्य भावनामय निर्देशो वरीवर्ति।

३६,६-७ **प्रभावकचरित्रे** ' मा रोव मोडहिं ' स्थाने ' मन आरामा म मोडह्नु' इति विशिष्टं पाठान्तरम्। तत्रास्य पद्यस्यार्थत्रितयमेव दर्शितम्, अधिकार्थसूचनसामर्थ्याभावात्। श्री**वृद्धवादिना** त्वनेकेऽर्था सूचिता इति श्री**प्रभाचन्द्रसूरे**रभिप्रायः।

३९, १२ जीवादितत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यक्त्वमुच्यते। अस्य विवेचनं विद्यते **तत्त्वार्थ**(अ. १, सू. २, ३, ७, ८)टीकायाम्।

३९, १२ द्वादशव्रतीनामार्थं प्रेक्ष्यतां ७६तमे पृष्ठेऽष्टमं टिप्पणकम्।

४२, ११ सिद्धसारस्वतस्य विस्तृतं स्वरूपं न मे नयनगोचरतां गतम्।

४३, ८ सौरमन्त्रः कीदृगिति निवेदने नाहमलं, साधनाभावात्।

४३, ११ वैक्रियं शरीरं द्वितीयं, शरीराणां पञ्चविधत्वात्। एतत्स्वरूपं समस्ति **तत्त्वार्थ**(अ. २, सू. ३७-३९, ४१)टीकायाम्।

४४, ७ सूक्ष्मकर्करस्य स्वरूपं स्पष्टं नावगम्यते।

४६, ११ (द्वादशारे)नयचक्राभिधो ग्रन्थो न कुत्राप्यधुना दृश्यते।

५७, १० 'डीसा'तो वायव्याकोणे दश क्रोशान् यो ग्रामोऽस्त्यधुना स रामसैन्याभिध इति सम्भावना क्रियते।

५८, ६ } द्वासप्ततिकलानामुल्लेखो वर्तते **समवायाङ्गे** द्वासप्ततितमे सम-
२०७,१ } वाये **राजप्रश्नीये** दृढप्रतिज्ञशिक्षाप्रकरणे च। सन्तुलनार्थं प्रेक्ष्यतां **कामसूत्रम्**। स्त्रीविषयकचतुष्षष्टिकलानिर्देशोऽस्ति **जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तौ प्रमेयरत्नमञ्जूषा**भिधायाम्।

५९, १३ त्रिधा = मनसा वचसा कर्मणा च।

५९, २४ निर्ग्रन्थशब्देन जैनमुनिर्ज्ञेयः। एतत्स्वरूपाजिज्ञासुभिः प्रेक्ष्यतां **तत्त्वार्थ**(अ. ९, सू. ४८)टीका (२८२–२८५)।

७०, १८ अर्हत्-सिद्ध-साधु-धर्मेति चत्वारि शरणानि। प्रेक्ष्यतां ९३-तमे पृष्ठे प्रथमं पद्यम्।

७१, २३ सम्भाव्यतेऽसौ सूरिः 'धम्मविहि'प्रकरणप्रणेता। एतत्प्रकरणस्य प्रणयनकालादि त्वेवम्—

"धम्मविहिपगरणमिमं विसोहगं नाणदंसणगुणाणं।
दसदिट्ठंतेहि जुअं सम्मत्तं देउ सिवसौक्खं॥
एक्कारस नवएहिं कत्तियपडिवइयाए निप्फन्नं पगरणं एयं॥
× × × सम्मत्त ग्रं. ६९५०
नइमुहरुद्दंक(१११०)जुए काले सिरि विक्कमस्स वट्टंते।
पोसासियतइआए लिहियमिणं सुक्कवारंमि॥"

७४,१६ चतुर्दश काव्यानि मदीयगूर्जरानुवादपूर्वकाणि मुद्रापितानि **चतुर्विंशतिकायां** (पृ.१८१–१८५)।

७४,२० अक्षयवचना गुटिका किंस्वरूपेति न ज्ञायते।

७८,१८ वर्णस्वरपरावर्तनकारिणी गुटिका केति नावगम्यते।

८४, ६ प्राणातिपात - मृषावादा -ऽदत्तादान- मैथुन -परिग्रह -क्रोध-मान-माया - लोभ - राग - द्वेष - कलहा -ऽभ्याख्यान - पैशुन्य-रत्यरति-परपरिवाद - मायामृषावाद - मिथ्यात्वशल्येति पापस्थाना-ष्टादश-कम्।

८७,२० रैवतकतीर्थमहिमजिज्ञासुभिः प्रेक्ष्यतां 'श्रीभक्तामरपादपूर्तिरूप-काव्यसङ्ग्रह'स्य प्रथमे विभागे श्रीगिरिनारकल्पः (पृ. ११५-

१८०) । श्री**धर्मघोष**सूरिप्रणीतो मदीयानुवादेन सह मया सम्पादितश्च ।

९३, ८ हिंसा - ऽनृत - स्तेया - ऽब्रह्म - परिग्रहेभ्यः सर्वांशिकविरति- रूपाणि पञ्च महाव्रतानि ।

९४, ७ मातुलिङ्गीविद्याया विस्तृतं स्वरूपं न ज्ञायते ।

९९,११ दोगन्दुकदेवमाश्रित्य प्रोक्त**मुत्तराध्ययनसूत्रस्य श्रीभावविजय**- विरचितायां टीकायाम्–

"दोगुन्दुकाश्च त्रायस्त्रिंशाः तथा च वृद्धाः त्रायस्त्रिंशा देवा नित्यं भोगपरायणा दोगुन्दुका इति भण्यन्ते ।"

१००, ८-९ चतुरङ्गचमूः = अश्व - गज - रथ - पदातिसमूहात्मिका सेना ।

१०८, २२ पौषधं तृतीयं शिक्षाव्रतं समस्ति । अस्य स्वरूपं **योगशास्त्रे** (प्र. ३) यथा–

"चतुष्पर्व्यां चतुर्थादि - कुव्यापारनिषेधनम् ।
ब्रह्मचर्यक्रियास्नानादित्यागः 'पौषध' व्रतम् ॥८५॥"

विशेषार्थिना वीक्ष्यतामेतस्य विवरणम् ।

१०९, ४ पुलाकलब्धिरष्टाविंशत्यां लब्धिषूत्तमा । एतल्लब्धिशाली **चक्रिसैन्यमपि** चूर्णीकर्तुं समर्थः । क्षपकश्रेणेरुपशमश्रेणेश्च वर्णनजिज्ञासुभिः समीक्ष्यतां **तत्त्वार्थ**(अ.९, सू. १८)- टीका (पृ. २३४-२३५) ।

उपशमश्रेणेर्विवरणं वर्तते **कम्मपयडी**(क. ६, गा. ३३-६५)- नामके ग्रन्थे तट्टीकायां च ।

१०९,५ जिनकल्पस्य स्वरूपं वर्तते **तत्त्वार्थ**(अ. ९, सू. ९)टीकायां (पृ. २२५-२२६) ।

१०९,५ परिहारविशुद्ध्यादिचरित्रस्वरूपं **तत्त्वार्थ**(अ. ९, सू. १८)- टीकायां(पृ.२३३-२३४) समस्ति ।

१०९,८ संस्थानषट्कस्य स्वरूपार्थिना दृश्यतां **तत्त्वार्थ**(अ. ८,सू.१२)- टीका(पृ. १५४) ।

१०९,८ संहननषट्कस्य स्वरूपं वर्तते **तत्त्वार्थ**(अ. ८, सू. १२)-टीकायां (पृ. १५३-१५४)।

११४,४ पर्युषणं नाम जैनानामत्युत्तमं पर्व । एतन्महिमादिवृत्तान्तो वर्तते **कल्पसूत्रस्य** श्री**विनयविजयो**पाध्यायविरचितायाः **सुबोधिका**ख्याया वृत्तेः प्रारम्भे ।

११२,२१ चिन्तामणिमन्त्रस्य विस्तृतं स्वरूपं न मया कस्मिंश्चिद् ग्रन्थे दृष्टम् ।

१२०, ७ "कुप्यं रूप्यसुवर्णव्यतिरिक्तं कांस्य-लोह-ताम्र-त्रपु-सीसक-मृद्भाण्ड-वंश-काष्ठ-हल-शकट-शस्त्र-मञ्चक-मञ्चिका-मसूरकादि-गृहोपस्कररूपं" इति श्री**श्राद्धप्रतिक्रमणसूत्र**(गा. १८)-वृत्तावर्थ**दीपिका**भिधायाम् ।

१२३,२० घत्ता= छन्दोविशेषः ।

१२६, ९ आचाम्लम् = आचामाम्लम् = विकृतिषट्कादित्यागपूर्वकमेकाशनम् । आचामः–अवश्रावणम्, अम्लम्–चतुर्थो रसः, त एव प्रायेण व्यञ्जने यत्र भोजने ओदनकुल्माषसक्तुप्रभृतिके तदाचामाम्लम् । विशेषविवरणार्थिना प्रेक्ष्यतां **प्रत्याख्यानभाष्य**(गा. ३)वृत्तिः ।

१३६,१२ रसा-ऽसृङ् मांस-मेदो-ऽस्थि-मज्जा-शुक्रेति धातुसप्तकम् ।

१५९,१६ अच्युतकल्पम् = द्वादशं स्वर्गम् ।

१६८,२५ पुरुषकसिद्धिः कथं भवतीति न विस्तारेण ज्ञायते ।

१८६,१ **रघुवंशे** (स. ४, श्लो. ४९; स. ६, श्लो. ६०) पाण्ड्येति निर्देशः । पाण्ड्वनां जनपदानां राजा 'पाण्ड्यः' इति **मल्लिनाथ**-कृतायां **सञ्जीवनी**वृत्तौ ।

१९६,१४ }
२४५,१ } कायोत्सर्गः = आसनविशेषः । उक्तं च **योगशास्त्रे** (प्र. ४)–

"प्रलम्बितभुजद्वन्द्व-मूर्ध्वस्थस्यासितस्य वा ।
स्थानं कायानपेक्षं यत्, 'कायोत्सर्गः' स कीर्तितः ॥१३३॥"

२२९,६ जैनबिम्ब-भवना-ऽऽगम-साधु-साध्वी-श्रावक-श्राविकेति सप्त क्षेत्राणि । विशेषार्थिना विलोक्यतां **योगशास्त्र**(प्र. ३. श्लो. १२)स्य स्वोपज्ञं विवरणम् ।

२३१,२४ चैत्यवन्दन-गुरुवन्दनविधिस्वरूपादिजिज्ञासुभिर्विलोक्यतां **योगशास्त्र**स्य तृतीयः प्रकाशस्तस्य विवरणं च ।

२३५,२० गर्दभीविद्यानिर्देशः समस्ति **विशेषावश्यक**(गा. २४५४)-टीकायाम् ।

अ—परिशिष्टम् ।

॥ शुद्धिपत्रकम् ॥

[1]अशुद्धिः	शुद्धिः	पृष्ठम्	पङ्क्तिः
०	एभिर्दानषट्त्रिंशिकाऽपि निरमायि	९	१५
उवसग्गहरं पासम्	उवसग्गहरंपासम्	७	१६
र्षात्	र्षात्	८	१६
गृहलक्ष्म्या	गृहं लक्ष्म्या	१०	१५
चार्यौ	चार्यो	१३	२२
स्वणकीर्तिर्मातृ०	स्वर्णकीर्तिर्मातृ०	१४	१०
साध्ठयौ	साध्व्यौ	१५	८
'गूर्जरधरादिशि	'गूर्जर'धरादिशि	१५	१५
विक्रमेण	विक्रमेण	१५	१५
क्रुद्घो	क्रुद्धो	२१	१
बौद्धभक्तो	बौद्धभक्तो	२१	४
बौद्धानां	बौद्धानां	२१	८
भुवनस्य	भुवनस्य	२२	११
०नारीश्वरः	०नारीश्वर–	२८	२२
स्वर्गस्य	स्वर्गस्य	३२	३०
०कूटमटति	०कूट'मटति	३४	६
शके	शते	३४	२३
आयान्ति	आयन्ति	३५	८
अणफुल्लियफुल्ल	अणफुल्लिय फुल्ल	३६	६
क्षामिताः '	क्षामिताः ,	३६	१०
प्रथमां	प्रथमां(? मं)	४०	६

[1] सूच्यादिप्रणयनप्रसङ्गे दृष्टिपथमागता अशुद्धयोऽत्र दीयन्ते ।

अशुद्धिः	शुद्धिः	पृष्ठम्	पङ्क्तिः
॥२॥	॥२॥*	४१	९
रौङ्गे	रौङ्गे	४१	१०
३ अनुष्टुप्	४ अनुष्टुप्	४१	२४
ईं(य?)तो	हेतो	४८	१०
केसवं-दुचक्किकेसी	केसव, दु चक्कि केसी	४९	१०
केशवो द्विचक्रिकेशिनौ	केशवो द्वौ चक्रिणौ केशी	४९	२४
विवृत्तम्	विवृतम्	५०	७
गसम्	गतम्	५१	२
श्रावकप्रज्ञ-सि	श्रावकप्रज्ञसि-	५५	९
०लर्क्षण-	०लक्षण-	५६	१
छायैव	छायेव	५९	३
आमराजा	आमराजः	५९	१४
सम्यग् दृशां	सम्यग्दृशां	६१	३
रोहिणागिरे!	रोहणगिरे!	६२	११
०पृष्ठलग्नान्	०पृष्ठलग्नान्	६२	१५
रिणा	रिणा।	६४	४
तेन विना	तैर्विना	६६	१४
कृतस्तैः	कृतास्तैः	६७	२५
र्धमाय	धर्माय	६८	२
दृष्टौ?।	दृष्टौ	६९	१०
निरवैषीत्	निरणैषीत्	७०	३
पूवर्वत्	पूर्ववत्	७०	२२
महाव्रजमयो	महावज्रमयो	७२	४
यामि ?।"	यामि?।	७५	९
तुङ्गास्तु रङ्गाः	तुङ्गास्तुरङ्गाः	७६	८
बप्पभट्टिर्हि	बप्पभट्टिर्हि	७७	२

अशुद्धिः	शुद्धिः	पृष्ठम्	पङ्क्तिः
पञ्च सहस्री	पञ्चसहस्री	७७	१८
•ऽमितसैन्य	•मितसैन्य	७७	२४
•रणत्कारवीर•	•रणत्कार-वीर•	७८	२३
सम्मुखीभूय	सम्मुखीभूय	८२	२३
मिथ्यात्ववेष•	मिथ्यात्ववे(वि ?)ष•	८३	२२
भिक्खयरो	भिक्खयरो	८५	१५
'स्वस्ति	स्वस्ति	९५	१
मद् भगिनी•	मद्भगिनी•	९७	१२
तदाकर्ण्य	तदाकर्ण्य	९८	७
च चतुरङ्ग'	चतुरङ्ग–	१००	८
सवित्रीरति–	सवित्री रति–	१०१	१८
स्तत्त्वं	स्तत् त्वं	१०१	२१
•मनुष्यकिरण-	•ममुष्य किरण-	१०२	२३
पुष्पकलम्बक•	पुष्पकदम्बक•	१०४	११
प्रेषितोऽसि ?।	प्रेषितोऽसि ।	१०५	३
आनकोऽपि	आनाकोऽपि	१०५	१४
आर्दकमुसम्	आर्द्रकमुसम्	१०८	८
वीसलक्सउ (?)	वीसलक्खउ (?)	१०८	१०
गृहीत-'सपादलक्षा'	गृहीत'सपादलक्षा'-	१०८	२०
'बलीवर्दाधि•	बलीवर्दाधि•	१०९	२९
विहरन्	विहरन्(? न्तो)	११०	१५
पश्चाद्	पश्चाद्	११०	२५
•प्रसाद•	•प्रासाद•	१११	२
ओडेरगृहे	ओढरगृहे	१११	१८
तरुण्यः ।	तरुण्यः ।।	११३	११
प्रतिवादीनां	प्रतिवादिनां	११४	२

अशुद्धिः	शुद्धिः	पृष्ठम्	पङ्क्तिः
भारत्याह	भारत्याह	११४	१६
राज्ञाऽभाणि	राज्ञा(? राज्ञ्या)ऽभाणि	११७	४
श्रीवीर०	श्रीवीर०	११९	८
हरिहर:	हरिहरः	११९	१६
तत्र भवन्तो	तत्रभवन्तो	१२२	१४
'मॅन्त्रिन् !	मॅन्त्रिन् !	१२४	२१
एव विंशत्या०	एकविंशत्या०	१२६	९
'कैषा	कैषा	१२७	२०
कृपाणेर्गुणः	कृपाणे गुणः	१२९	१९
जन्मगतं	जन्म गतं	१३२	१६
राजाऽग्रे	राजाग्रे	१३२	२३
शुद्रके०	शूद्रके०	१४४	२३
स्थापित	स्थापिता	१५०	१२
श्रीमन् महावीर-	श्रीमन्महावीर-	१५५	१६
सुराष्ट्र(ष्ट्र)०	सुराष्ट्र०	१७२	३
दुर्ग्रहम् ।	दुर्ग्रहम् ।	१८०	१०
तर्हि	तर्हि	१८८	२
दधमर्णीकृतैः	दधमर्णीकृतैः	१९६	९
निर्जित्य	निर्जित्य	२०८	७
निर्भीर्गर्जति	निर्भीर्गर्जति	२१३	१५
घूघूलश्रीः	घूघुलश्रीः	२१८	३
कुमारा देवी	कुमारदेवी	२२४	१९
त्रैविद्यषडा०	त्रैविद्य-षडा०	२२८	१४
॥ ४ ॥	॥ ४ ॥[१२]	२३२	२१
०	१२ शार्दूल°	२३२	२१
बभणे	बभणे	२३७	९

अशुद्धिः	शुद्धिः	पृष्ठम्	पङ्क्तिः
पुनडौ	पूनडौ	२३७	१२
श्रीवस्तपाल !	श्रीवस्तुपाल !	२४१	"
ऋषभनेमि०	ऋषभ-नेमि०	२४१	२५
श्रीविमलोदण्ड०	श्रीविमलो दण्ड०	२४२	२१
[illegible]स्रक्दाम०	पुष्पस्रग्दाम०	२४३	७
वैराग्यादा-	वैराग्यादा-	२५५	१५
पारस्सनाम	पारसनाम	२६२	५
छ-परिशिष्टम्	ज-परिशिष्टम्	२७७	१

चतुर्विंशतिप्रबन्धे
परिशिष्टानि
समाप्तानि ।